

Utasi Ágnes

KÖTELÉKBEN

Szolidaritás-hálók és közélet

Kötelékben

Utasi Ágnes

KÖTELEKBEN

SZOLIDARITÁS-HÁLÓK ÉS KÖZÉLET

MTA Társadalomtudományi
Kutatóközpont

BELVEDERE
MERIDIONALE

Szeged, 2013

A kötet megjelenését támogatták:

A kötet megjelenését az OTKA a „Közösségi kapcsolatok igénye – a demokrácia megújításának esélye” című 73034. számú kutatáshoz nyújtott támogatása tette lehetővé.

Lektorálta:
Feleky Gábor

Borítóterv:
Majzik Andrea

A szöveget gondozta:
Dupcsik Csaba
Vörös Eszter

ISBN 978-963-9573-64-2

© Utasi Ágnes, 2013

© MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2013

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
I. KÖZÖSSÉG NÉLKÜL NINCS KÖZÉLET	13
A közösségi igény és a közélet kölcsönhatása.....	14
A közösségi szerveződés	15
A közösségek folyamatos bomlásának és épülésének dinamikája	17
A globalizáció közösségi hatása	19
A közösségi értékek és normák változása	20
A szolidaritás-hálók szerveződése	22
A kisközösségitől a makroközösségi szolidaritásig	24
Participáció a közvetlen és a képviselői demokráciában	26
A demokratikus közélet alapkritériumai	28
A politikai közösség és közélet	28
A közösségi szükséglet szintjei, a közösségek koncentrikusan bővülő körei	30
II. PRIMER KÖZÖSSÉGEK	33
Gyermekeközösségek	33
A közösségi élet családi mintái	37
A származási család közösségi mintája	37
A különböző kapcsolatok életkorral változó preferenciája	38
A családi-rokoni közösség	40
A mechanikus szolidaritás, a támogatás reménye	42
A patrónusok és kliensek hálózata	45
A rituális kapcsolatkör	48
III. KÖZÖSSÉGI IDENTITÁS	51
A mikroközösségi identitás	51
A „nagyon fontos” közösségek	51
A közéleti közösségi identitás	53
A makroközösségi identitás	54
Az identitás domináns közösségei	54
A makroközösségi identitástípusok	56
A közösségi praxis	59
A közösségi kapcsolatok gazdagítása és a közösségi praxis szintetizált skálája	59
Közösségtől elzáró betegség és magány	61
IV. BARÁTI KÖZÖSSÉGEK MAGÁNTÁRSASÁGOK	64
A magántársaság kutatási célú definíciója	67
A baráti kör státusz-homogenitása	74
Baráti társaság nélkül élők	76
A magántársasági-közösségi élet színterei	78

A baráti társaságot összetartó tevékenységek és értékpreferenciák.....	80
Magántársasági közéleti eszmecsere.....	83
A társas szórakozás és társasági játék	86
A magántársaságon belüli szolidaritás	87
A virtuális térből valós baráti közösségbe kerülés esélye	88
V. SZERVEZETT, CIVIL KÖZÖSSÉGEK.....	90
A szervezett közösségek tagsága	90
A civil közösségeket összetartó domináns értékek	92
A szervezett civil közösségbe vonzó célok keresése.....	94
A státusz-homogámia a szervezett közösségekben.....	97
A civil közösségek szolidaritása.....	98
Akiknek nem igénye a szervezett közösségi élet.....	99
Az eltérő közösségekbe integrálódás esélyét jelző domináns életfeltételek	99
VI. KÖZÖSSÉGEK AZ OFFLINE ÉS ONLINE TÉRBEN	101
Az online és offline közösség határai, az anonimitás és személyesség különbsége ...	101
A részleges és teljes identitás	102
A teljes és részleges szolidaritás.....	103
Internethasználat a kutatás mintájában.....	104
Az internetes közélet	105
Az internetes közösségek	105
VII. KÖZÖSSÉGI LÉT ÉS KÖZÉLET	107
A közösségi lét.....	107
A közösségi lét kutatási célú defi nícója és életfeltételi determinánsai.....	107
A közélet	110
A közéleti attitűd és a közéletiség indikátorai.....	110
Az altruista és presztízsmotivált közéleti attitűd	112
Közéleti-politikai megnyilvánulások a hatalom visszasságai ellen	115
A közéleti-politikai praxis a pártszimpátia szerinti csoportokban	116
A közéleti attitűd és praxis átlaga a közösségi lét hierarchiájában	119
A szintetizált közéleti index átlagai a közösségi lét hierarchikus szintjein.....	120
VIII. A TÁRSADALMI PARTICIPÁCIÓ	123
A társadalmi participáció és a társadalmiközösségi részvétel egyenlőtlenségei..	123
Makro-közösségi identitás a társadalmi participáció felső szintjein	126
IX. LOKÁLIS KÖZÖSSÉGEK ÉS HELYI KÖZÉLET – HÁROM	
ORSZÁG, HÉT FALU MINTÁJÁN	132
A lokális közösségi struktúrák.....	132
Falusi gazdasági stratégiák.....	136
Faluközösség és bizalom	139
Faluközösségi szolidaritás.....	142

A materiális transzferek és a faluközösségi összetartás	144
A faluközösségek kisközösségei.....	147
Informális közösségek	148
Találkozóhelyek	148
A szórakozás privát körei.....	149
Falusi baráti körök és magántársaságok.....	150
Szervezett, formalizált kisközösségek	152
Szervezetek, egyesületek, klubok kötelékében	152
Rituális faluközösségi rendezvények	154
A közösségek szintetizált mutatója	155
Közeleti érdeklődés és aktivitás	157
A politika iránti érdeklődés	158
A közeleti eszmecsere és aktivitás	159
A közelet szintetizált mutatója	160
Társadalmi participáció – a közösségek és közelet kölcsönhatása	163
Faluközösségi participáció, kohézió és izolálódás	166
 X. FALUSI ANZIKSZ – A HELYI VÉLEMÉNYFORMÁLÓK	
A FALVAK KÖZÖSSÉGI ÉLETÉRŐL ÉS KÖZÉLETÉRŐL	169
A közösségi értékek intézményes megalapozói: az iskola és az egyházak	169
Jövedelem, megélhetés, munka.....	171
Közösségben a fiataloktól az idősekig.....	174
A közös munka, tevékenység összetartó ereje	177
A modernizáció ellentétes hatásai	178
A falu közösségből izoláltak és izolálódók.....	180
Iskola nélkül megszűnik a falusi közösségi lét.....	182
A faluközösség vonzása.....	184
Elhivatott közösségépítők	186
Betelepültek, jövevények.....	188
A faluközösséget megosztó pártpolitika.....	189
A falu közösségén belüli konfliktusok	191
 XI. A BIZALOM ÉS KÖZÖSSÉG KÖLCSÖNHATÁSA – EURÓPA	
ORSZÁGÁNAK MINTÁJÁN	195
Módszerek, mérőeszközök	197
A bizalom és közösségi kapcsolatok kölcsönhatása	197
Az életfeltételi különbségek hatása a bizalomra és közösségi kötelékekre.....	198
A bizalom-teli és bizalmatlan országok	200
A közösségi-közeleti aktivitás trendje Európa országaiban	201
A bizalom és közösségi kapcsolatok harmóniája és diszharmóniája.....	204
A két érték pozitív vagy negatív együtt járása	204
A két érték diszharmóniájának variánsai.....	205
A társadalmi participáció Európa országaiban és régióiban	206

XII. KÖZÖSSÉG, KÖZÉLET, TÁRSADALMI PARTICIPÁCIÓ	209
Összefoglaló gondolatok.....	209
A közösségi paraméterek	209
A kisközösségek szolidaritása	211
A közösségi identitások	213
Baráti magántársaságok.....	215
A szervezett közösségek.....	217
A virtuális közösségek	219
A közösségi lét.....	219
A közéleti attitűd.....	220
A közéleti-politikai praxis	221
A társadalmi participáció	222
A falusi közösségi élet és közélet három ország hét településén.....	223
A közösség, bizalom és társadalmi participáció nemzetközi trendje.....	227
 XIII. COMMUNITY, PUBLIC LIFE, SOCIAL PARTICIPATION	 229
SUMMARIZING REMARKS	229
Social parameters	229
Solidarity of small communities.....	232
Communal identities	233
Private groups of friends	235
Organised communities	237
Virtual communities.....	239
Communal life.....	239
Public attitude.....	240
Public-political praxis	241
Social participation	242
Social life in the villages and public life in even settlements of three countries	243
Community, confidence and international trends of social participation.....	247
 MELLÉKLETEK.....	 249
HIVATKOZOTT IRODALOM.....	252

ELŐSZÓ

A két évtizeddel ezelőtt indult társadalmi-gazdasági átalakulást követően megjelent a munkanélküliség, csökkent a biztonság, fokozódtak a társadalmi egyenlőtlenségek. A társadalmi hierarchia egyik pólusán korábban nem tapasztalt gazdagságban élhetnek kevesen, a másik póluson nyomorognak sokan. Az individuális előrejutás, gazdagodás, rivalizálás hatására egyre erősebb lett a bizalmatlanság. Szétestek vagy átrendeződtek az egyéni és közösségi kapcsolatok. A változások nyomán igazolódott, hogy közösségi kapcsolatok nélkül nincs szolidaritás, közös fellépés nélkül nincs érdekérvényesítés. Közösségi összefogás nélkül a többség a meggazdagodott, hatalomba került szűk réteg döntéseinek kiszolgáltatottjává válik.

Mind világosabbá vált, hogy a közösségi helyett kizárólag az egyéni verseny és előrejutás célja, a fogyasztási javak erőn felüli, bármilyen áron történő megszerzésének vágya szétforgácsolja, bizalomhiányossá teszi a kapcsolatokat, közösségeket, atomizálja a társadalmat. Úgy gondoltuk, hogy *a jelen körülmények között a legfontosabb társadalmi feladat az, hogy a közösség hiányos, atomizált társadalomban megerősödjön, visszarendeződjön a közösség iránti igény.* A közösség igényével, a közösségi léttel azután erősödhet a lemaradó mások iránti szolidaritás és a közélet igénye is. Kutatásunk alaphipotézise és motója: *„a közösségi kapcsolatok igénye a demokrácia megújításának esélye.”* A két kulcsszó a közösség és a közélet. Ezek egymásra hatását vizsgálja a könyv, ennek segítségével megkísérli bemutatni a társadalom tagjainak közösségi-közéleti részvételét, a társadalmi participáció mértékét.

A kutatási adatok alapján a könyv bemutatja a közéleti aktivitás kóros hiányát, miközben a közösségekkel kapcsolatban kedvezőbb következtetésre jutott. Elsősorban a közvetlen közösségek működéséről, az egyének kapcsolati struktúrájáról korántsem rajzol olyan sötét képet, mint amilyent a makrotársadalom atomizálódása és az általános bizalom csökkenése hatására prognosztizálunk, s mint amilyent a közvélekedés a gyors változások nyomán megfogalmaz. A társadalom túlnyomó többsége szolidáris családi körben él: a minta négyötöde érzése szerint a mindennapi nehézségek elviseléséhez szükség esetén számíthat családi közössége szolidaritására. A családi közösség azonban mára átalakult: változtak a partnerkapcsolatok, a nyolcvanas évek végén mért 27%-ról a kutatás mintájában 2009-ben már 42%-ra emelkedett a partnerkapcsolat nél-

küli egyedülállók aránya. Kevés a házasságban született gyermek, sok a válás. *A szülőkből és gyerekekből álló egykor domináns nukleáris családi közösséget mára mind inkább felváltja a felnevelő szülőnek és gyermekeinek kiscsaládi közössége.* A távolabbi rokonok többnyire kirekesztődnek e közösségből, miközben egy vagy több nagyszülő gyakran integráns részeivé válik. A családi közösségben azonban a megváltozott struktúrával is megmaradt az erős szolidaritás, összetartás.

A társadalom mintegy háromnegyede erős *baráti közösségbe, baráti társaságba*, sokan több hasonló társaságba is kötődnek. A baráti társasági tagok háromnegyede bízik abban, hogy szükség esetén társaságából valakitől biztosan kapna segítséget. Az egymás iránti bizalom és a közösségen belüli segítségnyújtás itt is erős, az identitás, összetartozás-érzés mindennapi közösségi szolidaritást eredményez, megsokszorozza a társasági tagok erőforrásait. *Civil, szervezett közösséghez* azonban csak minden negyedik válaszadó kötődik. Ám a civil közösségek tagjainak kétharmada is úgy érzi, hogy baj esetén számíthat közössége tagjainak szolidaritására. A kisközösségek tehát meglehetősen jól működnek a társadalomban, biztonságot nyújtanak a többség számára. Az is igaz, hogy a szervezett, civil közösségi összefogás aránya, ami leginkább elvezethetne a közéletig, messze lemarad a közvetlen közösségekhez képest.

Intenzív közéleti aktivitást csak minden ötödik válaszadó végez. A közélet aktív résztvevői pedig elsősorban azok, akik mások problémái iránt nyitottak, legalább középiskolai végzettséggel rendelkeznek, s anyagi biztonságban, legalábbis nem nagy ínségben élnek. Az ilyen paraméterekkel élők többsége relatíve magas pozíciót tölt be a társadalomban. A közéletet vállalók és végzők túlnyomó többsége a hivatás-presztízs által motivált közéleti tevékenységet végez, az altruista közéletiség ettől lényegesen ritkább. A társadalom mintegy fele él közepesnél alacsonyabb műveltséggel és anyagi biztonsághiánnyal, többségük nem érez késztetést a közéletre. Ők lemondanak a közéleti aktivitás lehetőségéről, valójában „önként” átadják a közösségi-közéleti döntés jogát a felső ötödbe tartozó, magasabb pozíciót betöltő művelteknek, jómódúaknak. Az egyenlőtlen műveltségi és szélsőségesen egyenlőtlen anyagi feltételek mellett a többségi véleményt tükröző demokrácia így csak formális lehet. A közülethez ugyanis információhoz jutó, az információt feldolgozni képes műveltség és anyagi biztonság birtokában élő individuumok szükségeseek.

A könyv keresi a „cseppben a tengert” is azáltal, hogy feltárja a közösség és közélet működésének jellegzetességeit lokális falusi közösségekben. Bemutatja a még erős tradicionális értékeket, kulturális közösségeket őrző falvak és a civilizációs úton már elindult, tradicionális értékeiket már elvesztő, lebontó falvak közösségi élete és közléte közötti különbséget. A falvak megtartóere-

je mindenhol erős, a falusi minta háromnegyedének gondolatában meg sem fordul, hogy végleg elhagyja lakóhelyét. Ugyanakkor a megélhetés kényszere gyakran a faluhoz kötődésnél is erősebb, rövidebb-hosszabb időre ingázásra, sokan külföldi munkavégzésre kényszerülnek, ám folyamatosan tervezik a későbbi visszatérést.

Tiszteletet érdemel a lokális közösségi vezetők hivatástudata. A közösségi igénnyel és hivatástudattal élő helyi értelmiségiek képesek lennének fokozni a lokális közösségi életet, bekapcsolni a helyi közösség tagjait a közéletbe. Ennek azonban alapvető akadálya az, hogy a lokális közösség mintaadó értelmisége megosztott, a lakosság műveltséghiányos és anyagi szükségben él, ezáltal intenzívebb közéletiség legfeljebb a kiszolgáltatottak végső elkeseredése esetén várható.

A közösségi-közéleti participáció nemzetközi összehasonlítására is kísérletet tesz a könyv. Európa huszonnyolc országát összehasonlítva a társadalmi participáció kiemelkedő szintjét jelzik a skandináv országok és a leggazdagabb nyugat-európai országok. A leggyengébb a társadalmi közéleti részvétel a déli, valamint a poszt szocialista közép-kelet-európai országokban. Ez utóbbi társadalmakról, a magyarról is gyakran öncsalással azt mondjuk, hogy a közéleti hiányok majd elmúlnak, hiszen „még csak most tanuljuk” a demokráciát. A kutatás alapján azonban az valószínűsíthető, hogy az aktív közösségi-közéleti participáció nem idő és tanulás függvénye. Az egyéni vélemények függetlenségéhez szükséges biztonságos jólét és az önálló vélemények formáláshoz nélkülözhetetlen műveltség hiányában csakis a kedvezőbb életfeltételekkel élő kiválasztottak-megválasztottak döntéseinek kiszolgáltatottja lehet itt a lakosság többsége.

A könyv több kutatás adatbázisára építve vázolja a válaszokat a közösséggel, közélettel és a társadalmi participációval összefüggő kérdésekre. Bizom abban, hogy az olvasó néhány olyan információt talál a következtetések között, amelyek további gondolkodásra ösztönzik.

A könyv megszületéséhez sok segítséget kaptam kutatótársaimtól és barátaimtól. Elsősorban a jelenlegi és korábbi hallgatóim közül alakult kutatócsoportomnak tartozom köszönettel, különösen Kalocsai Jankának és Széll Krisztiánnak. Hálás vagyok a szakmai tanácsokért, a megerősítő és kritikai észrevételekért Tardos Róbertnek, Szalai Erzsébetnek, Balog Ivánnak, Felek Gábornak, Gergő Zsuzsannának, Lencsés Gyulának és Szőgyi Lenkének.

A szerző

I. KÖZÖSSÉG NÉLKÜL NINCS KÖZÉLET¹

Az emberi kapcsolatokat elemző korábbi kutatásaink² azt jelezték, hogy elsősorban a kedvező életfeltételekkel élők rendelkeznek a családon és baráti körön kívüli szélesebb közösségi kapcsolattal. Ez arra utal, hogy a közéleti közösségi kapcsolatok is elsősorban a kedvező társadalmi és gazdasági tőkével rendelkezők privilégiumát és praxisát jelentik (Utasi 2002). Az iménti feltételezés motiválta jelenlegi kutatásunkat: arra keressük a választ, hogy az életfeltételek mely dimenzióinak változásával bővíthet a társadalom szélesebb rétegeiben a közösségi kapcsolatok iránti igény, milyen változás szükséges és elégséges ahhoz, hogy a társadalom jelenleginél szélesebb köre vegyen részt a közösségi életben, majd a közéletben, a közügyek alakításában.

Egy 24 európai országra kiterjedő nemzetközi összehasonlító vizsgálat (ESS, 2005) megerősítette, hogy a jobb módon élő modern társadalmakhoz képest a posztoszocialista országok lakosságának számottevően kisebb aránya kötődik bármilyen közösséghez, egyesülethez. A posztoszocialista országokban alacsonyabb a baráti kapcsolatot számon tartó népesség aránya is, alacsonyabb az informális magántársasági kapcsolatkört ápoló, vendégséggel azt megerősítő válaszadó, s magasabb a közéletben a saját részvételét feleslegesnek ítélok aránya (Utasi 2002, 2008).

A nemzetközi összehasonlító adatok azt is jelzik, hogy mind a tradicionális társadalmakban, mind a jólétben élő modern piacgazdasági társadalmakban nagyobb a közösségi kapcsolatok intenzitása, mint a posztoszocialista országokban. Vajon miért ritkább a közösségek hálózata a posztoszocialista, félig modernizálódott, relatíve szegény piaci társadalmakban, mint máshol? Minden bizonnyal azért, mert itt a tradicionális közösségi kötelékek már jobbára leépültek, miközben még alig keletkeztek új típusú polgári közösségek. Ezáltal hiányos a társadalom túlnyomó többségének igény szintje és állampolgári tudata. Végül is a modernizációs civilizációs fejlődés befejezetlensége, annak

¹ A tanulmány első fogalmazványának megjelenése (2009): *Közösségi kapcsolatok. Műhelytanulmányok 2.* Szeged: Belvedere pp 9-34 „A közösségi kapcsolatok és közélet” címen

² Vizsgáltuk a kapcsolatok életminőséget, elégedettséget alakító hatását (OTKA, T046301, ESS 2005), valamint a társadalmi szolidaritást és integrációt befolyásoló szerepét (OTKA, T25584).

ellentmondásossága fokozta a kapcsolat- és községihiányt, s ez növelte az atomizálódás és izolálódás esélyét.

A tradicionális községi kötelékek leépülésének tendenciája Magyarországon már évtizedekkel korábban körvonalazódott, súlyos hiánya azonban csak a legutóbbi évtizedekben erősödött, s fogalmazódott meg a szociológiában (Utasi 2002). A rendszerváltás előtt ugyanis a család és más erős kapcsolatok kényszerű összefogása, valamint a döntően állami tulajdonviszonyokhoz kötődő munkamegosztás következtében még állandóbbak voltak az erős kapcsolatokra alapozott községek. A szocialista teljes foglalkoztatás biztosította a hosszan tartó munkatársi kapcsolatokat, munkahelyet, ezáltal a jelenleginél nagyobb lehetőség kínálkozott az egymásra utaltságból eredő munkahelyi községek kifejlődésére. A jelenleginél jobban működtek a szomszédsági kapcsolatok is. A kölcsönös ráutaltságból és anyagi szűkségből eredő instrumentális összefogás, valamint a lakóhelyen együtt töltött hosszú idő hatására a közvetlen községi kapcsolatokban könnyebben alakuló *bizalom* ekkor még jobban összetartotta az erős kapcsolatokból strukturálódó községeket.

Az erős kapcsolatok hálóját átlépő civil községek persze ekkor még alig szerveződtek, a községek elsősorban tradicionális motivációval jöttek létre. Más községek pedig állami kontroll alatt álltak. A létező szocializmus körülményei között ezért nem alakulhatott ki az emberek készsége civil községi létrehozására (Szalai 2006).

A rendszerváltást követő években megszűnt a „gondoskodó állam”, majd a piacgazdasággal szükségképpen felerősödött egyenlőtlenségek miatt az önvédelmet jelentő civil községekre egyre nagyobb szükség lett volna. Fokozatosan, ám mind határozottabban fogalmazódott meg az a kérdés, hogy a piacgazdaságra áttért, forráshiányos társadalomban miként védhető meg a társadalmi integráció, miként biztosítható, hogy a társadalom ne szakadjon szét szélsőségesen egyenlőtlen rétegekre, miként lehet megakadályozni, hogy a túlnyomó többség ne érezze magát illetéktelennek arra, hogy beleszóljon a környező községet, s így saját életét is érintő közügyekbe (Utasi 2002).

A KÖZSÉGI IGÉNY ÉS A KÖZÉLET KÖLCSÖNHATÁSA

A községi igény és a közéleti részvétel kölcsönhatását, valamint ezek társadalmi rétegenként is szembevető differenciáltságát ez idáig nem vizsgálta körültekintően a magyar szociológia. Ennek egyik oka, hogy a rendszerváltást követően még sokan várakozó álláspontra helyezkedtek, azzal érveltek, hogy az átmeneti évtizedekben nem lehet általános a társadalom községi participációja, hiszen a többségnek meg kell tanulnia a demokratikus köz-

letet, ehhez pedig időre van szükség. Az ilyen álláspontot elfoglalók azt remélték, hogy a piacgazdaság fejlődésével szélesedik a középosztály, s ennek hatására kifejlődik majd az állampolgári/polgári tudat is. A várakozás azonban eddig nem teljesült. Más jeles szociológusok ugyanakkor már a rendszerváltást követő években arra figyelmeztettek, hogy a társadalmi átalakulás a piacgazdaságra áttérést követően akár hatvan éven át is elhúzódhat, ha az egyáltalán demokratikus keretek között megvalósulhat. Egyelőre azonban a megvalósulás halvány körvonalai sem látszódnak (Dahrendorf 1990, Offe 1992).

Az évek múlásával mind világosabbá vált, hogy a közösségi lét és az állampolgári tudat területén nincs előrelépés, sőt, a tradicionális közösségek is beszűkültek, redukálódtak. Az emberi kapcsolatok hálójának szűkülése és ritkulása, az atomizálódás, a közösségek hiánya immár nemcsak a társadalmi integrációt veszélyezteti, de akadálya a többség közéleti részvételének, a saját életet érintő ügyekkel kapcsolatos véleménynyilvánításnak, gátja a demokratikus közélet működésének.

A nemzetközi szociológiai vizsgálatok is kétségtelenül azt jelzik, hogy a közösségek leépülésének tendenciája az utóbbi évtizedekben nemcsak a „demokráciát tanuló” posztoszocialista országokban szembetűnő, de a legtöbb piacgazdasággal működő modern társadalomban is redukálódtak a civil kötelek (Putnam 2002). Az is igaz persze, hogy a gyors társadalmi változások hatására a közösségi kötelek hiánya és a demokratikus közösségi részvétel hiányosságai a posztoszocialista társadalmakban erősebben jelentkeznek, mint a több évtizede vagy több évszázada modern piacgazdasággal működő társadalmakban, ahol a demokrácia formális elemeinek megőrzésére, fenntartására a hatalom ma is több anyagi eszközt képes bevetni.

A KÖZÖSSÉGI SZERVEZŐDÉS

A közösség és a közélet kölcsönhatásának, összefüggésének kutatásához alapvető kiinduló kérdés, hogy mit tekintünk közösségnek, s mit közéleti részvételnek. Max Weber a társadalmi cselekvés fogalmából vezeti le a közösségi kapcsolatot. Elmélete szerint ha több személy cselekvése értelmi tartalma szerint egymásra irányul, létrejöhet a közösségi kapcsolat. A kapcsolatokat különböző motivációk alakítják, következésképpen a közösségi kapcsolatok is alakulhatnak dominánsan tradicionális, emocionális, értékvezérelt vagy érdekevezérelt motivációk hatására. A közélet meghatározó formálásában a tradicionális motivációval alakuló közösségek valószínűleg kisebb, míg a többi motiváció hatása alatt létrejövő közösségek nyilvánvalóan nagyobb eséllyel játszhatnak szerepet (Weber 1987).

A közösségi kapcsolatokat létrehozó motivációk hatására formálódik a kapcsolatban részt vevők közös *célja* és/vagy közösen vállalt *értékrendje* és/vagy fogalmazódnak meg közös *érdekei*. Ezek azután megteremthetik az összetartozás-érzést, a „*mi-tudatot*”, vagyis a *közösségi identitást*, amely alkalmassá teszi a hasonló motivációval egymás felé gravitálókat az egymáshoz igazodó *cselekvésre*, s az *egymás iránti szolidaritásra* (Hankiss 2004).

Nem feltétlenül szükséges valamely közösség formálódásához, fennmaradásához, működéséhez, hogy a kapcsolati motivációk és cselekvési célok, tényezők mindegyike egyszerre jelen legyen, ám az valószínű, hogy a közösség *összetartozás-tudata* annál erősebb, minél több motiváció kapcsolja össze a közösség tagjait. Szerencsés esetben a többféle motiváció hatására a közös cselekvés nyomán létrejön a *spiritualitás is*, ami szilárd érzelmi és pszichés alapja a közösségi identitásnak.

A többféle motivációval alakuló közösségek tagjai gyakran ismerik egymást, legalábbis a közösség több tagja közvetlen kontaktusban áll egymással. Ez vonatkozik az olyan makroközösségre is, mint a nemzet, de jellemző egy település lakóközösségére is. A nemzeten belül a közös eredetből származó tradicionális motivációval alakuló összetartozás-tudatot erősíti a közös kultúra, nyelv, amelyek elősegítik a makroközösség tagjai közötti közvetlen kommunikációt még akkor is, ha találkozásukat megelőzően nem voltak egymással közvetlen ismeretségben, kapcsolatban – gondoljunk az idegenben egymásra találó honfitársakra. Az ugyanazon településen lakókat ugyancsak elsősorban a közös múlt, a tradíció tartja össze, közülük többen napi kapcsolatban állnak egymással, s ezáltal a lokális közösségek átélik az együvé tartozás tudatát, amelyet meggyőzően jelez a „földiek vagyunk” örömteli találkozása más településen, akár más országban, kontinensen. A közösségi spiritualitás összeforrasztó erejét pedig érezzük, ha egy nemzetközi sporteseményen felemelkedik a nemzeti zászló, vagy országos kulturális versenyen a mi településünkön élő, vagy ott nevelkedett, a „közülünk való” versenyző arat sikert. Remény van arra, hogy az ilyen meglévő, gyakran szunnyadó, látens közösségi tudatra és spiritualitásra alapozva bármikor újjáépíthetők a lokális kis közösségek, s jó esetben a közélet is.

Napjainkban mind gyakrabban alakulnak olyan kvázi-közösségek is, amelyeknek tagjai közvetlenül soha nem találkoztak egymással, a közösség egyetlen tagjával sem. Nincs tradicionális motivációja, gyökere összetartozásuknak, együvé tartozásukat a virtuális hálón *valamilyen közösen követett érték, érdek vagy cél-racionális motiváció hozza létre*. Ugyanakkor az ilyen virtuális hálózatokban is létrejöhetnek idővel a tagok között közvetlen kapcsolatot (is) ápoló körök, csoportok, s esetenként a virtuális közösségek is kifejezik konkrét közös cselekvéssel egymás iránti szolidaritásukat. Országos, esetleg több országra is kiterjedő szolidaritás-demonstrációt szerveznek mind többször az internet segítségével. Kér-

dés, hogy milyen mértékben alakulnak ki a virtuálisan szervezett hálózatokon belül a közösségi kritériumok, a közösségi mi-tudat, s a kölcsönös szolidaritás.

A hasonlóság ellenére jelentős különbség tapasztalható a közvetlen kapcsolatkörön belül alakuló és a közvetetten – napjainkban elsősorban virtuálisan – szervezett közösségekhez tartozók identitás-tudata és spiritualitása között. A *közvetlen közösség* tagjainak legalább egy része, jó esetben túlnyomó többsége kölcsönösen ismeri egymást, ezért az ilyen közösségben a közvetlen ismeretség és megismerés hatására sokkal erősebb lehet az *egymás iránti bizalom, hitelesebb és gyorsabb az információáramlás, és ennek nyomán erősebb a szolidaritás* is. Ennek ellenére több nemzetközi kutatás ráirányította a figyelmet arra, hogy a technikailag fejlett társadalmakban – miközben a közvetlen kapcsolatokon alapuló civil közösségek száma alacsony, sőt redukálódik – a virtuálisan szervezett hálózatok akciói szaporodnak, mind többször szerveznek valamilyen nagy tömeget is megmozgató demonstratív eseményt, mint például a „critical mass” (Putnam 2002).

Ma még megválaszolatlan a virtuálisan alakuló kvázi-közösségek akcióival összefüggő számos kérdés, egyebek között az, hogy a virtuálisan formálódó közösségek képesek-e, s ha igen, milyen feltételekkel a közvetlen kapcsolatokon alapuló közösségekéhez hasonló működésre? Milyen eséllyel tudják internetes hálózatukat átalakítani, közvetlen kapcsolatokká és közvetlen közösségekké transzformálni? Mekkora annak a veszélye, hogy az internet segítségével virtuálisan, az egymást nem ismerők által szervezett akciók követői manipuláció, hamis cél eszközeivé válnak? Képesek-e a virtuálisan szervezett hálózatok rendszeres szolidaritásra, s mi-tudattal bíró valós közösséggént, valós célok és értékek mentén működni?

A KÖZÖSSÉGEK FOLYAMATOS BOMLÁSÁNAK ÉS ÉPÜLÉSÉNEK DINAMIKÁJA

A közösséghez tartozás tudata, a „mi-tudat” nélkülözhetetlen az emberek biztonságérzetéhez és társadalmi integrációs tudatához egyaránt. Ezt – feltételezésünk szerint – nem annyira a virtuális közösség, mint inkább a valós közösségi tagság biztosítja az egyének számára. Ugyanakkor az egyéni életútban és a társadalom életében bekövetkező kisebb-nagyobb változások térben, értékrendszerben, érdekekben egyaránt gyakran távolíthatják egymástól azokat, akik korábban, az életútban bekövetkezett változásokat megelőzően egyazon közösség tagjai voltak, egyazon cél megvalósítására szerveződtek.

A *változások nyomán gyakran megszűnik a korábbi kapcsolatokhoz kötő mi-tudat*, s meggyengül a korábbi közösséghez fűző szolidaritás és bizalom is.

Az emberek azonban közösség iránti szükségletüket követve igyekeznek a megváltozott értékeiknek és érdekeiknek megfelelő, új céljaikkal megegyező hasonló mások felé gravitálni, s az új körülményekhez adaptálódva immár új kapcsolataikkal alkotni közösséget.

A közösségi kapcsolatok az életfeltételek változásait követve nagyobb társadalmi traumák nélkül is *folyamatosan bomlanak és más szereplőkkel újraépülnek*, ezáltal kontinuumos maradhat a társadalmi közösségi integráció, s nem hull ki az egyének többsége a társadalomban őket körülvevő valamennyi közösségből. Ugyanakkor minél dinamikusabb, minél gyorsabb változások történnek a társadalomban, annál erősebben fluktuálnak a közösségek tagjai, annál hevesebben szakadnak kapcsolatok, bomlanak és újraépülnek az egyének más közösségei (Hankiss 2004).

A tapasztalat azt is igazolja, hogy azok a közösségek bomlanak fel a legnehezebben, amelyek tradicionális motivációval (is) szerveződtek. Az egyének tradicionális motivációval létrejött közösségeit többnyire olyan erős kötelékek tartják össze, hogy azok többsége egy életen keresztül konstans marad. Amennyiben ezek a közösségek valamilyen radikális hatás következtében mégis megszakadnak, *a tradicionális kötelékek hiánya meggyengíti az egyén identitástudatát*, s megnehezíti más kapcsolati motivációval alakuló közösségekbe integrálódásának esélyét is. Ezt jelzi sokszor az országból, nemzetből kiszakadó idegen országba kerülő migránsok élete, vagy hasonlóképpen a faluról városba települő státusz-mobilok hiányos kapcsolatrendszere (Bourdieu 1978).

Különösen gyakran szakítja meg a közösségi kötelékeket *a társadalmi struktúra egészében végbement gyors változás*. Magyarországon az 1980-as évek végén, '90-es évek elején a tulajdonviszonyok változását követően például nagyon gyorsan átrendeződtek az érték- és érdekviszonyok, s ennek következményeként gyakran megszűntek az egyének korábbi kapcsolatai és közösségei is. A termelési struktúra gyors átalakításával felbomlottak a hasonló státuszúak régi közösségei. Meglazultak vagy megszakadtak a korábbi munkatársi közösségek, a politikai változások hatására pluralizálódtak a politikai értékek, megszűntek, majd újraelakultak a politikai értékközösségek. A struktúraváltást követő migráció és lakás-mobilitás nyomán szétestek a szomszédsági közösségek, a jövedelmek polarizálódásával pedig szétszakadtak a korábbi baráti-társasági körök.

A strukturális változások radikálisan átalakították a közösségi kapcsolatokat, s az egyének új körülmények között alakuló céljainak, új értékpreferenciáinak megfelelően bomlottak a régi közösségek. Az egyének új kapcsolatokat, új közösségeket, új társaságokat kerestek, alakítottak. Sokan azonban nem tudták pótolni a veszteséget a gyors változás által diktált ütemben, ezért csökkentek kapcsolataik, beszűkültek közösségeik, sokak kötelékei a szűk családra redukálódtak, rosszabb esetben az egyén atomizálódott, izolálódott (Ferge 2000, Utasi 2002).

A szociálpszichológiai kutatások szerint a kapcsolathány növeli számos betegség kialakulásának esélyét és csökkenti az életesélyeket is. A kutatók egy része szerint a magyar lakosság halandósági mutatói, főleg a férfiak alacsony átlagéletkora korántsem független a közösségi kapcsolatok beszűkülésének tendenciájától (Kopp–Skrabski 2001, Ferge 2000, Castel 1993).

A globalizáció közösségi hatása

A globál-kapitalizmust létrehozó fő motiváció a nemzeteken átívelő gazdasági szövetség, egység kialakítása, a nemzeti piacok határainak leépítése, s a nemzetközi tőke számára szabad áramlás biztosítása. Az európai munkapiaci, kereskedelmi, pénzügyi és fogyasztói tér egybeolvasztásával, kitágításával alakított globalizált társadalmak egységét ugyan esetenként „közösségnek” is nevezik, ám a mi korábban körvonalazott közösség-definíciónk szerint ez lehet „unió”, gazdasági integráció, de nem lehet közösség, hiszen nem rendelkezik a közösség általunk nélkülözhetetlennek ítélt kritériumaival: a közvetlen szolidaritással és mi-tudattal, a közösség tagjaiért vállalt felelősségtudattal. Az európai globál-kapitalizmus nemzetközi piacának domináns motiválója ugyanis az adott időre releváns piaci érdek, amely azonban nem hordozza egyszersmind a szövetségben részt vevő országok, nemzetek mindegyikének részérdeket. Elég, ha csak a mezőgazdasági termelők között a differenciált támogatás hatására alakuló transznacionális érdekelletékre, vagy az „anya-” és „leánybankokkal” összefüggő, napjainkban kiéleződő érdekelletékre gondolunk. A rövid távú gazdasági és profit-érdek nem képes biztosítani az országok közötti érdekelletéket kiegyenlítő elnyújtott reciprocitást, így többnyire kizárja a nemzetek közötti közösségi szolidaritás érvényesülését, inkább fokozza közöttük az érdekelletét. Voltaképpen minden nemzet saját érdekét követve jól akar járni a piacon, márpedig az érdekek érvényre juttatása, illetve harmonizálásának igénye ezzel szemben hol egyik, hol másik nemzet érdekével ütközik. A nemzethatárokon átívelő transznacionális piacgazdaságok szövetségében ezért nem jön létre a közösségi tudat, csak aktuális szövetség, együttműködés. Napjainkban erősödnek ugyan a nemzetközi fogyasztói minták, ám ezzel párhuzamosan erősödnek a nemzetállamok védekező reflexei is, mert hiányzik a közösségteremtő motivációk közül a tagok érdekeinek és/vagy értékeinek hosszú távú egysége, s nem várható a tagokat összekötő mi-tudat, szolidaritás és spiritualitás sem.

Másként tekinthetünk az olyan európai vagy nemzetközi értékközösségekre, amelyek függetlenek a globalizáció haszonelvű céljaitól, esetenként éppen azzal ellentétesek. Ilyenek a békemozgalmak, az univerzumot

védő zöldek, az elnyomottak iránti szolidaritást vállaló nemzetközi segélyszervezetek vagy a transzcendens erőt szolgáló vallásos érték-közösségek. Az univerzális, általános emberi célok, értékek motivációjával szerveződő nemzetközi közösségek a nemzetitől és lokálistól általánosabb, tehát magasabb rendű humán értékek, célok érdekében szerveződnek. Itt a nemzeti közösségi identitás és a transznacionális együttműködést létrehozó univerzális érték vagy érdek nem kerül egymással ellentétbe. A transznacionális keretek között univerzális célokat megvalósító érték-közösségek nem kényszerítenek a tradicionális motivációval létező szűkebb – nemzeti vagy más lokális – közösségi kötelekek értékeinek és céljainak háttérbe szorítására. Egy magasabb rendű cél érdekében a résztvevők a meglévő közösségi szolidaritásuk mellé vállalják a tágabb közösségi érdeket megvalósító, univerzális szolidaritást.

A modern piacgazdasági termelés szükségképpen folyamatosan és dinamikusan támadja, szaggatja a közösségeket, de a közösségi normákat is azáltal, hogy egyetlen célja a jövedelmezőség, s a rövid távú racionalitással elsődlegesnek tekinti a pillanatnyi hasznot, profitcél. Ennek érdekében gyakran áttelepítik, mozgatják a munkahelyeket és a munkaerő egy részét, profilváltás helyett leépítik a munkaerőt. E folyamat szükségképpen szétveri a munkatársi közösségeket, vele gyakran a munkavállalók magánkapcsolatait is. Állandóan mozgásban tartja, majd parkoló pályára helyezi a munkavállalók egy részét, s így folyamatosan bomlasztja közösségi kapcsolataikat is (Fukuyama 2000, Korten 1996, Beck 2005.)

A KÖZÖSSÉGI ÉRTÉKEK ÉS NORMÁK VÁLTOZÁSA

A globalizált piacgazdaság működése tehát folyamatosan erodálja a régi közösségeket, ám egyúttal új közösségeket is épít azáltal, hogy *megváltoztatja a régi normákat, értékeket*, miközben az új termelési struktúra igényeit kiszolgáló új normák, új közösségek kialakítására készlet. Az új normákkal és rövid távú racionalitással alakuló új közösségekben azonban a szélsőséges verseny és individualizálódás hatására jelentős mértékben csökken, illetve hiányzik a bizalom, s csökken a tradicionális társadalmak közösségeiben elvárt altruista szolidaritásérték, valamint a közösség tagjaiért vállalt felelősségérzet is. A termelési technika dinamikus változtatásának, átalakításának megfelelően a munka-közösségeket rövidtávra tervezik. Hozzászoktatják a munkaerőpiac szereplőit az állandó újrakezdéshez és fluktuációhoz, s vele a munkatársi közösségek állandó szakadásához is. A korábbi közösségeket bomlasztó és újat építő mozgás a bizalom és felelősség értékének, normáinak leépítése után már rendszerint nem ütközik akadályba.

Az is nyilvánvaló, hogy a közösségeitől folyamatosan elszakadó atomizált ember nem válhat „individuummá”, mert önmagában nem, csak közösségekben, kapcsolati relációban képes létezni. A közösségi lét nélkülözhetetlen az egyéni célok realizálásához is. „Hiába fűrésztöd önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat” – írja a költő (József Attila). A közösségihiány ezáltal nem csak atomizált egyéneket eredményez, de lehetetlenné teszi az önálló individuális lét kiteljesedését is. A gazdasági termelés irányítói persze jól látják, hogy az optimálisan eredményes teljesítményhez nem elég az atomizált egyén, az optimális eredményhez, teljesítményhez közösségi együttműködés is kell. Ennek érdekében – amennyiben a termelés igénye kívánja, akár rövid távra, tréningeken – mesterségesen is felépítik a szükséges közösségeket (Korten 1996, Sen 1999, Szalai 2006).

A mára általánossá vált emberi közösségi normák egyes kutatók szerint már sok évtizeddel korábban, bizonyos országokban már másfél évszázaddal ezelőtt, a nagyüzemi ipari termelés megjelenését követően fokozatosan alakultak ki. A tradicionális családi gazdálkodást felváltó nagyüzemi termelés és piaci verseny ugyanis szükségképpen felerősítette az individualisztikus és rövidtávú racionalitással operáló személyiségjegyeket, állandó mozgásra készítette az egyének életét, s folyamatosan leépítette a bizalomra és a családi gondoskodással a közösség tagjai iránti kötelességre, felelősségvállalásra alapozott morált (Weber 1982, Hirsch 1977).

A nagyüzemi piacgazdasági termelés preferált értékei: az ész, a ráció, az individuális verseny egyre erősödtek. Ez utóbbi értékpreferenciák terjedésével fokozatosan eltűnt a hajdan vallásos hittel megerősített közösségi morális kényszer, terjedt a szekularizáció, gyengültek a tradicionális közösségi értékek és normák. Visszaszorult a közösségeket összefűző mechanikus szolidaritás, redukálódott a lemaradók iránti „naív könyörületesség” (Weber 1982, Durkheim 1986). A közösségi morál változása tehát alapvetően a technikai fejlődés és vele a termelési struktúra változásának eredménye, hiszen *az egyéni előrejutás, az egyéni verseny, az individuális célok, jogok érvényesülése többnyire csak a közösség más tagjainak kárára, mások jogainak csorbításával lehetséges*. A rövid távú racionalitással az individuális célok korlátok nélküli érvényesítése, majd az értékek és a morál változása szükségképpen háttérbe szorította a korábbi tradicionális közösségi értékeket. Míg a tradicionális közösségeket esetenként az altruista szolidaritás és a közösség által elvárt és szankcionált hagyományos morál értékei tartották össze, addig a nagyüzemi versenygazdaság körülményei között formálódó egyesületeket elsősorban a célracionalitás és (ön)érdek (Beck 1999, Lorenz 2002, Weber 1982).

A szolidaritás-hálók szerveződése

A közösségi lét velejárója a szolidaritás, a másokért vállalt felelősség, az együvé tartozás tudatának átélése. Kérdés, hogy a morál és az értékrendszer nagyipar által jelzett változásai mellett ez miként érvényesülhet a mai társadalmakban. Ismeretes, hogy a közösségek formálódásában egyszerre többféle motiváció is szerepet játszhat, másrészt az emberek többféle értéket és érdeket követhetnek, ezáltal többféle közösséghez tartozhatnak. Mindezek következtében egyrészt koncentrikusan bővülő, különböző létszámú közösségekhez tartozhatunk (család – barátok – munkatársi – hobbi/érték/politikai közösség – lokális kisközösség/nemzet/transznacionális – univerzális), másrészt minden szinten horizontálisan is több közösséghez kötődhetünk, többféle közösségi identitásunk is kialakulhat.

Kapcsolataink azonban mind ritkábban alakulnak közösséggé a globalizált piacgazdaság szélsőséges versenyt, rivalizálást felerősítő morális értékei és elvárásai miatt. Nehéz felismerni, hogy a rövid távú racionalitás helyett hasznosabb hosszú távú érdekeket vagy egyetemes humán értékeket követni. A globalizált piacgazdaság ugyanis olyan rapid változásokat generál, hogy a kapcsolatokban nehezen alakulhat ki a hosszú távú együttműködés érdeke, s a szolidaritáshoz, altruizmushoz nélkülözhetetlen bizalom. Ezáltal az elnyújtott reciprocitáson alapuló kölcsönös szolidaritás a modern gazdaság viszonyai között túlnyomórészt csak családban és a tradicionális motivációval létrejött erős kapcsolatok határain belül található. A családon, rokonságon, szoros baráti körön kívüli közösségekben ritkán és nehezen jön létre hosszú távra az önzetlenség. A közösségi szolidaritás tartalma beszűkült, rövid távú érdekek „rabságába került”. (Fukuyama 2000, Utasi 2002).

A nagyüzemi piacgazdaság domináns normákat és értékeket megváltoztató, régi közösségeket romboló hatása ellenére napjainkban mind gyakrabban feltűnnek a szolidaritás és altruizmus családon kívüli (kis) közösségi formái is. Az individuális célok realizálása után egyre többen ráeszmélnék arra, hogy szükséges a környező közösségükben élő lemaradók, hátrányba kerülők megsegítése, hogy humánus kötelesség a közösség más tagjaiért, esetleg más közösség tagjaiért vállalt felelősség, jótékonyság, „önkéntesség”. A szolidáris közösségek akár racionalitással is eljuthatnak ahhoz a felismeréshez, hogy jelenleg a társadalomban a kockázatok oly nagyok, a biztonság annyira kicsi, a feltételek olyannyira kiszámíthatatlanok, hogy a haszonelvű gyors változások és kockázati bizonytalanság miatt bárki rászorulhat mások/a másik támogatására és szolidaritására (Beck 2003).

A szolidaritásra rádöbbszentő jelenségek élén a természeti katasztrófák találhatók, majd a hirtelen elesetté váló, lemaradó csoportok, egyének gyors

megsegítésének célja érdekében jelentkezik ma szélesebb körben a mások iránti közösségi szolidaritás és jótékonyság. A közösségi szolidaritás-akciókat egyre gyakrabban szervezik az interneten, esetleg onnan ered az információ, amely kiváltja az összefogást, majd mozgósít a segítségnyújtásra. Gyakoriak a nemzethatárokon átívelő szolidaritást, segítséget nyújtó közösségek is (kiszolgáltatott népekért, földrengés, cunami áldozataiért, háború-sújtotta vidékek lakóiért, betegekért, menekültekért, stb.).

A kockázatok csökkentése a célja a munkacserén alapuló szolidaritáshálóknak is. Ezek működése ma eltér a tradicionális közösségekben a bizalom alapján szervezett munkacserétől, a falvakban hajdan természetes, kölcsönösen egymást segítő együttműködési formáktól. A munkacserén alapuló modern szolidaritás-hálóknak a közösség valamely tagjának nyújtott segítséget, munkát, szolgáltatást „megfizetik”, ám nem pénzzel, hanem valamilyen szimbolikus fizetőeszközzel (a lokális közösségben alkalmazott helyi pénzzel, zsetonnal stb.), vagy csak egyszerűen feljegyzik. A szolidaritásért, amennyiben a segítséget nyújtó később rászorul, viszonzásra számíthat, viszonzást remélhet. Vagyis a közösségi „szolidaritás-bankba” kerül a végzett jótékonyság értéke, s a „közösség egyezményes valutájáért” szükség esetén bármilyen segítség igényelhető (Beck 2005, Giddens 1999).

Tekintethető az iménti közösségi együttműködés reciprocitáson alapuló piaci kapcsolathálóknak is, főleg az ismeretlenekből szövődő nagyvárosi segítő hálóknak esetében, ám csíráját hordozza egy új típusú önkéntes közösségi szolidaritásnak, szociális közösségi gazdálkodásnak is. Még inkább reménykeltők a mezőgazdaságban, egyes vidékeken „informálisan” szerveződő értékesítési szövetkezetek, gazdasági társulások. Ezekben a szerveződés kezdeti domináns motivációja hasonlóképpen gazdasági érdek, de a közösségbe szerveződők ismerik egymást, ebből adódóan erősebb lehet közöttük a bizalom, s így nagy esélye van annak, hogy kialakul köztük a mi-tudat, a mások iránti felelősségvállalás, s talán a közéleti érdeklődés is.

A domináns értékpreferenciák ellenére szaporodó kisközösségi szolidaritás-akciók mögött az a felismerés valószínűsíthető, hogy a globál-kapitalizmusban a gyorsan változó körülmények között bárki kieshet a rendszerből, s ráutalttá válhat a közvetlen közösségi szolidaritásra, az altruista segítségre. Mind többek számára válik világossá, hogy nélkülözhetetlen a közösség időnkénti összefogása, igénybe vehető gyors szolidaritása. Megrázó események, tragédiák, természeti katasztrófák azonnal felélesztik az idegenek iránti közösségi szolidaritást is. Ilyenkor – többnyire persze csak rövid időre – háttérbe szorul az individuális önzésen, a rövid távú racionalitáson alapuló érdek.

Nehezíti a szolidaritás-hálóknak szerveződését a forráshiány, pontosabban az, hogy a forráshiányos társadalom kettészakadt. „Fent” azokat találjuk, akiknek

van lakásuk és képesek azt fenntartani, költségeit fizetni. Van fizetett munkájuk, szaktudásuk vagy fizikai erejük, amelyek segítségével relatíve folyamatosan helyet kapnak a munkaerőpiacon. Ez a „felső” társadalmi szegmens kevésbé szorul a közösség segítségére, szolidaritására. A jobb módú hasonlóké egymás közötti reciprok szolidaritása alapvetően a kedvező javak kölcsönös növelésére irányul.

Az esetleg őket is elérő kockázati bizonytalanság felismeréséhez jobbra csak személyes tragédiák, vagy nyilvánvaló társadalmi katasztrófák hatására képesek eljutni. Ugyanakkor a válság hatására minden bizonnyal a kedvező helyzetűek körében is erősödik az a felismerés, hogy a lemaradók iránti szolidaritás, altruista segítség hosszú távú makroközösségi érdek, s hogy időbeli, életciklus- vagy strukturális változások hatására bárki – legalábbis élete valamely szakaszában – szolidaritásra, támogatásra szorulhat.

A relatíve kedvező feltételekből kihullók, kimaradók „árnyék-társadalmát” azok alkotják, akiknek nincs lakásuk és/vagy alig rendelkeznek a lakásfenntartáshoz szükséges pénzeszközökkel, mert (kiegészítő) munkavégzésre – kvalifikátlanságuk, betegségük, öregségük miatt, vagy a munkaerő-piac szűkössége és átrendeződése következtében – nem képesek. Ez utóbbiak jelentős aránya máról holnapra él, léte bizonytalan, nem rendelkezik tartálékkal vagy csereképes javakkal a kockázatok kivédésére, s önszerveződésre, közösségi érdekérvényesítésre is alig képes. A társadalom jelzett két szegmense között az egyenlőtlenség olyan nagy, hogy a létfeltételek alapján formálódó érték-, érdek- és célrendszer különbsége többnyire nem teszi lehetővé, hogy egyazon közösség tagjai lehessenek. Ezen körülmények fokozzák a magán- és a szervezett közösségek túlzottan is rendies, homogén szerveződését.

A kisközösségitől a makroközösségi szolidaritásig

Napjainkban gyakran elhangzik a demokrácia „demokratizálásának” igénye (Giddens 1999). Ez annak felismerése és beismerése, hogy a demokrácia nem az állampolgárok többségének részvételével működik, s nem képes a társadalmi többség igényét kielégíteni. A modern piacgazdasági társadalmakban kétségtelenül fokozódott az egyéni autonómia, növekedett az egyén függetlensége és jogi szabadsága. Ugyanakkor a piacgazdasági verseny nagymértékben fokozta az egyének és társadalmi csoportok, rétegek életfeltételeinek egyenlőtlenségét is. Miután a nagyüzemi piacgazdaság működésével felbomlasztotta a korábbi tradicionális közösségek egymásrautaltságából eredő szolidaritást, az alapvető humánum megkövetelné, hogy a makroközösséget képviselő állam gondoskodjék a támogatásra szorulókról. Ez a felismerés vezette el a társadalmakat

az intézményes individualizálódással együtt a szolidaritás expanziójához, kiterjesztéséhez a kisközösségektől a makroközösség felelősségi tartományába (Durkheim 1986, Fararo és Doreian 1998).

Minél kisebb egyéni vagyonnal, erőforrásokkal, materiális, kulturális és kapcsolati tőkével rendelkezik valaki, annál inkább ráutalt a közösség támogatására. Ugyanakkor minél forráshiányosabb a modern piacgazdasággal működő makroközösség (pontosabban annak állama), annál nehezebben akarja/tudja vállalni a lemaradók támogatását. A modern piacgazdasággal működő társadalmakban az állammal szemben megfogalmazódó két, látszólag ellentétes elvárás: (a) az állam biztosítsa az egyén számára az autonómiát, valamint (b) legyen szolidáris, segítse a lemaradókat, a szükségét szenvedőket. Vagyis az állam a makroközösség képviselőjeként – szükség esetén – gondoskodik a rászoruló állampolgárokról, ugyanakkor biztosítson mindenkinek számára maximális szabadságot, önállóságot, függetlenséget. Az autonómia egyértelműen individuális érdek, míg az állami gondoskodás a közösség hosszú távú érdeke.

A modern piaci társadalmakban jórészt tudatosult, hogy a nagyüzemi piacgazdasági versennyel szükségszerűen együtt járó egyenlőtlenségek és kiszámíthatatlan kockázatok miatt mindig vannak és lesznek olyan állampolgárok, akik kiesnek a piaci versenyből, ezáltal képtelenek lesznek saját erejükből, önmaguk biztosítani létfeltételeiket. A kormányok általában elfogadják ezt a szükségszerűséget, ám recesszió idején feledni szeretnék a makroközösség működésének e kettős feladatát. Céljuk ilyenkor a makroközösség organikus intézményi szolidaritásának minimalizálása, szűkítése. (Durkheim 1986, Esping-Andersen 1990).

A társadalomtudomány teoretikusainak többsége is úgy véli, hogy a globalizált piacgazdaság társadalmában az integráció megőrzéséhez nem elégséges az egyének öngondoskodására építeni. A makroközösséget képviselő államnak forrásokat kell tartalékolnia, illetve elvonnia a teljesítményre képesektől a váratlan egyéni és közösségi kockázatok elkerülésére, hiszen a gyorsan változó gazdasági körülmények között a közösség segítségére bárki rászorulhat. A jelenlegi nemzetközi válság meggyőzően igazolja a makroközösségi szolidaritás nélkülözhetetlenségét, hiszen most a leggazdagabb pénzemberek, bankok, bankárok is támogatást vártak és kaptak is világszerte az állami forrásokból, pontosabban a makroközösségektől.

Ma már az is egyértelmű, hogy a globalizált gazdaság körülményei között esetenként a makroközösség sem képes saját forrásaival elégséges támogatást nyújtani. A segítséget államok feletti, „transznacionális bankok” kölcsöneitől várják. Ezek azonban – mint kifejtettük – nem „közösségi” szolidaritást, hanem számukra profitot eredményező kölcsönt biztosítanak, ezáltal az ilyen gazdasági segítség terhet és kamatait is a makroközösség viseli.

Participáció a közvetlen és a képviseleti demokráciában

A demokráciát, a társadalom többségének döntéshozatali működési elvét, a nép („demos”) aktív részvételével szervezett öngazgatást eredendően az ókori *polis*okhoz kötik, ahol ez a városállamok szabad polgárainak praxisát jelentette. A *polis* a „megszámlálható” állampolgár közvetlen demokráciája, a szabadok többé-kevésbé közvetlen ismeretségén alapuló kapcsolatkeré, közösségére alapozott politikai struktúra volt. A közvetlen kapcsolatokra szerveződő közösségek demokráciája exkluzív volt, hiszen kizártak mindenkit a részvétel lehetőségéből, aki nem helyben született, aki rabszolga (vagyis „nem ember”) volt, s kizárták a nőket is. Az utókor által legdemokratikusabbnak tekintett Athénban például a lakoságnak (300 000 fő) az iménti szelekcióval csupán negyede rendelkezett szavazati joggal (Sartori 1999, Arisztotelész 1984).

A történelem során a hatalom később – a rabszolgaság megszűnése után sem – volt képes bevonni a társadalom többségét a közügyek intézésébe. A választásra jogosultak aránya időben a modern kor felé haladva – főleg a 19. század közepétől – kétségtelenül bővült, majd a 20. század elejére a modern ipari társadalmakban létrejött az általános választójog.

Először csak a férfiak, majd a nők számára is, vagyis az állampolgárok egészére kiterjedt a formális politikai-jogi egyenlőség. A jogszabályokkal azonban a mindenkor hatalom tudott és tud „játszani”: szűkítheti vagy tágíthatja a társadalmi döntésekbe való beleszólás lehetőségét. Ugyanakkor az is igaz, hogy időnként, helyenként voltak olyan lokális közösségek (szabad városok), amelyekben a közvetlen közéleti részvétel praxisát a közösség meglehetősen széles körére kiterjesztették.

A modern piacgazdaságokban az urbanizáció és a népességrobbanás nyomán megnövekedett lakosságszámmal a polgári demokráciák többségében értelemszerűen elsősorban a képviseleti demokrácia működhet. A közvetlen közélet, közvetlen demokratikus részvétel lehetőségével az állampolgárok többsége csak a több évenkénti választás alkalmával élhet (Utasi 2002). A közéletben közvetlenül részt vevők aránya valószínűleg akkor bővülne, ha koncentrikusan bővülő, az információáramlást segítő, egymásra épülő közösségek lennének. A közösséghiányos társadalmakban azonban az információcsere a hierarchia különböző szintjei között többnyire megszakad. Emellett az ipari versenytársadalomban nem lehet megakadályozni a tulajdon és más vagyoni javak koncentrációját, s a tulajdonhoz, vagyonhoz kapcsolódó-tapadó hatalom koncentrációját sem. Összességében a közélet fokozására és általa a demokrácia megújítására nem található sikeres recept (Lorenz 2002).

A társadalomkutatók egy része azt reméli, hogy a jövőben az „elektronikus demokrácia” képes lesz fokozni a közösségi öngazgatást, s a több évenkénti szavazás mellett a makrotársadalmi közösséget érintő döntések előkészítésébe az internet segítségével gyakrabban be tudják vonni a lakosság egészét, legalábbis a jelenleginél szélesebb körét. Az e-kultúra valóban segítheti az állampolgári információáramlást, bővítheti a döntéseket segítő tudást, ismereteket, tágíthatja a közéleti demokrácia emberi feltételeit (Molnár 2003).

Az internet, illetve a számítógép használatával megjelent újabb kapcsolattartó, kapcsolatépítő módszerek (e-mail, elektronikus vitafórumok, közösségi honlapok, információs elektronikus levelek, blogok stb.) sokak szerint jelentős áttörést hozhatnak a közösségformálás, a demokratikus öngazgatás, közélet és informálás területén. Ma még azonban nem lehet pontosan bemérni, hogy a világháló milyen mértékben lesz képes fokozni a kapcsolatépítést és a közösségépítést, s általa az állampolgárok öngazgató aktivitását. Az újabb nemzetközi kutatások adatai azonban azt jelzik, hogy az internet hatására sem növekedtek jelentősen a közéleti közösségek (Putnam 2002).

Putnam nagy visszhangot kiváltott amerikai kutatása harminc évre visszatekintő idősoros empirikus adatokkal igazolta, hogy az amerikai társadalomban – ahol pedig köztudottan relatíve jelentős az értékalapú civil közösségek aránya – redukálódtak a civil közösségi kapcsolatok (Putnam 2000). Kutatása rámutatott arra, hogy a kilencvenes években az emberek egymás közötti kapcsolatai és közösségei gyengébbek, bizalomhiányosabbak, mint korábban voltak, s gyengébben működik a makroközösségi civil társadalom is. Megállapította, hogy a közösségi kapcsolatok intenzitásának csökkenésével szűkült a demokratikus közélet esélye is. A kilencvenes években az amerikai állampolgárok kevesebb petíciót írtak alá, mint negyedszázaddal korábban, kevesebben tartoztak bármely civil szervezethez, egyesülethez, a szervezeti-egyesületi tagok pedig ritkábban találkoznak egymással. Putnam szerint az emberi kapcsolatok és vele a közösségi kapcsolatok zsugorodása a modern piacgazdaság működésének következménye, ez pedig az emberek akaratán kívül álló tényező. A jelenség a munkamegosztásban, a családstruktúrában, az élettartamban, az életformában bekövetkezett makro-társadalmi változásoknak, a televízió és a számítógép megjelenésének, a női szerepek változásának és a rendszer működésével járó más létfeltételi változásoknak következménye. A posztszocialista társadalmakban a közösségek és kapcsolatok amerikaihoz hasonló alakulását és tendenciáját találták a kutatók azzal a különbséggel, hogy a családon kívüli közösség hiány itt még erősebb, mint az amerikai társadalomban (Angelusz és Tardos 1998, Utasi 2008).

A demokratikus közélet alapkritériumai

A demokrácia „demokratizálásának” elméleti kérdéseivel különböző aspektusból sok kutató foglalkozik. Számos kutató közösségi aspektusból is érinti a témát (Habermas 1971, Bourdieu 1999, Putnam 1995, 2000, Arendt 1998, Riesman 1983, Almond és Verba 1963). Kutatásunkkal a közösség és a demokratikus közéleti részvétel összefüggéseinek vizsgálatát tervezzük, ezért számításba kell vennünk a *demokrácia kritériumait, kutatásunk céljára elfogadott teoretikus feltételeit*.

Dahl, a pluralista demokrácia elméletének legismertebb képviselője az ideális demokrácia működéséhez néhány alapkritériumot említ (Dahl 1989). Szerinte a demokrácia érvényesüléséhez szükséges, hogy (a) *valamennyi állampolgár a gyakorlatban is részt vegyen* a társadalmi döntési folyamatokban, ezért *a választás szabadsága* terjedjen ki a *társadalom egészére*. Ennek érdekében, illetve feltételeként (b) *informálják*, világosítsák fel a választókat *a közösség ügyeiről*, mert információ nélkül nem alakulhat ki véleményük, nem alakulhat ki konszenzus a választópolgárok körében az alapvető kérdések tekintetében. Az *információk feldolgozásához* nélkülözhetetlen, hogy (c) *folyamatosan bővítsék az állampolgárok döntéshez szükséges ismereteit* (iskolai, civil oktatás, képzés). Végül elengedhetetlen (d) *a társadalmi tervek széleskörű civil kontrollja*.

Kutatásunk Dahl demokrácia-elméletének kritériumait követi, ám a kutatás céljához és lehetőségeihez alakítva, elsősorban a közösségi kapcsolatokra építő közéleti attitűd és aktivitás mértékére és feltételeinek elemzésére koncentrálna. Azt feltételezzük, hogy a szélesebb közösségi kapcsolatok hatására fokozódhat az *állampolgárok igénye arra, hogy részeseivé váljanak a közéleti döntéseknek*. A kutatás elméleti alapjai megegyeznek Barber elméletében megfogalmazottakkal, aki a Schumpeter által képviselt elitista demokráciaelmélettel szemben (Schumpeter 2012) azt hangsúlyozza, hogy a *demokrácia alapvető feltétele a társadalmi közösségi részvétel*, az *állampolgárok „közösségi beszéde”, eszmecseréje, a közügyek iránti érdeklődése*. Elmaradhatatlanok a közösségi akciók, amelyekhez pedig nem hiányozhatnak a közösségi kapcsolathálóval élő aktív állampolgárok (Hoskins és Mascherini 2009). Csak ilyen feltételekkel válhatnak az állampolgárok demokratákká. A *közösségépítés és a közösség dolgai iránti érdeklődés a demokrácia alapkritériuma* (Hoskins 2006). Barber pedig azt vallja, hogy a *demokrácia alapvető eleme maga a közösségi lét* (Barber 2004).

A politikai közösség és közélet

A modernizációs társadalmi rendszer *alrendszerei* közül domináns a *piacgazdaság*, amely az individuális versenyre épít, ezért szükségképpen fokozza az

egyenlőtlenségeket. Ezt kell(ene) ellensúlyoznia a társadalom többi alrendszerének, elsősorban az intézményesen szervezett organikus *társadalmi szolidaritásnak*, valamint a társadalom eltérő csoportjainak értékpreferenciáit és érdekeit artikuláló *plurális politikai rendszernek*, azaz a többpártrendszerű demokráciának (Müncch 1984).

Napjainkban azonban mind erősebb a kiábrándulás a plurális politikai struktúrából, a többpártrendszerből. A társadalom alacsony aránya kötődik bármely politikai párthoz. A 24 országot tömörítő nemzetközi vizsgálat (ESS 2008) adatai szerint Magyarországon (0,7%) és Lengyelországban (1%) a legalacsonyabb a párttagok aránya, ha úgy tetszik, ezekben az országokban a legnagyobb a kiábrándulás a pártpolitikából, ám a nemzetközi minta átlaga is meglehetősen alacsony (4,2%). Mind kevesebb tisztelet övezi a politikai pártok tevékenységét. A pártok elitista elzárkózással többnyire nem a társadalom eltérő helyzetű közösségeinek értékeit és érdekeit artikulálják, hanem saját hatalmi ambíciójukat és a mögöttük álló, őket támogató elitcsoportok, gazdasági csoportok érdekeit igyekeznek érvényesíteni (Schumpeter 1950, Szalai 2006). A pártok legfontosabb segítőtársa a média, a lakosság túlnyomó többsége pedig csak statisztika, vagy csak díszlet ebben a színjátékban.

A lakosság részben azért vállalja ezt a meglehetősen alacsony presztízsű szerepet, mert információhiánya és tudatlansága miatt manipulálható. Ellentmondásos információkkal bombázzák az állampolgárokat, jöllehet többségük tudása, műveltsége kevés az információ ellentmondásainak felismeréséhez, a valóság megfejtéséhez. Mindezek mellett a társadalom többsége biztonsághiánnyal és alacsony közösségi igénnyel él(het), mintegy önmaga értékeli le saját társadalmi-közéleti szerepének lehetőségét. Távol marad saját ügyeinek intézésétől. Passzivitásával önként kivonul a politikai játszmákból.

A közélet igényével élők szűk rétegében is hallatlan méreteket ölt a politikai pártok iránti kiábrándultság. A közélet igényével élők is gyakran a pártsemlegességüket hangoztatják, sokan csak civil *szakpolitikai tevékenységet vállalnak*. Azonban a közélet minden szintjéhez, így a közvetlen környezettel összefüggő kérdéseket érintő döntések véleményezéséhez is nélkülözhetetlenek a kisközösségek mint a politikai struktúra és közélet építőelemei (Giddens 1999).

Magyarországon csakúgy, mint a többi forráshiányos országban, a közvetlen környezet alakításának céljával működő közösségek száma nagyon alacsony. A forráshiányos, szűkös létfeltételek mellett nehezen alakulhat az állampolgári tudat. Az állampolgárok többségénél hiányzik az öngazgatás praxisához szükséges anyagi biztonság és műveltség, hiányzik a körülmények megértéséhez és a beleszóláshoz szükséges információ is. Az empirikus vizsgálatok azt jelzik, hogy szinte kizárólag az átlagosnál műveltebbek, átlagos-

nál jobb anyagi körülmények között élők körében jelentkezik az állampolgári közéleti aktivitás (Putnam 1995, 2000 és Utasi 2008).

Sok társadalomkutató szerint napjainkban a legégetőbb politikai feladat a demokrácia fejlesztése, a közösségi és közéleti részvétel fokozása. Ezt a folyamatot – a közösségek hiányán kívül – leginkább az gátolja, hogy a történelem során sokszor megtévesztették az állampolgárokat az önmagukat többnyire demokráciának definiáló rendszerek. Számos olyan diktatúra is „demokráciának” nevezte/nevezi önmagát, amely tömegeket semmisített meg, vagy a minimális közéleti beleszólás lehetőségét sem biztosította/biztosítja. Pedig a civil közösségek, közéleti kontroll és közösségi szolidaritás nélkül működő hatalmak – bármily hangosan is deklarálják demokratikusnak önmagukat – akár szélsőséges diktatúrák is lehetnek, illetve azzá alakulhatnak (Sen 1999).

A globalizált piaci társadalmakban az individuális szabadsággal együtt a hagyományos közösségek felmorzsolódása hatására atomizálódik, passzívvá válik a társadalom jelentős aránya. Az atomizált egyénből hiányzik a tágabb közösségi kapcsolatok iránti igény, hiányzik a döntéshez szükséges információ. A véleménynyilvánítás szabadsága ellenére ebben a helyzetben a hatalom nem érvényesíti, civil nyomás híján nem is kényszerül érvényesíteni a többség érdekét és véleményét. Egy 1996-os TÁRKI/ISSP felmérés szerint a bankprivatizációt 70%, az áramszolgáltatók magánkézbe juttatását 93% ellenezte, ám – ma ismeretes módon – véleményüket a döntéshozók teljes mértékben figyelmen kívül hagyták, megtörtént gazdaságtalan privatizációjuk (Utasi 2008).

A hatalom képviselői a többségi véleményt gyakran a „tudatlan” tömeg akaratának tekintve elvetik. A választásokkal hatalomba kerülő szűk hatalmi csoportok ezáltal jogszerűen dönthetnek saját akaratuk szerint, esetenként öngazolásul felhasználják a médiát. Így a hatalmat a hatalomban lévők elsősorban saját érdekeiket és a mögöttük álló, őket támogató tulajdonosi csoportok érdekét követve gyakorolják. A társadalmi többség közösségek híján többnyire passzív szemlélője és végrehajtója a hatalom döntéseinek (Bibó 1957, Utasi 2008).

A közösségi szükséglet szintjei, a közösségek koncentrikusan bővülő körei

Az életfeltételek hatására alakulnak az emberi szükségletek. A létfeltételek differenciáltságát követve a leghátrányosabb létfeltételekkel élők szükségleteiből gyakran hiányzik a tágabb közösség és közélet iránti igény, számukra legfeljebb a szűk családi közösség okoz elégedettséget. A táguló létfeltételekkel azonban a közösségi és közéleti igény is megjelenik.

Korábbi vizsgálatunk szerint az elégedettséget nyújtó közösségek sorrendjének alapszintjén találtuk a családot, majd ezt követte a baráti közösség. Kevesebben voltak ezt követően azok, akiknek életéhez, megelégedettségéhez nélkülözhetetlen valamilyen hobbi- vagy értékközösség is. Ugyanakkor a lakosság mintegy ötödénél feltűnt a makroközösség szolgálatának, alakításának vágya, igénye is (Utasi 2008).

Az előző kutatás azt is jelezte, hogy a magyar társadalomban kiemelkedő fontossága van a családnak mint alapközösségnek, ám mégis csupán a lakosság tizedének elégedettségéhez elégséges a közösségek közül önmagában a család. Az azonban egyértelmű, hogy a táguló közösségi igény koncentrikusan bővülő kapcsolatköreit követve a közösségi szükségletek iránti igény legfelső szintjén, azok között, akik a makroközösség, vagy univerzális értékeket követő közélet igényével él(het)ik életüket, dominánsan a népesség kedvező életfeltételek között élő ötödét találtuk. Figyelemre méltó az is, hogy a társadalomban azok aránya, akiknek elégedettségéhez nemcsak igény, de praxis is a közélet, csupán néhány százalék (Utasi 2008).

A korábbi kutatási eredmények és a hierarchikus szükséglet-elméletek nyomán azt állítjuk, hogy *az életfeltételek táguló lehetőségével párhuzamosan fokozódik a szélesebb közösségek iránti igény is* (Maslow 1954, Allardt 1993). Úgy véljük, hogy az egyének objektív létfeltételei közül elsősorban *az anyagi biztonság és a közösségi beszédre, kommunikációra, információfeldolgozásra képes iskolázottsági-műveltségi szint a meghatározó alapja annak, hogy kialakuljon a közösségi közéleti részvétel igénye*. A közösség iránti vágy, igény alapszintje a *szűk családi közösség*. E szinten elsősorban a tradicionális értékek és a családi érdekek motivációja teremti meg az összekötő célokat és szerencsés esetben azt a spiritualitást is, amely a családi identitástudatot, s vele a primer közösségi létben a szolidaritást és altruizmust is kifejleszti. *A baráti, magántársasági kapcsolatkör a családi közösséggel együtt a társadalmi integráció alapja, és a közösségi lét iskolája*. A baráti társaság nagyobb eséllyel található azok igényszintjében, akiknek közösségi igényét jól funkcionáló családi közösség alakította. A közösségi igény következő köre az embert körülvevő *kis-közösségek kapcsolatait gyűjti* (szomszédság, munkatársi, hobbi, közös érték). Különösen fontosak a közélet szempontjából a *lokális közügyekre fókuszáló helyi közösségek, körök szerepe*. A lokálpatrióta mi-tudat hasznos katalizátora lehet a helyi közélet alakításának. A közvetlen közösségeket a szükségletek hierarchiájában követi *a makroközösségi és az univerzális emberi közösségekhez, léthez fűződő felelősségvállalás, identitás szintje*. Ez a közélet iránti igény legkülső köre. A közösség iránti igény egyes szintjei hierarchiába rendeződnek, s a magasabb közösségi igény mintegy magába építi az alacsonyabb közösség értékpreferenciáit, igényét, ám nem kényszeríti annak feladására, megtagadására. Csak így

maradhat meg a hierarchia minden szintjén a közösségi mi-tudat és a többféle közösséghez is fűző identitás és szolidaritás.

Az emberek életében a közösségi igényt, szükségletet gyakran nem követi a közösségi-közéleti praxis. *A közösségi igény, vágy és a közösség érdekében végzett közéleti praxis gyakran azért nem jár együtt*, mert az életfeltételek egyes dimenziói esetenként meggátolják azt, hogy realizálódjon a közéleti praxis iránti igény. Az egyént esetenként a családi teendők, betegség, mozgást korlátozó öregség vonja el a közéleti praxistól, vagy éppen a létfeltételekért folytatott mindennapi küzdelem ad kevés szabadságot számára a közéleti tevékenység végzésére.

A közösségi kapcsolattal és közélettel összefüggő korábbi gondolatokkal igyekeztünk rendezni a témához kapcsolódó kérdések sorát. A kérdések száma sok, és kutatásunk nem képes minden oldalról részletes választ adni a vizsgálандó kérdésekre. Fel kellett állítanunk azokat a fókuszpontokat, amelyeknek részletes vizsgálatával mégiscsak összeáll egy többé-kevésbé átfogó kép a mai magyar társadalom közösségi életéről, közösségi struktúrájáról, közéleti igényszintjéről és aktivitásáról, s végül a társadalomban a közösségi-közéleti participáció mértékéről.

A kutatáshoz három felvételt, adatbázist használtunk: a közösségek szerveződését, működését, valamint a közéleti attitűdöt és közéleti aktivitást vizsgáló országosan reprezentatív felvételt 2009-ben készítettük (N=1051). A lokális közösségekben a kutatási kérdéseket három ország hét falujában készült minta segítségével vizsgáltuk. Ez utóbbi adatbázist 2011-ben készítettük (N=814). Európai összehasonlításban a bizalom és közösség összefüggésének sajátosságait, majd a magyar társadalom közösségi-közéleti participációjának jellemzőit. Ehhez a kérdéshez az *European Social Survey* 2008-as felvételét használtuk (*file* rögzítése = 2010, N=58 454).

II. PRIMER KÖZÖSSÉGEK

A közösség iránti *igényt* már kisgyermekkorban megalapozza a családi rokoni kör mintája. A család összetétele, működése és funkciója a civilizációs folyamatok, a hagyományos családi gazdaság felbomlása és az individualizálódás hatására sokat változott, ám ma is elsőként a családi kör továbbítja a közösségi élet praxisának alpmintáit. A család közösségi szocializációs szerepe tehát ma is meghatározó az egyének későbbi közösségi életére, ám a társadalom szövetének fennmaradásához, a makroközösségi integrációhoz és annak praxisához nem ad elégséges muníciót. Ehhez már gyermekkorban is szükséges a gyermekintézmények, a kortárs csoportok és a gyermekközösségek szocializációs hatása (Wellmann 2001, Cseh-Szombathy 1991, Polányi 2003).

GYERMEKKÖZÖSSÉGEK

A családon kívüli közösségi élet praxisának alapjait a gyermekek intézményesen – óvoda, iskola – mellett gyermekszervezetekben, gyermektáborokban, szakkörökben, „bandákban” sajátítják el. Vizsgálatunk adatbázisa (*Közösségi kapcsolatok*, 2009, N=1551, országosan reprezentatív) adatbázisa szerint a minta legfiatalabb korosztályában (18–29 évesek) a tőlük idősebbek gyermekkorához képest alacsonyabb volt a *gyermekszervezeti tagok* és a *gyermektáborokban* részt vevők aránya. *A szervezeti közösségi részvétel adatainak korcsoportos különbsége és csökkenésének tendenciája arra utal, hogy a rendszerváltást követően megtört a gyermekek intézményes közösségi nevelése.* A csökkenés domináns oka az, hogy összezsugorodott, a legtöbb helyen megszűnt a korábban iskolai keretek között működtetett szinte minden kisgyereket bevonó úttörőszervezet (Szabolcs et al 2010).

Gyermekszervezeti kötelek hián *kevesebben jártak gyermektáborokba* is, már csak főleg a fizetőképes családok gyerekei élvezhették a táborozás örömeit. A különböző korcsoportokat összehasonlítva világosan kirajzolódik, hogy *a rendszerváltást megelőző két évtizedben szocializálódott kisiskolások körében volt a legáltalánosabb az intézményesen szervezett közösségi nevelés praxisa*, de még a 45–59 éveseknek is magasabb aránya vett részt gyermekközösségben, mint a rendszerváltozás után nevelkedett fiatal korcsoportból.

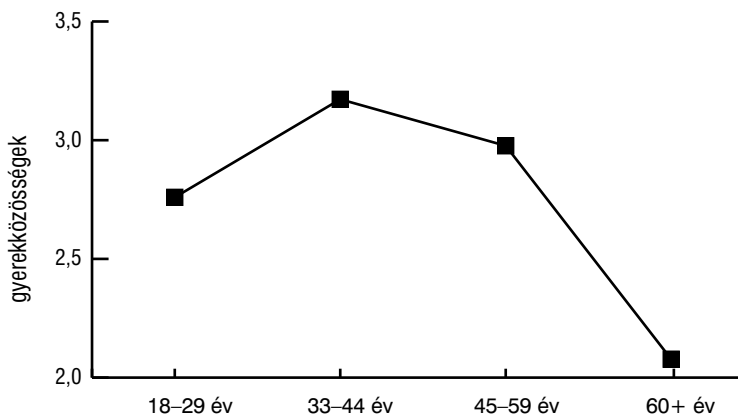
Szakkörökbe is többen jártak a középkorúak, mint a legfiatalabbak közül. A rendszerváltást megelőző évtizedben még túlnyomórészt az iskolák szer-

vezték a szakköröket, ezekért többnyire nem kellett fizetni, ezzel szemben az utóbbi évtizedekben a „különórák” döntő többsége piaci alapon működik, árucikké vált a gyermekkori közösségi nevelés és a többletképzés egyaránt. Ugyanakkor a kisgyerekként „bandákba” járó rendszerváltozás utáni kisgyermek (18–29 évesek) aránya számottevően megnőtt az idősebb korcsoportokhoz képest, csakúgy, mint a sportkörökre, edzésekre járóké. Vagyis a rendszerváltást követő kiskisiskolások között az idősebbekhez képest többen jártak sportkörre, edzésekre és bandákba, s kevesebben szakkörökbe és gyermekszervezetbe.

A gyermekkori közösségi kapcsolatokat és praxist mérő öt variációt (gyermekszervezet, szakkör, sportkör, gyermektábor, „banda”) egyetlen ötfokú skálává alakítva (0–5) az összesített mérce megerősítette, hogy közvetlenül a rendszerváltás utáni kiskisiskolások családon kívüli közösségi szocializációja gyengébb volt, mint a rendszerváltozást megelőző évtizedekben nevelkedetteké. Az adatok azonban azt is feltárták, hogy a gyermekkori közösségi lét praxisával legkisebb eséllyel mégiscsak a 60 éven felüli legidősebbek élhettek.

A különböző korosztályok szervezett közösségi nevelésének összehasonlítása arra utal, hogy a rendszerváltozást megelőző két évtizedben különösen intenzív volt a gyerekek családon kívüli közösségi praxisa, vagyis a mai középkorúakat készítette fel legjobban a társadalom a közösségi életre.

1. ábra: A gyermekkori közösségi kapcsolatokat szintetizáló skála (0–5) korcsoportonkénti átlaga (Közösségi kapcsolatok, 2009, N=1051)

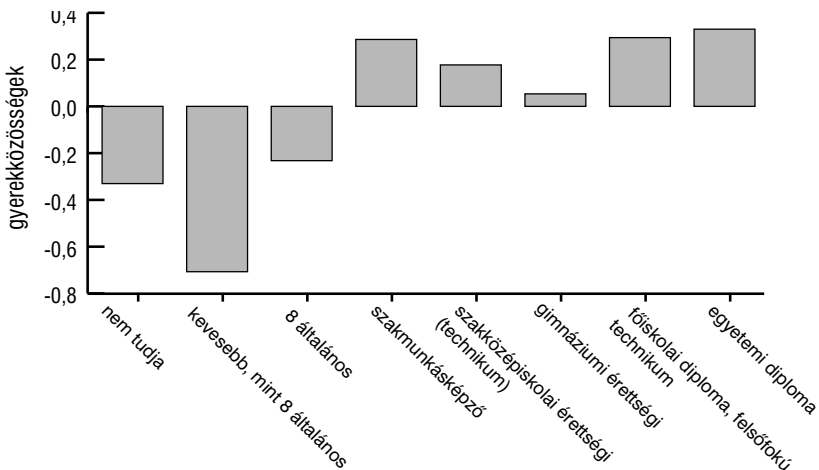

A gyermekkori közösségi nevelésre utaló korosztályi adatok szembetűnően jelzik a piaci viszonyok gyors beáramlását a közösségi szocializáció területére, s hatására a gyermekkori közösségi nevelés rendiessé válását (Inátsy–Pap 2010). Ma már elsősorban a szülők fizetőképessége szabja meg a gyermekek szervezett

közösségi részvételét és annak intenzitását. A jobb módú szülők több közösségi alkalmat, többletképzést és élményt „vásárolhatnak” gyermekeiknek, miközben a kevésbé fizetőképesek gyermekeinek nagy aránya kimarad a hasonló lehetőségekből, helyette „kompenzációként” a bandákat, utcai gyermekközösségeket, esetleg a sportban az utánpótlás nevelésére áldozó sportegyesületek foglalkozásait választhatják. Az intézményes közösségi nevelés területén még ezt az egyenlőtlenséget is felerősíti a területi-települési különbségek hatása (Gazsó 1995).

A képzettebb szülők magas aránya áldoz gyermeke közösségi nevelésére. Az apák iskolai végzettsége és a gyermekkori közösségi kapcsolatok intenzitáskálája közötti kapcsolat szerint a gyermekközösségi aktivitás azoknál a gyerekeknél emelkedik jelentősen, akiknek apja legalább szakmunkásképzővel rendelkezett. A szakképzetlen, többnyire gyengébb jövedelemmel, bizonytalanabb munkahellyel rendelkező szülők vagy nem birtokolják a gyermekek többletképzését, közösségi nevelését segítő fizetőképessé jövedelmet és/vagy nem alakultak ki a családban azok az értékek, amelyeknek hatására a gyermekek többletképzését, közösségi nevelését preferálnák és anyagilag támogatnák.

2. ábra: A gyermekkori közösségi kapcsolatokat szintetizáló skála átlaga az apák iskolai végzettsége szerinti fokozatokban (Z-score-ok³)
(Közösségi kapcsolatok, 2009, N=1051)

³ A Z-score azt mutatja meg, hogy a változó értéke az átlagostól a szórás hány-szorosá-
val tér el. A Z-score-ok segítségével megrajzolt grafikonok úgy jelenítik meg az egyes
csoportokra, kategóriákra, országokra jellemző különbségeket, hogy a 0 az adott di-
menzióban a mintára jellemző átlagost, a pozitív értékek az átlagostól kedvezőbb, a
negatívak az átlagostól kedvezőtlenebb értékeket jelzik.

A szakmunkásképző és a szakmunkáslét közösségi és közéleti szükségleteket megalapozó meghatározó alsó szintjét megerősíti mind az apák, mind a válaszadók által elért iskolai végzettség és gyermekkori közéleti szocializáció összefüggése. A mintában a szakmunkásképzőt végzett válaszadóktól az iskolai fokozatokon felfelé meredeken emelkedik a gyermekközösségi kötelekkel szocializálódottak aránya. Ugyanakkor az is szembeűnő, hogy a szakmunkásképző végzettségen felül már alig mutatkozik különbség az eltérő iskolai fokozatok között.

Miközben a tanórán kívül intézményesen szervezett közösségi-közéleti nevelésbe bekapcsolt fiatalok aránya az elműlt húsz évben csökkent, a középosztályi szűlők még a korábbi évtizedekhez képest is intenzívebben igyekeznek a közösségi lét praxisával felvértezni gyermekeiket, s megvásárolni azokat a lehetőségeket, amelyek révén utódaik majd felnőttként könnyebben és sikerebben tudnak integrálódni a társadalom közösségeibe.

Az idősebbek visszaemlékezése szerint a lányok és fiúk az átlagok szerint azonos eséllyel vettek részt gyermekkorukban az iskola által szervezett közösségekben, de a legfiatalabbak emlékezete szerint a lányok intenzívebb közösségi életet éltek. A lányok közösségigénye és szorgalma, feladatellátása – a két nem nevelése közötti tradíciók különbségének hatására – erősebb, a szűlők-nevelők elvárását a lányok jobban teljesítik, ennek hatására szívesebben vállallják a gyermekszervezeti közösséget is, mint a fiúk. A rendszerváltást megelőző évtizedek kisgyermekei körében mindkét nem részt vett a kötelezően elvart gyermekszervezetben. A minta legfiatalabb korcsoportjának gyermekkorában azonban a választás, illetve elutasítás szabadsága növekedett. Amennyiben a szűlői elvárás és az egyéni ambíció nem készíti, nem motiválja a fiúkat, közülük többen kimaradnak a kööttségeket is elváró gyermekszervezetekből.

A fiúk és lányok gyermekkori szervezeti-egyesületi részvételével szemben ellentétes a két nem felnőttkori szervezett-formalizált közösségi tagsága, részvétele. A „felnőttkori” szervezett közösségi életben a férfiak aránya – elsősorban a vezető pozíciókban – jelentősen magasabb, mint a nők. Amennyiben a szervezeti-közösségi részvételhez nagyobb hatalom is társul, még erősebb aszimmetriát jelez a nemek részvételi aránya. Mindazonáltal – mint a könyv elemzéseir majd igazolják – a gyermekközösségi szocializáció a felnőttkori közösségi és közéleti részvétel, a társadalmi participáció meghatározó tényezője. A szocializáció-elméletek alapján úgy véljük, hogy a szocializáció a közösségi minták, kommunikáció és interakciók segítségével történik, s ehhez meghatározó a gyermekközösségekben és a családokban alakuló interakciók milyensége (Csákó et al 2010).

A KÖZÖSSÉGI ÉLET CSALÁDI MINTÁI

A származási család közösségi mintája

A gyermekkori közösségi szocializáció domináns ágensének tekintjük a gyermekközösségek mellett a családot, elsősorban a szülők közösségi praxisának mintáját. A válaszadók gyermekkori visszaemlékezése szerint szüleik a *családtagokkal és a rokonokkal találkoztak a leggyakrabban*. Ugyanakkor korcsoportonként a trend arra utal, hogy az idősebb válaszadók emlékezete szerint a rokoni kapcsolathoz képest intenzívebb volt a szülők szomszédi találkozása, *szomszédokkal tartott kapcsolata*. Kétségtelen, hogy az idősebbeknek még nagyobb aránya nevelkedett tradicionális lakóközösségben, falusi(as) településen, ahol a szomszédsági kapcsolattartás mindennapos gyakorlat volt. A szülői család által preferált szabadidős kapcsolatok intenzitásának sorrendjében a minta átlagát tekintve *a rokonok és szomszédok után a baráti* kapcsolattartás következett, majd messze lemaradva az előzőktől a *munkatársi magánjellegű otthoni* együttlét.

A tradicionális kötelékek az urbanizációs lejtőt, illetve a civilizációs tendenciát követve fokozatosan lazulnak, ennek megfelelően a származási család erős kapcsolatokkal találkozásának intenzitása is a nagyváros felé csökken. Az is szembetűnő, hogy – Budapest kivételével – a rokoni találkozások intenzitását minden településtípuson a szomszédsági kapcsolat követi, sőt, a legkisebb falvakban ez utóbbi a domináns. Ezzel szemben a *munkatársakkal tartott magánkapcsolat gyakorisága minden településtípuson az erős kapcsolatok sorának végén*, a többi erős kapcsolathoz képest messze lemaradva található.

A válaszadók és apjuk iskolai végzettségét követve a gyermekkori családban az erős kötelékekkel tartott kapcsolat intenzitása a magasabb végzettséget elért válaszadók felé csökken, *csakúgy, mint a magasabb végzettséggel rendelkező apáktól származók körében*. Ez a trend arra utal, hogy a képzettebbek, *magasabb státuszúak nagyobb aránya rendelkezik több másodlagos kapcsolattal, emiatt kevesebb időt fordítanak/fordíthatnak az elsődleges erős kötelékeikre*. Másrészt minél magasabb végzettséggel rendelkeztek a szülők, annál többféle munkán kívüli tevékenységet végeztek, ezek a tevékenységek növelték a másodlagos kötelékek számát, következésképpen kisebb intenzitással tarthatták a kapcsolatot rokonaikkal. Ugyancsak oka lehet a sajátos trendnek az is, hogy a kisebb településen nevelkedett, ám magasabb végzettséget értek esélye/kényszere a migrációra az átlagosnál nagyobb, márpedig a migránsok tradicionális kötelékei is gyakrabban lazulnak, sőt esetenként a közvetlen kapcsolatok kényszerűen megszakadnak. Az adatok azt valószínűsítik, hogy *a szülők státusz-mobilitásának és migrációjának hatására egyaránt ritkulhattak a tradicionális kapcsolatok, cserélődtek a barátok, szomszédok, munkatársak*.

A különböző kapcsolatok életkorral változó preferenciája

A generációk közötti kapcsolatok intenzitása általában erős, ám az életkorral többnyire változik. Az intenzitás-csökkenés a legszembetűnőbb a származási család gazdasági befolyásától, függésétől éppen szabaduló, leváló, a már valóban önálló életet, gazdálkodást kezdő fiatal generáció (tehát a 30–39 évesek) életében. Az önálló életkezdés azonban az adatok szerint nem csak a szülői családról „választja le” a fiatalokat, de csökkenti a többi erős kötelékhez, korábbi társasághoz fűző kapcsolatok intenzitását is. A kapcsolati intenzitás ezt követően ebben az életszakaszban néhány évig-évtizedig hasonló szinten stagnál, majd az ötvenes éveikben ismét „rátalálnak” rokonaikra, tágabb családjukra, intenzívebbé válnak találkozásaik, miközben baráti és kollegiális kapcsolataik redukálódnak. Életkorban előrehaladva, elsősorban a hatvanas évektől fokozatosan csökken, majd megszűnik a munka és a munkahely társadalomba integráló szerepe, s vele a kollegiális kapcsolatok intenzitása és jelentősége is. Ezzel párhuzamosan a mozgásképességet is csökkentő, romló egészségi állapot és a korosztályi erős kapcsolatok gyakoribb elhalálózása is redukálja a baráti kapcsolatok számát és intenzitását.

Időskorban a mozgástér fokozatosan beszűkül, ezért mindinkább előtérbe kerülnek, intenzívebbé válnak a lokális közelségben élő szomszédok. A szomszédi kapcsolatok felértékelődése és erősödése már a harmincas éveikben járók életében is megjelentik, amikor a kisgyermekes szülőket a gyermeknevelés feladatai a korábbiaktól erősebben kötik otthonukhoz. Ez többnyire csak átmenetileg erősíti a szomszédügyi köteléket, szembetűnően csak a hatvanon túli idősök életében erősödik fel, amikor már a lokálisan távolabbi más tartalmú kapcsolatok többsége szükségképpen redukálódik. Az öregedéssel fokozatosan összezsugorodik a tér, az együttlét mindinkább csak a szűk családra, s a lokálisan legkönnyebben elérhető szomszédokra korlátozódik.

A szomszédügyi kötelékek kivételével a többi erős kapcsolat intenzitása az iskolázottság mentén kúp alakú mintát rajzol: a legintenzívebb rokon, baráti, de kollegiális kapcsolata is az érettségizetteknek van, a szélső fokozatokban az erős kapcsolatok kissé ritkábbak. Ugyanakkor a szomszédi kötelékek mértéke és intenzitása az iskolázottság emelkedésével párhuzamosan meredeken csökken. A kapcsolatok életkorbeli trendjéből az valószínűsíthető, hogy az öregedéssel párhuzamosan – amikor a szomszédügyi kapcsolat kivételével minden más kapcsolat intenzitása csökken – az idős diplomások körül szűkül be leginkább az erős kapcsolatok hálóját. Emiatt leginkább ők pótolják a hiányzó erős kapcsolatokat más kötelékek, társasági-közösségi kapcsolatok köréből.

A vizsgálat szerint minél kisebb települést vizsgálunk, a rokonokkal és szomszédokkal találkozás annál intenzívebb. Kizárólag a baráti kapcsolatok és kollegiális kapcsolatok

tok intenzitása területén versenyképes a főváros. Szembetűnő és meglepő atomizáltságot jelez a községekben, a „majdnem városokban” élők kapcsolathálója, ahol mind a baráti kapcsolatok intenzitása, mind a kollegiális kapcsolatoké gyengébb, mint a többi településtípuson, s a trendet megbontva gyengébb, mint az aprófalvakban, kisközségekben élők is. Ennek elsődleges oka a közeli-távoli városba eljáró munkavégzés és az azzal járó életforma-változás. A nagyközségekben élők domináns kapcsolatai a közeli rokonok és szomszédok, ám gyakran hiányoznak kapcsolathálójukból a munkatársak és barátok. A kapcsolatháló ilyen átstrukturálódása a sajátos időbeosztás, elszigetelődés, bezárkózás következménye. A községek félig-modernizációja a város és falu közötti exlex kapcsolati struktúrát teremt. Az ilyen településen élők nagy részének az eljáró munkavállalással, a település lakóinak urbanizálódásával lazulnak vagy megszakadnak a családon kívüli helyi tradicionális közösségi kapcsolatai, miközben lakóhelyüktől kisebb-nagyobb távolságban lévő munkahelyükön a hazajáró-bejáró életforma sem teszi lehetővé a kapcsolatok bizalmi tartalmának megerősödését.

A szülői család erős kötelékekkel tartott és a válaszadók saját kötelékeikkel mért erős kapcsolatainak intenzitását összehasonlítva szembetűnő, hogy a két generáció családja között a fiatalok felé csökkenő tendenciát mutat az erős kapcsolatok intenzitása. A baráti kapcsolatok kivételével a válaszadók alapított családjában a kapcsolatok intenzitása gyengébb, mint a szülői családban volt. A válaszadók mintájának életvitelében jelentősen növekedett azok aránya is, akik megszakították, nem tartják a kapcsolatot, vagyis „soha és/vagy ritkán” találkoznak „erős” kapcsolataikkal. A két adatsor összehasonlítása igazolta, hogy a mintában az idősebb generációhoz képest az utódgenerációknál lazult az erős kapcsolatok hálójának intenzitása. Ez pedig arra utal, hogy a családi közösségi szocializációban a fiatalabb generációk felé haladva csökken a közösségi kohéziót eredményező kapcsolati- közösségi családi minta hatása is.

A nem látogatott és a gyakran látogatott erős kapcsolatok aránya a szülői család és a jelenlegi család praxisában

A kapcsolat jellege	A találkozás intenzitása			
	Soha és/vagy ritkán		Legalább hetente	
	szülői családban	saját életvitelben	szülői családban	saját életvitelben
Rokonnal	5,9%	< 9,0	49%	> 42
Baráttal	12,0%	= 12,0	43%	< 52
Szomszéddal	16,6%	< 31,0	56%	> 45
Munkatárssal	36,0%	< 49,0	29%	> 24

A CSALÁDI-ROKONI KÖZÖSSÉG

Kutatásunk elsősorban a családon kívüli közösségi kapcsolatok működését vizsgálja, ám mivel a közösségi igény és praxis kialakulásának első lépcsőfokát egyértelműen a családi-rokonsági kör jelenti, szükséges vázolni annak trendjét is. A tágabb közösségi élet gyakorlatát is meghatározza az, hogy a válaszadók milyen gyakran tartják a kapcsolatot a családi-rokoni körükkel: *szüleikkel, gyermekeikkel, testvéreikkel, távolabbi rokonaikkal*. (A kapcsolattartás egyes kapcsolat-típusokra jellemző intenzitásbeli különbségét azok részmintájában vizsgáltuk, akiknek [még] van adott tartalmú kapcsolata.) (Faragó T. 1983, Cseh-Szombathy 1979, Litwak és Szelényi 1969)

Azt tapasztaltuk, hogy a családi-rokoni találkozókat elsősorban a nők szervezik, a rokoni kapcsolatokat elsősorban ők „ápolják” (Utasi 2008). Ennek nyomán azt feltételeztük, hogy a nők intenzívebben tartják a kapcsolatot rokonaikkal, mint a férfiak. A vizsgálati adatok azonban *nem mutattak a férfiak és nők között a közvetlen kapcsolattartás gyakorisága tekintetében szignifikáns különbséget*. A rokoni kapcsolatok intenzitása ugyanakkor jelentős különbséget mutat a kapcsolat érzelmi és/vagy vérségi közelségének-távolságának mértéke szerint. A válaszadók kapcsolata a *legintenzívebb a (felnőtt) gyerekekkel*, majd már jelentősen ritkább *az anyákkal, apákkal, testvérekkel*, s még ez utóbbiakhoz képest is gyengébb intenzitással találkoznak a megkérdezettek a *nukleáris családon kívüli rokonokkal*.

Egyértelmű, hogy a családi-rokoni kapcsolatok közül kiemelkedően intenzív a szülők (felnőtt) gyermekekkel tartott kapcsolata. Ugyanakkor ennek fordítottja, vagyis a felnőtt gyermekek szülőkkel tartott kapcsolata a válaszok szerint kevésbé intenzív. A különbség többféle okkal magyarázható: már gyermekkorban válás miatt megszakadt a kapcsolat valamelyik szülővel, konfliktus alakult ki a „gyerek” partnerével, a párkapcsolatot alapított fiatal felnőtt gyerekek partnerük szüleivel is hasonló intenzitással tartják a kapcsolatot, s ez megfelel a saját szülőkkel, találkozásra fordítható idő lehetőségét. Kevésbé érintett ok lehet az, hogy a szülők számára egyértelműen gyerekük a legértékesebb, miközben a „felnőtt gyerek” legértékesebb kapcsolata egy generációval továbbgördül, a saját gyermek felé. Az előzők mellett a korosztályi különbségből adódóan a fiatalabbak kapcsolatköre (még) tágul, kiegészül több másodlagos kapcsolatból strukturálódó közösségi kötelékkel, miközben szüleik kapcsolatkörére éppen fordított tendencia vár: a kapcsolatok összeszűkülése.

A családi közösség összeszűkülésének trendjét erősíti a párkapcsolatban élők arányának nagymértékű csökkenése, a partner nélkül élők arányának szembetűnő emelkedése. Egy 1986-ban készült kapcsolatrendszer-vizsgálatunk még döntően tradicionális párkapcsolatot és családmoddelt jelzett.

A párkapcsolatban élők aránya a jelenlegi vizsgálatban már sokkal alacsonyabb, miközben az egyedülállók aránya jelentősen magasabb. A tendencia mögött a modernizációval járó gyors individualizálódás és a tradicionális értékek leépülése található. Ennek hatására a fiatalok ma már sokkal később házasodnak, illetve gyakrabban létesítenek élettársi kapcsolatot, s a házasságok, partnerkapcsolatok jelentős aránya végződik válással. *A 2009-es vizsgálatban a partnerkapcsolat nélküli egyedülállók aránya az 1986-os 27%-ról 2009-re 42,2%-ra emelkedett.* Ezen belül több mint kétszeresére nőtt az elvált egyedül élők (3,8%-ról 9,5%-ra) aránya (saját számítás, Utasi Á.).

A családi közösség értéke és a családi kapcsolatok intenzitása változatlanul erős maradt. A családi közösség azonban mára jelentősen átalakult: ma többségében a felnevelő szülő(k) testvérek, esetenként nagyszülő(k) és az utód(ok) intenzív találkozását jelzi, majd a gyerekek felnőtté válását követően beépülnek ebbe a családi körbe a gyermekek partnerei. A hajdani szűk családra jellemző domináns családi kört a szülők és gyermekek egysége adta, most nagymértékben megtörte a korábbi egyeduralmat a párkapcsolatok fluktuációjával, felbomlásával vagy hiányával az „egyedülálló” szülő és a vele élő családtagok (gyerek, nagyszülő, testvér) egysége. A változások nagymértékben átalakították a családi kapcsolattartás mintáját is. A családtagok találkozásának intenzitása nem csökkent, a kvázi-családtagok számának növekedésével a családi közösség tagjainak száma sem. A hagyományos családi kör átalakult, számos kvázi-családtaggal kiegészülve ma is a legáltalánosabb és legintenzívebb közösségeként működik. *A nukleáris családon kívüli rokoni körrel tartott kapcsolat intenzitása az előzőkhöz képest sokkal gyengébb, ami azt is jelzi, hogy míg a szűk családi közösség többnyire összezár, addig a családi közösségen kívül eső rokoni körrel tartott kapcsolat meglehetősen laza,* a távolabbi rokonok az erős kapcsolatok hálójának peremén helyezkednek el.

A tendencia még inkább egyértelmű, ha időben, korosztályonként vizsgáljuk azt. A rokonokkal tartott kapcsolat intenzitása az öregedéssel fokozatosan csökken. Ennek objektív oka, hogy az idő múlásával fokozatosan kihalnak a rokoni-kortársi kapcsolatok, másrészt a mozgásképesség csökkenésével azoknál is ritkul a találkozás intenzitása, akiknek még élnek rokonai. Az első radikális intenzitáscsökkenés 30–44 éves kor után következik be, majd a következő nagy kapcsolati űr a hatvanadik év után történik. *Kivételt csupán a gyerekek felé irányuló kapcsolat intenzitása mutat, ez utóbbi az évek múlásával sem csökken.* Amikor már minden más tartalmú kapcsolat megritkul, a *gyerekekkel tartott kapcsolat intenzitása – hacsak nincs annak objektív akadály – változatlanul erős marad.*

A lakóhelyi település nagysága, a térbeli távolság persze jelentősen befolyásolja a családi-rokonsági közösség kapcsolattartásának intenzitását is. A nagyobbtól a kisebb települések felé növekszik a családtagok egymás közötti kap-

csolatának intenzitása. A legkisebb a különbség a felnőtt gyermekekkel tartott kapcsolat tekintetében. Ez nem jelez a lélekszám, illetve településtípusok szerint számottevő különbséget, noha a fővárosban és a nagyközségekben kissé ritkább a családtagok közötti találkozás gyakorisága is. Tekintettel arra, hogy a nagyvárosokban kevésbé intenzív a családtagok és rokonok találkozása, emiatt a családi-rokoni kapcsolatokból eredő mindennapi segítségnyújtással nyerhető kapcsolati előny, szolidaritás is esetlegesebb, hiányosabb a fővárosban élők körében, mint a kisebb településen élő családokban. Ugyanakkor e területen is tapasztaltuk, hogy a nagyközségekben élők kapcsolatai rendkívüli mértékben lazultak, s okként most is a város-falu eltérő civilizációs-urbanizációs feltételeiből eredő átmeneti életformát, az atomizálódás fővárosihoz közelítő mértékét valószínűsítjük.

Az iskolai végzettség szintjei is különbséget jeleznek a rokoni-családi közösség kapcsolatainak intenzitásában. A legintenzívebbek a kapcsolatok a középfokon végzettek részmintájában. Az iskolai kategóriák mentén kúpforma rajzolódik ki, amely szemléletesen jelzi, hogy az érettségizettek a leggyakrabban, az alapfokon végzettek és diplomások egymáshoz hasonló intenzitással, a középhez képest ritkábban találkoznak a családtagokkal, közeli rokonokkal. Miközben „alul” a szűkösség, forráshiány, helyenként az ennek hatására szétzilálódott családi kötelékek fékezik az intenzív kapcsolattartást, addig a diplomásokat főként a migrációt, és mobilitást eredményező végzettség-képzettség távolítja a származási családtól, s hatására redukálódnak a családi együttlét alkalmai is.

Azoknál, akiknél a család már kihalt, vagy eleve kis létszámú, a barátok pótolják a rokonsági űrt. Erre utal az is, hogy a barátokkal tartott kapcsolat intenzitása intenzívebb, mint a szűk családtagokon kívüli rokoni kapcsolat. Településtípusok szerint a fővárosban és a kisközségekben a legintenzívebb a baráti kapcsolattartás. Emellett a fővárosban a baráti kapcsolatok intenzitása közvetlenül a felnőtt gyerekek után következik, mintegy megelőzve a szűk családtagokon kívüli rokonokat és más erős kapcsolatokat.

A mechanikus szolidaritás, a támogatás reménye

A közösségek egyik meghatározó paramétere a szolidaritás. A makrotársadalmi szolidaritás a globalizáció hatására az utóbbi évtizedekben elméletileg kitágult, ám ezzel párhuzamosan növekedett a jelentősége a nemzeten belüli közvetlen interakciós közösségek szolidaritásának is. A közvetlen közösségekben ugyanis sokkal könnyebben alakul ki a kölcsönös bizalom, s hatására a szolidaritás is. A jóléti társadalmak gyengülésével, a válságok hatására az organikus szolidaritás is mindinkább veszít biztonságot nyújtó szerepéből, ezért a mindennapi életben egyre többen szorulnak az erős kötelékeiktől vár-

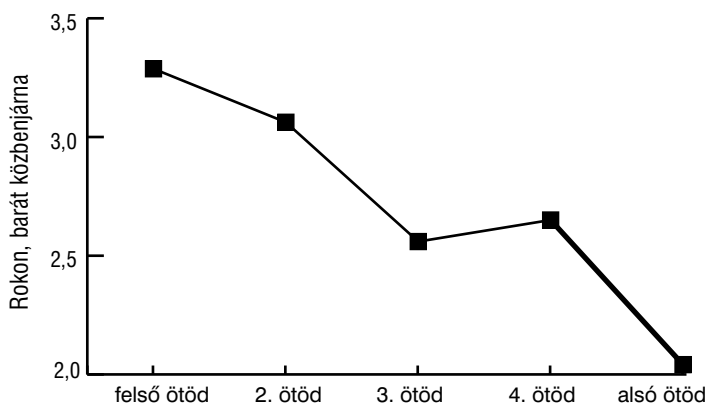
ható, remélhető mechanikus szolidaritásra (Durkheim 1987, Smelser 1994, Fukuyama 2000).

A közvetlen közösségek tagjainak együttműködése, kölcsönös segítségnyújtása biztosíthatja a legnagyobb eséllyel nehéz helyzetekben a fennmaradást. A tradicionális társadalmakban a kisközösségeken belüli mechanikus szolidaritás elvart, konvencionizált, természetes együttműködési forma volt. A családi gazdálkodás felbomlásával, a nagyüzemi és urbanizációs léttel szükségképpen kifejlődött a makrotársadalom organikus szolidaritása, az intézményes segítségnyújtó-gondoskodó hálózat. Mindazonáltal abban az esetben, ha a társadalom szegény, a legszükségesebb javakkal sem képes ellátni a lemaradó egyéneket, ilyenkor az egyetlen segítség lehet ma is a tradicionális közösségi motivációval alakuló kisközösség tagjainak támogató, gyakran altruista gondoskodása, segítése (Durkheim 1986, Fararo és Doreian 1998, Utasi 2002, Janky 2005).

A mindennapi nehézségek elviseléséhez az általunk vizsgált minta nagyobb része nehéz helyzetben *segítséget elsősorban a hozzá legközelebb álló kapcsolataitól remélhet. A válaszadók e tekintetben határozottan optimisták: közel négyötödük azt feltételezte, úgy gondolja, hogy (1) nehezen beszerezhető termékek, szolgáltatások felkutatásában, (2) hivatalos ügyintézésben, (3) pénzügyi gond megoldásában, (4) betegség esetén jó orvoshoz irányítással eltérő mértékben ugyan, de számíthat kapcsolatai segítségére. Nem egészen harmaduk feltételezi, hogy szükség esetén (5) jó álláshoz, munkahelyhez is juttatná erős kapcsolat köréből valaki. A jó állás kivételével a többi kérdezett területen a válaszadók hasonló aránya remél segítséget erős kapcsolataitól. A jó állás ma a legnagyobb hiánycikk, ezáltal a legnagyobb szükséglet enyhítő segítség lehetne, azonban messze lemarad a gyakorlati élet más területein remélhető segítségtől.*

A szolidaritás még szoros kapcsolatrendszeren, kisközösségen belül is erősebb kölcsönösséget, reciprocitást, mint altruizmust jelez. Minél forrásereősebb valaki, érzése szerint annál inkább számíthat kapcsolatai segítségére. Ez arra utal, hogy még az erős kapcsolatok körén belül is, még bajban is a társadalom tagjai reciprocitásra törekednek. A „hozzájuk hasonló” erőforrással rendelkezőktől várnak segítséget. Ez a reciprocitás-igény azonban sajátos. Nem az önző számítás vezérli, ellenkezőleg. Senki sem akar „adós maradni”, ezért abban az esetben, ha nem érez forrásereőt önmagában arra, hogy legalábbis valamikor a jövőben képes lesz viszonzozni azt, inkább nem vár segítséget. A leginkább forráshiányos iskolázatlanokhoz képest *a szakmunkásképzőt végzettektől a segítséget remélők aránya meredeken emelkedik, majd ezt követően további emelkedést találunk, végül az egyetemi diplomások körében a legmagasabb azok aránya, akik mindennapi nehézségeikhez támogató-segítő kapcsolatot remélnek.*

3. ábra: Az erős kapcsolatoktól remélt segítség mértéke (0–5) a vagyoni helyzet szerinti csoportokban (Közösségi kapcsolatok, 2009, N=1501)

A korosztályokat összehasonlítva a remélt mindennapi szolidaritás területén minden korcsoportnak megközelítőleg hasonló aránya reméli, hogy a köznapok nehézségei elviseléséhez támogatást kap majd kapcsolataitól. A fővárosból a kisebb lélekszámú települések felé haladva, vagyis az urbanizációs lejtőn lefelé – az állással segítséget nyújtó kapcsolatok kivételével – emelkedik, majd a nagyközségekben élők körében hirtelen mélyre zuhan a támogatást remélők aránya. Ezt követően azonban a *kisközségekben ismét magasabbra emelkedik a segítségben bízók aránya. A különböző területen várhatóan mechanikus szolidaritást, segítséget jelző öt dichotom változót ötfokú skálává alakítva* (rokoni-baráti segítők 0–5) azt mértük, hogy az eltérő életfeltételekkel élők összességében milyen arányban remélnék/remélhetnek segítséget rokoni-baráti kapcsolataiktól, erős kötelékeiktől.

A mechanikus szolidaritást szintetizáltan mérő ötfokú index adatai szerint a *fővárosban és a nagyközségekben élők kisebb aránya remél támogatást szoros közösségének tagjaitól, mint a többi településtípus lakói.* A nagyvárosi létforma csökkenti a mindennapi közösségi kapcsolatoktól érkező támogatás lehetőségét, főként azok körében, akik saját erőforrásaikat leértékelik, és úgy érzik, hogy nem lennének képesek viszonzni a közösségük tagjaitól feléjük áramló mindennapi segítséget. A fővárosi forráshiányosak alig remélik, hogy kapcsolataik közül bárki is segítségükre sietne.

A segítséget remélő *nagyközségekben* élők alacsony bizalma, reménye abban, hogy baj esetén erős kapcsolataik közösségének tagjaitól támogatásban

részesülnek, a fővárosban élőkhez képest némileg eltérő okkal magyarázható. A nagyközségekben még nem épültek le egészen a tradicionális közösségi kötelek, ám az eljáró munkavállalás, tanulás mégsem teszi lehetővé a kapcsolatok folyamatos ápolását-gondozását, a reciprocitás folyamatos praxisát. Az itt élők nehéz helyzetben hasonlóképpen csak magukra számítanak, magukra akarnak számítani, mint a leginkább atomizált fővárosiak, még ha kapnának is segítséget. A most még jelentős arányban tradicionális kapcsolathálóval élő *kisfalvak* népessége nagyobb bizalommal fordul erős köteleihez, s a nagyobb településeken élőkhez képest magasabb arányuk nyújt és remél is támogatást. *A mechanikus közösségi szolidaritással megvalósuló segítségnyújtás reménye és valószínűleg esélye is a legerősebb a legkisebb lélekszámú településeken.*

A támogatás, segítségnyújtás mértékének területeit összevontan jelző index az *életkorcsoportok mentén V alakú trendet mutat*. Mélypontja a 45–59 évesek korcsoportjában található, vagyis az idősebb középkorúak remélnek/várnak a legkevésbé közösségi erős kapcsolataiktól önkéntes támogatást. Hozzájuk képest a *legidősebbek közül* – nagyobb ráutaltságuk okán – *többen remélnek* segítséget. A hatvanon felüliek korcsoportjában már mind többen rászorulnak a közeli kapcsolatok segítségére, támogatására, s reménykednek is abban, hogy kapcsolatkörükből akad legalább valaki, akire szükség esetén támaszkodhatnak. Másrészt az *időskori kiszolgáltatottsággal kényszerűen is fokozódik annak reménye, hogy amennyiben bajba kerülnek, találnak olyan kapcsolatot, akire számíthatnak*, aki segítséget nyújt számukra. Velük szemben a még forráséros, piacképes, leginkább aktív középkorúak úgy vélik, hogy elsősorban csak magukra és szűk családjukra számíthatnak, problémáikat igyekeznek szűk családi körben megoldani, másoktól nem várnak, de nem is remélnek segítséget. Ők sem kívánnak a családon kívülieknek a mindennapi problémák megoldásához támogatást nyújtani. Az egyértelmű, hogy a *legfiatalabbak számítanak és számíthatnak is az erős kapcsolataik közösségeitől a legtöbb támogatásra, erőforrásra*. Egyszersmind ők azok is, akik erőforrásaikkal – legalábbis később – elnyújtott reciprocitással leginkább képesek lesznek viszonzni is a segítséget, emiatt leginkább érzik képesnek önmagukat a szükség esetén tőlük elvárható reciprocitásra.

A patrónusok és kliensek hálózata

A mi társadalmunkban a támogató és jótékonyági civil szervezetek szükségessége mellett a segítséget szenvedők gyakran nem képesek autonóm polgárokként élni, a romló gazdasági körülmények miatt pedig mind kevésbé juthatnak intézményes organikus szolidaritással segítséghez. Ennek következtében

szükségképpen a környezetükben élő forrás erősebb, jobb módú kapcsolataikra mint patrónusokra szorulnak. A társadalom hierarchikus tagolódása következtében persze időnként maguk a patrónusok is segítségre szorulnak, így a társadalom nagy hányada patrónus-kliens hálózatok függőségében él. A hierarchikus szívességi hálók olyan rendszere alakulhat így ki, amely nehezíti a gazdaságilag független, autonóm polgári lét működését. Ennek a jelenségnek szélsőséges formáját jelentik az uzsorakölcsönök. A legszegényebbek az uzsorakölcsönök hatására újkori rabszolgaságban, adós-rabszolgaságban élnek. A jelenlegi forráshiányos társadalom felerősíti a valamelyest is forrás erős „patrónusoktól”, jómódú rokonoktól, barátoktól, jó ismerősöktől remélhető segítség jelentőségét (Beluszky 2000).

Értékes az olyan jómódú erős kapcsolat, akinek önzetlen segítsége nem csorbítja az egyén autonómiáját, aki nem viselkedik uzsorásként, akinek segítsége inkább generációkon átívelő elnyújtott reciprocitást vagy altruista szolidaritást jelent. Ha vannak jómódú, fontos beosztással rendelkező, magas státuszú, befolyásos kapcsolatai a válaszadónak, azokról többnyire azt feltételezi, azt reméli, hogy nehéz helyzetben hathatós segítséget és információt nyújtanak majd számára (Neuhauser 1958).

A hatalomhoz közeli ismerősök között a felvétel szerint akadnak olyanok, akik fontos pozíciót töltenek be országos médiában (8,2%-nak van ilyen kapcsolata), országos politikában (6,6%), vagy a tudományos életben (6,2%). Az előzőkhöz képest több válaszadónak van kapcsolata a gazdasági életben fontos szerepet betöltő neves vállalkozóval (13,8%). Az országos hatalomban vezető pozíciót betöltő ismerősökhöz képest pedig kétszeres eséllyel van kapcsolata a mintába tartozó válaszadónak a helyi „hatalomban” (14,8%).

A befolyásos pozíciót betöltők többnyire képzettek, az átlagosnál magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek. A magántársasági kapcsolatokról tudjuk, hogy döntő arányukat iskolázottsági-műveltségi, vagyoni homogámia jellemzi. A jobbára rendiesen szerveződött társadalomban ennek következtében háromszoros eséllyel birtokolnak befolyásos kapcsolatot a diplomás válaszadók a legfeljebb nyolc osztállyal rendelkezőkhöz képest. A befolyásos kapcsolattal rendelkezők trendje az iskolázottsági hierarchia mentén meredeken emelkedik, kizárólag az érettségizettek kategóriájában – akiknek többsége nő – torlik meg a trend. A nők kisebb eséllyel birtokolnak befolyásos kapcsolatot, aminek a kapcsolati homogámiához köthető döntő oka az, hogy a férfiakhoz képest önmaguk is kisebb eséllyel töltenek be magas státuszpozíciót.

Befolyásos kapcsolata legnagyobb eséllyel a 30–44 éveseknek van. A tőlük fiatalabbak még ritkán kerülnek fontos pozícióba, ezért kortársi közösségük tagjaitól kevésbé kaphatnak/nyújthatnak segítséget, miközben az ötvenes éveik végén járók már fokozatosan kiszorulnak a magas pozíciókból, majd a nyugdíjazást

követően radikálisan csökken társadalmi státuszuk és vele presztízszük is, és csökken korosztályuk azon tagjainak aránya, akik befolyásos kapcsolatuktól támogatásra számíthatnak. A legkisebb eséllyel a hatvanon túliak jeleztek olyan befolyásos ismerőst, barátot, akire szükség esetén számíthatnának.

Az országos hatalom és magas presztízsz képviselői leginkább a nagyvárosokba koncentrálódnak, ennek megfelelően a legnagyobb eséllyel a fővárosban élők rendelkeznek befolyásos kapcsolattal, s a legkevésbé a kis falvak lakói. A befolyásos patrónusként számításba vehető kapcsolatok hierarchikus trendje tükrözi az országos munkamegosztási- és státuszpozíciók, valamint a hatalom településtípusok közötti hierarchikus egyenlőtlenségét.

Persze a mindennapokban esetenként még az országos vezetőknél is fontosabbak lehetnek azok a kapcsolatok, amelyek részesei a helyi hatalomnak, a helyi ügyekkel kapcsolatos döntéseknek. A válaszadók több mint felének van lakóhelyén befolyással rendelkező közeli ismerőse. Hipotézisünk szerint a „befolyásos” helyi kapcsolat, s az esetlegesen így megszerezhető információ az átlagosnál gyakrabban fokozza az egyének közéleti részvételét és lokálpatriotizmusát is. A válaszadók harmada igennel válaszolt arra a kérdésre, hogy volna-e olyan ötlete, javaslata, amellyel javítani lehetne a helyi körülményeken. Feltételeztük, hogy aki lakóhelyén befolyásos kapcsolattal rendelkezik, nagyobb eséllyel vállalná a helyi körülmények aktív alakítását is, vagyis a hatalomban lévő közvetlen ismerős önmagában is fokozza a lokális közéleti részvételt.⁴

A helyi közéleti aktivitás készségét mérő három dichotóm változó (van-e helyi befolyásos ismerőse + volna változtatási javaslata + összefogna megvalósításáért másokkal) szintetizálásával létrehozott helyi közéleti készség indexe és a helyi befolyásos döntéshozókhoz fűző kapcsolatot mérő index között szignifikáns pozitív, és meglehetősen erős kapcsolatot találtunk. Akik pedig ötlettel rendelkeznének a helyi problémák megoldására, azok szinte maradéktalanul hajlandók lennének összefogni másokkal a lokális viszonyokon jobbító tervük, ötletük megvalósítása érdekében. A jobbító szándékú változtatási ötlet és a közéleti aktivitási készség közötti nagyon erős együtt járás a helyi közösségi összefogás, közélet egyik legfontosabb anomáliáját tárta fel. Ötlete a válaszadók harmadának lenne. A kivitelezéshez szükséges organizátor azonban gyakran hiányzik. Amennyiben valaki hívná, megszervezné az ötlet megvalósítását, akkor az ötletadók szinte mindegyike részese lenne saját terve realizálásának. Gyakran vagy az összefogást alakító személy hiányzik, vagy a helyi konszenzus a tekintetben, hogy mi a helyileg fontos, legfontosabb tennivaló, s végül is aktív vezető-irányító nélkül nehezen aktivizálódik a helyi lakosság.

⁴ Három dichotóm változóval vizsgáltuk a helyi közéleti aktivitás készségét. (1) van-e személyes ismerőse a helyi döntéshozók között (1=van, 0=nincs), (2) volna-e változtatási javaslata, illetve (3) összefogna-e a változtatás érdekében másokkal?

A befolyásos kapcsolatok nyilvánvalóan nem azonosíthatók az ókori patrónusokkal és a nekik kiszolgáltató kliensekkel. A befolyásos kapcsolattal rendelkezők és a segítségükre szoruló mai „klienseik” között az esetek többségében inkább sajátos kölcsönkapcsolat, elnyújtott reciprocitás működik. Az „igazi patrónusok” többsége nem hozzátartozó, hanem olyan idegenek, akik leginkább csak közbenjárásukkal nyújtanak segítséget valamilyen későbbi viszonzás reményében, vagy viszonzást nem váró altruizmussal.

A RITUÁLIS KAPCSOLATKÖR

A rítusok olyan bevett szokások, viselkedési formák, amelyek kiemelkedő összekötő, kohéziós erőt jelentenek a közösségek, kapcsolatok és intézmények életében. A vallások, nemzeti közösségek tudatosan szervezik a rituális alkalmakat, eseményeket, a társadalom kis közösségeinek életében ez többnyire szokásszerűen, valamilyen eseményhez kapcsolódva működik. A rituális megnyilvánulások legfontosabb célja az egymáshoz tartozók kapcsolatának, közösségének megerősítése. A közösségek tagjai között, a személyközi kapcsolatokban ennek legegyszerűbb formái a *köszöntések*. A közösségek tagjai számon tartják a közösségbe, körbe tartozók személyes eseményeit, évfordulóit, tudják, hogy személyes ünnepek alkalmával kikről kell megemlékezniük, mert összetartozónak érzik/szeretnék érezni magukat másokkal, a többiekkel, s figyelmük, tiszteletük, érdeklődésük kinyilvánításával stabilizálni kívánják a köteléket. (Collins 1987, Assmann és Czaplicka 1995).

A köszöntés korántsem csak figyelmesség, segítségével a kapcsolatban részt vevők kifejezésre juttatják, hogy a kötelék számukra fontos, demonstrálják az együvé tartozást, vagy az összetartozás vágyát. A minta túlnyomó többsége jelezte, hogy közösségük tagjai, rokonaik, ismerőseik a felvett megelőző évben felköszöntötték őket névnapjukon, születésnapjukon vagy más egyéni vagy családi sikert, eredményt jelző jeles esemény alkalmával. Átlagosan hét kapcsolata köszöntötte személyesen a válaszadókat. Az üdvözlőlap lassan kimegy a divatból, ma már főként a tradicionálisabb köszöntési formához ragaszkodó időskorúak használják azt. Ugyanakkor előretör a köszöntés új eszközei között a technika: elsősorban a szóbeli telefonköszöntés, az SMS, s az előzőktől még ritkábban az e-mail. A köszöntés általános a vizsgált mintába kerülők kapcsolathálójában. A személyes köszöntés a megyei városokban a leggyakoribb, s legritkább a fővárosban. A telefonos köszöntés kisvárosokban a legelterjedtebb, míg az SMS és az e-mail a fővárosiak életvitelében.

A telefonos és személyes köszöntési formák használatának relatíve kis különbségét találjuk a különböző *korcsoportok praxisát* vizsgálva. Az üdvözlőlap az idősök felé még megmaradt, ám az *sms és az e-mail használata a köszöntésben jól jelzi a modern technika expanziójának* útját és dinamikáját, amint az a korcsoportok között évtizedenként mind nagyobb arányban behatol a mindennapi életvitelbe. A legfiatalabbakat már 6-7 kapcsolatuk is SMS-ben vagy e-mailen köszönti, míg a hatvan felettieket még csak elvétve. Ennek nyilvánvaló oka az, hogy a köszöntendő idősök önmaguk is kevésbé élnek még a korszerű kommunikációs technikai eszközökkel.

A legtöbb rokona, barátja, ismerőse az érettségizetteket köszönti fel, ami jelzi, hogy a középfokú végzettséggel rendelkezőknek nemcsak a közvetlen találkozással jelzett kapcsolatköre, de az őket köszöntő kapcsolatainak száma is a legszélesebb. A legkisebb különbség az iskolai fokozatok között a személyes és a telefonos köszöntés arányában van.

A különböző köszöntési módok gyakoriságát jelző adatokat szintetizálva alakított skálával szimbolizálni tudtuk a válaszadók „rituális kapcsolatkörének” nagyságát. A válaszadókat köszöntők magas számáról feltételeztük, hogy az túlnyomórészt széles emberi kapcsolathálót jelez, vagy legalábbis azt, hogy a válaszadó vágyik arra. Az összesített skálán azok aránya, akiket senki semmilyen módon sem köszönt, a mintában elenyésző százalék (2,7%).

Valamennyi köszöntési módot számításba véve a köszöntők átlagos száma a mintában nagyon magas: húsz. A rituális kapcsolatkör amplitúdójában a különböző rétegeket összehasonlítva a legnagyobb egyenlőtlenség az *életkorcsoportok között* található. A legfiatalabbakat köszöntők nagy számához képest (28 fő) már az ötvenen túliak körében is radikálisan csökken a rituális kapcsolatkör átlaga (18 fő), majd hatvanon túl tovább redukálódik, nem éri el a legfiatalabbak körében mért érték felét sem. Mindazonáltal ez a szám is azt jelzi, hogy az embereket körülvevő rituális háló a mindennapokban aktív kapcsolathálóhoz képest jelentősen nagyobb, szélesebb kör.

Relatíve kis különbséget jelez e területen a *településnagyság*, ám megfigyelhető, hogy a közvetlen kapcsolatokkal ellentétben a nagyobb településekhez képest a *legkisebb lélekszámú falvakban kisebb a köszöntő kapcsolatok átlaga* is. *A nők valamelyest több rituális köszöntő kapcsolatot jeleztek, mint a férfiak.* Az iskolai végzettség mentén a köszöntők összesített száma is megerősítette az *érettségizettek kapcsolatkörének legmagasabb intenzitását* (26 köszöntő), hozzájuk képest *kicsit alacsonyabb a diplomásokat köszöntők száma*, majd jelentősen lemaradnak a legacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők.

Nem tartjuk valószínűtlennek persze azt sem, hogy a válaszadók a vágyaiknak megfelelően „szépítve” növelték a rituális kapcsolatkörbe tartozó köszöntők számát. Talán nem minden évben köszöntötte őket minden kap-

csolatuk. Az is feltételezhető, hogy akadtak olyanok, akiket ugyanaz a kapcsolatuk több eszközt használva, többféle módon is köszöntötte. Ez utóbbiak torzíthatják, felszorozhatják a köszöntők összesített számát, ám még ezt „beszámítva” is széles *rituális kapcsolatkörrel* rendelkeznek a válaszadók.

A rituális kapcsolatkörbe tartozó köszöntők nem feltétlenül alkotnak úgy közösséget, mint a rokonok, baráti körök, vagy lakóhelyi közösségek, inkább individuálisan kapcsolódnak a válaszadóhoz, nem jellemzi valamennyi köszöntőt az összetartozás, identitástudat, s nem feltétlenül jellemző a rituális kapcsolatkör tagjai között más dimenziókban a szolidaritás sem. Hagyományos értelemben nem közösség, mégis fontos indikátora annak, hogy a személyek milyen mértékben kapcsolódnak önként a társadalom közösségeinek tagjaihoz, mennyire integrálódnak a makro- vagy mikroközösségekbe, s mennyire motiváltak arra, hogy részesei legyenek mások életének, s viszonzásként mennyire szeretnék, hogy mások elfogadják/befogadják őket közösségükbe. Ezáltal a közösségi szükségletet, igényt mindenképpen jelzik a rituális körök és rituális megnyilvánulások.

III. KÖZÖSSÉGI IDENTITÁS

A MIKROKÖZÖSSÉGI IDENTITÁS

A „nagyon fontos” közösségek

Kutatási koncepciónkban jeleztük, hogy a *közösség fogalmának egyik domináns alkotóeleme a tagok identitása*. A közösségi identitásnak legalább két szintjét tételezzük: az első szint az *egyének azonosulása közvetlen közösségeikkel, mikroközösségekkel*, míg az *identitás második szintje azonosulás valamely tágabb közösséggel*.

A közvetlen közösségi identitás feltárása érdekében azt a kérdést fogalmaztuk meg, hogy az egyének az őket körülvevő közösségek közül *melyekkel töltött időt tekintik nagyon fontosnak, fontosnak vagy kevésbé fontosnak*. Az emberek túlnyomó többségéhez legközelebb álló közösség a család, ami ugyan többnyire a legfontosabb közösség is marad egy életen át, ám meglehetősen kevés azoknak az aránya, akik számára ez a közösség elégséges lenne, s ne jeleznék a válaszadók a családon kívül valamely tágabb mikroközösséghez tartozásuk igényét, szükségletét, fontosságát is.

A családdal és más környező közösséggel azonosulás, identitás mértékét a válaszadók szerint a jelzett közösségekkel „töltött idő fontosságát” jelző skálával mértük. A felsorolt közösségek között vizsgáltuk, hogy mennyire fontos a válaszadók számára *a családdal, a barátokkal, klubtársakkal vagy a közéleti közösséggel töltött idő*. A négyféle közösség mindegyikére vonatkozóan a válaszadók az „*egyáltalán nem fontostól*” a „*nagyon fontosig*” terjedő ötfokú skálán adtak választ. A skálák legmagasabb fokára, vagyis az adott közösséggel töltött időt *nagyon fontosnak tekintő ötödik fokra* a minta túlnyomó többségénél *a családdal töltött idő* (81,4%) került. Ezt követte minden második válaszadónál *a barátokra fordított idő* (50,0%). Az előzőktől jelentősen kisebb arány számára *nagyon fontos a klubtársakkal töltött idő* (18%), majd még ehhez képest is kevesebb válaszadó számára *nagyon fontos a közéleti közösségre fordított idő* (7,6%).

A családdal töltött időt minden korcsoport túlnyomó többsége nagyon fontosnak tekint, ám kiemelkedő aránnyal az ötvenes éveik végén járók. Ez egyértelműen jelzi, hogy *a társadalom tagjainak családi identitása erős és általános*. *A barátokkal töltött idő* fontossága *a fiataloktól az idősök felé haladva csökken*. *A közéleti közösség* minden korcsoportban meglehetősen alacsony, noha a *mun-*
kában leginkább aktív középkorúaknál kissé magasabb, majd a még tevékenységre,

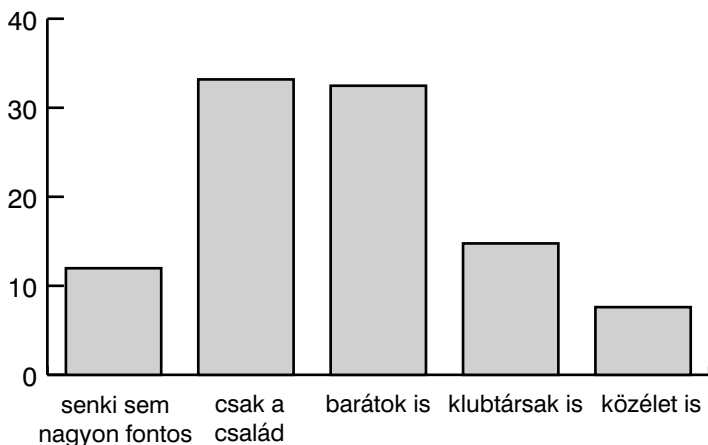
aktivitásra kész, de a munkahelyi pozícióból már kiszoruló/kiszorított hatvanasoknál éri el a csúcspontot. A tőlük is idősebbek korcsoportjában azonban ismét kevesebben tekintik nagyon fontosnak a közéleti közösséggel töltött időt.

A családi identitás a diplomások felé haladva csökken, miközben a barátokra és a hobbiira fordított idő jelentősége éppen az iskolázottság emelkedésével fokozódik, csakúgy, mint a klubtársakkal töltött idő preferenciája is. A közéletiségre fordított idő ugyancsak a diplomások körében a legmagasabb.

A különböző közösségekre fordított idő fontossága szerint a vizsgált közösségi együttlét formái között kumulatív tendenciát tételeztünk. Úgy láttuk, hogy az egyének igény szintjében túlnyomórészt a családi közösség az általános alap, a közösségek fundamentuma, s erre épülnek a többi kisközösségek. Ezáltal feltételezésünk szerint a válaszadók túlnyomó többsége számára elsősorban a családra fordított idő „nagyon fontos”, s a többi közösségre fordított idő mintegy erre épül. Vagyis helyet adtunk a mikroközösségek vonatkozásában is a kettős/többses identitás lehetőségére.

Ennek a feltételezésnek megfelelően (additív kóddal) olyan skálát alakítottunk ki, amelynek alapfokára azok kerültek, akiknek időráfordításában *egyik közösség sem nagyon fontos* (12%). Őket azok követték, akik számára *csak a családdal töltött idő* (33,2%) nagyon fontos, majd akik számára a család mellett a *barátokkal töltött idő* (is) nagyon fontos (32,5%), vagy akiknek a *klubtársakkal töltött idő* (is) (14,8%-nak), s végül azok, akik a *közéleti közösségre fordított időt* is nagyon fontosnak (7,6%) tekintik.

4. ábra: A preferált közösséggel töltött időt nagyon fontosnak tekintők arányával szimbolizált mikroközösségi identitás (Közösségi kapcsolatok, 2009, N=1501)

Azok között, akik a jelzett mikroközösségi kapcsolatok egyik formáját sem tekintették nagyon fontosnak, iskolázottság szerint nem találtunk különbséget. A közösségi identitással nem rendelkezők tehát az iskolai végzettség mindhárom szintjén hasonló aránnyal fordultak elő. A közösségektől teljesen elszigetelődő identitás nélküliek valószínűleg elsősorban introvertált személyiségűk, pszichés problémáik vagy más betegségük miatt maradnak távol, szinte kirekesztik önmagukat a közösségi létből.

A csak a családot nagyon fontosnak tekintők legszélesebb aránya az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők között található. A család és a barátok és/vagy a klubtársak többes identitása a legnagyobb arányban az érettségizettek közösségi szükségletében található. Velük szemben a közéleti közösséget (is) nagyon fontosnak tekintő többes identitással rendelkezők a legnagyobb eséllyel a diplomások.

A településtípusok metszetében a Budapesten élők között a legmagasabb a közösségektől elzárkózók aránya, vagyis itt a legerősebb az individuális izoláció: itt minden hatodik (16%) válaszadó egyik kérdezett közösséget, illetve a velük töltött időt sem tekintette nagyon fontosnak. A család mellett a barátokat is nagyon fontosnak leginkább a megyei jogú városokban és kisvárosokban élők tekintették (31%), s a klubtársakkal töltött idő is elsősorban a nagyvárosokban élők számára nagyon fontos. *A család mellett a közéleti közösségi identitás az átlagosnál kissé magasabb arányban jellemző a fővárosiakra (8,6%), s legkevésbé a kisfalvakban élőkre (4,7%).*

A közéleti közösségi identitás

A kutatás középpontjába a közösség és a közélet kapcsolatát helyezte, ezért különös figyelmet fordítottunk annak feltárására, hogy *kinek fontos/nagyon fontos a mikroközösségek között a közéleti közösségre fordított idő is. A közösségi közéleti tevékenységre fordított időt (is) nagyon fontosnak tekintők aránya – mint azt az előzőekben láttuk – csak néhány százalék volt (7,6%).* Ugyanakkor tudjuk, hogy a „nagyon fontos” választ adók mellett az „inkább fontos” választ adók körében is már megtalálható a közélet iránti igény. Így pedig háromszor annyian kerülnek a közéleti közösségi identitást érzők, illetve a közéleti közösséget „inkább fontosnak” és/vagy „nagyon fontosnak” tekintők közé. *A közéleti közösséget fontosnak és/vagy nagyon fontosnak tekintők csoportjába a válaszadók közel negyede (23%-a) került. Feltételezhetjük, hogy a minta mintegy negyede meghatározott feltételek között végez(ne) közéleti tevékenységet, legalábbis fontosnak tekinti azt életében. Ugyanakkor az iskolázottsági metszet jól jelzi, hogy a közéletiségre fordított idő fontossága a legalább szakmunkásképzőt végzettektől kezd dinamikusan emelkedni, addig rendkívül alacsony. A diplomások körében azonban a közéletiség fontossága kitágul: a főiskolai diplomások harmada (35%), az*

egyetemi diplomásoknak pedig már közel fele (48%) szerint a közéleti közösségre fordított idő (is) fontos és/vagy nagyon fontos az életben.

A szakmunkásképző szintjének közéletiséget jelző határvonala már a gyermekkori közösségi nevelés területén is megjelent. A határvonal egyértelműen jelzi a közéletiség szükségleti hierarchiába épülésének határaként a középfokú műveltségi iskolázottsági, s ahhoz gyakran kötődő jövedelmi szintet, amely nélkül csoportra jellemzően nem fejlődik ki a közélet és közéleti közösség iránti igény.

A MAKROKÖZÖSSÉGI IDENTITÁS

Az identitás domináns közösségei

A korábbiakban a közösségre fordított idő alapján keresett mikroközösségi identitás elsősorban az erős kapcsolatokból strukturálódó, környező közösségekhez fűző azonosulást vizsgálta. A makroközösségi identitás interiorizált közösségi összetartozást, kulturális kötődést jelez, még akkor is, ha a közösség tagjaival töltött idő nem mindig örömforrás. A közösségi identitás érzése nem csak konkrét személyeket és csoportokat, kisebb közösséget jelent, az identitástudat beágyazódik a személyiségbe, őrzi a kulturális eredetet, a szocializáció nyomán meggyökeresedett emóciót is. Esetenként még akkor is feltör, ha egyébként az identifikáló közösség tagjaival konkrét együttlét nem jellemző a válaszadó életvitelében. Míg korábban az „időráfordítás fontosságával” a közvetlen közösségekhez kötődés preferenciáját mértük, addig most megkíséreljük feltárni a kulturális értékek, szokások révén a személyiségbe, tudatba ágyazott makroközösségi kötődés, identitás mértékét és jellemzőit.

A közösségi identitás fontosságának tanulmányozása az utóbbi évtizedekben egyre inkább fókuszba került. N. J. Smelser az 1994-es Bielefeldben tartott szociológiai konferencián négy nagy forradalmi folyamatot említett, amelyek egyikeként „a szolidaritások és identitások forradalmát, pontosabban a régió, vallás, fajon, etnikumon, nyelven, nemeken és életstíluson alapuló, »nemzeteken aluli« szolidaritások felerősödését a nemzeti szolidaritások rovására” (Andorka 1994). A kutatás kérdéseivel mi a válaszadók nemzeti, de nemzeteken belüli és azon kívüli közösségi identitástudatára is rákérdeztünk. Elsősorban azonban az interaktív identitáskonceptióra fókuszáltunk, úgy tekintettünk a makroközösségekhez fűző identitástudatra is, mint a közösségekkel azonosulás interakciókból eredő tudati leképződésére (Hall 2003).⁵

A makroközösségi identitástudat vizsgálatakor elsősorban az egyének származási és/vagy státusz-meghatározó közösségi tudatát kerestük. Arra a kérdésre

⁵ Mi elsősorban S. Hall interaktív identitáskonceptióját követjük.

vártunk választ, hogy az általunk felsorolt közösségek közül melyeket tekintik a válaszadók önmaguk számára a legfontosabbnak, melyik a második, s melyik a harmadik, általuk legfontosabbnak tekintett felsorolt makroközösség. A sorrendi választás a jelzett esetben kényszer is lehet, hiszen az emberek gyakran több közösségbe tagolódnak, tehát több identitással is rendelkezhetnek, amelyek közül adott időben, társadalmi vagy egyéni élethelyzetben egyik vagy másik felerősödhet, maga mögé utasíthatja azt a közösséget, amely egyébként, az életidő leghosszabb szakaszában elsődleges számára. Ezért elfogadva a kettős identitás lehetőségét és dilemmáját, az elsősorban és másodsorban nagyon fontosnak tekintett közösségeket egyaránt identitást jelzőnek tekintettük. Ennek megfelelően kerestük a válaszadók közösségi azonosulását, identitását. Azt kérdeztük, hogy a válaszadó az általunk felsorolt tíz közösség közül sorrendben melyik három közösséghez tartozónak tekinti önmagát. A felsorolt közösségek közé bevettük a családot is, de nem tekintettük makro-közösségnek, csak kérdezés-módszertani megfontolással került a közösségek sorába.⁶

A tízféle felsorolt közösség közül az elsődleges és másodlagos választás összesített adatai alapján (a kettős identitásnak megfelelően) a várakozásnak megfelelően kiemelkedett a család (71,2%), követte a hivatásközösség (32,1%), majd a szülőhely (30,2%), s rendre a nemzet (22,1%) s a lakóhelyi identitás (21,3%). A megjelölhető további közösségek választása messze elmaradt a válaszokban az elsőként és másodikként megjelöltek között az iménti öthöz képest.

Az elsőként és másodikként megjelölt közösségi identitás együttes aránya a mintában

Hivatása, szakmája, foglalkozása:	32,1%
Nemzeti hovatartozása:	22,1%
Vallási hovatartozása:	8,7%
Születési helye, települése:	30,2%
Politikai pártválasztása:	2,4%
Társadalmi osztálya:	7,9%
Jelenlegi lakóhelye, települése:	21,3%
Nemzetiségi-etnikai hovatartozása:	3,4%
EU-állampolgárság:	2,4%
(Családon belüli helye:	71,2%)

Amennyiben a közösségi identitás variációit érték-hasonlóság szerint rendezzük, akkor a szülőhely + lakóhely + nemzet egyaránt az otthonhoz kötődésre, s vele a

⁶ A makroközösségek mellett meghagytuk a családot mint általánosan preferált közösséget, hogy amennyiben a felsorolt makroközösségek egyikével sem azonosul tudatilag a válaszadó, ne érezzen kényszert valamelyik bejelölésére, ám ne érezze azt sem, hogy társadalmi-közösségi szempontból dezintegrált.

patrióta/lokálpatrióta identitásra utal. E három közösség valamelyikébe identifikálók *együttes aránya* (73%) vagyis „*a szülőföld mint otthon közösségeire*” identifikálók aránya szinte teljesen megegyezik a „*családra, mint otthonra*” (71,2%) identifikációt jelzők arányával.

Feltűnő, hogy a preferált közösségek között kiemelkedik a *hivatásközösség*, vagyis a szakmai közösségi identitás (32,1%). Több szempontból is szembevetődik a hivatásközösség kiemelkedő szerepe. Természetesnek tűnhet, ha arra gondolunk, hogy a munkanélküliség szükségképpen felértékeli a munkát, hivatást, következésképpen nagy értéket képvisel a munkával együtt a hivatás, a hivatásközösség is. Ezt cáfolhatná az a nézet, amely szerint a fogyasztási társadalom a foglalkozás-hivatás helyett a fogyasztási csoportok, miliók szerint differenciálódik, strukturálódik (Hradil 1992). Ez utóbbi nézet szerint a hierarchiában jelentősebb identitásképző ma már a fogyasztás, mint a hivatás, munka, a mert a fogyasztási javak nyomán differenciálódnak az élményközösségek. Ezzel szemben a munka, mint boldogságforrás szerepét jelzi egyebek között a flow-elmélet, amely kiemeli a kreatív munka s alkotás „*időtlenül boldogító*” szerepét, s így alátámasztja a hivatás-közösségi identitás preferenciáját (Csíkszentmihályi 1997). Gerhard Schulze (2000) is bírálja az élménytársadalomhoz kötődő nézeteket. A szubjektív életminőség kutatóinak többsége is arra a konklúzióra jutott, hogy az újabb élmények, a mindig újabb javak birtoklása nem teremt tartós boldogságot, csupán újabb élmények, javak iránti igényt szül (Diener 1984). Vagyis meglepően józan és racionális a válaszadók preferenciája, amely szerint a ma is a hivatásközösség adja sokak számára az elsődleges identitást.

A makroközösségi identitástípusok

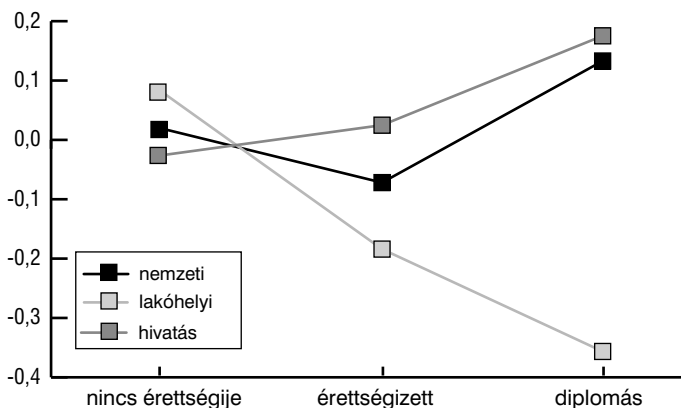
Igyekeztünk differenciálni és csoportosítani (főkomponens analízissel) a leginkább követett makroközösségi identitástípusokat. A többváltozós elemzésbe bevont jelzett tízféle lehetséges identitásközösségből *öt faktort, illetve ötféle közösségi identitáscsoportot differenciáltunk*. Az elemzésbe bevontak közül a szinte mindenki által *preferált közösségi identitás* a család volt. Ez értelemszerűen külön differenciáló faktorként nem jelentkezett a modellben, hiszen általánosan magas értékkel szerepelt, következésképpen nem lehetett csoportdifferenciáló.⁷

⁷ A családi közösség szerepét mérő alapváltozót elsőként és másodikként választókat együtt mérve azt tapasztaltuk, hogy közöttük jelentősen magasabb volt a nők, mint férfiak aránya, sokkal alacsonyabb a fővárosiak, mint más településtípusokon élők családi identitásválasztása, miközben az életkorcsoportok közül a családi identitást mint preferált közösséghez tartozást jelzők között jelentős különbség nem található.

A differenciáló (család nélkül) kilencféle közösségi identitásérték nyomán keletkezett öt faktor mentén a minta kétharmada rendeződött hierarchiába (62,2%). A legtöbben a *nemzeti identitást* jelző faktorba 13,5%, a *lakóhelyi* közösséget preferálóba 13%, valamint az *ideológiai (vallási-politikai)* identitást jelzőbe 12,6%, a *hivatásközösség* hangsúlyát jelzőbe 12%, majd a társadalmi osztályhovatartozást, etnikumot, EU-állampolgárságukat elsőrendűnek tekintő *internacionális* identitásra utaló faktorba együtt 11,2% került.

A nemzeti identitást preferálók eloszlása az iskolai végzettség hierarchiája mentén U alakú görbét ír le, vagyis a *nemzeti identitástudat a legalacsonyabb és a legmagasabb végzettséggel rendelkezők körében a legerősebb* (Tamir 1993). A *lakóhelyi identitást* hangsúlyozó lokálpatrióták aránya a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezőktől a magasabb végzettségűek felé haladva csökkenő tendenciát jelez. A kutatás nem mérte a regionális identitást (Pfeil 2007). Összességében azonban a kvalifikáció és tudás hiányával növekszik a röghöz kötöttség, s vele együtt erősödik a biztonságigény és kötődés a helyhez, ahol élni kell. A *hivatás-identitás* az iskolázottság mértékével emelkedik, csúcst a diplomásoknál éri el. A trendtől eltérnek a gimnáziumi érettségivel rendelkezők (akiknek többsége nő), körükben a hivatásközösségi identitás jelentősen alacsonyabb, mint a szakmával, diplomával rendelkezők körében. (Az érettségizett nők tudatában minden bizonnyal a családi [anyai] hivatás az erősebb, ám a család általános értékjellege miatt ez nem jelentkezett külön differenciáló faktorként.)

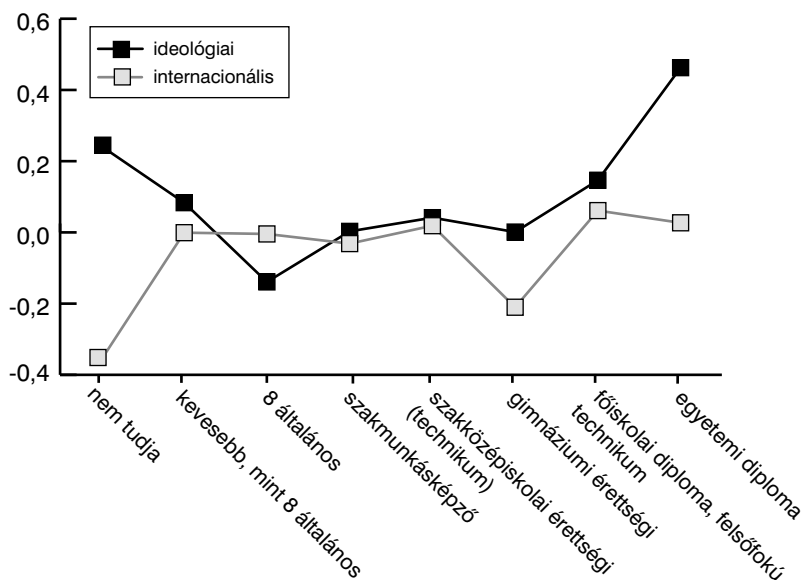
5. ábra: A nemzeti, lakóhelyi és hivatásközösségi identitás faktor-indexeinek átlaga az iskolai fokozatok mentén (Közösségi kapcsolatok, 2009, N=1051)

A másik két identitásfaktor közül az *ideológiai (politikai, vallási) identitást* jelző faktor trendje *U alakú görbét ír le az iskolázottság mentén*, a néhány osztályt végzettek körében magas, majd a szakmunkásoknál, érettségizetteknél az átlag alá esik, ezt követően a diplomásokig emelkedik, jóllehet itt az iskolázatlanoknál mért értéket nem éri el, csak közelíti. Az U alakú trend kiemelkedően magas végpontjait követve az alacsony végzettségűek esetében az ideológiai közösségi identitás valószínűleg dominánsan érzelmi azonosulást jelez, míg a magas végzettségűek körében erősebb lehet az intellektuális azonosulás (Andorka 1994).

Kisebb különbséget mutat a társadalmi *osztály- vagy etnikai* identitástudatot és EU-identitást, azaz elnevezésünkben az *internacionális közösségi identitás-tudatot* jelző faktor. A legalacsonyabban iskolázott csoportból alig, a többi iskolai fokozatból kicsit többen, ám a többi iskolai fokozatból hasonlóan nem magas arány található ebben az identitásfaktorban.

6. ábra: Az ideológiai (= politikai, vallási) és internacionális (=osztály, etnikai, EU) közösségi identitásfaktor indexének átlaga az iskolai fokozatok mentén (Közösségi kapcsolatok, 2009, N=1051)

A településtípusokat összehasonlítva a nemzeti identitást megjelölők legszélesebb

arányát Budapesten találjuk, a lakóhelyi identitás pedig a legkisebb falvakban élők körében a legerősebb. Az ideológiai (politikai, vallási) identitás a fővárosban, az internacionális identitástudat jelentősége pedig a megyei városokban és kisvárosokban hangsúlyosabb, mint a többi településtípuson.

Korosztályonként a nemzeti identitást a 30–44 évesek vallják leginkább, a lakóhelyit a hatvanon túli legidősebbek, csakúgy, mint az ideológiai (politikai, vallási) identitást. A hivatásközösségi identitás a munkamegosztásban leginkább aktív 45–59 éveseknél emelkedik magasra, míg az internacionális identitástudat a legfiatalabbak körében a legerősebb. Sajátos a legfiatalabbak korcsoportjában két markáns makroközösségi identitás a nemzeti és az internacionális identitás.

A KÖZÖSSÉGI PRAXIS

A közösségi kapcsolatok gazdagítása és a közösségi praxis szintetizált skálája

A közösségi kapcsolatokra nyitott, befogadó személyiség segítheti, a bezárkózó gátolhatja az egyének közösségi attitűdjének és praxisának formálódását. A közösségi köteléket fokozza az új kapcsolatokra való nyitottság készsége, míg ennek ellentéte, a bezárkózás, elzárkózás növeli az izolálódást. A válaszadók közel negyede gyakran köt új ismeretséget (22%), ám több mint tizede soha (13, 4%).

Az idős korral párhuzamosan objektíve is ritkul a kapcsolatkör, mert a korosztályi kötelékek elhalálózása, a munkahelyi kötelékek megszűnése és a mozgásképeség redukálódása legalábbis lazítja a közvetlen kapcsolatok intenzitását. Az adatok jelzik, hogy az idős kor különösen visszafogja az új ismeretségek alakításának, formálásának esélyét. Új ismeretséget az aktív fiatalok hatszorosa eséllyel kötnek, mint a hatvanon felüliek (6%). Különbséget jelez a műveltség, iskolázottság mértéke is: az átlagosnál több másodlagos, gyenge kapcsolattal rendelkező diplomások kétszeres eséllyel kötnek gyakran új ismeretséget a legfeljebb nyolc osztályt végzettekhez képest.

Meggyőzően igazolják az új kapcsolatok kezdeményezésének alacsony iskolai végzettséggel, műveltségi hiánnyal járó hátrányát azok, akik soha nem kötnek új ismeretséget: a legfeljebb nyolcosztályos végzettséggel rendelkezők közel ötöde úgy nyilatkozott, hogy soha nem köt új ismeretséget, miközben a diplomásoknak legfeljebb egy-két százaléka (2,8%). Az előzőektől kisebb egyenlőtlenséget jelez, ám még így is figyelemre méltó a nemek közötti különbség. A férfiak fokozott esélyét az új kötelékek kötésére elsősorban a szélesebb munkahelyi kapcsolatok és az ehhez társuló magasabb arányú gyenge kapcsolatok eredményezik. Az eltérő lakóhelyi településeket összehasonlítva a kisvárosok lakói

tűnnek a legnyitottabbaknak az új kapcsolatokra. A fővárosban élők között a széles atomizált népességre utal az, hogy a Budapesten élőknek még ötöde sem köt gyakran új ismeretséget.

Növeli a közösségi kapcsolatok gyarapításának esélyét az imént vázolt új kapcsolatokra kész nyitottság mellett a gyakori vendégfogadás, gyakori részvétel nagy társaságban, nyilvános szereplés, vagy a mások érdekében eljáró közéleti szerepvállalása is. A mindennapi közösségi praxist szintetizáltan mérte az iménti ötfokú indexek információanyagának aggregálása (ismerkedés + vendégfogadás + nagy társasági részvétel + társasági szereplés + közügyekben eljárás = 0–5 fokú skálák). A közösségi aktivitás területeit „gyakran” végzőket gyűjtötte az összevont index („közösprax”0–5). Legalább egy területen gyakori közösségi tevékenységet, praxist az összevont index szerint a válaszadók fele végez.

Valamelyest közösségiek persze azok is, akik időnként, legalább „ritkán” végeznek közösségi aktivitást. A közösségi aktivitást ennek figyelembevételével mérő „puhább” index azokat is bevonta, akik a vizsgált öt területen legalább időnként aktívak. Ez utóbbi index mentén már elenyésző azok aránya, akik közösségi praxist egyáltalán nem végeztek, miközben a minta kétharmada legalább három területen is végzett közösségi aktivitást. A közösségi praxist tágan értelmező, legalább időnkénti aktivitást(is) mérő, kevésbé szigorú index mentén (=közösprax1) kisebb egyenlőtlenséget találtunk, míg a gyakori közösségi praxist mérő index mentén a különbség (közösprax) nagy.

A gyakori közösségi tevékenységet mérő index az életfeltételek egyes dimenziói mentén szembevetülő különbséget jelzett: a nők és férfiak közösségi praxisa között a férfiak javára találtunk különbséget. Az életkor metszetében a legfiatalabbak közösségi praxisa már a középkorúaknál is radikálisan csökken, majd a 60 éven felülieknél tovább redukálódik. Ugyanakkor megállapítható, hogy miközben az intenzív, gyakori közösségi aktivitás jelentősen redukálódik az évek számával, az esetenkénti, ritka közösségi tevékenység praxisa még a legidősebbek többségének gyakorlatában is megmarad.

Az iskolai végzettség hierarchiáját követve az alacsony végzettséggel rendelkezőkhöz képest radikális emelkedés található már az érettségi szint-jénél. A diplomával tovább emelkedik a közösségi praxist végzők aránya, de a különbség az érettségizettek és a diplomások között lényegesen kisebb, mint a legfeljebb 8 osztályt végzetek és érettségizettek közösségi praxisa között. Az adatok azt jelzik, hogy az érettségi minőségi különbséget eredményez a közösségi praxis, s a közösségbe kapcsolódás területén.

Összességében a „gyakran” és a „legalább ritkán” végzett közösségi praxist mérő index eltérő eredményt mutat. A legalább egy területen gyakori közösségi tevékenységgel csak a minta fele él, míg másik fele nem. Ugyanakkor a közösségi praxist mérő puhább index, az esetenkénti, ritka közösségi tevékenységet is szá-

mításba véve a minta alig egy százaléka kivételével mindenki részese valamilyen mért közösségi tevékenységnek. Az életfeltételek differenciáltan adnak ugyan lehetőséget a közösségi aktivitásra, a közösségi igényszint is eltérő, ám az adatok szerint a minta túlnyomó többsége legalább esetenként bővíti és/vagy ápolja közösségi kapcsolatait, s az időnkénti közösségi praxist végzők között nincs nagy különbség az életfeltételi dimenziók kategóriái között sem.

A KÖZÖSSÉGEKTŐL ELZÁRÓ BETEGSÉG ÉS MAGÁNY

Korábban megállapítottuk, hogy a családi közösség igénye, fontossága, a családdal azonosulás, identitás olyan általános alapszükséglet azok számára, akiknek van családjá, amely mind a mikroközösségi, mind a makroközösségi identitás fundamentuma: a válaszadók túlnyomó többsége tekintette nagyon fontosnak a családra fordított időt. Jóllehet maga a család, annak összetétele az elmúlt évtizedekben sokat változott, de a családi közösség változatlanul elsődleges maradt a válaszadók többségének integrációja, identitása tekintetében (Pongrácz Tiborné–Spéder Zsolt 2003).

A gyermekkori család közösségi szocializációja nagy egyenlőtlenséget eredményezhet az egyének családon kívüli közösségi életére, tágabb közösségekbe integrálódásának esélyére és mértékére. Számos kutató, elsősorban a pszichológusok és magatartáskutatók felhívták a figyelmet arra is, hogy az ember családban, közösségben élve is lehet magányos, amennyiben a tágabb közösség iránti szükségletét a család gátolja, ha vágyait, értékeit, tevékenységét a családi közösség nem támogatja. Ebben az esetben az egyén a társadalomban elszigetelődhet, izolálódhat. Az is kétségtelen, hogy akadnak olyanok is, akik kedvező családi közösségi szocializációs indíttatás ellenére sem képesek integrálódni a tágabb közösségekbe. Ez utóbbival a pszichológia és pszichiátria foglalkozik behatóan, vagyis taglalása a mi vizsgálatunk körén kívül esik (Bagdy E. 2005, Csepe, Gy. 2006)

A magány érzése, az izolálódás, s az atomizálódás gyakori társadalmi jelenség a modern nagyipari fogyasztói társadalomban. A minta *minden hatodik válaszadója gyakran érzi magát magányosnak (16%), s minden harmadik (34,7%) ritkán magányos.* A nők között kissé magasabb a gyakori magányt érzők aránya, mint a férfiak között (a férfiak 12,5%-a nők 19%-a). (Castel, R. 1993.)

A településtípusok metszetében a nagyváros erősebben atomizáló, izoláló, magányosság-érzést fokozó hatását találtuk. A nagyvárosi válaszadók közel kétszeres eséllyel érznek gyakran magányt a kistelepülések lakosságához képest (Budapesten 22,5%, kistelepüléseken 13%), amiben nagy szerepet játszik a városba került falusi gyökerű migránsok gyökértelensége (Bourdieu, P. 1978, U.

Beck 2003). A legnagyobb arányban a tudáshiánnyal élő, befejezetlen nyolc osztállyal rendelkezők magányosak, közöttük minden harmadik (34%-a) érez kínzó magányt. Fokozott mértékben magányosak a hatvanon túli idősök is, akiknek negyede (23%-a) gyakran magányos. A magányt nagy arányban érző csoportokkal szemben a minta fele soha nem érez magányt, s ez minden bizonnyal az őket körülvevő közösségi kapcsolatok kedvező működésére utal. Ez utóbbi a közösségépítés és a közélet igényének kiterjesztése, felkeltése szempontjából pozitív jelzés lehet.

A család örömforrást, de számos gondot, szomorúságot is jelenthet, s a nehézségek feldolgozása is gyakran teszi magányossá azt, aki úgy érzi, hogy túl sokat tesz családjáért, és keveset kap. A párkapcsolatban és partner nélkül élők között nagy különbség van a magányosságot érzők arányában. Az állandó partnerkapcsolattal (házas- és /vagy élettárral) élők körében a mintaátlaghoz képest félannyi a gyakran magányt érzők aránya (9,3%).

Több életfeltételi dimenziót összevetve azt jelezték az adatok, hogy legritkébb a súlyos magányérzés az állandó párkapcsolatban élők és a legfiatalabbak (18–29 évesek) korcsoportjában. Vagyis arra a korántsem meglepő konklúzióra jutottunk, hogy az életfeltételi dimenziók közül a fiatal kor és a partnerkapcsolat óv meg legjobban a gyakori magányérzéstől. (E két csoportban természetesen a „soha” magányt nem érzők aránya is nagyon magas: a fiatalok 54%-a, partnerkapcsolatban élők 57%-a soha nem magányos.)

A közösségtől elzáró tartós betegség fokozottan magányossá tehet, gátolhatja a közösségi kapcsolatok praxisát, fékezheti a közösségi kötődés és identitás kialakulását. A minta több mint négyötöde (84%) azonban úgy nyilatkozott, hogy nincs olyan súlyos egészségi károsodása, amely akadályozná közösségi részvételét. A magányérzés és a betegség ennek ellenére az adatok szerint gyakran összefügg egymással, és eltávolít a közösségektől: az önmagukat egészségesnek definiálók túlnyomó többsége (92%-a) soha nem érez magányt, miközben az enyhébben vagy súlyosan betegeknek csupán néhány százaléka (3–5%) tartozik azok közé, akik nem ismerik a magányérzést. Meg kell jegyeznünk, hogy a közösségekből betegségük okán kimaradók betegségét gyakran fokozza az izolálódás, elszigetelődés, ez pedig lelki teherként visszahat a betegségre, s fokozza a magányt is.

A közösségi életet akadályozó betegség az életfeltételek különböző dimenzióiban eltérő mértékben katalizálja a magányt. A súlyos betegek aránya a mintában 5%, ám az életkorral fokozódó biológiai egyenlőtlenség hatására a 60 év feletiek körében a minta-átlag háromszorosa súlyos beteg (14%). Még az életkornál is nagyobb magányt eredményez, ha a betegség tudáshiánnyal, alacsony iskolai végzettséggel társul: a nyolc osztály alattiaknak ötöde (19%) vallotta magát a közösségtől elzáró súlyos betegnek. Kétségtelenül itt az egészségromlás

és az azzal együtt elszenvedett negatív társadalmi hatások kumulálódhatnak.

Szembetűnő az idős kor és az alacsony iskolai végzettség, s azzal együtt a tudáshiány közösségi létből betegséggel gyakran izoláló hatása. Ez még akkor is a közösségi kapcsolatok hiányához vezet, ha nem a közösség taszítja ki az iskolázatlan, beteg, idős embert, hanem az egyén önmagát leértékelve, önként zárkózik el a közösségtől.

Végül is a *gyakran magányt érzők harmada (35%-a) a közösségi léttől távolító súlyos vagy gyengébb betegséggel él.* A kisebb egészségi problémát minden bizonnyal még nem minden esetben tolerálja a környezet, a betegségben szenvedő esetenként önmaga küzd annak tüneteivel, így a betegség takargatása, „viselése”, az „enyhébb betegség” akár súlyosabb magányérzést eredményezhet, mint a környező közösség által már elfogadott, legitimált súlyos betegség. Akár gyenge, akár súlyos egészségi problémával él az egyén, kóros egészségi állapota az adatok szerint nagy eséllyel elzárja a közösség adta előnyöktől.

IV. BARÁTI KÖZÖSSÉGEK, MAGÁNTÁRSASÁGOK⁸

A társadalomkutatók az emberi közösségeket és közéletet vizsgálva jelentős figyelmet szentelnek a formalizált civil szerveződésekre, egyesületekre és főleg a pártokra, ám ritkán tesznek említést arról, hogy a közélettel kapcsolatos vélemények megalapozása, majd formálódása elsődlegesen a primer és informális közösségekben történik. Az első közösségi mintát és élményt, az első impulzust a „politikáról”, a hatalom működéséről, a környező közösség tagjai iránti szolidaritásról, a mások iránti felelősségvállalásról többnyire gyerekként, a származási család összejövetelein szerezzük, ahol a kommunikációból gyakran már az óvodáskorú gyerek is megismeri, leszűri a szülők „pártpreferenciáját”.

Ifjúkorban, majd felnőttként az őszinte, meghitt beszélgetések a környező és tágabb világról, társadalmi kérdésekről, s ezáltal a saját és a másik/mások véleményének formálása sem elsősorban az ifjúsági szervezetekben, pártokban, de nem is a civil szervezetekben történik, hanem informális összejöveteleken a szoros baráti körben folytatott beszélgetésekkel. A *baráti és magántársasági összejövetelek* tehát egyszersmind a *közéleti információcsere* szinterei, a közéleti kérdésekről folytatott *véleményformálás és véleménycsere* alkalmai, végső soron a *demokratikus közélet legközvetlenebb közösségei is lehetnek*.

A demokratikus közösségi életet, a társadalmi kapcsolatokat, a kapcsolati tőke működését elemző társadalomtudományi kutatások indokolatlanul fordítanak kevés figyelmet a bizalmas informális társaságok, baráti közösségek vizsgálatára. A közösségek és a közösség iránti szükséglet kutatásakor tehát mindeképpen meg kell ismernünk a baráti társaságok, közösségek működését.

A magántársaságok azonban korántsem elsősorban a demokratikus közéleti participáció „elemi iskolái”, több funkciót is betöltenek a társadalom és az egyén életében. Elsősorban a közösségi integrációt biztosítják, megvédik az egyént az izolálódástól azáltal, hogy a közösségbe tartozó hasonlók segítik, támogatják, óvják egymást. Minden ember törekszik arra, hogy a társadalomban ne érje hátrányos megkülönböztetés származása, vagyona, bőrszíne, kulturális hovatartozása, életkora, és megannyi más, akaratától független, ám az életre szükségképpen erősen ható jellemzők miatt. Ezt a vágyat a családon

⁸ A tanulmány első változatának megjelenése (2011) : *Közösségi kapcsolatok. Műhelytanulmányok* 3. Szeged: Belvedere, pp 127-154. „Baráti közösségek és magántársaságok-a közélet iskolái” címmel

kívüli közösségek közül elsősorban a magántársaságok elégítik ki, ahol tudatosan a „rangok” egyenlőségét „játsszák” a résztvevők. Itt „...az egyén öröme teljesen attól függ, hogy a többiek is boldogok-e... De még a társadalmilag egy szinten állók esetében is társaságuk demokratikus jellege megjátszott” Akit a társaság már befogad, azt a körbe tartozók egyenlőnek tekintik, és szükség szerint támogatják (Simmel 1973).

A magántársaságok láthatatlan szelekciós mechanizmusokkal státusz-homogámiára törekednek. Ezáltal a társasági „játsszóterre” bejutás esélye nagyon is egyenlőtlen. Az emberek mindennapi gyakorlata, személyes kapcsolattartása során a baráti társaságokban többnyire megvalósul a státuszok szerinti szelekció eredményeként a státusz-homogámia. Mások megkülönböztetését a „hozzánk hasonlótól” a metakommunikáció számos jele segíti, ennek nyomán működik a megkülönböztető „deferencia” és presztízs-besorolás (Shils 1977, Sennett 2004)⁹. Végül is a magántársaságok praxisában szigorúan érvényre jut Max Weber rendi rétegződésről kifejtett teóriája, amely szerint az emberek túlnyomó többsége társadalmi státuszának megfelelő hasonló (peer group) köréből barátokzik, házassodik (házassági homogámia), a hasonló státuszúak számára fenntartja és azon belül osztja meg a (többlet)jövedelemszerzés kínálóko lehetőségeit (Weber 1987). Más státuszúakkal, más kultúrába vagy szubkultúrába tartozókkal többnyire csak formalizált közösségi-szervezeti, intézményi együttműködést valósít meg. A „másokkal” folytatott interperszonális kommunikációt a legtöbbször udvarias távolságtartás jellemzi. Más (szub)kultúrához tartozókkal csak ritkán tud létrejönni olyan bizalmas kötelék, amely képes lenne stabilizálni, folyamatosan szolidáris közösséggé formálni a kapcsolatokat.

Segíti, s egyszersmind bonyolítja is a státuszok szerint formálódó magántársaságok, baráti körök tagjainak kiválogatódását és összerendeződését az is, hogy a különböző kulturális, szubkulturális rétegekbe, csoportokba tartozók között az egymással szembeni elzárkózás és kizárás kölcsönösen működik, ezáltal kölcsönösen zárják a körök határaikat (Weber 1987, Parkin 1974). Az emberek – legyenek szegények vagy gazdagok, magas vagy alacsony státuszúak – többnyire nem kívánnak a sajátjukétól nagyon különböző státuszúakkal, eltérő kulturális körbe tartozókkal bizalmas viszonyt alakítani, velük rendszeresen egy asztalhoz ülni, „egy tálból cseresznyézni”. Még akkor sem, ha néha a „mások” élete iránti természetes kíváncsiság, vagy a multikulturális toleráns értékkövetés és/vagy egyenlőség-eszmény jegyében el is vegyülnek az eltérő kulturális hagyományokat és értékpreferenciákat követő társaságokban.

⁹ Shils szerint a metakommunikáció révén az emberek képesek besorolni a másokat hozzájuk hasonló, alacsonyabb vagy magasabb státuszúnak (Shils 1977). Vagyis érzékelik a társadalmi különbségeket, s e szerint formálják közvetlen kapcsolatukörüket. A mások, idegenek iránti kölcsönös elfogadásról (Sennett 2004).

A láthatatlan szelekció eredményeként végül is mindenki legszívesebben azokkal alkot bizalmas baráti társaságot, akik hozzá hasonló státuszúak. A társadalmi státusznak azonban számos dimenziója van, s a társasági befogadáshoz, hasonlósághoz nem szükséges a státusz hasonlóság egyszerre valamennyi státuszdimenzióban. Többnyire elégséges, ha a hasonlóság az életfeltételek egyetlen dimenziójában létrejön. A meggazdagodott, magas státuszra szert tett, ám iskolázatlan vállalkozót például magas műveltség és diploma hiányában vagyona révén többnyire az „elitek” társaságai is befogadják, hasonlóképpen történik a magasán képzett, magas státuszú családban nevelkedett vagyontalanokkal is, akiket esetenként éppen műveltségükhöz és/vagy származásukhoz kapcsolódó magas státuszuk alapján fogadnak társaságukba a privilegizáltak.¹⁰

A magánkapcsolatokat alakító szelekciós mechanizmusokkal járó kizárás és befogadás – miután a homogámia-igény egyaránt óhaja a magasabb és alacsonyabb státuszúaknak és az eltérő kulturális körökhöz tartozóknak – csak ritkán sérti a valamely társaságból kizártak igazságérzetét, érzékenységét. Fájdalmasabb az, amikor a nagyon hátrányos, szűkös életfeltételek között élők számára a szegénység azt sem teszi lehetővé, hogy a hozzájuk hasonlókkal alakítsanak társaságot, ápolják kötelekeiket, hogy legalább időnként társasággal töltsék szabadidejüket. A legszegényebbek közül néhányan úgy kompenzálják a magántársaság otthoni kereteinek objektív hiányát, hogy utcán, közterületen, házak előtt, piacon jönnek össze baráti társaságukkal, közösségükkel, ezáltal nyilvános tereken teremtik meg maguk számára a közélet és eszmecsere közösségi fórumait, s a társaság révén nyerhető szolidaritást és kapcsolati tőkenyereséget.

Végso soron az egyének többségének van baráti társasága, magántársasága, vagyis olyan családon kívüli kisközössége, köre, amely belső szolidaritásával segít elviselni az élet nehézségeit, amely biztosítja a lehetőségét a személyes gondokról és a makrotársadalommal összefüggő kérdésekről folytatandó információcserére, véleménycserére, s a társasággal rendelkezők többsége számára a primer közéletiségre is.

Korábbi kutatásaink eredményei arról győzték meg bennünket, hogy a társadalom atomizálódik, hogy a szűk családi közösség, főleg a generációké szinte az egyetlen erős szolidaritásközösség napjainkban, miután a nagyipari fejlődéssel, az urbanizációval, individualizációval felbomlottak, illetve bomlóban vannak a tradi-

¹⁰ Mills (1960) az elit neveltetésével kapcsolatban kifejti, hogy az elit iskolában a rangok egyenlőségére helyezik a hangsúlyt, kötelező az egyenruha. Versengeni nem egymással kell, hanem mindenkinek önmagával. Így a bekerültek között demokratikus látszategyenlőség közössége alakul. Később jelentős az „old boys” összetartás, annak megőrzését szolgáló klubok, ahova a belépőt a közös iskola jelenti. Akár jómódú (lesz, volt), akár nem, a volt iskolatárs ajánlólevelet kap az elit klubokba. A társaságba lépés egy dimenzióját teljesítette. A fentieket igazolja a mai magyar társasági élet is, az Operabálok „társasági elitje (Utasi 2010).

cionális közösségek (Utasi 2002). Jelen tanulmányunk azt próbálja igazolni, hogy a szűk családon kívül is a társadalom többsége számára létezik még egy kisközösség: a baráti és magántársaságok közössége, amely a szolidaritás és egyszersmind a közélet alapjait is biztosítja. Felül kell vizsgálnunk azt a közkeletű vélekedést, hogy általánosan individualizálódik és szétesik a társadalom. A magántársaságok közösségi hálói jelentős mértékben összetartják azt, az egyéneknek ugyanis szűkségük van tükörként másokra, nem elégednek meg a szűk családi közösséggel. Az intézményes individualizálódás mellett a modern korban tehát létezik egy magántársasági-közösségi individualizálódás is. Az egyén adott létfeltételei között individuálisan maga választja ki, teremti meg itt közösségét, bírja a választás szabadságát, miközben önként felvállal önkorlátozást is az önként vállalt közös együttlét érdekében.

Miért van az, hogy ennek ellenére sem működik a makroközösségi társadalom, s az érdektelenség gyakran ellehetetleníti már a lokális közösségekben is a demokratikus közéleti participációt és helyi információáramlást? Ennek valószínűsíthető oka az, hogy elsősorban a gazdasági szűkösség és a jogilag szabályozatlan, nem transzparens gazdaság miatt változatlanul általános és nagymértékű az idegenek, más státuszúak, más kultúrához tartozók iránti bizalmatlanság. Ilyen körülmények között nem tud működni, áttörni és szélesebbre tágulni a közösségi bizalom köre. Még a civil szervezetekig, egyesületekig is csak nagyon kevesen jutnak el. A magántársaságok ebben a helyzetben fokozottan is fontos szerepet játszanak, hiszen a baráti társasággal rendelkezők szükségleti szintjébe már beépült a „közösségi kapcsolatok igénye”, s – kutatási hipotézisünk szerint – a közösség iránti szükséglet már megteremtheti a demokratikus közélet megújításának esélyét.

A MAGÁNTÁRSASÁG KUTATÁSI CÉLÚ DEFINÍCIÓJA

A közösség kritériumai között alapvetőnek tekintjük a belső szolidaritást, a körhöz tartozók egymás közötti kölcsönös segítségnyújtását, amelyet a közösséghez tartozók iránti bizalom és mi-tudat hoz létre. A rendszeresen tartott közösségi összejövetelekkel, rituális alkalmakkal erősödik a közösségi kohézió, a tagok megjelenésükkel kifejezésre juttatják összetartozás-tudatukat, s a jól sikerült, élvezetes összejövetelek megteremthetik az összetartozás spirituális élményét is (Hankiss 2004, Utasi 2009)¹¹

A mindennapi lét során ismétlődő kapcsolatokból, közösségekből (lakóhelyi, munkahelyi, szomszédsági, iskolai stb.) vagy véletlen ismeretségekből

¹¹ Hankiss (2004) közösségre vonatkozó paraméterei nyomán fogalmaztuk meg a közösség kutatási célú definícióját.

deriválódnak és strukturálódnak többnyire a baráti körök és informális magántársaságok. Kutatásunkban az én-hálózatra építünk. A *baráti közösséget, baráti kört és baráti magántársaságot* a tanulmányban azonos jelentéssel használjuk, jóllehet tudjuk, hogy a baráti kör gyakran szorosabb, szűkebb kapcsolatkört jelez egyesek életében, míg a társaságot különböző motivációval esetenként kibővítik.¹²

A magántársaságok, illetve baráti körök olyan informális kapcsolatkörök, amelyek az élet számos korábbi helyszínén – különböző közös együttműködés során – létrejött kapcsolatból (szomszédságból, munkahelyről, iskolából, véletlen ismeretségből, formális intézményi kapcsolatból stb.) – szerveződhetnek, az ott létrejött kötelekekből szimpátia, érdek, közös cél vagy csupán a tradíció, megszokás révén kiválogatódnak és bizalmas szolidaritás-körre rendeződnek. Ezek a kisközösségek a családon kívüli legközvetlenebb közösségi lét és közélet alapjai, fundamentumai. A körbe tartozókkal kialakul az a bizalmas légkör, amelynek hatására a tagok szabadon beszélnek személyes gondjaikról, problémáikról, örömeikről, bánatukról, megünneplik egymás sikerét, kölcsönösen információt áramoltatnak a számukra fontos (magán, egzisztenciális és társadalmi) kérdésekről. Amikor kutatásunk során az egyének magántársaságait, baráti közösségeit kívántuk számításba venni, a kutatási kérdéssel azt vizsgáltuk, hogy van-e a megkérdezettnek olyan köre, magántársasága, akikkel együtt a magánszférában jól érzi magát, akikkel gyakran együtt ünnepelnek, szórakoznak, kikapcsolódnak, eszmét cserélnek.¹³

Feltételeztük, hogy van olyan informális magántársaság, amelyiket tagjai „csak társasági játéktérnek” tekintenek, ahol a tagok kizárólag együtt szórakoznak, közösen „játszanak”. Ebben a magántársaságban sem vesznek tudomást a körben részt vevők esetleges eltérő vagyoni helyzetéről, a körön belül,

¹² A magántársasági összejöveteleken többnyire felerősödik a presztízszorientált motiváció, s olyan jelenlévőkkel bővítik a társaságot, akiket annak reményében hívnak soraik közé, hogy a velük töltött együttlét, együttes élmény később nyereséget hoz a kör számára.

¹³ Az országosan reprezentatív felvétel (OTKA 2009, Közösségi kapcsolatok) a következőképp kérdéssel tárta fel a magántársasági kötelekeket: „Az embereknek kapcsolataik közül többnyire alakul baráti körök, asztaltársaságuk, „pletykakörük” is. Az ilyen kis körökben jól érzi magát, megtárgyalják a legújabb híreket, közösen szórakoznak, vagy időnként leállnak egymással beszélgetni, eszmét cserélni. Gondoljon az ilyen kis köreire, magántársaságaira. Létrejött-e Önnek ilyen köre, társasága lakóhelyről, szomszédságból, munkahelyről, sportolótársak közül, véletlen ismeretségből, iskolatársak közül, internetes kapcsolatból, kulturális tevékenységi körből, etnikai-nemzetiségi származásából, vallási vagy hitközösségből, hobbi szerveződő együttlétből, klubtagságból, ismétlődő utcai tevékenységből, étteremből, kocsmai törzsasztalból, tágabb rokonságból, kártyakörből?”

a körbe fogadottak közösségében (látszat) egyenlőség uralkodik, a közös játékban egyformának tekintik egymást a közösség tagjai (Simmel 1973).

A szociológiai kutatások meglehetősen ritkán foglalkoznak a baráti-társasági élettel, az *én-network*ök alapján strukturálódó társadalmi-társasági státusz-közösségekkel (*peer groups*). Ennek alapvető oka az, hogy az ilyen közösségeket, csoportokat nehéz tudományosan definiálni, nem lehet határait pontosan, jellemző paraméterekkel körülírni, operacionalizálni. A kutatások e jelenségre legfeljebb kutatási szintű definíciót képesek adni. Csak ezt tehetjük mi is. Barátnak kutatásokban többnyire azt tekintjük, akit/akiket a válaszadó annak tart. A definíciós kitételt érvényesnek kell tekintenünk kisebb megszorítással a baráti-társasági közösségre is. Vagyis ilyenkor a válaszadók szubjektív önmeghatározása alapján a baráti társaság tagjainak tekintjük mindazon kapcsolatokat, akiket a megkérdezett társasága tagjainak tekint. A barátok, s így baráti közösségek között is találunk dominánsan instrumentális céllal létrejött, érdekeken alapon szerveződött és dominánsan emocionális motivációval összerendeződött közösségeket, ám egyikből sem hiányozhat a bizalom és a tagok között szükség szerint elvárható kölcsönös szolidaritás (Wellman B. 1992).

A tradicionális társadalmakban az eliten kívül a legtöbb ember baráti-társasági köre a lakóhelyi településhez kapcsolódik/kapcsolódott, a lokális közösségből eredt. A modern nagyipari társadalmakban azonban az emberek magántársaságai több korábbi kapcsolatkörből, közösségből, több helyszínről, az élet eltérő szintereiről, eltérő életciklusokból, szakaszokból datálódhat. Tehát gyakran multilokális, esetenként multikulturális, sokaknál internacionális. A tradicionális társadalmakkal összehasonlítva új elem, hogy a társasági kapcsolattartás területén belépett és felerősödött a technika is. A gépkocsi, a telefon és az internet nagymértékben képes csökkenteni a távolságokat, továbbá általuk a társasági kötelékek intenzitása is megmaradhat még akkor is, ha a közvetlen találkozás alkalmi az egyén egyes társaságaival, körével ritkábbak. Az is jellemzi a modern társadalmakat, hogy az egyén többféle baráti társaságának számos tagja közül a felgyorsult életritmus, a távolságok miatt a baráti közösségbe tartozók mindegyikével nem képes azonos időben találkozni, vagyis felosztja közösségei között a társas együttlétre, társaságra fordítható időt (Wellmann 2001).

Ezáltal a modern ipari társadalmakban gyakrabban pluralizálódnak az egyének magántársaságai, egy időben több magántársaságunk is van, s az egyének különböző magántársaságainak tagjai gyakran nem is ismerik/alig ismerik egymást. Emellett van olyan társaságunk, amellyel intenzíven találkozunk, másokkal ritkábban. Az azonban feltételezhető, hogy a tradicionális kisközösségek felbomlásával párhuzamosan mind többek életében megtalálható a városokban is a baráti társaságok, kisközösségek, amelyek ma a család

után a mechanikus szolidaritás leglényegesebb közösségei. A korábbi közösségek atomizálódását jelző, urbanizálódó makrotársadalomban a baráti társaságok a családhoz hasonlóan megvédhetnek az izolálódástól.

Az egyének ego-networkjéből, énközpontú kapcsolathálójából kiindulva vizsgáltuk a baráti társaságokat. Jeleztük, hogy a baráti körök és magántársaságok többnyire fedik egymást, ám előfordul az is, hogy a baráti kör szűkebb, intenzívebb, intimebb, továbbá a társaságba több protokolláris kapcsolatot is bevonhatnak. Mindazonáltal mi az egyén megjelölése alapján a hozzá legközelebb álló társaságáról gyűjtöttünk információt. Kinek-kinek elhatározása alapján ezek több vagy kevesebb protokolláris elemet hordhattak magukban. A közösségi kapcsolatokat feltáró országosan reprezentatív vizsgálatban (OTKA, 2009 N=1051) tizenötféle – általunk előfordulhatónak ítélt közösségi, közös együttműködésre utaló, kapcsolatot létrehozó – forrást soroltunk fel, amelyekből hipotézisünk szerint rekrutálódhat a válaszadók baráti köre, társasága.¹⁴ Az adatok szerint a válaszadók ötödének nincs baráti társasága (22,5%), újabb ötödének csak egy forrásból, egy körből van (22,9%), míg minden másodiknak több kapcsolatkörből, korábbi közösségből származik/származnak baráti társasága(i) (54,7%).

Az ego-network alapján elérhető baráti társaságról azt feltételezzük, hogy lehetséges egyetlen baráti köre valakinek (csak munkatársi eredetű vagy csak szomszédsági, csak korábbi iskolatársak), másoknak több baráti körből alakulhat társasága. Így az egyénnek minél több korábbi közösségből deriválódnak baráti körei, annál gazdagabb baráti társasággal rendelkezik, minden bizonnyal annál változatosabb életet él, annál több információhoz jut.

A 2009-ben készült országosan reprezentatív felvétel összesített adatai szerint a minta közel négyötödének (79,4%) van valamilyen forrásból legalább egy baráti körből álló magántársasága. Ez a mintaarány meggyőzően igazolja, hogy a *családon kívüli közösségek közül a baráti társaság a leginkább általános a mai társadalomban.*

Ezzel szemben a *más közösségbe tartozók aránya a baráti közösségnél esetlegesebb, ritkább.* Míg az összes politikai párt, politikai szervezet tagjainak egyesített aránya a jelzett országosan reprezentatív minta adatai szerint a felnőtt korú lakosság 1,2%-át gyűjti, valamilyen civil szervezeti tagsággal legfeljebb a minta ötöde (21,7%) rendelkezik, addig legalább egy baráti-magántársasági közössége a minta közel négyötödének van (OTKA, 2009, Községi kapcsolatok, N=1051, saját számítás).

¹⁴ (1) Lakóhely, szomszédság, (2) munkahely, (3) sporttársak (4) véletlen ismeretség, (5) (volt) iskolatársak, (6) internetes kapcsolat, (7) kulturális tevékenységből, (8) etnikai-nemzetiségi származás, (9) vallási vagy hitközösség, (10) hobbikör, (11) klubtagságból, (12) ismétlődő közös utcai tevékenység, (13) éttermi, kocsmai törzsasztal, (14) tágabb rokonság, rokoni közvetítés, (15) egyéb hely.

A nemzetközi kutatások is felhívták a figyelmet arra, hogy a civil közösségekbe tartozók, csatlakozók száma csökkent az utóbbi évtizedekben még az USA-ban is, ahol pedig a civil mozgalmak korábban nagyon erősek voltak (Putnam 1995). Ezzel szemben a kisközösségek, a valamilyen közös érdeket követve egymás felé gravitáló kiscsoportok erősödésére hívta fel a figyelmet Wuthnow (1994). Wuthnow szerint kisközösségekben többnyire közös érdekeket, érdeklődésüket követve találkoznak időről időre az emberek, s a rendszeres együttlét során feléled közöttük a közösségi érzés is. Hasonló érdeklődésű, hasonló életfeltételű emberek keresik így egymás társaságát, többnyire magáért az együttes élményért. A kisközösségekben az emberek úgy érzik, törődnek velük. Wuthnow szerint „a kiscsoportok tagjai között kifejlődő összetartozás [...] bizonyítja, hogy [...]nem individualisták társadalma vagyunk, akik kizárólag maguk kívánnak érvényesülni, hanem [...]képesek vagyunk összeállni a kölcsönös támogatás szövetségeibe” (Wuthnow 1994, idézi Giddens 1998).

Vizsgálatunkban mi ilyen kisközösségeknek tekintjük a baráti társaságokat, amelyek segítségével a társadalom tagjai a kapcsolati tőkét és szolidaritást meglehetősen egyenlőtlenül osztják szét a társadalomban. Már maga az a tény is egyenlőtlenséget jelez, hogy az egyén korábbi társadalmi-kapcsolati forrásai, közösségei közül többet képes megőrizni, vagy csak egyetlen forrásból származó baráti köre van.

Az életkori metszetben például a 60 éven felülieknek átlagosan félannyi forrásból strukturálódik baráti társaságuk, mint a legfiatalabb korcsoportba tartozóknak. Hasonló különbséget találunk a magántársasági források átlagos számát és az iskolai végzettség szerinti hierarchia szélső kategóriáit összehasonlítva is. Ugyanakkor az érettségizettek társasági-közösségi élete már kiterjedt, hiszen a diplomásokhoz hasonló arányuk rendelkezik több (korábbi) közösségi forrásból is eredő magántársasággal, baráti körrel.

Az életkor és az iskolázottság szélső kategóriáihoz képest kisebb, de így is nagy a különbség a nagyvárosokban és kis falvakban élők *magántársasági forrásainak száma* között. Ugyanakkor az is igaz, hogy a falvakban kevesebb ugyan a válaszadók társaságainak száma, ám a hagyományos családi, rokoni, közösségi összejövetelek ma is nagyobb gyakorisága többnyire kompenzálja annak hiányát. Korábbi vizsgálatunk azt mutatta, hogy falvakban és városokban egyaránt jelentős társasági-szórakozási eseménynek, információcserének tekintik az emberek a családi generációk hétfégi, születésnap, névnapi összejöveteleit is. A hasonló összejöveteleket pedig a kisebb településeken nagyobb gyakorisággal találjuk (Utasi 2008).

Vizsgálatunk adatai azt is jelzik, hogy a nőknek a férfiakhoz képest kevesebb forrásból származnak baráti társasági kapcsolataik, vagyis a nők szűkebb kapcsolatokkal, zártabban élnek, mint a férfiak.

A baráti társaságok olyan értéket, kapcsolati tőkét képviselnek, amelyek kedvezőbbé teszik az emberek életét. A társasági kötelekkel szerezhető, nyerhető kapcsolati tőke transzferálható, más tőketípusokká is alakítható, s ezáltal gazdagítja az életet. Ennek fordítottja is igaz: a kedvező életfeltételek, a különböző javak bősége vonzza a baráti társasággal kiteljesedő tevékenységeket, s jelentős kapcsolati tőkenyerességet eredményez. (Wellman – Frank 2001).

Különböző korábbi kapcsolatból, korábbi közösségekből, közös együttműködésből alakulhatnak, eltérő forrásokból rekrutálódhatnak tehát hipotézisünk szerint a baráti társaságok. A baráti társaságokat alkotó (korábbi) kapcsolati-közösségi források egyszersmind az embert körülvevő társadalmi-közösségi tér amplitúdóját, a növekvő életkorral szűkülő, a jólét és a státusz növekedésével táguló tendenciáját is jelzi. Ezek a közösségi források összeolvadhatnak egyetlen, „heterogén forrású” magántársasággá, de sokaknál a különböző körök, magántársaságok külön-külön megmaradnak, és plurális baráti-közösségi kapcsolatköröket alkotva veszik körül az egyént.

A domináns közösségi források száma és jellege szerint a baráti társasággal rendelkezők részmintájában a baráti társasági struktúrát jelző csoportok négy variációját differenciáltuk a mintában¹⁵:

- a) Az első csoportba a minta mintegy tizede került, ők *sokféle korábbi közösségi forrásból strukturálódó* (munkahely, iskola, véletlen találkozás, klub, lakóhely stb.), gazdag társasági körrel rendelkeznek (13,5%).
- b) A megkérdezettek közel kétharmadának magántársasága csak *a mindennapi környezetben élőkkal végzett közös tevékenységből* rekrutálódik, dominánsan *a lakóhelyről, és kisebb mértékben a munkatársak közül* (51,3%) kerül ki.
- c) Minden ötödik társasággal rendelkező válaszadó magántársasága kizárólag a fiatalkor meghatározó közösségi együttlétét megőrizve dominánsan *iskolai kapcsolatokból* szerveződött (20,4%).
- d) Végül a maradó tized magántársasága a legszűkebb közösségi környezetből: *a közvetlen szomszédságból és tágabb rokonságból* alakult (14,8%).

A vizsgálat adatai azt jelzik, hogy a társadalmi hierarchiát dominánsan alakító dimenziók mentén lefelé egyre szűkül a magántársasági köröket létrehozó korábbi közösségi források száma, s egyszersmind területileg is szűkül az a terep, ahonnan a magántársaság rekrutálódik. Minél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek a válaszadók, magántársaságaik annál nagyobb eséllyel az őket körülvevő szűk környezetből, elsősorban szomszédságból, lakóhelyről és a tágabb rokonságból strukturálódnak. A nyolc osztály alattiak körében az ilyen szűk körből eredő baráti társasággal rendelkezők aránya 90% fölötti, a nyolc osztályt végzetteknél is közelíti azt.

¹⁵ A csoportosítást klaszteranalízissel végeztük.

Sokféle (korábbi) közösségből, közös együttműködésből, kapcsolatkörből eredő magántársaságot leginkább a diplomások körében találunk, s ugyan-csak a diplomások közül őrzik sokan baráti körükben, társaságukban az iskolatársi eredetű kapcsolatokat is. Ugyanakkor az is szembeűnő, hogy az érettségizettektől felfelé minden iskolázottsági csoportban a baráti társaságok legalább negyedét az iskolai eredetű kapcsolatok adják. Ez azt jelzi, hogy az érettségit adó középiskolai végzettséggel rendelkezők kategóriáitól felfelé minden iskolatípus kifejleszt, létrehoz és megerősít olyan tartós közösségi köteleket, amelyek képesek megalapozni a későbbi bizalmas baráti köröket, társasági kapcsolatokat. Azt is valószínűsíthetjük, hogy a 15–18 éves életkor a leginkább alkalmas az erős barátságok megalapozására a legalább érettségizett népesség számára. Jóllehet az évek múlásával halványulnak, lazulnak ezek a kapcsolatok, csökken arányuk a magántársaságon belül is.

Az eltérő életkorcsoportok közül elsősorban a fiatalok rendelkeznek több forrásból strukturálódó, változatos összetételű és eredetű magántársasággal. A társasági kapcsolatok forrásai alapján tipizáló (klaszter)változó szerint a legfiatalabbak ötödének baráti társasága (20%-a) származik sokféle közösségből, kapcsolatkörből, intézményi kötelékből. Ez azonban korántsem jelenti azt is, hogy a fiataloknak ezek a kapcsolatkörei státuszukat tekintve is heterogének lennének, csupán az idősebbekéhez képest általánosan változatosabb, dinamikusabb, több aktivitást jelző, kedvezőbb életfeltételekre utalnak.

A többféle korábbi közösségből, intézményből, különböző forrásokból származó baráti társasággal élők aránya az életkor növekedésével fokozatosan csökken, s a 60 év felettiek körében arányuk már csak néhány százalék (2,5%). A legfiatalabbak körében mértnek tehát tízedére zsugorodik a változatos baráti társasággal élők aránya a legidősebbek korcsoportjában. A trend jól jelzi a növekvő életkorral fokozatosan szűkülő élettereket és növekvő korosztályok közötti egyenlőtlenséget, amelyek hatására redukálódnak a kapcsolatkörök, a magántársaságok közösségi forrásai, s hatására növekszik a szélső korcsoportok közötti társadalmi egyenlőtlenség.

A legfiatalabbak kivételével minden korcsoportban a többség baráti társasága a lakóhelyi közösség tagjai közül származik. Különösen így van ez a legidősebbek korcsoportjában. A magántársasági kapcsolattal rendelkező idősök negy-ötödének társasága már ez utóbbi, szűk mozgástérre utaló társadalmi térből szerveződik. Ez persze pozitív megközelítéssel arra utal, hogy még az idősök számára is nagy eséllyel megmaradhat a lokális közéleti érdeklődés, információcserre terepének a társaság, legalábbis azok számára, akik rendelkeznek baráti társasággal.

Az iskola értelemszerűen a legfiatalabbak körében domináns magántársasági forrás. A növekvő életkorral párhuzamosan legtöbbször halványulnak,

lazulnak az iskolai kötelek, csökkennek a fiatalkori közösségi forrásokból eredő kapcsolatok, s az évek számával fokozatosan csökken az iskolában létrejött kötelek aránya a magántársaságokban is.

A közvetlen szomszédság és a távolabb rokonsági kapcsolatok hasonló arányban találhatók minden életkor-csoport magántársaságában, különösen felerősödnek azokban az életciklusokban, amelyekben a követlen közelben lakókkal történő összefogás, szolidaritás nélkülözhetetlen, szükséges, amikor az otthonhoz köztöttség kényszere erős. Ilyen a kisgyermekes életciklus ideje, és főleg az egyre kisebb mozgásra képes hatvanon túliak élete.

A BARÁTI KÖR STÁTUSZ-HOMOGENITÁSA

A baráti társaságok státusz-összetételére vonatkozó hipotézist a rendi összetartozást jelző homogámia-elmélet nyomán alakítottuk (Weber 1987). Az adatok megerősítették a weberi rendi rétegződéssel kapcsolatban jól ismert hipotézist. A baráti társasággal rendelkezők szubjektív önbesorolását követve *háromnegyedük társasága kizárólag saját „társadalmi osztályába tartozók” köréből szerveződik (75%). Ötöde vegyes összetételűnek tekintette társaságát, vagyis ez utóbbiak szerint a válaszadóhoz hasonló osztály-hovatartozású tag(ok) mellett más osztálybeliek is találhatók (20,6%).*¹⁶

A válaszadókéhoz képest alacsonyabb (0,8%) vagy magasabb társadalmi osztályba tartozók aránya (3,5%) a magántársaságokban az előzők után természetesen elenyésző. Ha a kérdezett társasága kizárólag a sajátjától eltérő státuszú, vagyis a kérdés megfogalmazása szerint „eltérő társadalmi osztályba tartozók” köréből strukturálódik, ebben az esetben társaságaikban „inkább magasabb státuszú, magasabb osztály hovatartozásúak” találhatók. Az ilyen válaszadók többsége tehát „felfelé választ” A „felfelé” választók számára a magántársaság – legalábbis vágyaik szerint – többlet-információt és nyereséget hoz, vagy azt az érzést keltheti, hogy személyes státuszuk emelkedik a hozzájuk képest magasabb státuszú társaság révén.

Az iskolai fokozatok szignifikáns együtt járást mutatnak a baráti társaságok státusz-homogenitásának mértékével. A vegyes státusz-összetétel hasonló arányban fordul elő valamennyi iskolai szinten, kissé alacsonyabb arányuk a legelső fokozatban, ám minden szinten kiemelkedően magas a hasonló státuszú társaságok aránya. Másként fogalmazva az adat megerősíti azt a hipotézist, hogy az emberek az iskolai szintekkel jól szimbolizálható státuszhierarchia minden szintjén ragaszkodnak a hozzájuk hasonlóhoz, meglehetősen erős a

¹⁶ A kérdőív ugyan a „társadalmi osztályra” kérdezett, ám mi ezt a tanulmányban gyakran azonosítottuk a szubjektív státusz-besorolással.

szinteken belüli összetartás, elzárkózás. Ez pedig meglehetősen hierarchikus, rendiesen tagolt társadalomra utal.

Nem található szignifikáns kapcsolat az eltérő korcsoportba tartozók baráti társaságainak státusz-összetételében. Minden korcsoport háromnegyede a saját státuszához hasonló köréből szervezi társaságát. Ismeretes ugyanakkor az életkorok, generációk szerinti elkülönülés, szegregálódás is, ami azt jelenti, hogy a korcsoportok hasonlósága és a státuszok hasonlósága mintegy kettős elzárkózást, bezárkózást eredményez a baráti társaságok összetételében, ezáltal is növelve a társaságok homogenitását.

Az életfeltételek különböző dimenzióit vizsgálva a magántársaságok státusz-összetétele a legjelentősebb különbséget a településtípusok metszetében mutatja. Kiemelkedően magas arányban van „vegyes” státuszú magántársasága a Budapesten élő választadónak (37,45%), miközben a kisebb településtípusok felé haladva fokozatosan növekszik a magántársaságok homogenitása. A kis falvakban élők magántársaságainak már több mint négyötöde homogén státusz-összetételű. Úgy tűnik, hogy a nagyvárosokra inkább jellemző „multi-kulturális” lakosság és ennek nyomán plurális értékpreferenciák hatására nagyobb arányban alakulnak vegyes státusz-összetételű magántársaságok is, mint a tradicionálisabb értékekhez ma is szigorúbban ragaszkodó, kulturálisan is homogénebb kistalványokban.

Ugyancsak a fővárosi választadók közül – más településtípuson élőkhöz képest – jelentősen többen választanak „felfelé”, vagyis arányaiban több itt az „inkább magasabb osztályba tartozókat” gyűjtő magántársasággal rendelkezők aránya: Budapesten a minta átlagához képest kétszeres arány jelezte, hogy magántársaságában tőle magasabb osztályba tartozók vannak (7,7%). Az is igaz, hogy ez a mintaarány a státusz-homogén társaságok döntő arányához képest még így is nagyon alacsony. Domináns tehát minden településtípuson, így a fővárosban is a magántársasági státusz-homogenitás, s a kismértékű heterogenitással első-sorban a nagyvárosokban találkozunk.

Az emberi kapcsolatok akkor működnek stabilan, akkor maradnak erősek, ha azokat a gyakori találkozással, összejövettel folyamatosan megerősítik. A gyakori találkozás, összejövetel többnyire jellemzi a baráti társaságok működését. Az informális társaság tagjai összejöhetnek rendszeresen, ilyenkor a társaságnak lehetősége van a mindennapi problémák, gondok folyamatos megbeszélésére. A gyakori találkozással folyamatosan megerősített, intenzív együttlét alkalmat nyújt az egyéni és közéleti, közösségi kérdések megtárgyalására, a környező és a tágabb társadalmi környezet dolgainak folyamatos értékelésére is. Vannak persze olyan magántársaságok is, amelyek csak nagy események, ünnepi alkalmak idejére jönnek össze tagjaikkal. A magántársaságok ilyen működése jórészt protokolláris. A ritka összejövetelek többsége csak

arra alkalmas, hogy a tagok demonstrálják az együvé tartozást. Ilyenkor mintegy meggyőzik egymást a társaságon belüli esetleges szolidaritásról, s arról, hogy potenciálisan is számíthatnak egymásra. Ugyanakkor a baráti társaságok tagjai közül néhányan, esetleg csak ketten-hárman meglehetősen gyakran találkoznak egymással. Ilyenkor az információcsere a tágabb társasághoz tartozókhoz csak áttételesen jut el, „láncszerűen” működik.

A vizsgálat során meggyőződünk arról, hogy *a megkérdezettek túlnyomó többsége intenzív közvetlen vagy közvetett kapcsolatot tart a hozzá legközelebb álló társaságával*. A baráti társasággal rendelkező válaszadók kétharmada naponta vagy legalább hetenként többször kapcsolatban áll (63,1%) baráti körével, illetve annak tagjaival.¹⁷ *A baráti kör tagjaival havonta többször találkozókkal (23,4%), kontaktust tartókkal együtt a válaszadók több mint négyötöde kétségtelenül intenzív baráti-társasági közösségi életet él*. A baráti társasággal rendelkező válaszadók tizede havonta összejön (10,4%), illetve kapcsolatot tart közösségével. A vizsgálat tehát egyértelművé tette, hogy *a baráti társasággal rendelkezőknek nem csak igénye, de praxisa is az intenzív társasági-közösségi élet*. A családon kívüli privát közösségi élet tehát a társasági kapcsolattal rendelkezők – azaz *a minta háromnegyede – életében intenzív társasági-közösségi együttléttel jár*. Alkalmas keretet biztosít a mindennapi gondok, egyéni és társadalmi kérdések megbeszélésére, a közéleti aktivitás esélyének alakítására.

Kutatásunk alapkérdése a közösségi kapcsolatok igényének feltárása. Azt feltételeztük, hogy a közösségi kapcsolatok iránti igény közel viszi az egyént a közéletiséghez, a közéleti participáció igényéhez is. Az adatok alapján bizonyítható, hogy a társadalom háromnegyedének szükségletében már létezik a családon kívüli tágabb közösség iránti igény, s ez esélyt jelenthet a közéleti kérdések megbeszélése nyomán a lokális közösségek iránti demokratikus participáció megjelenésére, bővítésére.

Baráti társaság nélkül élők

A magántársasági kötelékkel rendelkező, közösségi igénnyel és praxissal élő háromnegyeddel szemben *a minta közel negyedének nincs baráti társasága (22,8%)*. Közöttük vannak, akiknek nem is igénye a tágabb közösség, mások közösség iránti vágyuk, igényük ellenére kimaradnak a baráti társasági-közösségi élet praxisából. Az adatok szerint a minta társaság nélkül élő közel negyedében magas azok aránya, akik számára kizárólag a családdal töltött idő nagyon fontos igény (67,1%). A baráti társaság nélküliek körében a min-

¹⁷ Akinek több magántársasága volt, a válaszadóhoz legközelebb álló magántársasággal tartott kapcsolat intenzitását mérte a kérdés, s a továbbiakban mindenütt a válaszadók által kiválasztott magántársaságra vonatkozóan kérdeztünk.

ta átlagához képest magasabb azok aránya is, akik számára senki – még a család sem – nagyon fontos (13,1%, a mintaátlagban 10%). E két kategóriát együtt szemlélve azt látjuk, hogy a baráti társaság nélküliek négyötöde számára (80%) nem kialakult szükséglet a tágabb közösségi lét. Kevesen vannak körükben olyanok is, akik a klubbársakkal töltött időt tekintik nagyon fontosnak. Vagyis *a magántársaság nélkül élő népességi negyed többsége családba zárkózó életet él, számukra a közösség iránti igényt kielégíti – akinek van – a család, akiknek a család sem nagyon fontos, azok elvonulnak a közösségektől, izolálódnak.*

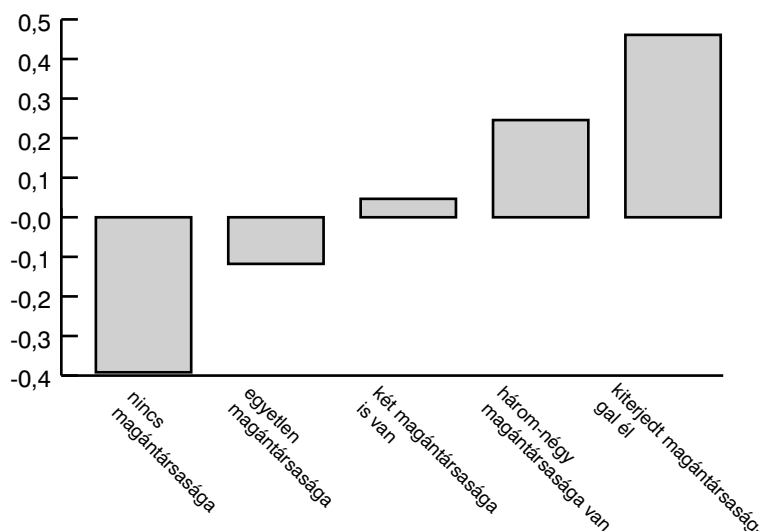
A baráti társasággal nem rendelkező mintanegyedbe tartozók többsége alacsony iskolai végzettséggel rendelkezik, nem érettségizett (60%), közel harmaduk kisfalvakban él (30%), nincs közöttük fiatal, közöttük mindenki 45 év feletti, többségük idős. Kicsit több közöttük a nők, mint a férfiak aránya. Vagyis a baráti társasággal nem rendelkezők mintanegyedében döntően a kumulálódó társadalmi hátrányokkal jár a baráti körtől, tágabb társaságtól, közösségtől megfosztottság, a családon kívüli közösségi szükségletek igényének és praxisának alacsony szintje.

A társadalmi hátrányok közül a tágabb közösségtől megfosztottságot nagymértékben katalizálja a szegénység. Egy 18 féle vagyontárgy birtoklását regisztráló *vagyoni index*¹⁸ azt mutatta, hogy a társasági-közösségi élet praxisának, illetve elutasításának/nélkülözésének anyagi-vagyoni meghatározottsága jelentős (baráti társaság by vagyon corr. 212**).

A rossz vagyoni helyzet sokakat visszatart még a hasonlókkal kialakítandó és fenntartandó baráti-társasági élettől is. Ezen kívül a szegények nem kis aránya eleve nem kíván senkivel társasági kapcsolatot alakítani, minden bizonnyal elsősorban éppen azért nem, mert a vagyoni szűkösség mellett nem képes/nem hajlandó a hozzá hasonlókkal olyan társasági-közösségi elköteleződést vállalni, amely a kölcsönös szolidaritás etikai normáját is elvárná (Castel 1993). A nagyon szűkös vagy hiányzó javakat már alig lehet tovább osztani, a nagyon kevésre nem lehet potenciálisan törlesztendő magántársasági-közösségi kötelezettséget vállalni. A szűkösség és nincstelenség szintjén élők a nehézségeket – ha van családjuk – családon belül oldják meg, a szolidaritás is családon belül marad, a magántársaság és baráti-társasági élet ezen a szinten alig jöhet számításba.

¹⁸ Kábeltévé, színes tévé, vezetékes telefon, mobiltelefon, mosogatógép, automata mosógép, házi mozi vagy DVD, személyi számítógép, laptop, internetcsatlakozás, digitális fényképezőgép, személygépkocsi, műkincs, nyaraló, saját lakás/ház, másik lakás/ház, föld/mezőgazdasági ingatlan.

7. ábra: A vagyoni javak átlaga a magántársaságok száma szerint (Z-score átlagok) (Közösségi kapcsolatok, 2009, N=1501)

A vagyoni javakat összesítő index és a magántársaságok számát jelző változó szemléletesen jelzi, hogy a magántársaság nélkül élők messze átlag alatti vagyoni javakat birtokolva élnek. A vagyoni index átlaga alatti értéket találunk azoknál is, akiknek egyetlen forrásból van magántársaságuk. Ezt követően azonban a magántársaságok számával növekszik a család által felhalmozott vagyoni javak mértéke is.

A MAGÁNTÁRSASÁGI-KÖZÖSSÉGI ÉLET SZÍNTEREI

Társadalmi rétegenként meglehetősen differenciált a baráti társasági összejövetel helyszíne, színtere, ahol a közösség tagjai találkoznak, ahol meg-hitt körülmények között folyhat a kötetlen beszélgetés, eszmecsere, vagy más, a társasági tagok által kedvelt tevékenység.

A baráti társasággal rendelkező válaszadók közül minden második legtöbbször a társasági tagok valamelyikének a lakásán találkozik. A lakás az emberek számára az idegenek elől leginkább elzárt, őrzött privát szféra. Megfigyelhető, hogy a nem társaságbeli, nem magánéleti látogatókat (pl. postás, díjbeszedő stb.) az emberek általában csak a bejárati ajtóig, előszobáig engedik be lakásukba, velük ott tárgyalnak. Ugyanakkor a baráti társaság tagjait gyakran

még a lakás legintimebb tereibe is bebocsátják. A válaszadók emlékezete meglehetősen szelektív a találkozás színhelyével kapcsolatban: a válaszok szerint kétszer gyakrabban fordult elő olyan eset, *amikor a válaszadó vendégfogadó volt* (37,2%), mint ahányszor *valamelyik társasági tag lakásán találkoztak* (17,4%). A meglepően nagy különbség oka lehet az, hogy a vendégfogadás emlékezetesebb, több energiát igényelt a válaszadótól, miközben a másoknál töltött idő színhelye az emlékezetben kisebb nyomot hagyott. Másrészt a baráti társaság tagjaival történő találkozás esetenként protokolláris, máskor nem az. Megesik, hogy „beugranak” egymáshoz valamilyen fontos esemény megbeszélésére, s ez már utólag másként marad meg az egyének emlékezetében, mint az étkezéssel, ünnepléssel együtt járó együttlét.

Étteremben, presszóban (13,8%) *és/vagy klubhelyiségben* (10,4%), *vagyis nyilvános (szórakozó)helyen a baráti társasággal rendelkezők mintegy negyede találkozik. A nyilvános szórakozóhely elsősorban az egyedülállók találkozóhelye, döntően ők jönnek össze itt baráti körükkel, társaságukkal.*

Minden hatodik válaszadó társasági összefövetelének színtere *valamilyen közterület* (lépcsőház, piac, bolt stb). A mintából kicsit többen találkoznak baráti körükkel, s tartanak „véget nem érő eszmecsérét”, információcserét (15%) *hasonló helyeken, mint ahányan étteremben, presszóban találkoznak.*

Az éttermi beszélgetés és az utcasarki, piaci, folyosói, ház előtti kispadon folytatott eszmecsere között a társasági élet lokális kerete, színtere tekintetében ugyancsak jelentős a különbség, ám – hipotézisünk szerint jórészt *más-más társadalmi rétegek számára – mindegyik terep, mindegyik színhely képes biztosítani az együtt töltött idő hasznosságát, boldogságát, a közösségi közéleti információcserét, létrehozhatja a tágabb közösség élete, közléte iránti igényt.*

Az életfeltételek a magántársasági találkozás színterét még azoknál is meghatározzák, akiknél már kialakult és erős az igény, a szükséglet a társasági-közösségi együttlétre. A legáltalánosabb találkozási hely *a lakás*, ám akinek nincs önálló lakása (elsősorban fiatalok), kényszerűen is *más lakásán, nyilvános szórakozóhelyen vagy közterületen* találkoznak társaságuk tagjaival. *A lakáson történő találkozás az objektív létfeltételek miatt leginkább a középkoriak és idősek társasági életére jellemző. A települések közül főképpen a budapestiek és a kis falvak lakói találkoznak lakáson. A partnerrel élők túlnyomó többségének van lakása, ők is kissé nagyobb eséllyel tartanak társasági összefövetelt valamelyikük lakásán, mint az egyedülállók.*

Étteremben és/vagy klubban történő találkozást *leginkább a magasabb státuszú fiatalok* (31,4%), *a fővárosban élők* (33%-uk), *iskolázottság szerint pedig elsősorban a diplomások* (25%-uk) *részesítik előnyben. A nemek közül a férfiak* (32%) *kétszeres eséllyel, mint a nők* (16,7%), *valamint azok gyakorlatában átlag feletti még az étteremben/klubban találkozó aránya, akik anyagi gondok nélkül élék életü-*

ket (30%-uk). Vagyis a magántársasági kapcsolattartás szórakozóhelyi formái elsősorban a magasabb státuszúak, átlagosnál kedvezőbb életfeltételekkel, vagyoni javakkal élők által elérhető és emiatt preferált találkozási színhely.

A *közterület* tradicionális társadalmakra jellemző, egykori időkét idéző társasági életét néhány faluban a ház előtti kispadok még ma is őrzik. A legtöbb helyen azonban ezek már eltűntek, de még mindig adódnak olyanok – falun és városban egyaránt –, akik számára a közterületek teszik lehetővé a tartalmas és szórakoztató társasági együttlétet, a véget nem érő eszmecsérét. A ház előtti beszélgetés, a piac vagy templomlátogatás utáni információcsere elsősorban a falusi társadalmakban volt általános, de szerepe városokban is jelentős. Vizsgálatunk szerint most is általánosabb a kisebb településeken (17-22%), miközben a fővárosban alig (2,6%). Szépirodalmi művekben pedig megtaláljuk a bérházak „gangjain” folyó társasági élet emlékét is. Feléledt ezek szokása – ugyan kevésbé a fővárosi, inkább más nagyvárosokban a tömbházak, sorházak, kertvárosi otthonok előtt, utcán, folyosón, a települések piacán, játszóterein. Napjainkban elsősorban az idősök (60 év felettiek 20,3%-a), a nem fővárosiak (17-22%-uk) és a jövedelmükből nehezen élők (20%-uk) által preferált találkozási-társasági eszmecsere színhelye a közterület.

A BARÁTI TÁRSASÁGOT ÖSSZETARTÓ TEVÉKENYSÉGEK ÉS ÉRTÉKPREFERENCIÁK

Gyakran látszólag ellentétes értékrendszerű emberek alkotnak társaságot, barátkoznak egymással, s ilyenkor nehéz megérteni, hogy az emberi kapcsolatokat milyen erők kohezionálják. Nehéz feltárni azt is, hogy a hasonló életfeltételekből eredő közösségi szolidaritáson kívül elsősorban mi tartja össze a baráti-társasági közösségeket, a hasonlóak közül éppen azokat a személyeket, akik több-kevesebb rendszerességgel keresik egymás társaságát. A kapcsolatokat összetartó jellemző motivációs erők elsősorban a *közös értékek, érdekek, célok, érzelmek és a közös múltból eredő tradíciók*. Minden bizonnyal elsődlegesen ezeknek a motivációknak nyomán alakuló kötőerők segítik a magántársaságok működését is. Az iménti motivációk a legtöbb emberi kapcsolatban előfordulnak, ám közülük valamelyik motiváció rendszerint előretör, dominánssá válik a társaságokban is (Weber 1987).

Akinek több baráti köre van, rendszerint ezeknek a motivációknak nyomán differenciálódik. Lehetnek olyan körei az egyéneknek, akikkel elsősorban a közös gondolkodásmód, közös értékpreferenciák kötik össze, míg olyan baráti körei is alakulhatnak, amelyekkel a kapcsolattartást elsősorban gazdasági

vagy presztízssértékek motiválják. Ilyen esetben az egyén eltérő motivációval kialakult baráti körei ritkán találkoznak egymással, gyakran nem is ismerik egymást, ám az információáramlás ilyen esetben sem kizárt.

A vizsgálat kérdőívében válaszváriációként felsorolt, általunk feltételezett magántársasági kötőelemek közül¹⁹ a legtöbb válaszadó *a hasonló érdeklődést és a dolgok hasonló megítélését* jelölte (együtt: 78,%) *legfontosabb társaságot összetartó erőként*. Ez a társasággal rendelkezők többségének hasonló értékpreferenciájára utal. Az érték hasonlóság – mint korábban jeleztük – a társasági státusz-homogámiát megteremtő hasonló kulturális-műveltségi szint, hasonló kulturális értékpreferenciák következménye.

A hasonló érdeklődés és ennek nyomán a hasonló értékpreferenciák hatása baráti közösséget összekapcsoló erőként az iskolázottsági hierarchián felfelé haladva fokozódik, mind többek társasági kapcsolatait erősíti, s a diplomások körében már minden második válaszadó a hasonló érdeklődést és életszemléletet jelölte társaságot összetartó motivációként. A műveltség-iskolázottság növekedésével minden bizonnyal gyakoribbá válik az intellektuális társalgás, eszmecsere szerepe a magántársaságokban, s háttérbe szorul az instrumentális összetartó erő, aminek kevésbé kritériuma a hasonló érdeklődés. A településtípusok metszetében leginkább *a fővárosiak társaságát erősíti a közös érdeklődés, az itt élők kétharmada ezzel indokolta azt, hogy magántársasága jól működik.*

A válaszadók közel ötödének válasza szerint magántársaságukat *a közös múlt emléke, a sorközösségből eredő tradicionális kötőelem – mint a közös iskola, az ugyanazon lakóhelyi-szomszédsági közösségben történt nevelkedés* – kapcsolja össze (19,4%). A közös múltból eredő értékek és szokások magántársaságot összehátró erőként leginkább *az alacsony iskolai végzettségűek és az idősek körében jellemző.*

Évtizedekkel ezelőtt a közös munkavégzéssel alakult a baráti kapcsolatok legnagyobb aránya, s minden bizonnyal így formálódtak a magántársaságok is (Utasi 1990)²⁰. Kétségtelenül akkor a közös munka, főleg a többletmunka elsősorban az anyagi hiányt csökkentő szükségszerűségként erősítette a kötőelemeket. A munkakapcsolatból eredő magántársaságok jelentős aránya ugyanis akkor a második gazdasági munkavégzéssel, kalákában végzett munkával erősödött Magyarországon. Az együttműködés biztosította a többletjövedelmet, csökkentette a kiadást, miközben a közös munka során a résztvevők megismerték egymást. A megismeréssel erősödött közöttük a kölcsönös bizalom, s

¹⁹ „Véleménye szerint mi tartja össze ezt a magántársaságot? (1) A közös múlt emléke, (2) hasonló érdeklődés, (3) az élet dolgainak hasonló megítélése, (4) közös célok, azonos hobbi, (5) a segítségnyújtás, közös munka.

²⁰ Az ISSP 1986-os felvétele alapján a barátságok túlnyomó többsége munkahelyi eredetű, közös munkából eredő kapcsolatból erősödött meg.

a közös munkával a munkaközösség lassan átalakult magánéleti kapcsolattá, baráti közösséggé is.

A piacgazdaság viszonyai között ma már csak a válaszadók kis aránya jelzi azt, hogy társaságát funkcionális elemek, elsődlegesen a *közösen végzett munka, segítségnyújtás* (4,2%-a) tartja össze. A baráti társaság ma inkább a szórakozás, közös kedvtelés, eszmecsere, látszólagos semmittevés terepe lehet, a közös munka korábbihoz hasonló funkciója, célszerűsége és érdekmotivációja háttérbe szorult, emiatt nagyobb arányban kerülhet az értékek, közös érdeklődés hasonlósága, illetve azonossága az élre.

Némileg árnyalta a magántársaságot összetartó erővel kapcsolatos válaszokat a *társasággal töltött idő domináns tevékenységeinek számbavétele*.²¹ A kérdésekkel felsorolt tízféle társasági tevékenység közül (gyakran, ritkán, soha) a legtöbben „a *személyes dolgok megbeszélését* (63%) jelölték gyakori közös tevékenységnek. Ez *megerősíti a közös érdeklődés, közös értékpreferenciák összekötő elemként korábban jelzett elsődlegességét*, ami a minta hasonló arányánál szerepelt.

Sokan említették az *ünnepléssel, étkezéssel, iszogatással lakáson* töltött együttlétet (28,3%) mint a közös kikapcsolódás, szórakozás gyakori kultikus tevékenységét.

A baráti közösségeket összekötő értékeknél számításba vett preferenciák sorrendje után meglepő módon – meglehetősen széles csoport közös tevékenységében – szerepelt gyakori közös időtöltésként, tevékenységként a közös *munkával* töltött idő (19,6%) is. Érdekes, hogy a „negatív póluson”, azaz a felsorolt tevékenységek közül magántársaságukban „*szinte soha*” nem végzett tevékenységek között is elsősorban a *munkát* találjuk (47,3%), s alig kisebb arányban az *ünnepléssel, étkezéssel, iszogatással lakáson töltött időt* (44,4%). Az *ünneplés és munka tehát sokaknál a gyakran végzett, míg hasonlóan magas aránynál a sohasem végzett társasági tevékenységek rangsorában emelkedett ki. A látszólagos ellentmondás alapvető oka az, hogy az eltérő életfeltételekkel élő társadalmi rétegek társasági tevékenységei között ez a két tevékenység fordul elő gyökeresen eltérő, ellentétes arányban.*

Az *éttermi kávéházi ünneplés, szórakozás* gyakori tevékenységként elsősorban az egyetemi diplomások társasági életére jellemző (31,4%), miközben ugyanez a tevékenység a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezőknek csupán néhány százalékára (8%). Ezzel szinkronban étteremben szinte soha sem tart

²¹ A kérdőívben felsorolt társasági tevékenységek: (1) személyes dolgok megbeszélése, (2) társalgás lakóhelyi ügyekről, (3) beszélgetés politikáról, (4) az ország-világ fontos dolgainak megbeszélése, (5) ünneplés, étkezés, iszogatás valakinek az otthonában, (6) ünneplés, étkezés, iszogatás étteremben, kávéházban, (7) közös kirándulás, sportesemények közös látogatása, (8) közös kulturális érdeklődés, kulturális rendezvények látogatása, (9) közös munkavégzés, (10) egyéb.

társasági összejövetelt a legfeljebb nyolc osztályt végzettek kétharmada (64%). Jelentős a különbség e tekintetben a korcsoportok között is: a legfiatalabbaknak csak negyedét találjuk azok között, akik szinte soha nem járnak társaságukkal étterembe, kávéházba, miközben a legidősebbeknek kétharmadát. Vagyis az éttermi, kávéházi ünneplés dominánsan a kedvező életfeltételekkel élők magántársasági tevékenysége.

Összességében tehát a fiatalok és magas végzettségűek, magas státusúak – első sorban a diplomások – által preferált társasági tevékenység az éttermi, kávéházi ünneplés, közös szórakozás, velük szemben az idősek és az alacsony iskolai végzettségűek, alacsony státusúak szinte soha nem járnak társaságukkal hasonló céllal hasonló helyekre.

A közös munka mint társasági tevékenység aránya a „szélső kategóriákban” az előzőhöz hasonló trendet mutat, ám bonyolultabb összefüggést jelez. A nyolcosztályos végzettséggel rendelkezők társasági összejövetelein korántsem gyakori a közös munka, jóllehet a második gazdasági munkavégzés idején éppen körükben volt a legáltalánosabb. Ma csupán néhány százaléknál kapcsolódik gyakori tevékenységként (9%) a társasági összejövetelhez a munka.

Sajátos változást jelez, hogy *a közös munka ma elsősorban az egyetemi diplomások magántársasági tevékenységei között gyakori (44,4%). A közös munka társasági tevékenysége átkerült a társadalmi hierarchia felső régiójába, míg a „második gazdasági munkavégzés” idején inkább a társadalom alsó rétegeiben volt általános. Talán a szolgáltatás nagyon magas ára miatt fognak össze a – többnyire – fiatal értelmiségiek a ház körüli apróbb munkák önálló, pontosabban közös elvégzésére? A modern társadalom így rákényszeríti tagjait a ház körüli munka „csináld magad” „társas” végzésére? (Gershuny 1978). Leggyakrabban teszik ezt a forrásokban leginkább „csereképes” fiatalok, miközben az idősek kétharmada szinte soha nem köti már össze társasági együttlétét közös munkavégzéssel.*

Magántársasági közéleti eszmecsere

A kutatás hipotézise szerint a legtöbb baráti társaságban valamilyen rendszerességgel sor kerül társadalmi, közéleti, politikai kérdések megvitatására is. A bizalmas magántársaság a közéleti kérdésekről folyó eszmecsere fontos színtere, következésképpen a közéletiség igényének megalapozója is lehet. A baráti közösségi eszmecsere nagy eséllyel fokozza vagy legalábbis felkelti a társasági ember közéleti érdeklődését, s ezzel kialakíthatja, katalizálhatja a lokális közösség, majd makrotársadalom iránti tenni akarás igényét is.

Az iménti hipotézist ellenőrizve azt kerestük, hogy a magántársasági együtt-lét során milyen eséllyel kerül sor közéleti témákkal összefüggő véleménycsere-re. A felvétel adatai szerint a válaszadók meglehetősen *gyakran beszélgetnek* baráti társasági összejöveteleken (1) *lakóhelyi ügyekről* (31%), (2) *politikáról* (16%), és/vagy (3) *az ország-világ fontos dolgairól* (21,7%). Ezeknek a társadalmi-közéleti kérdéseknek gyakori megvitatása a közéleti problémák iránti meglehetősen intenzív érdeklődésre utal. A vizsgálatban kérdezett iménti három „közéleti téma” társasági megbeszélésének gyakoriságát mérő skála szintetizálásával készített index segítségével mértük a magántársaságokban folyó közéleti eszmecsere intenzitását. Ennek segítségével választ találtunk arra a kérdésre, hogy a magántársaságok milyen arányának praxisában szerepel meglehetősen intenzív közéleti társalgás. Tágabb perspektívában ez választ ad arra is, hogy a baráti társaságok milyen arányánál alakult ki a közéletiség igénye, szükséglete.

1. táblázat: A jellemző magántársasági tevékenységek gyakorisága (Közösségi kapcsolatok, 2009, baráti közösséggel rendelkezők részmintája, N=815)

Tevékenység	gyakran (%)	ritkán (%)	szinte soha (%)
személyes dolgok megbeszélése	63,0	31,7	5,2
társalgás lakóhelyi ügyekről	31,4	46,8	21,8
beszélgetés politikáról	16,1	47,3	36,7
beszélgetés az ország-világ fontos dolgairól	21,7	50,6	27,7
ünneplés, étkezés valaki otthonában	28,3	48,2	23,5
ünneplés, étkezés étteremben, kávézóban	18,0	37,6	44,4
közös kirándulás, sportolás, társasjáték	15,8	44,7	39,5
közös kirándulás, érdeklődés	16,6	40,7	42,7
közös munkavégzés	19,5	33,3	47,2

A felsorolt három közéleti kérdés információanyagát szintetizáló skála alapján azonban megállapítottuk, hogy a magántársasági együttléteken az iménti kérdések, témák nem szerepelnek gyakran a baráti társaságokban. Csak minden harmadik társasági válaszadó (32,6%) szerint kerül gyakran terítékre közéleti kérdés.

A magántársasági összejöveteleknek kétségtelenül korántsem elsődleges célja a közéleti kérdések megbeszélése. A baráti körök fő feladata, hogy a tagok kikapcsolódjanak, közösen jól érezzék magukat, megajándékozzák egy-

mást az együttes élménnyel. Ez pedig nem jelenti azt, hogy rendszeresen, programszerűen „gyakran” közéleti kérdések kerülnek a társalgási témák fókuszába. Iskolai fokozatonként sem találtunk e tekintetben számottevő különbséget. Amikor azonban a magántársaságban folyó eszmecserét kutatva azt vizsgáltuk, hogy bármilyen gyakorisággal, rendszerességgel (*gyakran és/vagy ritkán*) a baráti társaságok milyen aránya beszélget helyi ügyekről, az ország vagy a világ, emberiség sorsát érintő társadalmi-politikai kérdésekről, akkor megfordult az arány, és a *válaszadók harmadára csökkent azok aránya, akik soha nem társalognak az iménti kérdésekkel szimbolizált közéletről*. Vagyis a magántársaságok kétharmada gyakran és/vagy ritkán beszélget összejövetelein közéleti kérdésekről.

Az adatok azt is jelzik, hogy a baráti társaságokban a közéleti társalgás azok számára is társasági praxis, akik civil szervezetben, pártban soha nem vesznek részt, sőt azok számára is, akik önmagukról azt állítják, hogy nem érdekli őket a „politika”, és „soha nem politizálnak”.

A politika iránt – saját véleményük szerint – „egyáltalán nem érdeklődőknek” is negyede „politizál” társasági körben, amennyiben beszélget közéleti kérdésekről. Természetesen a politika iránt érdeklődők érdeklődésük mértéke szerint fokozott intenzitással használják magántársasági együttlétüket is arra, hogy közéleti kérdésekről beszélgessenek.

Figyelemre méltó és meglepő következtetése volt kutatásunknak, hogy *a politika iránt intenzíven érdeklődők harmada úgy nyilatkozott, hogy baráti társaságban soha nem beszél* a számára talán nagyon is fontos, esetleg munkaköréhez kapcsolódó társadalmi kérdésekről. Az okokat keresve azt feltételeztük, hogy a politika iránt intenzíven érdeklődők számára a magántársaság inkább olyan közösségi „játéktér”, amelyet elsősorban a szórakozás, kikapcsolódás terepének tekintenek. Számukra a közéleti problémák megoldása gyakran a mindennapi élet részét képezi, ezek megvitatása részben munkakörük része. A baráti körben kikapcsolódni vágnak, s tudatosan távol kívánnak maradni a hasonló kérdésekről folytatott eszmecseréktől.

Az adatok szerint az eltérő korosztályokat összehasonlítva *legintenzívebben a 30–44 évesek társasági praxisában található társalgás közéleti kérdésekről*, míg legkevésbé a legidősebbek társaságaiban. A lakóhelyi település mentén V alakú görbét leírva a Budapesten élők, és főként a kis falvak magántársaságaiban gyakori a közéleti kérdések megjelenítése a társasági összejöveteleken. *A kis lélekszámú településeken – ahol a helyi hatalom és közélet szereplőivel objektíve közvetlenebb kapcsolatban állnak a helyi lakosok, ahol a döntésekről több és jobban átlátható információval rendelkezhetnek – a magántársasági témák között a nagyobb településekhez képest gyakrabban megjelenik a közélet kérdése*. Az is igaz, hogy a közéleti kérdések közül itt elsősorban a „lakóhelyi ügyek” megbeszélésére,

vagyis a helyi közéletre fókuszálnak. Ez meggyőzően jelzi, hogy a közéleti demokratikus participáció igényét elsőként a lokális közösségi problémák képek felkelteni.

A társas szórakozás és társasági játékok

A baráti közösség szimbolikus társasági játékterén a legjellemzőbb tevékenységek: (1) az otthoni, *lakáson belüli közös szórakozás, közös étkezés, ünneplés, iszogatás*, (2) ugyanez nyilvános szórakozóhelyen, étteremben, presszóban. Jellemző közös szórakozás a (3) közös kirándulás, sportolás, társasjáték, (4) esetleg valamilyen kulturális esemény közös látogatása.

A magántársasági szórakozás vizsgált négy formája közül legalább egy „gyakran” megtalálható a baráti társasággal rendelkezők harmadánál (34,5%). Kisebb intenzitással („gyakran és/vagy ritkán”) a kérdezett variációk közül valamilyen területen közösen szórakozók között találjuk a társasággal rendelkezők mintájának kétharmadát (67,4%).

A magántársasági szórakozást mérő négy kérdés információanyagát szintetizáló index (szórakoz 0,12) mentén a gyakran szórakozó társasági férfiak átlaga magasabb, mint a társasággal rendelkező nőké. A társasággal rendelkezőket összehasonlítva az iskolai fokozatok közötti különbség a szórakozás területén meglehetősen kicsi. Az alacsony végzettségűek – ha van magántársaságuk – egyértelműen alig kisebb intenzitással szórakoznak, mint a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők. A lakóhely jellege a társasági közös szórakozás területén ugyancsak viszonylag kis különbséget mutat. A meglehetősen kis különbség oka éppen a baráti társasági együttlét fő céljában keresendő. A közös együttlét öröme miatt keresik elsősorban egymás társaságát az emberek, ehhez pedig szükséges a közös szórakozás, kikapcsolódás valamilyen formája is.

A társasági szórakozás területén az életfeltételi dimenziók közül a legmeghatározóbb különbség az életkorcsoportok között található. Ha a magántársasággal rendelkező különböző korúakat hasonlítjuk össze, kétségtelenül a legfiatalabbak és a legidősebbek között található a legnagyobb különbség, ám a szórás értéke a legnagyobb a leginkább aktív középgenerációnál (45–59 éves korcsoport). A középgeneráció, a „szendvics-generáció” a leginkább lekötött, a legtöbb terhet viseli a családban és a társadalomban egyaránt.

A válaszadók túlnyomó többsége számára élvezetet jelent a társasági élet, többségük számára *örömet okoz az együttlét*. Azok aránya elenyésző, akik szerint kellemetlen a társasági összejövetel. Sajátos csoportként vizsgáltuk azokat, akik „is-is” választ adtak, vagyis *csak részben lelik örömeiket a társasági életben*. Különösen magas az ambivalensek aránya a fővárosban (22%). A megyei

jogú városokban a fővárosiakhoz képest feleannyi, s a kisebb lélekszámú települések felé haladva pedig tovább csökken a baráti társaságban részt vevő „fanyalgók” aránya (6,5%). A társaságukban csak mérsékelten örömet lelők feltehetően valamilyen cél érdekében vállalják, vagy „kötelességnek” tekintik a baráti társasági-közösségi együttlétet. Kérdéses, hogy a nagyvárosokban miért magasabb azok aránya, akik csak részben örülnek a társaságnak. A vizsgálat adatbázisa alapján erre nem kapunk pontos választ. Az okok között a nagyvárosi tevékenységi lehetőségek bőségesebb kínálatát, nagyobb választékát tételvezhetjük. Ez a bőség a választás tágabb lehetőségével időzavart is okozhat a társasági ember számára. Másrészt a nagyvárosban élők társasága összetettebb, polarizáltabb, többféle korábbi közösségből rekrutálódik. A fővárosiak átlagosan több társasági körrel rendelkeznek, mint a kisebb települések lakói. A magántársaságok egy része a nagyvárosokban bizonyára többféle motivációval is szerveződött, s főleg a magas státuszúak a bőséges kínálatból esetenként nehezen választanak. Másrészt éppen itt található a tagok státusza és presztízse tekintetében heterogén társaságok legmagasabb aránya is, s ez esetenként ugyancsak nehezíti a különböző státuszú társaságok egységének folyamatos őrzését, intenzív fenntartását.

A magántársaságon belüli szolidaritás

Minden közösség létrejöttének és fennmaradásának domináns kritériuma a közösséghez tartozást erősítő, kohéziót teremtő belső szolidaritás. A „körön belül” elvárt kölcsönös segítségnyújtás, szolidaritás természetes módon alakul, mert a túlnyomórészt azonos vagy hasonló státuszúak között könnyebben, nagyobb bizalommal létrejöhet a szolidaritás reciprocitással, illetve elnyújtott reciprocitással. A körön belüli segítségnyújtás „befektetett kapcsolati tőkeként” fokozhatja a tagok közötti bizalmat, a bizalom pedig erősíti a társasági-közösségi kohéziót. A mindennapi segítségnyújtásra, reciprocitásra és elnyújtott reciprocitásra vonatkozó kutatási adatok jól jelzik, hogy a magántársaságokban a bizalom és a közösség tagjainak szolidaritásába vetett hit rendkívül erős, mértéke hasonló ahhoz, amit a válaszadók a szűk családtagoktól remélnek.

A baráti társaságok tagjainak többsége a kutatási adatok szerint úgy véli, hogy a mindennapi problémák megoldásához nagymértékben támaszkodhat társasága tagjainak segítségére, illetve közülük valakire. Több mint négyötödük bízik abban, hogy ha betegen nem tudna kimozdulni, akadna valaki baráti társaságából, aki bevásárolna számára. Ha otthon kellene várnia valamilyen szerelőt, s más elfoglaltsága miatt nem maradhatna otthon, akkor reménye

szerint akadna valaki társaságából, akire rábízhatná lakása kulcsát. Ugyancsak négyötödük úgy véli, hogy ha hirtelen kisebb pénzösszegre lenne szüksége, lenne olyan, aki kisegítené, s problémája megoldásához tanácsért is hasonló arányuk fordulhatna baráti közösségéből valakihez. Ha lelki válsághelyzetben lenne szüksége érzelmi támogatásra, megértésre, reményei szerint szintén több mint négyötödük bízik benne, hogy baráti társaságából találna lelki támaszt nyújtó társat.

Szintetizáltuk a magántársasági tagoktól remélt mindennapi szolidaritás skáláit egy ötfokú indexen. Azt tapasztaltuk, hogy az életévek számának növekedésével a válaszadók mind kevésbé várnak, illetve egyre kevésbé remélnek segítséget a mindennapokban társaságuk tagjaitól. Ugyanakkor a korcsoportok átlaga azt is jelzi, hogy még a legidősebbek többsége is a kérdezett ötféle segítségnyújtási variáció közül több mint két területen bízik társasága tagjainak esetleges segítségében.

Minél tőkeerősebb, minél magasabb jövedelemmel rendelkezik a megkérdezett, illetve a közösségi-társasági homogámia miatt a társaság tagjai is, annál több területen remél(het) segítséget. A család vagyoni helyzetét jelző, vagyoni javakat szintetizáló indexből előállított kvintilisek mentén *az átlag alatti vagyonnal rendelkezők kategóriájától lefelé szembenően és radikálisan csökken* a magántársasági körön belüliektől remélt mindennapi segítség mértéke. Minden bizonnyal a népességi átlag alatti vagyoni jóléttel rendelkezők anyagi forrásai nagyon szűkösek, tartalékkal nem rendelkeznek, s így körükben a szükségleteket fedező többletjövedelem megszerzése a szabadidő fokozott „eladására” kényszeríti őket. A szűkös jóléttel rendelkezők emiatt úgy érzik, hogy idő és/vagy javak hiányában ők képtelenek lennének társaságuk más tagjait megsegíteni, emiatt azt sem remélik, de nem is várják, nem is akarják, hogy társaságukból bárki is mindennapjaikban segítséget nyújtson számukra. Problémáikat ők kizárólag önmaguk, pontosabban szűk családon belül igyekeznek megoldani.

A virtuális térből valós baráti közösségbe kerülés esélye

A mintába kerültek között minden második válaszadó használja az internetet (49,7%). Egyre több kapcsolat szövődik a világháló segítségével, s a virtuális kapcsolatoknak egy része a virtuális térből áthelyeződhet a valós térbe, valós kapcsolathálóba is. Az internethasználók harmada (35,5%) interneten létrejött kapcsolata(i) segítségével bekerült valamilyen valós társaságba, közösségbe is.

Ugyanakkor az adatok szerint az interneten létrejött kapcsolatok közvetítésével nyert valós társaságba kerültek háromnegyedének eleve volt reális

baráti magántársasága. Ez pedig arra utal, hogy túlnyomórészt a valós társasági kapcsolattal rendelkezők társasági forrásait erősíti az internet is. Vagyis aki a valós társadalmi térben nem rendelkezik magántársasági kapcsolattal, kis eséllyel képes arra is, hogy a virtuális térben alakítson köteléket, baráti kapcsolatot, magántársaságot. Mindazonáltal az internet esélyt jelent a baráti társaságok bővítésére, új tagokkal, új véleménnyel való színesítésére. Másrészt az internet – főleg az e-mail és a telefon mellett – segíti a kapcsolatok fenntartását, megerősítését, ápolását. Egyesek nagy reményt fűznek ahhoz is, hogy a közéleti véleménycsere, a közéleti kérdésekről történő szavazás mind nagyobb területét veszi át majd az internet. Erre vonatkozóan azonban kevés tapasztalattal rendelkezik kutatásunk.

V. SZERVEZETT, CIVIL KÖZÖSSÉGEK

A SZERVEZETT KÖZÖSSÉGEK TAGSÁGA

A magántársaságok nem rendelkeznek rögzített szabályokkal, taglétszámmal, a tagság működését nem irányítják papírra vetett alapelvek. Dominánsan ezek a paraméterek különböztetik meg a magántársaságokat a civil, szervezett, organikus közösségektől (Weber 1982, Kuti 1999). A szervezett közösségek szerveződhetnek tradicionális kapcsolatok alapján is, ám a civilizációs fejlődéssel mind több olyan szervezett közösség alakult, amelyek a nagyüzemi munkamegosztást követően, a civilizációs körülmények változását követve civil összefogással szervezték munkájukat, követték egymáshoz hasonló értékeiket, közösen érvényesítették érdekeiket. Kutatásunkban *az ilyen közösségeket „szervezett”, „organikus” vagy „civil” közösségnek nevezzük.* A megnevezést felváltva használjuk, s mindhárom fogalom jelen munkánkban azonos jelentéssel szerepel. Arra vonatkozik, hogy ezek esetében nem informális, hanem szervezett, organizált, formalizált közösségről van szó.

Nemzetközi vizsgálatok adatai szerint Magyarországon a lakosság legfeljebb negyede tag valamilyen civil közösségben, egyesületben, miközben a magasabb civilizációs szintet elért országok többségében ez az arány számottevően magasabb. A legutóbbi nemzetközi kutatások azonban már arra is rávilágítottak, hogy a nagyipari fejlődés, globalizáció, individualizálódás és az atomizálódás „melléktermékeként” még azokban az országokban is csökkent a civil közösségekbe tömörülők aránya, amelyekben korábban a lakosság kiemelkedő hányada kötődött szervezethez, egyesülethez (Putnam 2002).

Ennek ellenére az atomizálódó társadalmak közösségi igényét világosan jelzik a gyakori tömeg-összejövetelek, fesztiválok, tömegakciók, amelyek az utóbbi évtizedekben szinte mindenhol megszorodtak. Ez utóbbi tömörülések azonban a mi koncepciónk szerint nem valós közösségek. Szerintünk *a civil közösség alapismérvai: szolidaritás, identitás és szervezethez tartozás.* A tömegmozgások nem közösségek, mert gyakran ad hoc jelleggel alakulnak, nincs pontos létszámuk, nincsenek társadalmi státuszhatáraik, tagjai nem ismerik egymást, nem jellemzi a tagokat a kölcsönös bizalom, szolidaritás és identitás-tudat sem. A szervezett közösségek aránya tehát hipotézisünk szerint csökkent, miközben a belső szolidaritás, identitás nélküli tömegek, tömegmozgalmak, anonim „virtuális közösségek” aránya egyre szaporodik.

Kutatásunk azokat a közösségeket tekinti *formalizált, szervezett vagy civil közösségnek*, amelyek írott szabályok szerint működnek, a tagok valamilyen rendszerességgel találkoznak legalább a közösséghez tartozók egy részével, valamilyen cél és/vagy közös érték vagy közös érdek megvalósítása érdekében szerveződtek (Weber 1987). A 2009-es országosan reprezentatív magyar felvétel adatai szerint a megkérdezettek mintegy háromnegyede nem vesz részt semmilyen formalizált közösségben, következésképpen *a válaszadók alig több mint negyede rendelkezik szervezett civil kötelekkel (28%)*.

A különböző közös célokra, tevékenységekre szerveződők összetételének vizsgálatára, differenciálására, az arányok feltárására 26 civil közösségi variációra kérdeztünk.²² A többféle szervezett közösséghez is kötődő válaszadók megjelölték a számukra legfontosabbat, így megállapíthattuk a mintába kerültek által preferált civil közösségek gyakoriságának sorrendjét. A válaszadók közül a legtöbben *sportegyesületnek (18%) és vallási közösségnek (16%)* tagjai. Magas a természet- és/vagy állatvédelmi közösségekbe tartozók aránya is (12%). A jótékonyági közösségekben munkálkodók már jelentősen kevesebben vannak (8%), őket a *szülői munkaközösség (5%)* követi, ám ez utóbbi kötelek az egyének életében értelemszerűen legfeljebb néhány évig tart.

A 26-féle formalizált közösségi tagságot jelző változó-szett összevonásával alakítottuk a *formalizált közösségi kötődést szintetizáltan mérő lineáris skálát*.²³ A skálával ellenőrizni tudtuk, hogy a minta milyen aránya kötődik formalizált közösségbe, a tagok elsősorban mely életfeltételi csoportokból rekrutálódnak, illetve kik azok, akik nagy eséllyel kimaradnak a szervezett közösségek mindegyikéből.

A *jövedelmi viszonyok* szerint a középső és a legfelső kvintilisbe tartozókat találjuk legnagyobb eséllyel civil közösségekben. A legfelső kvintilisbe tartozó jómódúak „státuszához, presztíziséhez” a környezet, a lokális közösség többnyire elvárja a formalizált közösségi tagságot, az ott (is) betöltött aktív vezető-irányító, de legalábbis „tisztületbeli” „dekórumnak” tekinthető tagságot. A magas presztízűek jól tudják, hogy az ilyen önként vállalt szereptől, tisztségtől presztízsnyeréséget remélhetnek. Összességében a magas presztízűeket a formalizált közösségi részvétel, elsősorban az ott vállalt pozíció előnyhöz juttatja, miközben közbenjárásukkal segíthetik az őket vezetőül választott szervezett közösséget, egyesületet is.

²² A jelenleg civil közösségi kötelekkel rendelkezők egy része többféle közösséghez is kapcsolódik (17%).

²³ FORMKÖZ = Természet- és környezetvédelmi, állatvédelmi, emberjogi, nőmozgalmi, roma érdekvédelmi, homoszexuális érdekvédelmi, nemzetiségi-etnikai, békemozgalmi, egészségvédő-gyógyító, idősek, hátrányos helyzetűeket segítő, más jótékonyági, vallási, kulturális-művészeti, szakmai, szakszervezet, politikai, tudományos, helyi-települési, ifjúsági, sport, szülői, más hobbi, hagyományörző, közösen vállalkozó-gazdálkodó, egyéb.

A nagyközségekben élők körében – a többi településtípushoz képest – *különösen alacsony a civil közösségi tagok aránya*. A településtípusok közül a mélypontot tehát nem a civilizációs fejlődésben leginkább lemaradó kisközségekben találjuk, hanem a részben már civilizációs értékek szerint élő nagyközségek lakossága körében. Itt már alig működnek a hagyományos emberi kapcsolatokból strukturálódó, tradicionális motivációval formalizált közösségek, miközben még alig alakultak polgári civil közösségek is. Ezt az exlex állapotot tükrözik a közösséghiányos nagyközségek.

A szervezett közösségi tagsággal rendelkezők életkorcsoportok szerinti összehasonlítása azt jelzi, hogy a minta legfiatalabb válaszadói körében alacsonyabb a civil közösségi kötelékkel rendelkezők aránya, mint a tőlük évtizeddel idősebbek körében. Vezetnek a 30–44 évesek, velük szemben a munkamegosztás rendszerébe már mind kevésbé integrálódó 60 év felettiek körében a legalacsonyabb a formalizált közösségi kapcsolattal és tagsággal rendelkezők aránya. A legfiatalabbak kisebb arányú részvétele a szervezett közösségekben az előzőekben körvonalazott gyermekkori szervezett intézményi közösségi szocializáció hiányának is lehet következménye. Emellett a fiatalok mind magasabb arányát elcsábítják a valós szervezett közösségektől a formálódó zárt párkapcsolatok, a számítógép, egyre többször a virtuális közösség is.

Az iskolázottsági hierarchián felfelé emelkedik a szervezett közösségi tagsággal rendelkezők aránya, s a diplomások körében, ahol – mint jeleztük – a formalizált közösségek, szervezetek presztízsnövelő hatása az átlagosnál is hatásosabb, már mindenkire jut legalább egy tagság valamilyen szervezetben, egyesületben, civil közösségben. Az átlag mögött nyilvánvalóan sokan vannak közöttük is olyanok, akik nem tagok, míg mások több közösségben is vezetők és/vagy tagok.

A civil közösségeket összetartó domináns értékek

A kutatás kérdései között 26 féle olyan közösséget²⁴ soroltunk fel, amelyeket a hasonló célok, értékek, együttesen vállalt tevékenységek szerint különböztethetjük meg. Ezt követően azt kerestük, hogy a felsoroltak közül melyek azok a domináns értékek, amelyek leggyakrabban készítetik a válaszadókat arra, hogy időt szánjanak a szervezett közös tevékenységre. Öt kategóriába differenciáltuk a felsorolt szervezett közösségeket. A hasonló célok szerint csoportosított ci-

²⁴ Jeleztük, hogy a mintában vannak olyanok, akik többféle közösségi tagsággal is rendelkeznek, ezért a valamilyen közösségi tagsággal rendelkezőkhöz képest (29,8%) a domináns közösségi célokat, tevékenységeket jelző öt csoportban a részvételi arány értelemszerűen valamelyest magasabb (39%).

vil közösségek között az élre az érdekvédők és a hobbiközösségek kerültek hasonló aránnyal (12%, 13%). A játékonysági, a vallási és a korosztályi értékcsoport, az előzőektől jelentősen alacsonyabb népességet gyűjtött (8%-8%). A szervezett közösségi célok egyes csoportjainak társadalmi-demográfia összetétele azt jelezte, hogy a hasonló célok és tevékenységek preferenciája a hasonló társadalmi létfeltételekkel élőket vonzza egyazon közösségbe.

Az érdekvédő közösségek (13%) tagjai elsősorban a legerősebb érdekérvényesítési eséllyel, lehetőséggel bíró, leginkább tőke-erős társadalmi csoportokból rekrutálódnak: iskolázottság szerint elsősorban a diplomások kerülnek az érdekvédő civil közösségekbe, életkor szerint pedig a munkapiacra legaktívabban, többnyire legmagasabb pozíciót betöltők (45–59 évesek). A legfiatalabbak és legöregebbek részvétele az érdekvédők között a legalacsonyabb, aminek valószínű oka az, hogy ez utóbbiak (még vagy már) nincsenek olyan hatalmi pozícióban, hogy érdekeiket akár közösségi összefogással is nagymértékben fokozhatnák. A településtípusok metszetében leginkább a megyei jogú városok lakosságából, s legkevésbé a nagyközségek lakosai közül rekrutálódnak az érdekvédő közösségek.

Az előzővel szemben a hobbiközösségek (12%) tagsága nagyrészt a fiatalok közül kerül ki (18–44 évesek), az iskolázottsági hierarchián felfelé emelkedő tendenciát jelez. A településtípusok szűrőjét vizsgálva pedig U alakot leírva a fővárosban és kisfalvakban a közbülső településekhez képest magasabb a hobbiközösségbe kötődők aránya. A hobbiközösség a kedvezőbb civilizációs-modernizációs környezeti feltételekkel élő társadalmi rétegek által preferált és elérhető kedvtelés. Ugyanakkor a kis lélekszámú településeken talált magas arányuk arra is utal, hogy ott még sok helyen megmaradtak a hagyományos kulturális hobbiközösségek, tradicionális kulturális körök, elsősorban azokon a településeken, ahol hivatástudattal élő művelődésszervezők, helyi vezetők segítik a tradíciók őrzését, a lokális közösségek életben maradását.

A vallási közösségek (8%) az iskolázottság és településnagyság szerint egyaránt U alakú görbét írnak le, vagyis a legalacsonyabb és legmagasabb végzettséggel rendelkezők, valamint a szélső településtípusok, azaz a fővárosban és falvakban élők közül kapcsolódnak a választadók közül a legnagyobb eséllyel vallási közösséghez. A trend görbéjének mélypontját itt is a nagyközségek lakossága jelzi. Életkor szerint a vallási közösségekben domináns a hatvanon túliak részvétele. A vallásos értékek követése az idős korral annak ellenére is felerősödik, hogy a most hatvanasok gyermekkorában ellenezte leginkább az intézményes, iskolai szocializáció a vallásos értékközvetítést.

A játékonysági és szolidaritás-közösségekben (8%) domináns a legfiatalabbak tevékenysége, a legkevésbé találjuk közöttük a legidősebbeket. Településtípusok szerint a legmagasabb arányuk a fővárosiak között, velük szemben a legritkáb-

ban a nagyközségekből találunk tagokat a jótékonyági közösségben. Iskolázottság szerint elsősorban az érettségizettek, s nyomukban a diplomások szerveződnek jótékonyági közösségekbe, egyesületekbe. Az esélyadatok szerint feltételezhető, hogy a jótékonyági civil közösségekben annál nagyobb eséllyel vállalják a társadalmi csoportok a tevékenységet, minél magasabb műveltséggel-iskolázottsággal, és minél erősebb civilizációs igényszinttel élnek/élhetnek.

A korosztályi közösségekben (8%) is az érettségizettek vezetnek, miközben a munkaerőpiacon legaktívabb korcsoport (45–59 évesek) a legkisebb eséllyel alkot korosztályi, generációs közösséget. A megyei városokban a legtrikább a korosztályi szerveződés, míg községekben és megyeszékhelyen leginkább általános.

A SZERVEZETT CIVIL KÖZÖSSÉGBE VONZÓ CÉLOK KERESÉSE

A felvétel időpontjában – mint korábban láttuk – a megkérdezettek alig több mint negyede volt tag valamilyen formalizált közösségben. Az előzőekben jeleztük, hogy dominánsan melyik ötféle cél mentén szerveződik közösségekbe a minta meglehetősen alacsony aránya.

Feltételeztük, hogy az előzőtől lényegesen magasabb lenne a válaszadók körében a civil közösségi együttműködés iránti igény, vagyis többen is vállalnák a szervezett közösségi életet, ha valaki hívná őket, ha olyan közös tevékenységet végezhetnének, olyan célt követhetnének, amelyet fontosnak tekintenek, amely vonzó számukra. Ennek a hipotézisnek nyomán azt is kerestük, hogy kik azok, akikben megérett a civil közösségi aktivitás iránti igény, szükséglet, és meghatározott feltételek mellett, a számukra vonzó célt követve hajlandók lennének szervezett közösségi tevékenységre.

A közösségi igény feltárásakor azt kérdeztük, hogy melyek lennének azok a célok, tevékenységek, amelyek hatására a válaszadók csatlakoznának szervezethez, egyesülethez, közösséghez. A civil közösségi igényt feltáró kérdéssel tizenötféle motiváló célt, tevékenységet fogalmaztunk meg, amelyekről azt feltételeztük, hogy hatásukra a válaszadók jelenlegitől magasabb aránya csatlakozna civil, szervezett közösségbe.²⁵ A kérdések mindenkire szóltak, azokhoz is, akik már valamilyen szervezett közösségben tagok, s azokhoz is, akik eddig kimaradtak, mert a számukra elérhető közösségekben nem találták meg azokat a célokat, ame-

²⁵ Hátrányos helyzetűek segítése, természetállatvilág védelme, erkölcsi kötelességből, szabadidő hasznos eltöltésére, szórakozás, vallásos hit, lakókörnyezet előmozdítása, társadalmi-politikai változásért, emberek között legyen, anyagi előnyökért, hazaszeretetből, társadalmi elismerésért, környezeti elvárásra, egyéb.

lyek vonzották volna, motiválták volna őket. Esetleg nem hívta őket senki, és önmaguktól nem jelentkeztek.

A felsorolt célok közül többet is választhattak a megkérdezettek. A legtöbb választás szerint a válaszadókat elsősorban *a természet, állatvilág megóvása* aktivizálná a közösségi létre (40%). Kissé alacsonyabb arány vállalna a *szegényekért, hátrányos helyzetűekért jótékonyági munkát* (38%). Meglepő, hogy a válaszadók közül *többeket motiválna a szervezett közösségi munkára a természeti környezet és állatszeretet, mint a szegény, elesett emberekért végzendő közösségi jótékonyág*. E mögött a választás mögött az valószínűsíthető, hogy miközben az állatokról való gondoskodás olyan hobbi, amely a civilizációs fejlődéssel fokozódik, addig a segítségre „nem méltónak” tekintett szegényekkel kapcsolatos nézetek, előítéletek a válsággal párhuzamosan erősödnek.

Minden harmadik válaszadó a *szabadidő közös eltöltését* (32%) vagy a *közös szórakozást* (30%), mások a *lakóhelyi környezet szépítését, alakítását* jelölték (30%) meg a közös együttműködésre leginkább motiváló célnak. Az iménti hat cél, tevékenység (lenne) a minta számára követendő civil közösségi vonzerő.

A 15 válasz-alternatívából a hasonló tartalmúakat egymás mellé rendezve *közösségi összefogásra leginkább motiváló szervezett célokként a következőket találtuk*:

- a) *A közös öröm, szórakozás (49,3%)*: elsősorban a *vagyoni-jövedelmi kategóriák* szerint a két szélső csoportba tartozókat vonzaná szervezett közösségekbe, míg a legkevésbé a középső jövedelmi kategóriába tartozókat. A *települések metszetében* a legkevésbé a nagyközségek lakóit. *Életkor szerint* a fiataloktól az idősök felé csökken a közösségi szórakozást leginkább preferálók aránya, miközben az *iskolázottság mentén* a legalacsonyabb végzettségűektől az egyetemi diplomásokig fokozatosan emelkedik azok aránya, akik a szabadidő örömteli eltöltésének céljával kapcsolódnának szervezett közösségbe.
- b) *A természet és az állatvilág védelme (39,5%)* az iskolázottsági hierarchián felfelé emelkedik. Életkor szerint az évek múlásával fokozatosan csökken jelentősége, s a természetvédelem a legkevésbé csábítaná közösségbe a legidősebbeket. Jövedelem szerint pedig leginkább a középső kategóriába tartozókat vonzaná.
- c) *A szegények, hátrányos helyzetűek megsegítése, a közösségi jótékonyással realizálható szolidaritás (37,7%)*: a jövedelem szerint legnagyobb eséllyel nem a jómódúakat, hanem a *szegényekhez legközelebb álló*, legalsó ötödbe tartozókat motiválná a szerveződésre, közös fellépésre. Majd csak őket követnék bőséges javaikból könnyebben segítő legfelső ötödbe tartozók. Legkevésbé vállalnák a közösségi jótékonyágot azok a relatív jómódban élők, akik a „majdnem jólét” szintjének megőrzését és/vagy a gazdagodást preferálják a lemaradók segítése helyett. Települési metszetben leginkább a megyeszékhelyek és a kisközségek lakói vállalnák a közös jótékonyágot, életkor

szerint pedig elsősorban a munkaerőpiacon legaktívabb korcsoport tagjai (45–59 évesek). Iskolázottság szerint enyhén emelkedik a jótékonyágukkal közösségi életet vállalni szándékozók aránya.

- d) *A lakóhely, haza érdekében* (35,3%): az iskolai végzettség emelkedésével vállalnák többen a szervezett összefogást. Kiemelkedő csúcsot jelez a szak-középiskolai érettségi és az egyetemi diploma. A vagyoni skálát követve kúp alakú trendet ír le a patrióta-lokálpatrióta közösségben dolgozni szándékozók aránya: a közepes vagyoni helyzettel rendelkezők csatlakoznának leginkább a lakóhelyi közösségek érdekében közösséghez, míg a legkevésbé a szélső jövedelmi kategóriába tartozók. A lakóhelyi kategóriák szerint leginkább a megyeszékhelyek lakói, legkevésbé a fővárosiak vállalnának lakóhelyükért vagy az országért szervezett közösségi tevékenységet.
- e) *Kötelességből, elismerésvágyból* (34,2%) elsősorban azok munkálkodnának civil közösségben, akik magas státusz-pozíciójukból eredően úgy vélik, hogy a civil közösségi tevékenység pozíciójukhoz társuló társadalmi elvárás, nekik tenniük kell valamit az őket körülvevő közösségért. Erre utal, hogy az iskolázottság növekedésével – amellyel párhuzamosan többnyire emelkedik a társadalmi státusz és presztízs is –, emelkedik azok aránya is, akik „belső” késztetéssel, kötelességből vállalnák a szervezett közösséget. Az életkorral azonban csökkenő tendenciát mutat a civil közösségi életet kötelességből vállalók aránya.
- f) *Politikai-társadalmi változásért* (23,0%) szervezett közösségi tevékenységet esetlegesen vállalók aránya az iskolázottság emelkedésével párhuzamosan növekszik, az érettségizettek (akik főleg nők) körében kissé visszaesik, majd a csúcsot a diplomásoknál éri el. Életkor szerint nincs jelentős különbség, ám a 30–44 évesek körében kissé alacsonyabb azok aránya, akik politikai változásért összefognának, miközben a hatvanon felüliek korcsoportjából a minta átlagától magasabb arányt lehetne mozgósítani a politikai változás céljával. A jövedelmi kategóriák mentén a szélső két ötödből vállalnának legtöbben közösségi együttműködést politikai változásért, településtípusok szerint pedig a megyeszékhelyen élők köréből.

Az adatok azt jelezték, hogy mindegyik érték – ha az egyének életfeltételei engednék – a válaszadók több mint harmadát vonzaná civil közösségi tevékenységre. A feltételezés igazolódott, vagyis jelentősen magasabb lenne azok aránya, akik a létező életfeltételi korlátaik nélkül szervezett közösségbe kapcsolódnának, mint azoké, akik jelenleg civil közösségekhez kötődnek. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a különböző közösségi célok közül a legkisebb csoportot azok képviselték, akik politikai-társadalmi változás céljával tömörülnének. Ismeretes, hogy a felvétel 2009-ben készült, a választást megelőző évben, a politikai-szervezeti

céllal aktivitást vállalni szándékozók aránya mégis számottevően alacsonyabb volt, mint a többi felsorolt cél, tevékenység követőié.

A státusz-homogámia a szervezett közösségekben

A magántársaságok társadalmi összetételének vizsgálatakor megállapítottuk, hogy ott a tagok körében nagyfokú a státusz-homogámia (75%). A hasonló státuszúak közül szerveződő magántársaságokat természetesnek tekintettük, hiszen közismert, hogy a magánkapcsolatok jobbra a „rendi rétegződés” szabályai szerint alakulnak (Weber 1987, Bukodi 2002).

Adataink azonban azt is jelezték, hogy *a szervezett közösségekben is meglehetősen magas a hasonló státuszúak, hasonló társadalmi osztályba tartozók*” aránya (52%), és a „vegyes társadalmi osztályba” tartozókkal együtt (40,2%), akik között ugyancsak értelemszerűen sokan a válaszadóéhoz hasonló státuszúak, *a homogámia mértéke alig alacsonyabb, mint a magántársaságokban. Korcsoportonként a szervezett közösségekben a legerősebb státusz-hasonlóságot a legfiatalabb korcsoportban találtunk (18–29 évesek), miközben a munkapiacon leginkább aktív 45–59 évesek formalizált közösségi kapcsolatai a legkevésbé homogének. A vizsgálat szerint a legfiatalabb korcsoportok „rendies elkülönülése”, egymás felé gravitálása ma erősebb, mint az idősebb korcsoportokban, ami mögött minden bizonnyal a fiatalok szocializációjának és életfeltételeinek az idősebb korcsoportokhoz képest nagyobb egyenlőtlensége, rétegzettsége tételezhető. A településtípusok szerint a leghomogénebbek a kisvárosi szervezett közösségek. Iskolázottság szerint pedig a szakközépiskolai érettségivel rendelkezők közül jelezték legtöbben, hogy túlnyomórészt hozzájuk hasonló „társadalmi osztályúakkal” tartoznak egyazon formalizált közösségbe.*

A formalizált közösségekben a kapcsolattartás rendszeres. A szervezett közösséghez kötődő részmintának (27,3%) kétharmada (62,7%) havonta többször is találkozik közösségével, illetve annak tagjaival. A legalább havonta találkozókkal együtt a civil közösségi tagok négyötöde (82%) él rendszeres közösségi életet. Jóllehet a minta alig magasabb, mint negyede kötődik civil közösséghez, ez a részminta azonban meglehetősen aktív közösségi életet él.

A formalizált közösségekben a magas státusz-homogámia következménye a hasonló érdeklődésűek, hasonló értékeket és/vagy érdekeket követők kapcsolódása, ami mögött az egymás ismeretén alapuló erős bizalom tételezhető. Az intenzív együttlét azután kitűnő terepe lehet a formalizált közösségen belül is a baráti-társasági kötelékek kialakulásának. Másrészt gyakran éppen a barátok hoznak létre szervezett közösséget, vagy hívják egymást már létező civil közösségekbe. Ezt valószínűsíti, hogy a civil közösségi tagok négyötödének van, illetve származott közeli barátja civil közösségből (82%).

A civil közösségek státusz-homogámiaja – hasonlóan a magántársaságokhoz – egyértelművé teszi azt is, hogy a társadalom közösségi élete, s annak nyomán a társadalmi csoportok, rétegek életvitele erősen rendies jellegű, az önmagukat különböző osztályba, státuszba identifikálók közötti határvonalak meglehetősen mélyek, *nem csak az informális, de a formalizált, szervezett közösségek is jobbra rétegzőközösségek, amelyek erősítik, nem ritkán mélyítik a társadalmi státuszhatárokat.* A közösségek közötti határvonalak pedig minden bizonnyal hátráltatják a társadalom közéletének tágabb közösségekre kiterjedő participációját, a társadalom demokratizálódását.

A civil közösségek szolidaritása

A közösségi lét kritériumai között hipotézisünk kiemelten említi az identitás mellett a szolidaritást. A szervezett közösségek vonatkozásában gyakrabban jelentkezik a szolidaritás, mint közösséget összefogó, szervező cél, vagyis mint mások megsegítése, és ritkábban gondolunk arra, hogy a civil közösségek tagjai között is megjelenik a tagok egymásnak nyújtott szolidáris segítsége (Utasi 2002, Janky 2005).

A formalizált közösségek belső kohézióját segíti a közösségi tagok mindennapi egyéni problémáinak megoldása, a kölcsönös segítségnyújtás, szolidaritás. *A civil közösségi tagok többsége bízik abban, hogy ha bajba kerülne, akkor közössége, de legalább annak valamelyik tagja segítségére lenne.* Amennyiben megbetegedne, a túlnyomó többség reméli, hogy közösségéből találna valakit, aki *bevásárolna* számára (70%), ha feltétlenül el kellene mennie otthonról, találna olyan közösségi tagot is, akire *rábízhatná lakása kulcsát* (61%). A közösségi tagok többségének lenne olyan tagtársa is, aki szükség esetén *kisebb pénzüsszeggel kisegítené* (57%), aki gondja megoldását *tanácssal segítené* (77%), s olyan is, aki szomorúságában *érzelmi támaszt nyújtana* (67%) számára.

A szervezett közösségi tagok ötöde az előzőkkel szemben az iménti vizsgált területek egyikén sem remél segítséget közössége tagjaitól (21%), miközben minden második valamennyi kérdezett területen bízik társai segítségében. Ha a pénzkölcsönzés kivételével – ami a jelenlegi válságos körülmények között korántsem csak akarat kérdése – vizsgáljuk azokat, akik bíznak a közösségi tagok támogatásában, azt látjuk, hogy a szervezett közösségi tagok kétharmada biztonságban érzi magát, bízik társai támogatásában, a tőlük várható mechanikus szolidaritás erejében.

A formalizált közösségen belül a tagok szolidaritás iránti általános bizalma jelzi, hogy a közösségek nemcsak a közös cél, érték, cselekvés szervezett kapcsolathálói, de gyakran a baráti kapcsolatok, baráti körök formálódásának színterei

is. Másrészt a civil közösségekben termelődő bizalom hatására erős a kölcsönös szolidaritást kiváltó társadalmi tőke is. Nagymértékben katalizátora ennek valószínűleg a szervezett közösségek homogenitása, annak hatása, hogy a civil közösségek többsége rendiesen, hasonló státuszúak köréből szerveződött.

Akiknek nem igénye a szervezett közösségi élet

A szervezett közösségbe tartozás vágyát vizsgáló kérdések azt jelezték, hogy a minta több mint negyedét a kérdésekkel felsorolt célok, tevékenységek egyike sem motiválná arra, hogy másokkal közösen, szervezeten fellépjen (29,8%). Ők azok, akik életfeltételeik változása esetén sem kívánnának bekapcsolódni semmilyen szervezett közösségbe. Többségük a tágabb közösség igényének, szükségletének hiánya miatt maradna ki, sokak szervezett közösség iránti igényét az alacsony műveltségi szint és az idős kor fékezi. A civil közösséget nem igénylők, semmilyen közös célt vonzónak nem találók között található az iskolázottsági hierarchián a befejezetlen 8 osztállyal rendelkezők több mint fele (56%), a korcsoportok közül a 60 év felettiek több mint harmada (40,5%), a nagyközségek lakóinak (43%) és a vagyoni javak szerint az alsó ötödbe tartozóknak hasonlóan magas aránya (41%).

A civil közösségi együttműködést elutasítók, a civil közösség igénye nélkül élők életfeltételeik több dimenziójában is megfosztottak, depriváltak. Azok körében nem jelentkezik a civil közösségek iránti igény, akiknek tudatában a hiányos életfeltételek miatt nem képes kialakulni a szükségletek rendszerében a szervezett közösségi együttműködés vágya, akik úgy ítélik meg életfeltételeiket, hogy az oly mértékben lemarad a társadalom többségének lehetőségeitől, hogy hiányaik nem tennék lehetővé számukra az örömteli közösségi együttlétet. Összességében vagy hiányos életfeltételeik miatt nem is vágnak a szervezett közösségbe, vagy elfojtják ezt a vágyat, mert peremhelyzetük, hátrányos körülményeik miatt kívülállónak érzik magukat.

Az eltérő közösségekbe integrálódás esélyét jelző domináns életfeltételek

Feltételeztük, hogy mind a *magántársasági kötelekeket*, mind a *formalizált civil közösségi kapcsolatokat*, mind a *közösségek iránti igényt, szükségletet* döntően a *gyermekkor közösségi szocializációs mintája* alapozza meg. Ugyanakkor a felnőtté válás során a változó, alakuló életfeltételeket követve tovább formálódik, jó esetben bővül a közösség iránti igény, szükséglet. A közösségi kapcsolatokat

alakító domináns életfeltételi meghatározók a gyermekkori közösségi praxis, a műveltség-iskolázottság szintje és az életkor.²⁶

A különböző közösségi kötődést (= szervezett tagság, szervezett tagság iránti igény, magántársasági kötelék) függő változónak tételezve (lineáris regresszióval) kerestük, hogy a különböző jellegű közösségeket az iménti három életfeltételi determináns milyen eséllyel alakítja. A lineáris regressziós modellek statisztikai a különböző közösségi kapcsolatokat mérő indexek dichotóm alakját függő változónak tekintve azt mutatták, hogy *mindegyik közösségi típusnál más-más domináns meghatározó életfeltétellel található*. Az életfeltételi dimenziók különböző közösségi kapcsolatokat meghatározó eltérő sorrendje arra utal, hogy – noha a válaszadók többsége tartozik családon kívüli tágabb közösséghez – közösségbe integrálódásukat alakító domináns életfeltételek hatására közösségi kötődésük különböző.

A *formalizált, vagyis szervezett közösségi tagságot* a lineáris regresszió statisztikája szerint sorrendben elsősorban az (1) *iskolai végzettség szintje*, majd a (2) *gyermekkori közösségi praxis mértéke* alakítja. A többi változó magyarázóereje önmagában jelentéktelen.

A *szervezett közösség iránti igényt* kutatva a „Civil közösséghez csatlakozna-e?” kérdésre kapott választ tekintettük függő változónak. A civil közösséghez csatlakozás igényét az elemzésbe bevont életfeltételi változók közül *elsősorban (1) a gyermekközösségi praxis alakítja*. (2) A szervezett közösségi igény következő alakítója az életkor, elsősorban a fiatalkor. A gyermekkori közösségi praxis hatására a szervezett közösségi tagság iránti vágy különböző intenzitással ugyan, de egész életen át megőrződik.

A *magántársasági, informális közösségi kapcsolatok intenzitásának elsődleges meghatározója (1) az életkor*, igazolva azt a köznapi tapasztalatot, hogy az intenzív magántársasági élet elsősorban a fiatalkorhoz kötődik, s csak azt követi (2) az iskolai végzettség hatására alakuló jólét és műveltség hatása. A többi életfeltételi változó szerepe (a regressziós modell adatai szerint) jelentősen kisebb.

Közösségek

Formalizált közösségi igény

Formalizált közösségi tagság

Magántársasági tagság

Domináns életfeltételi dimenziók sorrendje

= (1) *gyermekközösségi praxis* + (2) *életkor*

= (1) *iskolai végzettség* + (2) *gyermekkori közösségi praxis*

= (1) *életkor* + (2) *iskolai végzettség*

²⁶ Minden életfeltételi indexet dichotomizáltunk. Az életfeltételi változók összefüggését vizsgáltuk a közösségi kapcsolatokat szimbolizáló indexekkel: *a gyermekközösségi praxist* (gyerközdicho 1 = volt, 0 = nem volt), *a formalizált közösségi tagságot* (formközdicho, 1 = tag 0 = nem tag), *magántársasági köröket* (körformdicho) mérő indexekkel, valamint *a családon kívüli közösségi szükségletet* mérővel (kapcsprefdicho) és *a formalizált közösséghez csatlakozás vágyát* mérővel (közösségcsatl1).

VI. KÖZÖSSÉGEK AZ OFFLINE ÉS ONLINE TÉRBEN

Kutatásunk elsősorban a valós közösségek működését vizsgálta. Azt feltételeztük, hogy a jól működő aktív közösségek felfrissítik a közéletet, a közéleti aktivitást, s általa megújulhat a közélet is. Ezáltal a közösség és közélet kölcsönhatásával megújulhat a demokratikus participáció. A virtuális közösségekkel kevésbé kívántunk foglalkozni, mert úgy gondoltuk, hogy a valós közösség legfontosabb kritériumai nem jelennek meg feltétel nélkül az internetes közösségekben (Vályi 2004). Ugyanakkor kerestük az online közösségek mintaarányát és offline közösségekkel tartott kapcsolatát, valamint feltártuk az internetes közösségek és az általunk vizsgált valós közösségek hasonlóságát és különbségét.

A valós közösségekre és online közösségekre egyaránt jellemző a szerveződést motiváló valamilyen *közös cél, érték, érdek*. Ugyanakkor az online közösségeknek nincs múltja, ezáltal a tradíció mint közösségi motiváció az online közösségeket nem működteti. Ezzel szemben a valós közösségi kapcsolatokban gyakori a korábbi ismeretségből (rokon, iskolatárs, korábbi szomszéd, falubéli) eredő közösségek alakulása. A tagok között éppen *a tradicionális motiváció*, az ismeretség hosszú ideje biztosítja a legerősebb bizalmi tőkét, amely a közösségi együttműködést leginkább stabilizálja.

AZ ONLINE ÉS OFFLINE KÖZÖSSÉG HATÁRAI, AZ ANONIMITÁS ÉS SZEMÉLYESSÉG KÜLÖNBSÉGE

Az internetes, *online vagy virtuális közösség* olyan egyénekből áll, akik a virtuális térben történő kommunikáció révén ismerkedtek meg, illetve ott tartják a kapcsolatot egymással. A legismertebb online közösségek (pl. *iwiw, Facebook, netlog* stb.) *regisztráció után különösebb nehézség nélkül mindenki számára elérhetők, vagyis nem zárt közösségek, ezáltal a belépők személyiségükben valójában anonimak maradnak*. Velük szemben a *valós közösségek* többsége kijelölt határokkal rendelkezik, a belépéshez valamelyik tag ismeretsége, szóbeli vagy írásbeli „ajánlása” szükséges, ezen kívül a szervezett közösségek még rögzített feltételek, tagdíjfizetés, alapszabály alapján is működnek. Ezen feltételek mellett a *valós*

társaságok tagjai személyesen könnyen elérhetők, azonosíthatók, a renitensek kizárhatók, eltávolíthatók, nem okozhatnak kárt a közösség egésze számára.

Az offline közösség tagjai a közvetlen találkozások során, a közvetlen kommunikáció és a metakommunikáció segítségével egyaránt megismerik és „kiismerik” egymást, miközben az online közösség tagjai csak virtuális kommunikációval ismerik egymást, s csak annyit adnak önmagukból a közösség tagjai számára, amennyit jónak látnak. Ezáltal nem lehetséges a tagok teljes megismerése, nem lepleződnek le azok sem, akik hátrányt okoznak a közösségnek (Suler 2004).

A közvetlen kapcsolatokon alapuló offline közösségekben az előzők alapján a személyiség egészével vesznek részt a tagok, a face to face kommunikáció révén kénytelenek feltárni énjük több oldalát, míg az online közösségekben mindenki csak olyan tulajdonságát, csak annyit visz be a „közösbe” magából, amennyit mutat meg személyiségéből, amennyit kedvezőnek ítél. Amennyiben a bevitt szerep és a valószínű személy nem azonos, nem olyan könnyen lepleződik le, mint az offline közösség közvetlen kapcsolataiban.

A RÉSZLEGES ÉS TELJES IDENTITÁS

A közösségi identitás a valós közösségek nélkülözhetetlen kritériuma. A valós közösségben a tagok személyiségét a tagok, legalábbis azok egy része közvetlenül is ismeri. A tagok önként vállalják a folyamatos közösségi tagságot, azonosulást, ezáltal a teljes identitás a valós közösségek működésének feltétele. Amennyiben csökken a valós közösségek tagjainak identitása, valójában megszűnik a közösség. Beszélhetünk az online közösségek esetében is közösségi identitásról, ám ez abban az esetben csak részleges közösségi identitás lehet, amennyiben az online közösség tagja a virtuális térben nem fedi fel teljesen önmagát.

Miután az internetes közösségbe a tagok valójában névtelenül lépnek be, egyesek egy időben több online közösségbe is, esetenként különböző korúnak vagy különböző státuszúnak identifikálva önmagukat. Ilyen esetben szinte nélkülözhetetlen az internetező részéről a folyamatos virtuális „szerepváltás”, ami megbonthatja az online közösségek aktív résztvevőinek személyiségét, szélsőséges esetben személyiségzavart is előidézhet. Mindazonáltal ez korántsem az internet mint technika „bűne”, sokkal inkább az egyének etikai normájának hiányossága, vagy a társadalmi elvárásokhoz történő torz igazodás következménye. Ennek ellenére a részleges vagy virtuálisan „többes” identitással is tovább működnek az online közösségek, az identitászavaros tagok akár hosszan is játszhatják választott identitásaikat, a lepleződés veszélye kicsi (Újhelyi 2011).

Összességében abban az esetben, ha nem azonosíthatók az online közösség tagjai, ha nincsenek pontos szabályokkal lehatárolva a közösség határai, ha egyszerű regisztrációval bárki beléphet, nem jöhet létre az online közösség tagjai között a homogámia, nem alakulhat ki a bizalomnak az a szintje, amely lehetővé tenné a tagok közötti kölcsönös szolidaritást, és nem jön létre a tagok teljes identitása. Ilyen esetben még a közös célok sem képesek együtt tartani a virtuális térben tömörülőket, a teljes bizalom nem működhet a tagok között (Power és Kirwan 2012).

A TELJES ÉS RÉSZLEGES SZOLIDARITÁS

A közösségek fontos kritériuma a *szolidaritás*. A valós közösség tagjainak elérhetősége ismert, s a segítségnyújtás gyakran reciprocitással társul, ritkább az altruista szolidaritás. Szükség esetén a szolidaritás-válasz is elvárható. Annak elmaradása, a kiegyenlítetlen „kölcson” esetén a válaszsegítséget nem nyújtó közösségi tag „kiírja magát” a közösségből.

A cybertérben lévő közösségek körén belül is megtalálható a szolidaritás, ám a virtuális közösségi tagok között a rendszeres segítségnyújtást, reciprocitást, s főleg az elnyújtott reciprocitást gátolja a közösségi tagok virtuális helye, valós térben történő elérhetőségének hiánya.

Az offline közösség több területen képes szolidaritást nyújtani a közösségi tagok számára, mint az online közösség. A szolidaritás-javak között a materiális és immateriális javak áramoltatása a valós közösségben egyaránt elvárt. A mindennapi mechanikus szolidaritás ezáltal jól összetartja a valós közösségeket. A közösségi szolidaritás a valós közösségi térben elsősorban az azonos státuszúak között, többnyire elnyújtott reciprocitással történik. Ezzel szemben az online közösségekben a materiális és munkajavakkal történő reciprok szolidaritás-megnyilvánulásoknak kicsi a lehetősége, helyette főként az immateriális javakkal, érzelmi segítségnyújtással, információcserével valósulhat meg a szolidaritás. Az egyik legnagyobb pozitívuma az online közösségek működésének éppen a szolidaritás ezen formája, amely önzetlenül juttat információt minden közösségi tag számára, nem vár reciprocitást. Ezzel szemben a valós közösségekben az információs javak időben és térben is lassabban terjednek, s gyakran az exkluzivitás érdekei gátolják is az információ kiterjesztését. Nem ritkán a valós közösségekben fenntartják azt a „belső kör” számára.

INTERNETHASZNÁLAT A KUTATÁS MINTÁJÁBAN

Kétségtelenül a virtuális térben már ma is működnek olyan közösségek, amelyek megvalósítják azokat a közösségi kritériumokat, amelyek segítségével valós közösségekhez hasonló funkciókat képesek kielégíteni. Ugyanakkor kutatásunk elsősorban azokra az empirikus tényekre fókuszált, amelyek átjárást mutatnak a valós és virtuális közösségek között, *amelyeknél transzformálódik a virtuális közösségi kapcsolat valós közösségi kötéllé, vagy ahol valós kötéllé a virtuális teret meglévő közösségük megerősítésére használják, az online adta lehetőségekkel. Ez utóbbihoz kapcsolódik kutatási témánk azon része, amely a virtuális tér közéletiséget fokozó eszközjellegét vizsgálja*

A kutatás válaszadóinak majdnem fele használja az internetet (47,3%). Az internetező részminta természetesen a fiatalabb korcsoportok felé dinamikusan nő. A legidősebbeknek még alig magasabb, mint tizede internetezik (60 felettiék = 13,5%), de a legfiatalabbaknak már négyötöde (18–29 évesek 83%-a). Az idősektől a legfiatalabbak felé haladva korcsoportonként mintegy húsz százalékos növekmény található, ami egyértelműen jelzi, hogy amennyiben a virtuális térben közösségeket keresünk, a generációs különbség szükségképpen domináns differenciáló, megosztó tényező. Az idősek többsége ugyanis szükségképpen kizáródik a virtuális közösségekből (Dombi és Faragó 2006).

Hasonló különbséget mutat az iskolai végzettség is, hiszen a diplomások négyötöde, az érettségivel nem rendelkezőknek pedig még harmada sem használja az internetet.

Az internethasználóknak kortól, iskolai végzettségtől függetlenül, négyötöde naponta vagy legalább hetente többször kommunikál a gép segítségével. Az adatokból nyilvánvaló, hogy elsősorban a legalább érettségizettek és a negyven évnél fiatalabbak mozognak a virtuális térben, következésképpen ők alkotnak leginkább online közösségeket is. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a fiatalok más korcsoportokhoz képest magasabb aránnyal kapcsolódnak valós közösségekhez is. Jeleztük, hogy a fiatalok körében rituális köszöntés eszköze is egyre inkább az internet, az „ódivatú” képeslapot már csak a legidősebbek, s közülük is nagyon kevesen használják. A fiataloknak már több mint felét, a legidősebbeknek csak néhány százalékát (18–29 évesek 58% 61 felettiék 6%-a) köszönti ismerőse interneten. Az iskolai végzettség szerinti kategóriákat vizsgálva a virtuális térben a legtöbb megemlékezést az érettségizettek kaptak.

AZ INTERNETES KÖZÉLET

Az internetes közéleti aktivitás még viszonylag szűk körű használatára utal az, hogy az internethasználóknak csak negyede (26%-a) fejtette már ki valaha is véleményét blogokban, internetes fórumokon valamilyen társadalmi *közélettel kapcsolatos kérdésről*, s rendszeresen ugyancsak meglehetősen kevesen tették ezt (8%). Ugyanakkor meglepően alacsony azok aránya is, akik olyan tüntetésen, megmozduláson vettek részt, amelyet interneten szerveztek, illetve azon keresztül értesültek arról (3,8%). Ezek szerint az adatok szerint úgy tűnik, hogy azok a megmozdulások, amelyek – főleg a fővárosban – nagy tömeget megmozgatnak, a lakosság arányához, de még az internetezők arányához képest is meglehetősen alacsony népességet érintenek. A leginkább mozgósíthatók ilyen megmozdulásokra az internetező érettségizettek, s legkevésbé a diplomások.

A ma még gyenge aktivitás ellenére, a közéleti véleménynyilvánítás fontos eszköze lehet a jövőben az internet (Szabó és Mihályffy 2009). Elsősorban helyi és országos közéleti kérdésekben történő szavazásra bizonyára már a közeljövőben is jól használható lehet. Kutatási adataink szerint valamilyen közélettel, társadalommal kapcsolatos kérdésről az internethasználók hatoda (17,1%-a) már eddig is szavazott interneten keresztül (Papp 2011). Különösen a fiatalok éltek ezzel a lehetőséggel, akiknek ötöde használta már valaha az internetet közéleti véleménynyilvánításra (20,5%). Meglepő, hogy az adatok szerint e területen a legidősebbek következnek a legfiatalabbak után, vagyis a legidősebbek közül azok, akik internethasználók, nagyobb arányban hajlandók, és bizonyára idejük miatt tudják is a közélet fórumának tekinteni az internetet, inkább, mint a munkában leginkább aktív középkorúak. Ugyanakkor az is igazolódott, hogy a közéleti véleménynyilvánítás alsó műveltségi határa az internethasználók körén belül is a középfokú végzettség. Az internethasználó legalább érettségizettek ötöde, az érettségivel nem rendelkezőknek csak tizede szavazott társadalmi-közéleti kérdésekről valaha is online kérdőívvél.

AZ INTERNETES KÖZÖSSÉGEK

A mintába került internethasználók kétharmada tagja valamilyen internetes közösségi oldalnak (*iwivw*, *Facebook* stb). Ez a magas arány megerősíti azt a feltevést, hogy a közösségi oldalakon meglehetősen laza a szűrés, a közösségi határok meghúzása, szinte bárki bekerülhet az általa választott online közösségbe. Ugyanakkor a virtuális közösségben nyitottak, nem nagyon óvatosak a tagok, hiszen valós kapcsolatra, személyessé vált ismeretségre interneten ke-

resztül az internetezők harmada (31%-a) tett szert. A legnyitottabbak itt is az érettségizettek, közöttük találhatók legnagyobb aránnyal olyanok, akik valós, közvetlenné transzformált kapcsolatra találtak az internet segítségével. A virtuális térből személyes kapcsolatra szert tett internetező harmadnak közel fele (45%-a) úgy ítéli meg, hogy a virtuális közösségből származó valós kapcsolata *szorosnak* vagy *inkább szorosnak* tekinthető.

Az internetes közösségi kapcsolatok valós közösségi kapcsolattá transzformálódását vizsgálva azt találtuk, hogy *az internethasználók harmada (36%-a) valós, működő közösségbe, társaságba is bekerült interneten szövődött, alakult kapcsolata segítségével.* Itt nagyon nagy a különbség az iskolai kategóriák között, hiszen az internethasználó nyolc osztály alattiaknak csak ötöde, a diplomásoknak több mint fele lelt valós közösségre interneten megismert kapcsolata segítségével.

Az internetes közösségi tagok harmada egyúttal tag valamilyen szervezett valós civil közösségben is (35,9%). Túlnyomó többségük már gyermekkorában is közösségi tag volt (96%). Jelenleg szinte kivétel nélkül rendelkeznek valós baráti társasággal is (93%). Az internetes közösség tagjainak kétharmada relatíve jómódban él, a vagyoni kvintiliseket mérő index felső két szintjére sorolták önmagukat, s ugyancsak kétharmaduk legalább érettségizett. Több mint négyötödük fiatal, legfeljebb a negyvenes éveiben jár (82%). Meglepően arányos az online közösségi tagok településtípusok szerinti eloszlása, hiszen a fővárosban és a megyei jogú városokban az internetes közösségi tagoknak nem egészen fele él (45%-a), tehát a cyberteret használók területiális megoszlása a lakóhelyi települések tekintetében ma már nem mutat a civilizációs lejtőn lefelé haladva hátrányosan megkülönböztető egyenlőtlenséget.

A kutatás adatai igazolták, hogy az online közösségek tagjai túlnyomórészt magántársasági és/vagy szervezett valós közösségekben is tagok, *tehát számukra a virtuális közösségekkel a közösségi kötelek többnyire megkettőződnek, vagy legalábbis a valós közösségi kapcsolatok intenzitását felerősítik az interneten létrehozott hálók segítségével.* Ennek megfelelően az online közösségek tagjai is várhatóan mindenképpen megjelennek kutatásunkban mint közösségi emberek, s amennyiben közéleti attitűd és közéleti aktivitás is jellemző rájuk, minden bizonnyal mindazok, akik a cybertérben közéletiek, a valós térben is többnyire azok, és fordítva.

VII. KÖZÖSSÉGI LÉT ÉS KÖZÉLET²⁷

A KÖZÖSSÉGI LÉT

A közösségi lét kutatási célú definíciója és életfeltételi determinánsai

Közösségi létén az egyének családon kívüli valamennyi közösségi kötelékét, valamint a családon kívüli közösségekhez tartozás igényét, vágyát értjük. A közösségi lét fogalmát munkadefiníciónkban közösségi létformaként interpretáljuk (Lukács 1985). A munkahipotézis szerint több annál, hogy az egyén tartozik valamilyen közösséghez, benne foglaltatik vágya, igénye is arra, hogy közösséghez integrálódjék. A közösségi létforma ezáltal részben közösségi aktivitást, praxist, kötelékeket jelent, másrészt kifejezi a közös együttlét, közös tevékenység iránti vágyat, igényt is.

A közösségi létet mérő index a különböző közösségi kapcsolatokat és formalizált közösség iránti igényt számszerűsítő szintetizált mérőeszköz.²⁸ Beépítettük abba a *szervezett közösségi tagság és a magántársasági kötődés mutatóját*, a *közös szórakozási alkalmak, összejövetelek* és a *szervezett közösségi részvétel igényét, vágyát* mérő változók információanyagát.

A közösségi lét mérőeszközében tehát nem csak a különböző közösségekbe kötő kapcsolatokat számszerűsítjük, hanem a közösségbe tartozás igényét, vágyát is. Ez utóbbi a kutatás szempontjából azért fontos, mert hipotézisünk szerint nemcsak *a közösségi kapcsolatok, de már a közösség iránti igény is katalizálhatja a közéleti attitűdöt, majd a közélet praxisának esélyét. Ezáltal a közösségi kapcsolatok praxisa és igénye együtt feltétele a közösségi létnek, s általa a mindennapi demokratikus közélet megújításának.*

²⁷ A tanulmány első változatának megjelenése (2012) : *Közösségi kapcsolatok. Műhelytanulmányok* 4. Szeged: Belvedere pp 9-38 „Lokális közösségi struktúrák”

²⁸ A közösségi lét és szükséglet életfeltételi meghatározóinak feltárása érdekében létrehoztuk a különböző jellegű (formalizált, informális) közösségi kapcsolatokat és a közösségi lét iránti igényt (szervezett, informális közösség iránti vágy) összesítő, közösségi létet szintetizáltan mérő lineáris indexet. (Alkotóelemei = szervezett közösségi tagság + közösséghez csatlakozás igénye + magántársasági körök + közösségbe járás, szórakozás intenzitása.) (Skálaérték = 0–52)

Ugyanakkor az eddigi adatok azt is jelezték, hogy a különböző közösségekhez tartozásra nem egyenlő eséllyel rendelkeznek a társadalom tagjai, rétegei. Kérdéses, hogy az életfeltételi meghatározók közül melyek teszik lehetővé leginkább az intenzív *közösségi létet*, s melyek azok, amelyek nagy eséllyel távol tartanak, kizárnak a közösségekből, csökkentik a közösségi igényt és aktivitást.²⁹

Amennyiben egyszerű lineáris korrelációval vizsgáljuk *a közösségi lét és a téma szempontjából releváns életfeltételi dimenziók indexei* közötti összefüggést, a legerősebb korrelációs kapcsolatot a *vagyoni* javak skálája jelez (corr. 263**), majd a *gyermekközösségi praxis* (corr. 237**), s harmadik meghatározóként az *apák iskolai végzettségét* találjuk (corr. 240**). A közösségi létet alakító iménti három domináns életfeltételi dimenzió arra utal, hogy *a származás kulturális közösségi mintája és a válaszadó jelenlegi jóléte alakítja meghatározó módon a közösségi létet*. Az előző három életfeltételhez képest kisebb, ám szignifikáns és pozitív összefüggés található a közösségi lét és a válaszadó saját iskolai végzettsége (corr. 196**) és életkora között (corr. 185**). Az is feltételezhető, hogy a saját iskolai végzettség hatását már lefedi az apa/anya iskolázottsága és a gyermekkori közösségi praxis. Másrészt a pozitív korrelációs értékek jelzik, hogy a magasabb végzettségűek és a fiatalabbak – vagyis a forráserősebbek – közösségi léte az iskolázatlanabbakhoz és idősebbekhez képest kedvezőbb.

Az egyszerű lineáris korreláció feltárja a közösségi lét és a különböző életfeltételi dimenziók összefüggését, ám nem képes jelezni az egyes életfeltételeket mérő indexek kategóriái közötti különbségeket, s a közösségi lét és az életfeltételi determinánsok között az ok-okozati összefüggést sem. Azt azonban megmutatja, hogy *a kedvező gyermekkori családi és közösségi szocializációs hatás, valamint a felnőttként is kedvező vagyoni javak biztosítják a legnagyobb eséllyel az egyének számára általánosan a különböző közösségi kapcsolatokból formálódó intenzív közösségi létet*. Az iménti három kiemelkedő, meghatározó életfeltételi dimenzióhoz képest ebben az összefüggésben még az életkor hatása is elmarad, jelezve, hogy *a magasabb státuszú családokban, gyermekközösségi praxissal szocializálódott, jómódú válaszadók közösségi igénye, közösségi léte még az idősebb korcsoportokban is jelentős marad. Végül is a közösségi lét az életen át tartó előnyök halmozódására utal*.

Amennyiben a *közösségi kapcsolatokat* összevontan mérő *közösségi lét index* (dichotóm alakjának) és az életfeltételek különböző mutatóinak összefüggését (bináris logisztikus regresszióval) keressük, az életfeltételi dimenziókat jelző változók különböző kategóriái között jelentős különbségeket találunk. Az

²⁹ A közösségi létet mérő összesített közösségi indexet (skálaértéke = 0–25) dichotommá alakítottuk (0 = 17%, 1 = 83%), és bináris logisztikus regresszióval kerestük az életfeltételek egyes dimenzióinak hatását.

életkor-csoportok közül például a legfiatalabbak esélye a legnagyobb a közösségi létre, s a következő korcsoportban már jelentősen alacsonyabb esélyt találunk. A trend tehát nem lineáris, mélypontját nem a legidősebbek korcsoportjában, hanem a fiatal középkorúak körében éri el, akiket a kisgyermekes szülői státusz és az otthonteremtés, munkaaktivitás egyaránt – többnyire valószínűleg csak átmenetileg – elvon a közösségi élettől, aktivitástól, s a tőlük néhány évvel fiatalabbakhoz képest közösségi kötődésük jelentősen gyengébb. Az is megállapítható, hogy szignifikancia kizárólag a legfiatalabbak korcsoportjában található. A fiatalok általánosan intenzív közösségi élete mellett tehát az idősebb korcsoportokban az életfeltételek más dimenziói nagyon is eltérő mértékben teszik lehetővé, korlátozzák vagy éppen katalizálják a közösségi létet.

Jelentős különbséget találunk a közösségi lét mértékében *az eltérő településtípuson élők között* is. A konstans kis falvakban élőkhez képest *a nagyobb községek lakóinak közösségi léte jelentősen elmarad, ők kisebb eséllyel élnek közösségi életet*, illetve „kevésbé vágnak” arra. A közösségi lét területén *vezetnek a fővárosban és a megyeszékhelyen élők*. A nagy lélekszámú városok lakói tehát másokhoz képest intenzívebb közösségi kapcsolatokkal és közösségi igénnyel élik életüket.

A férfiak és nők közösségi léte között nincs számottevő különbség, jóllehet a férfiak közösségi léte valamelyest kedvezőbb. A változó kategóriái között azonban nincs szignifikancia, vagyis az átlagok mögött mindkét nem esetében az életfeltételek más dimenzióinak függvényében további differenciáló tényezők találhatók.

Az iskolázottság metszetében a diplomával rendelkezők konstans kategóriájához képest a középfokon végzettek közösségi léte szegényesebb, s alig magasabb, mint az általános iskolát végzettek körében mért érték. Szignifikancia azonban az iskolázottság mentén sem található, vagyis az egyes iskolázottsági kategóriákon belül is egyenlőtlenségek, különbségek vannak, a más életfeltételi dimenziók hatásától függően. Összességében azonban az iskolázottság szintjei között a közösségi lét kisebb egyenlőtlenségét találjuk, mint az életkorcsoportok között.

Amennyiben a közösségi létet „megalapozó” gyermekközösségi praxis szerepét is vizsgáljuk, egyértelmű, hogy a többféle szervezeti-közösségi kapcsolatot jelző gyermekkori élet nagymértékben fokozza a felnőttkori közösségi kapcsolatokat, illetve annak esélyét, vágyát, aktivitásának mértékét, s itt a kategóriák mentén szignifikanciát is találunk.

Az ötfokú vagyoni index, vagyis a válaszadók jelenlegi vagyoni helyzetének és a közösségi lét mércéjének összefüggése a *középső vagyoni kategóriába tartozók feltűnően hiányos, szűkös közösségi létét jelzi*. A középső vagyoni csoport

közösségi létének értéke alig magasabb, mint a legalsó vagyoni ötödbe tartozó konstans csoportban. Míg a középső csoportban minden bizonnyal elsősorban az „arany középut” mértékletessége, az alsó csoportokban sokkal inkább a szűkös vagyoni helyzet von el az intenzívebb – gyakran költséges és/vagy időigényes – közösségi létől, a közösségi aktivitás jelentősebb mértékétől. A vagyoni skála és a közösségi lét index között szignifikanciát csak a szélső kategóriákban: a legfelső és a legalsó ötödbe tartozók körében találunk. Vagyis a vagyoni skála szerint a vagyonosok körében a közösségi kapcsolatok nagy eséllyel halmozódnak, bővülnek, fokozzák a közösségi igény szintet, miközben a szűkölködők körében a vagyoni hiányok a közösségi lét szűkösségét, hiányát is eredményezik.

A KÖZÉLET

A közéleti attitűd és a közéletiség indikátorai

A közélet fogalmának számos interpretációjával találkozhatunk a szociológiában és a politikatudományban. Mi nem elemezzük a fogalmi definíciók variánsait, kutatásunkhoz kizárólag munkadefiníciót kerestünk. A közéletet nem pártpolitikai konnotációban használjuk, hanem annak mindennapi praxisát vizsgáljuk. *Közéletnek tekintjük azokat a megnyilvánulásokat, tevékenységeket, amelyek révén az egyén szűkebb vagy tágabb közössége érdekében cselekszik, s tevékenysége a közösség számára fontos.* A közéleti emberek készséget mutatnak arra, hogy eljárjanak mások érdekében, közösségükért, a környezetükben lévőkért. Abból indultunk ki, hogy ideális esetben a civil társadalom a közügyek iránt érdeklődő aktív állampolgárokból áll (Hoskins 2006, Kalocsai 2012, Széll 2012), tehát elvileg mindenki végezhet közéleti tevékenységet (Ferguson 1996). Már a minta alapján a korábbi adatokból tudjuk, hogy ma kevesek számára fontos vagy nagyon fontos a közért, a másokért végzett tevékenység. Másrészt azt is megállapítottuk, hogy a közösség érdekének érvényesítéséhez az életfeltételek közül fontos a vagyoni jólét biztonságot nyújtó szintje, és a legalább középiskolai végzettség. Ezekkel pedig a társadalom jelentős aránya nem rendelkezik.

A kifejtett hipotézisek alapján korántsem várható a közügyek iránti érdeklődés és a közéleti cselekvés a társadalom egészétől. Másrészt az is valószínű, hogy a közéleti embereknek is csak kisebb hányada vállalja ezt a „szolgálatot” a közösség érdekében altruista motivációval, mások érdekét saját érdeke elé helyezve. A közéletet vállalók többsége önmegvalósítás, erkölcsi normakövetés, a jó ügy morális szolgálata vagy a saját státusz-pozícióhoz

kötődő környező közösségi elismerésvágy hatására végez közéleti tevékenységet (Sennett 1998).

A vizsgálat először azokat kereste, akik készek lennének a közért tevékenységet vállalni. A kutatás közéletet vizsgáló kérdéseinek többségével csak a *közéleti attitűdöt, nem a realizált tevékenységet tudtuk mérni, vagyis a kapott információ nem terjedt ki arra, hogy a közéleti cselekvést megvalósítanak-e valóban a válaszadók*. Az indikátorok segítségével azonban differenciálni lehetett a közélet feltételezett kétféle attitűdjét: *Altruistának tekintettük a válaszadó közéleti attitűdjét akkor, ha állítása szerint (1) „akkor is segít másoknak, ha az számára kedvezőtlen”, valamint (2) ha „általában alárendeli magát a többiek érdekeinek”*.

Jeleztük, hogy véleményünk szerint gyakrabban nem az *altruizmus és önfeláldozás* irányítja a közéleti cselekvést, inkább *a másokon segíteni akaró belső etikai késztetés és/vagy külső környezeti elvárás*. Ez utóbbiak eredhetnek a másokhoz képest érzett magasabb kompetencia érzéséből, a közösség tagjai iránti felelősségből vagy „önzetlen önzéssel” a közösség tagjainak feléjük sugárzó elismerése, megbecsülése iránti vágyból. Ez utóbbi motivációkkal cselekvő ember (3) *„ha probléma merül fel, szívesen szót emel a többiek érdekében”,* vagy (4) *„örömet leli abban, ha mások ügyében eljárhat”*. Ez esetben persze lehet a motiváció a közbenjáró önértéket növelő, közösségi elismerésre vágyó „önzetlen önzés” is (Sennett 1998, Sellye 1988).

A közéletiség attitűdjét mérő előzőkben megismert négy négyfokú skálából egyszerű összevonással hoztuk létre a szintetizált lineáris közéleti attitűdskálát (közéleti4 = 0–16). A közéleti attitűd összevont skálája segítségével körvonalaztuk, hogy a közéleti attitűd milyen eséllyel található a minta egyes társadalmi csoportjainak tudatában. Másrészt *választ adhattunk arra a kutatási alapkérdésre, hogy az intenzívebb, gyakrabban előforduló közösségi lét és az intenzívebb közéleti attitűd között remélhető-e egymást erősítő együtt járás*.

A közéleti attitűdöt szintetizáltan mérő skála és a közösségi lét összevont indexe az egyszerű lineáris korreláció szerint szignifikáns és meglehetősen erős együtt járást mutatott. E két index (Közéleti4 + Községi lét) közötti korreláció értéke az elemzésbe bevont többi életfeltételi meghatározóhoz képest erősebb (corr. 237**). Vagyis a kutatási alaphipotézisnek megfelelően *a közösségi kapcsolatok és a közélet – itt: közéleti attitűd – között a kapcsolat szignifikáns és meglehetősen erős*, a közösségi kapcsolatokon kívüli többi életfeltétel kisebb eséllyel befolyásolja a közéleti attitűdöt. A közéletiség attitűdjét mérő összevont index az elemzésbe bevont életfeltételi meghatározók közül a közösségi létén kívül csak az iskolázottsággal (corr. 118**) és a gyermekközösségi tagsággal jelzett (corr. 177**) szignifikáns és pozitív, ám a közösségi lét indexéhez képest jelentősen gyengébb együtt járást. Egyértelműnek tűnik, hogy a *közéleti*

attitűdöt elsősorban a közösségi lét, az iskolai végzettség és a gyermekközösségi praxis hatása alakítja.

A szintetizált közéleti attitűd skála átlaga *magasabb a nők, mint a férfiak részmintájában. A településtípusokat összehasonlítva* alacsony a fővárosiak, de hozzájuk képest is alacsonyabb a nagyközségekben élők körében. *Életkor szerint pedig a legerősebb a fiatalok* (18–29 évesek), majd az idősebb középkorúak (45–52 évesek) csoportjában. *Az iskolai végzettség fokozataival* a közéleti attitűd-skála átlaga *lentől felfelé* meredeken emelkedik.

Az altruista és presztízsmotivált közéleti attitűd

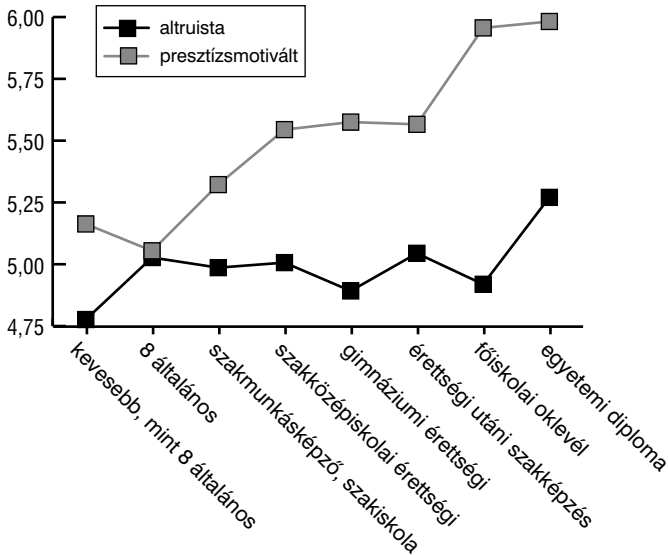
A közélet összevont lineáris indexe vázolta a közéleti attitűd társadalmi trendjét, eloszlását, ám a pontosabb vizsgálat érdekében a közéleti attitűd altruista és presztízsmotivált változatát külön is vizsgáltuk. Kutatási alaphipotézisünket követve külön-külön kerestük a közéleti önzetlenséget erősebben jelző *altruista motiváció attitűdjének*, és az inkább *önmegvalósító, önértéket is növelő, presztízsmotivációval vállalt közéletiség* trendjének jellemzőit az egyes életfeltételi dimenziók mentén.

Az *altruista közéletiség* mércéjének átlaga minden életfeltételi metszetben *alacsonyabb, mint a presztízis-közéletiség attitűdjét jelző*. Vagyis a társadalom jelentősen alacsonyabb arányára jellemző az altruista, önfeláldozó közéleti attitűd, mint az önmegvalósító, kompetenciaérzésből eredő, presztízsmotivált közbenjárás másokért, a közösség tagjaiért.

A településtípusok metszetében *a legalacsonyabb a közéletiség mindkét attitűdje a nagyközségekben és a fővárosban, a csúcsot a megyei jogú városokban, illetve megyeszékhelyeken éri el*. Szembetűnő azonban, hogy a közéletiség *presztízsmotivált attitűdjének* átlaga és az *altruista attitűd* skálájának átlaga közötti különbség éppen a megyei jogú városokban a legnagyobb, minden bizonnyal itt a legmagasabb a „kívülről irányított” „a környezeti elvárásnak megfelelni kívánó magas státuszú” közéleti emberek aránya (Riesman 1983).

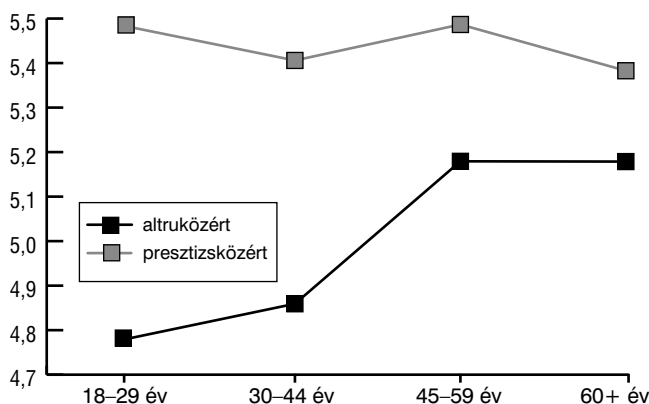
Az iskolázottság mértékével párhuzamosan a presztízsközélet attitűdje a végzettséghez kapcsolódó magasabb státusznak megfelelően növekszik, s átlaga a diplomások körében kiemelkedően magas. Az általános iskolai végzettséggel rendelkezők körében a kétféle közéleti attitűd átlaga még majdnem egyforma, ezt követően azonban az iskolai végzettséggel párhuzamosan a presztízis-közélet attitűdjének átlaga meredeken emelkedni kezd, miközben az altruista közélet nem mutat jelentős emelkedést, s így különbséget sem az iskolai fokozatok között, jöllehet az egyetemi diplomával rendelkezők körében ennek átlaga is kissé magasabb, mint a többi iskolai csoportban.

8. ábra: Az altruista és presztízsmotivált közéleti attitűdöt mérő skálák (0–8) átlaga a válaszadók iskolai végzettsége szerinti fokozatokban (Közéleti kapcsolatok, 2009, N=1051)

Az életkorcsoportok metszetében is eltérő vonalat ír le a presztízsz- és altruista közéletiség attitűdjének trendje. *Az altruista közéletiség attitűdjét mérő átlag a fiatal korosztályokban nagyon alacsony*, majd a fiatal középkor (45. év) után meredeken emelkedik, s a későbbi korcsoportokban többnyire hasonló szinten marad. Ezzel szemben *a presztízsz-közéletiség csúcsát éppen a legfiatalabbak korcsoportjában (18–29 évesek) találjuk, ott, ahol az önfeláldozó altruista közéletiség mércéjének átlaga a legalacsonyabb*. A kétféle közéleti attitűd tehát a fiatalok részmintájában áll a legtávolabb egymástól. *Mindazonáltal a közéleti attitűd összesített mércéje a fiatalok körében a legerősebb*. A középkorúaktól kezdve a közélet kétféle attitűdjét mérő index egymás felé gravitál, majd a legidősebbek korcsoportjában már egészen közel kerül egymáshoz.

9. ábra: Az altruista és presztízsmotivált közéleti attitűdöt mérő skálák (0–8) átlaga a különböző korcsoportokban (Közéleti kapcsolatok, 2009, N=1051)

A közéleti attitűd mindkét változatának átlaga a nők körében magasabb, közéleti attitűdjük tehát erősebb, mint a férfiaké, ám a minta egészére jellemző tendencia szerint mindkét nemnél jelentősen erősebb a presztízsmotivált közéletiség, mint az önfeláldozó altruista közéletiség attitűdje.

A kétféle közéleti attitűd korrelációs együtthatói mind a gyermekkori közösségi index értékével, mind a felnőttkori közösségi lét indexével erős és a közösségi lét növekvő mértékével emelkedik. A közösségi lét indexének a presztízsmotivált közéleti attitűd mutatójával mért korrelációja azonban lényegesen erősebb (corr. 282**), mint az altruista közéleti attitűddel mért érték (corr. 133**). Vagyis az altruista közéletiség attitűdje kevésbé függ attól, hogy milyen az egyén közösségi léte, mennyire intenzívek közösségi kapcsolatai, miközben a presztízsközéleti attitűd mértékét sokkal inkább befolyásolja a közösségi lét. A presztízsmotivált közéleti attitűdjének együtt járása a gyermekkori közösségi élettel is erős és szignifikáns (corr. 239**), miközben az altruista közéleti attitűd nincs szignifikáns kapcsolatban a gyermekkori közösségi szocializáció mértékével sem.

Az adatok összességében azt mutatják, hogy az altruista közéleti attitűd nem kapcsolódik magasabb társadalmi státuszhoz és magasabb kompetenciaérzéshez, az altruista közéleti attitűd nem feltétlenül kötődik intenzívebb családon kívüli közösségekhez, az altruisták közéleti attitűdjét, közéleti tudatát inkább a mindennapi szolidaritás, segítőkészség, áldozatvállalás erkölcsi normája formálja, mint a közvetlen vagy a környező közösség pozitív visszajelzése iránti vágy vagy a pozícióhoz kötődő elvárás.

Közéleti-politikai megnyilvánulások a hatalom visszásságai ellen

A kutatás a hatalom visszásságaival szembeni aktív tevékenységet, a köz érdekében történő fellépést tekinti közéleti-politikai praxisnak. A vizsgálat adatai csak arra adnak lehetőséget, hogy az aktív közéleti-politikai tevékenységre vonatkozó készséget, a válaszadók által adott esetben vállalhatónak ítélt aktivitást tekintsük praxisnak. Közéleti praxisnak tehát a kutatásban a válaszadók adott szituációban vállalandónak ítélt hatalmi visszásságok elleni fellépését tekintettük.

A közéleti praxist vizsgáló kérdésekkel azt mértük, hogy a válaszadók környezetük, közösségük érdekében a hatalommal szemben vállalnának-e valamilyen protest megnyilvánulást: (1) aláírnának-e petíciót, (2) részt vennének-e engedélyezett tüntetésen, illetve (3) részt vennének-e nem bejelentett tüntetésen.³⁰

A közösségi léttel összefüggésben vizsgálva a közéleti-politikai praxis egyes mutatóit, szignifikáns és közepesen erős korrelációs kapcsolatot találtunk a közösségi lét és a közéleti praxis mindhárom mért indexe, területe között. A legkevesebben a nem engedélyezett tüntetésen történő részvételt vállalnák, s itt a legalacsonyabb az együtt járás a közösségi léttel is, ám még itt is a korrelációs érték szignifikáns és pozitív (közösségi lét by petíció corr. 248**, közösségi lét by engedélyezett tüntetés corr. 269**, közösségi lét by nem bejelentett tüntetés corr. 127**).

Az is szembevetendő, hogy a közéletiség két dimenziója: a közéleti-politikai praxis (amivel elsősorban a helyi és/vagy az országos hatalom visszásságaival szembeni fellépés esetleges vállalását mértük), és a mindennapi közéleti attitűd között (amivel a mások érdekében eljáró, képviselő mindennapi közéletiség vállalását számszerűsítettük) nincs szignifikáns korrelációs kapcsolat (közéleti praxis by közéleti attitűd corr. 026). Vagyis a hatalommal szembeni fellépés közéleti praxisa és a társadalomban másokért, a környező közösség tagjaiért a mindennapokban kiálló, közéletet vállaló tudati attitűd ritkán jár együtt.

Az adatok arra utalnak, hogy a hatalommal szembeni protest megnyilvánulások radikalizmusának nem feltétele az intenzív közösségi lét. Meggyőzően jelzi ezt a közéleti-politikai praxis indikátorai közül az állampolgári engedetlenséget, a hatalommal szemben leginkább radikális fellépést jelző „nem bejelentett tüntetésen történő részvétel” szándéka. Ez a radikális fellépés elsősorban az „engedélyezett tüntetést vállalókkal” (corr. 450**) és a petíció aláíróival (corr. 202**), vagyis a többi protest aktivitást vállalókkal mutat erős szignifikáns kapcsolatot, a közösségi kapcsolatok

³⁰ Mindhárom kérdés a „korrupt önkormányzati vezetők elleni”, a „korrupt állami vezetők elleni”, a „munkahelyi hátrányos megkülönböztetés elleni” „a szélsőséges jövedelmek elleni”, „a települést érintő hátrányos megkülönböztetés elleni”, „az országot érintő hátrányos megkülönböztetés elleni” kiállásra, fellépésre vonatkozó válaszokat gyűjtötte.

kiterjedtségét mérő közösségi lét indexszel, vagyis a közösségi kapcsolatok mértékével igényével az előzőkhöz képest jelentősen kisebb mértékben (corr. 127**).

A közéleti-politikai praxis és a közösségi lét relatíve gyengébb együtt járásból valószínűsíthető, hogy a hatalom visszásságaival szembeni radikális fellépésre is kész közéleti praxist, a helyi vagy országos hatalom visszásságaival szembeni fellépést nem elsősorban a tág közösségi kapcsolatrendszerrel élő „társaságiak-közösségek” vállalnák, sokkal inkább a politikai-közéleti hatalom iránt érdeklődő, elkötelezett radikális individuumok. A közösségi lét tehát elsősorban a jogi kereteken belüli, és elsősorban a társadalom jobbítását célzó mindennapi közéletiséget katalizálja, kis eséllyel késztet a hatalom visszásságaival szembeni radikális fellépésre, politikai-közéleti eszközöket igénybevevő praxisra. Ez utóbbi inkább az individuális lázadók praxisa, míg a közösségi lét inkább a mérsékelt, mint a radikális közéleti fellépést katalizálja.

A közéleti-politikai praxis a pártszimpátia szerinti csoportokban

A közéleti-politikai praxis feltételezhetően leginkább direkt megnyilvánulása többpárti politikai struktúra esetén a párttagság, pártszimpátia és szavazás. Összehasonlítottuk a közéleti-politikai praxis mértékét a különböző pártok szimpatizánsai körében. A pártok szimpatizánsait az adatbázisból azzal a kérdéssel differenciáltuk, hogy „amennyiben a következő vasárnap lennének választások, elmenne-e a válaszadó szavazni vagy sem, illetve ha igen, akkor melyik pártra adná le voksát”. A vizsgálat 2009-ben történt, a soron következő országos választást megelőző évben, amikor éppen MSZP-kormány volt hatalmon. A minta elemszáma miatt a statisztikai elemzés miatt csak a nagy pártok szimpatizánsait különböztettük meg, a kis pártok szimpatizánsait „más pártok” címszó alatt összevonva közöljük.³¹

A közéleti-politikai praxis indexének átlaga azok részmintájában volt a legalacsonyabb, akik a vizsgálat idejét követő választáson nem akartak elmenni szavazni. A választás többpártrendszerű struktúrában a közéleti-politikai praxis minimumának tekinthető. Akik a plurális demokrácia legáltalánosabb formájával, a szavazással nem élnek, a politikai-közéleti praxissal összefüggő többi megnyilvánulástól is értelemszerűen többnyire távol tartják magukat.

³¹ A közéleti attitűdöt szintetizáltan mérő index (közéleti4) szerint a közéleti attitűd skála átlaga messze a legalacsonyabb volt azok körében, akik nem tervezték részvételüket az elkövetkező szavazáson. Velük szemben kiugróan magas volt a közéleti attitűdöt szintetizáltan mérő index átlagértéke a Jobbik szimpatizánsai körében. A Fideszre és az MSZP-re voksolók egymáshoz hasonló, ám a Jobbik szimpatizánsaitól jelentősen alacsonyabb összevont közéleti attitűddel rendelkeztek.

Kiemelkedően magas volt a hatalommal szembeni protest megnyilvánulást vállalók aránya azok körében, akik a választáson a Jobbikra tervezték leadni voksukat. A pártszimpátiát megjelölők közül a protest megnyilvánulást összevontan jelző index átlaga a legalacsonyabb azok körében volt, akik az éppen hatalmon lévő MSZP-re adták volna szavazatukat. A felvétel idején regnáló kormánypárt szimpatizánsainak helyi és/vagy országos hatalommal szembeni protest fellépése alig volt magasabb, mint azoké, akik tervük szerint távol tartanák magukat a választásoktól. Valószínűleg fékezte az MSZP-szimpatizánsok közéleti-politikai praxisát a számukra szimpatikus párt kormánypárti pozíciója, hiszen a hasonló protest fellépést „öngól”-nak minősíthették volna. Az előző mellett relatíve visszafogta radikalizmusukat a párt, és így szimpatizánsainak is viszonylag idős életkora is. Az idősebb kor fékezi a „radikalizmust”, s egyúttal a hatalommal szembeni protest fellépést is.

A felvétel időpontjában relatíve alacsony volt a Fidesz szimpatizánsainak közéleti-politikai praxisát jelző skála átlaga. A Fidesz általában tömegösszejövetelekkel tartotta együtt szimpatizánsait, kevésbé szocializálta őket kisebb közösségi akciókra, s így ellenzéki pozíciója ellenére radikális közéleti-politikai közösségi praxisra sem. A Fidesz-szimpatizánsok közéleti-politikai praxisát jelző változó trendje azt jelzi, hogy – noha az éppen fennálló hatalom váltására készült az általuk követett párt – a helyi és országos hatalommal szembeni radikális fellépést vállalni szándékozók aránya körükben meglehetősen alacsony volt.

A leginkább radikálisnak a Jobbik szimpatizánsait találtuk, akik valószínűleg erősebben szocializálódtak kisebb közösségi-politikai közéleti akciókra, másrészt a párt szimpatizánsainak átlagéletkora a mintában a többi párt szimpatizánsaihoz képest alacsonyabb volt. A közösségi lét, a fiatal kor és „forradalmi hevület” radikalizmusa többnyire együtt jár és kumulálódó hatást eredményez.³²

A pártok szimpatizánsai körében meglehetősen *eltérő volt* a közösségi kapcsolatok mértéke, praxisa és a közösségi aktivitás igénye. *A közösségi lét indexének átlaga a legmagasabb a Jobbik szimpatizánsai körében*, ami összefügghet egyebek között azzal, hogy körükben a legalacsonyabb az átlagéletkor is. Velük szemben *a legalacsonyabb az összesített közösségi lét indexének átlaga az MSZP szimpatizánsai körében*, akik egyszersmind a legidősebbek.

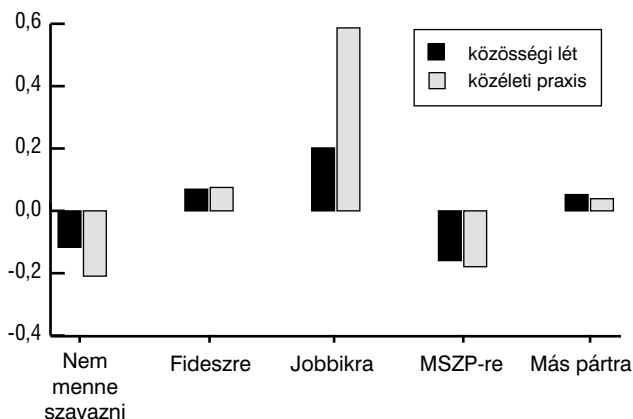
Amennyiben összehasonlítjuk *a közösségi létet és a közéleti-politikai praxist* mérő indexek átlagát a különböző pártok szimpatizánsai körében, azt találjuk, hogy a mintaátlaghoz képest *mind a közösségi lét, mind a közéleti-politikai praxis tekintetében a legmagasabb átlagértéket a Jobbik szimpatizánsai körében találtunk.*

³² Az összevontan „más pártnak” nevezett kisebb pártok szimpatizánsai körében a közéleti praxis mértéke hasonló, mint a Fidesz szimpatizánsai körében.

A többnyire fiatalokat gyűjtő, közösségi kapcsolatokkal és magas közösségi igényrel élő párt szimpatizánsai körében tehát kiugróan magas a közéleti-politikai praxis, a hatalommal szembeni fellépés radikalizmusa is.

Mindegyik párt szimpatizánsainál a közösségi lét trendje és a közéleti-politikai praxis trendje párhuzamosan halad, a teljes mintára jellemzőnek megfelelően a közösségi lét indexátlaga többnyire magasabb, míg a közéleti praxis átlagértéke alacsonyabb. Ugyanakkor a Fidesz szimpatizánsai körében kissé, ám a Jobbik szimpatizánsai körében többszörösen *magasabb átlagot mutat a közéleti-politikai praxis mércéje, mint a közösségi lét indexátlaga*. A Jobbik szimpatizánsainak életében tehát a közéleti praxis igen fontos, valószínűleg számukra ez jelenti a domináns közösségi kapcsolatokat, közösségi létet is.

10. ábra: A közösségi lét és közéleti praxis indexek átlaga a pártszimpátia szerinti csoportokban (Z-score-ok) (Közösségi kapcsolatok, 2009, N= 1051)

A közösségi lét és a közéleti-politikai praxis a különböző pártok szimpatizánsai körében sajátos összefüggést mutat. Azt a teljes mintára vonatkozóan már megállapítottuk, hogy a kiterjedtebb közösségi lét erősebb politikai-közéleti praxist eredményez, s a teljes mintára jellemző, hogy általánosan erősebb a közösségi lét, mint a politikai-közéleti praxis. Ugyanakkor a pártszimpátia szerinti csoportoknál tovább árnyalja a politikai-közéleti praxist, pontosabban a protest megnyilvánulást az a körülmény, hogy a szimpatikus párt éppen kormányon van-e vagy sem, s fontos a szimpatizánsok átlagéletkora is. A legnagyobb eséllyel közéleti-politikai praxissal élők ugyanis azoknak a pártoknak szimpatizánsai, akiknek életkora viszonylag fiatal, s az általuk követett párt éppen nincs hatalomban.

A közéleti attitűd és praxis átlaga a közösségi lét hierarchiájában

Korábban megállapítottuk, hogy a közösségi létet alkotó különböző közösségeket (magántársaság, szervezett közösség, közösség iránti igény) dominánsan más-más életfeltételek formálják. Feltételezzük, hogy a közösségi lét eltérő szintjein a közélet is az életfeltételek szerint jelentős különbségekkel alakul. A *közösségi lét korábban létrehozott folyamatos* indexét (klaszteranalízissel) ötkategóriássá alakítottuk, s mint a *közösségi lét eltérő öt lépcsőfokán, szintjein* kerestük a *közéleti attitűdök és közéleti-politikai praxis* trendjét, átlagértékeit.

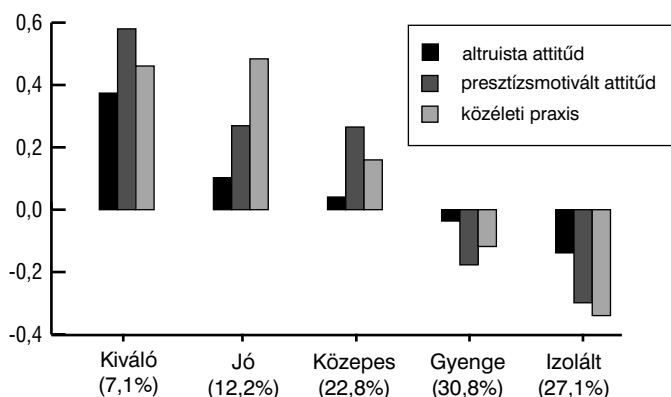
A közösségi kapcsolatok és közösségi igény mértéke szerint a *szűkös kapcsolatokkal és gyenge közösségi igénnyel élő izoláltaktól a kiváló közösségi szintig* skálázta az ötfokú index a népességet. A *közösségi lét hierarchikus kategóriáit* (kiváló = 7,1%, jó = 12,2%, közepes = 22,8%, gyenge = 30,8%, izolált = 27,1%) párhuzamosan követi a *politikai-közéleti praxis átlagértékeit jelző skála*. A közösségi lét és a politikai-közéleti praxis összefüggésében azonban nemcsak a politikai-közéleti praxis átlaga emelkedik, de azzal együtt annak szórása is. A szórásértékek szerint a *közösségi lét legfelső szintjére kerülők körében, akik a legtöbb közösségi kapcsolattal, magas közösségi igénnyel élnek, kiemelkedően magas a közéleti index átlaga, de a szórása is*. Ezáltal jelentős a különbség a közéleti protest megnyilvánulást vállaló és nem vállaló aktív közösségek között. *Akik vállalják a közéleti-politikai praxist, azok az átlagoshoz képest sokkal többet, míg mások, hasonlóan kiterjedt közösségi kapcsolattal rendelkezve egyáltalán nem protestálnak a hatalom ellen.*

A *politikaiközéleti praxis indexének átlaga a kiváló és jó közösségi lét szintjén igen magas, de a „jó” közösségi léthez még kicsit magasabb politikai-közéleti szerepvállalás társul, mint a kiváló szinthez*. A közösségi kapcsolatok és igény mértékének szűkülésével azonban meredeken csökken a közéleti-politikai praxist vállalók aránya is. Az adatok szerint az *átlagos, „közepes” közösségi lét szintjénél alacsonyabb szintre* kerülő népességnél (gyenge+izolált), vagyis a minta több mint felénél (58%) már mindhárom közéleti index átlag alatti tartományba kerül.

A *közéleti attitűdöt mérő index átlaga* ugyancsak emelkedik a *közösségi lét kiterjedésével*, ám az index szórása éppen ellentétes, mint amit a közéleti-politikai-közéleti praxis skálája jelzett: a *közéleti attitűd index szórása a közösségi kapcsolatokat és igényt jelző legalsó szinten a legmagasabb*. E jelenség mögött részben a közéleti attitűd említett két variációjának (az altruista és/vagy presztízsmotivált) különböző társadalmi-demográfiai meghatározottsága tételezhető. A gyenge közösségi lét szintjén élő izoláltakra – amennyiben egyáltalán van erejük érdeklődni a közélet iránt – inkább az altruista közéleti attitűd jellemző, míg

a széles közösségi kapcsolatokkal, kedvező életfeltételekkel élők körében erősebb a presztízsmotivált, önmegvalósító közéleti attitűd. A kétféle attitűd-skála egymáshoz viszonyított távolsága pedig azt jelzi, hogy az altruista közéleti attitűd skálája mutatja a legkisebb különbséget a közösségi lét legfelső és legalsó, izolált szintje között. Ez egyszersmind megerősíti azt is, hogy az altruista közéleti attitűd társadalmi aránya jelentősen kisebb, mint az önmegvalósító, presztízsmotivált közéletiségé.

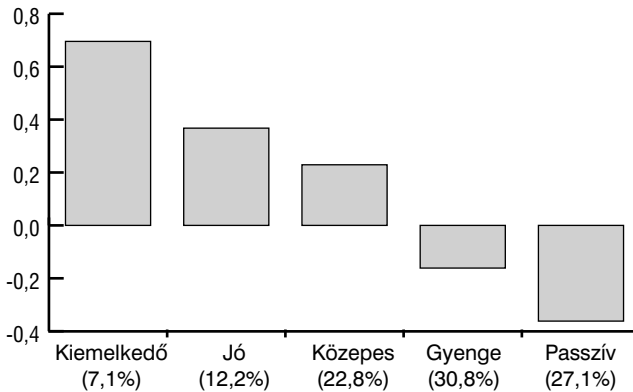
11. ábra: Az altruista és presztízsmotivált közéleti attitűd és a közéleti praxis indexek átlaga (Z-scoreok) a közösségi lét ötfokú skálája mentén (Közösségi kapcsolatok, 2009, N= 1051)

A szintetizált közéleti index átlagai a közösségi lét hierarchikus szintjein

A közéletet szintetizáltan mérő (közéleti attitűdök + közéleti praxis) lineáris skála és a közösségi lét összevetése azt jelzi, hogy a közösségi lét ötfokú skálájának első három szintjén (kiváló + jó + közepes = 42%) a lineáris közéleti index a minta átlagánál magasabb értékeket vesz fel, míg az alacsonyabb (gyenge + izolált = 58%) szinteken az összevont közéleti index mintaátlag alatti értékekkel szerepel. A közéleti megnyilvánulások tehát követik a közösségi lét szűkülő tendenciáját. *A közéleti megnyilvánulásokra többségében azok képesek, akik egyszersmind közösségi kapcsolatokkal, közösségi igénnyel és közösségi attitűddel is élnek (élhetik) életüket.*

12. ábra: Az összesített közéleti index átlaga (Z-scoreok) az ötfokú hierarchikus közösségi lét index fokozatai mentén (Közösségi kapcsolatok, 2009, N= 1051)

A szintetizált lineáris közéleti index, a közösségi lét és az életfeltételi determinánsok összefüggésének korrelációs elemzése szerint a legerősebb korrelációs kapcsolat a közélet és a közösségi lét indexe között található (összközélet by közösségi lét corr. 322**). Szoros, de az előzőtől lényegesen gyengébb együtt járást mutatott az összesített közéleti index a gyerekközösségi tagság mértékével (közélet by gyerek-közösség corr. 192**). A válaszadó által elért iskolai végzettség az előzőtől már alacsonyabb korrelációs értékkel szerepelt (közélet by iskolaúj corr. 140**). A modellbe bevont többi életfeltételi index korrelációja a közélettel – beleértve a vagyoni helyzetet (corr. 094**), életkort (corr. -041), az apák iskolai végzettségét (corr. 0.49) – messze lemarad a közösségi létet jelző indexszel mért korrelációs kapcsolatától. A modellben egyértelműen a közélet és a közösségi lét közötti kapcsolat a legerősebb.

A korrelációs elemzés világosan jelezte a közélet és közösségi lét erős együtt járását. A lineáris korreláció azonban nem képes ok-okozati összefüggést is jelezni a változók között. Pedig tudjuk, hogy a különböző életfeltételek komplex módon hatnak. A felnőttkori közélet szempontjából kiemelkedő gyermekkori közösségi kapcsolatokat például nyilvánvalóan alakítja a családi közösségi igény is, a szülők iskolai végzettsége, s még számos más életkörülmény. A gyermekkori közösségi szocializáció pedig kihat a felnőttkori magántársasági-közösségi kapcsolatokra, majd a formalizált közösségi kötelékek mértékére is, s felkelteti az egyének érdeklődését a közéleti kérdések iránt. A hatás és visszahatás tehát rendkívül összetett. Azt azonban kétségtelenül jelzik még az egyszerű

korrelációs adatok is, hogy a közélet és a közösségi lét közötti együtt járás erős. Ugyanakkor azt is feltételezzük, hogy a közösségi kapcsolatok visszahatnak és katalizálják az egyének mindennapi közéletét. *A közösségi lét és a közélet hipotézisünk szerint az esetek túlnyomó többségében tehát kölcsönhatásban alakul, egymást feltételezve és erősítve formálódik pozitív vagy negatív irányban.*

VIII. A TÁRSADALMI PARTICIPÁCIÓ

A TÁRSADALMI PARTICIPÁCIÓ ÉS A TÁRSADALMI-KÖZÖSSÉGI RÉSZVÉTEL EGYENLŐTLENSÉGEI

Az előzőekben azt valószínűsítettük, hogy a közösségi lét és a közélet többnyire kölcsönösen hatnak egymásra. Úgy gondoljuk, hogy ez a kölcsönhatás az alapja a társadalmi-közösségi problémák megoldását segítő társadalmi közösségi részvételnek, a társadalmi participációnak (Pateman 1975). A társadalmi participáció a közösségi tagok részvételét jelenti az őket érintő problémák megoldásában, a döntések előkészítésében, a közösség érdekeit szolgáló döntési folyamatok kialakításában és alakításában.

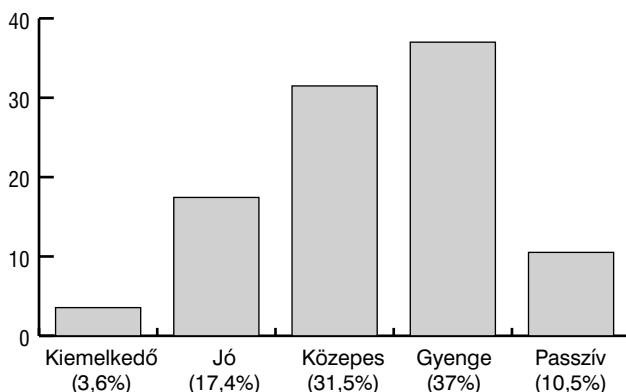
A többpártrendszerű politikai struktúrában a képviseleti demokrácia gyakorlata szerint többségében nem közvetlenül, hanem képviselők útján valósul meg az egyének részvétele, participációja még a helyi társadalom döntéseiben is. Ez azzal a veszéllyel jár, hogy a többség nem kap folyamatosan információt a saját közössége problémáit érintő kérdésekről, emiatt nem érzi kompetensnek magát abban, hogy véleményt nyilvánítson, s végül érdektelenné válik, a több évenkénti szavazást leszámítva kimarad a közéletből. *Kutattuk, hogy a minta milyen aránya vesz részt a szűkebb vagy tágabb közösség ügyeinek intézésében, a mindennapi közéletben, milyen aránya képes befolyásolni a társadalom többségét érintő döntéseket.*

Az egyéni közélet csakis közösségekben, a közösen végzett tevékenységek révén, az ott alakuló információcsere, információáramlás hatására válhat eredményessé, sikeressé. Az előzőekben vázolt hipotézis alapján úgy gondoljuk, hogy a közösségi praxis és attitűd, vagyis a közösségi lét, a közéleti attitűd és közéleti praxis mutatóinak szintetizálásával olyan skálához juthatunk, amely képes szimbolizálni az egyének társadalmi participációjának mértékét. Ennek segítségével azután vázolhatjuk a demokrácia megújítására kész népességi arányt, valamint e népességi arány főbb társadalmi-demográfiai jellemzőit. Megállapíthatjuk, hogy milyen életfeltételek hatására fokozódhat a társadalom tagjai körében a közösségi-közéleti participáció, vagyis a közügyek intézésére képes demokratikus részvétel.

A közösségi létet és a közéletet alkotó változók bevonásával készült faktort (főkomponens-analízist) tekintettük a társadalmi participációt mérő folyamatos

indexnek.³³ A *participáció* folyamatos indexét ezt követően (klaszteranalízissel) öt szintre tagoltuk. Az ötkategóriás közösségi *participációs index* legfelső szintjére, vagyis az intenzív, *kiváló társadalmi participációt* jelző szintre, a gyakori és intenzív közösségi léttel és egyszersmind intenzív közéleti aktivitással is élők közé a mintának csupán néhány százaléka került (3,6%), míg a skála másik végpontján, a *közösségektől és egyszersmind a társadalmi közélettől is elzárkózó/elzáródó passzívok* között a minta tizedét találtuk (10,5%).

13. ábra: A társadalmi participáció szintjeit szimbolizáló ötfokú skála (0–5) mintaeloszlása (Közösségi kapcsolatok, 2009, N=1051)

A *társadalmi participációt* jelző index felső két szintjén (*kiemelkedő + jó*) együtt található a *minta ötöde* (21%). E felső két szint gyűjti a demokratikus társadalmi participáció leginkább aktív közösségi-közéleti válaszadóit. A *participációs index* jelzése szerint *minden ötödik válaszadó aktív közösségi-közéleti állampolgár*. (Korábban a válaszadók hasonló aránya válaszolta egy kérdésre, hogy erős közösségei mellett a közéletet [is] nagyon fontosnak tekinti életében.)

A *minta felső ötöde* aktivitásával, társadalmi-közösségi részvételével kétségtelenül képes (lenne) alakítani, fejleszteni, megújítani a társadalom demokratikus kereteit. A társadalmi participációs index felső két szintjére kerülés

³³ A közösségi lét mérőeszközének és a közéleti indexnek szintetizálásával létrehozott főkomponens-analízis egy olyan skálát eredményezett, amely egységbe vonta a válaszadók közösségi kapcsolataira, közéleti praxisára és attitűdjére jellemző információkat. Az így kapott egyetlen faktor (saját értéke = 1,33) a minta kétharmadát rendezte egyetlen hierarchiába (66,8%). A keletkezett folyamatos, hierarchikus faktorváltozót (klaszteranalízissel) öt kategóriára osztottuk annak érdekében, hogy könnyebben felvázoljuk a társadalom közösségi-közéleti életének hierarchiáját, összefüggését a különböző életfeltételi meghatározókkal.

esélyét leginkább meghatározó életfeltételi determináns (lineáris regresszióval elemezve) *a gyerekközösségi tagság és a válaszadó iskolai végzettsége*.³⁴ E szerint *a felnőttkori intenzív társadalmi participáció többnyire már gyermekkorban megalapozódik, intellektuálisan pedig az iskolai végzettség szintjének emelkedésével erősödik*. Vagyis azok tudják leginkább alakítani a társadalmi környezetet közösségi-közéleti praxisukkal, igényükkel, akik már gyermekkorukban közösségi kötelekekkel, praxissal szocializálódtak, s később a társadalmi átlagnál magasabb iskolai végzettségre tettek szert.

Valamelyes társadalmi közösségi-közéleti részvétel található *az átlagos, közepes (31,5%)* participációs szintre kerülő mintaharmad tagjainak aktivitásaiban is. Időnkénti közösségi-közéleti megnyilvánulásaikkal már ők is részt vállalnak közösségeik ügyeinek intézésében.

A skála másik pólusán található két „alsó” szinten találjuk a minta közel felét (*gyenge + passzív = 47,5%*). *E két csoport tagjai többnyire már gyermekkoruktól kimaradtak a közösségi szocializáció lehetőségeiből, többségük legfeljebb nyolcosztályos végzettségre tett szert. Tőlük alig várható, hogy majd olyan mértékben bekapcsolódnak a társadalom közösségeinek életébe, hogy aktivitásukkal, társadalmi részvételükkel, participációjukkal a közösségek érdekeinek alakítói-formálói legyenek*. Ennek – mint kifejtettük – kritériuma lenne a közösségi kötelekek mellett a közéleti információ feldolgozásához szükséges iskolai végzettség és biztonságot adó jólét is.

Az adatok arra utalnak, hogy a társadalmi participációra, a közösségi-közéleti viszonyokat alakító aktivitásra folyamatosan csak a társadalom felső ötöde képes. Mintegy harmadára némi társadalmi participáció jellemző, miközben minden második válaszadó a közösségtől-közélettől *távol marad, igényszintjéből hiányzik a közösség és közélet igénye, hiányzik a társadalmi participáció szükséglete*. *A társadalomnak ez utóbbi felébe tartozók többnyire kényszerű elszenvedői a felső ötöd aktív participációja nyomán alakuló közéleti döntéseknek*. *Közösségi kapcsolatok vagy közösségi igény, jóléti biztonság és hiányos műveltség miatt tehát a társadalom fele nem részese a társadalom alakításának, mivel közéleti megnyilvánulásokkal nem tudnak, és miután nem tudnak, nem is akarnak azzal élni*.

A participációt mérő index és a különböző életfeltételi dimenziók összefüggése rávilágít *a társadalmi részvétel egyenlőtlenségére, annak társadalmi-demográfiai meghatározottságára*. A participációs index csúcsára kerülők kivétel nélkül *gyerekközösségekben szocializálódtak*. Az iskolai fokozatok mentén *a saját és az apák iskolázottságát vizsgálva* döntően azok kerülnek a jelentős aktivitást jelző participációs csoportokba, akik legalább középfokú végzettséggel rendelkeznek. A településtípusokat összehasonlítva különösen nagy eséllyel

³⁴ Az elemzésbe bevont magyarázó változók : iskolai végzettség, gyerekközösségi tagság, településtípus, életkor, apa iskolai végzettsége volt.

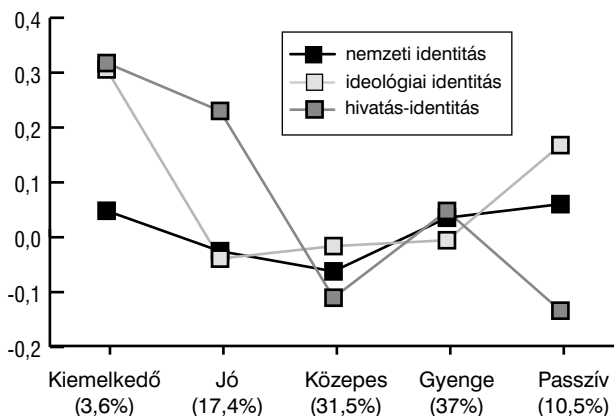
találjuk a participációs index kiemelkedően aktív csoportjában a *megyei városokban élők*et. A *vagyoni kategóriák* közül a participációs index mentén a *felső ötödben* kiugróan magas a jómódúak aránya, s a vagyoni lehetőségek szűkülésével mind kisebb az esélye a közösségi-közéleti participációnak. A korcsoportok közül a participációs index szerint a legkedvezőbb közösségi-közéleti praxis és attitűd a minta *legfiatalabbjaira* jellemző, s a legkisebb társadalmi-közéleti részvétel a hatvanon felüliekre.

Makroközösségi identitás a társadalmi participáció felső szintjein

A társadalmi participációt mérő index eloszlása azt jelzi, hogy a társadalom egészének életét, jövőjét nagymértékben befolyásolja a *döntéseket meghatározó, irányító felső ötöd közösségi identitása*. Korábban (a makroközösségi identitáskategóriák feltárásakor a kettős identitást is elfogadva) *ötféle makro közösségi identitást differenciáltunk: a nemzeti, lakóhelyi, ideológiai (politikai-vallási), hivatás és internacionális (osztály, etnikai, EU) identitásokat*.

Kerestük, hogy az iménti ötféle közösségi identitás milyen mértékben hatja át elsősorban azokat, akik a participációs index két felső, döntéseket meghatározó, irányító csoportjába tartoznak (kiemelkedő + jó). Ez utóbbiak többsége közösségi-közéleti részvételével intenzíven alakítja/alakíthatja a társadalom lokális, nemzeti vagy európai régiós demokratikus viszonyait.

14. ábra: A nemzeti, ideológiai és hivatás közösségi identitást jelző faktorváltozók átlaga a participációs szintek mentén (Közösségi kapcsolatok, 2009, N=1051)

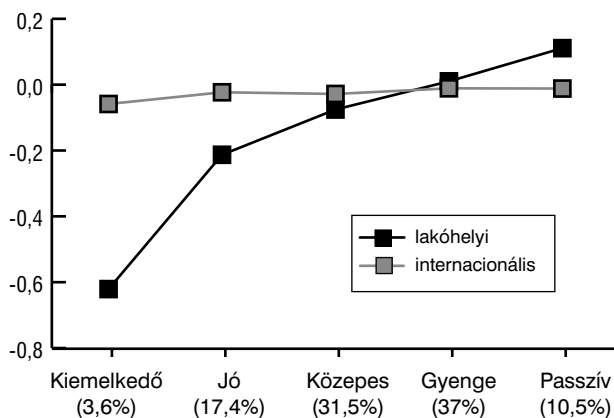

A kiemelkedő társadalmi participációt jelző szintre került néhány százalékos szűk csoport (3,6%) körében kiugróan magas a hivatásközösségi-identitás és az ideológiai közösségi (politikai-vallási) identitástudat. A második társadalmi participációs szintre kerülő népességnél (17,4%) elsősorban a hivatásidentitás emelkedik magasra. Az előzők mellett a minta átlagához képest kissé magasabb a legfelső participációs csoportba tartozók körében a nemzeti identitástudat is.

Az ötféle identitás-csoportból az ideológiai (politikai-vallási) és nemzeti identitástudat U alakot ír le a participációs index öt hierarchikus kategóriáját követve, vagyis a szélső két kategóriában (a „kiemelkedő” és a „passzív” csoportban) értéke magasabb, miközben a többi kategóriában az átlagosnál alacsonyabb.

A lokális közösségi identitás trendje alacsony értéket mutat a két legmagasabb participációs szinten. Velük szemben a lokális közösségi identitástudat magas a „passzív” participációs csoportban. Szembetűnő, hogy a kiemelkedő társadalmi participációs aktivitással élő közösségi-közeleti csoportban a lakóhelyi közösségi identitás kevésbé jellemző, mint a társadalom többnyire forráshiányos rétegeiben. A társadalmi participáció területén kiemelkedő csoport lakóhelyi identitástudatának relatív gyengesége azt jelzi, hogy a helyi területi közösségi kapcsolatokat ők alacsonyabbra értékelik, mintegy átugorják, s a tágabb közösségek iránti identitásukkal azok érdekeit helyezik társadalmi participációs érdeklődésük fókuszába. Mindemellett tevékenységüket áthatja a hivatásidentitásból eredő presztízsvágy, státusz-attitűd.

15. ábra: A lakóhelyi és internacionális közösségi identitást szimbolizáló faktor-változók átlaga a participációs szintek mentén (Közösségi kapcsolatok, 2009, N= 1051)

Összességében a társadalmi-participációs skála felső két kategóriájában, a társadalom közösségi-közéleti életét leginkább alakító minta-ötödbe tartozók a közösségi-közéleti vezetők, akik körében *elsősorban a hivatás-identitás alakítja a makrotársadalmi kötődést*. Azt valószínűsítjük, hogy elsősorban a hivatás-presztízs, s általa a státusz-attitűd formálja közösségi és főleg közéleti tevékenységüket. A legfelső néhány százaléknál még a politikai-vallási identitás is hangsúlyos, ez pedig a társadalmi státuszhierarchia csúcsán a politikai-hatalmi ambícióra utal. Ambivalens a legfelső, kiemelkedő néhány százaléknál a relatíve erős nemzeti identitástudat is, amely inkább ideológiai szinten létezik a felső participációs szintre kerülők tudatában, nem konkretizálódik. Erre utal, hogy a „szűkebb hazához”, a lakóhelyhez fűző lokális közösségi identitás a legfelső ötöd körében a legalacsonyabb. Velük szemben a társadalom alacsony társadalmi-participációs szintjén élők körében a *nemzeti és lakóhelyi közösségi identitástudat együtt legerősebb identitásként található*.

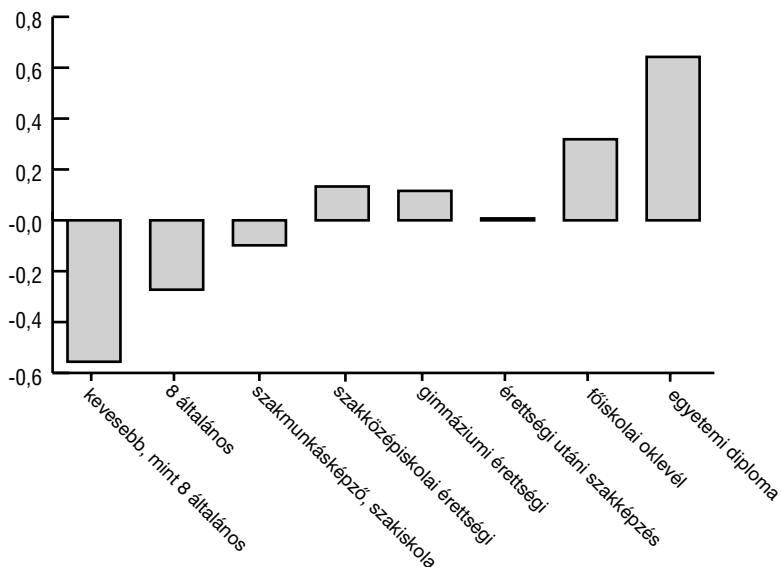
A participációs csoportok eltérő közösségi identitásválasztása leképezi a csoportok életfeltételeinek különbségeit. Meggyőzően igazolja ezt a közösségből-közéletből kimaradó *passzív társadalmi participációs szintre* kerülők identitásválasztása. *Beszűkült létfeltételeik, gyenge mozgásképességük dominánsan otthonhoz, lakóhelyhez, országhoz, nemzethez köti őket, s ez a meghatározó életfeltételi keret felerősíti lakóhelyi identitástudatukat*. Az életfeltételek által meghatározott lokális köteléket a legalsó szinteken kiegészíti a „hit”, a transzcendens és/vagy politikai-ideológiai érzelmi közösségi azonosulás tudatának erőssége.

A különböző életfeltételek szerinti közösségi identitás jellemzői a közösségi participációs faktorindex mentén meggyőzően jelzik, hogy dominánsan *a társadalom forráserős csoportjai birtokolják a közösségi-közéleti participációhoz, annak vágyához, igényéhez szükséges eszközöket*. Azok képesek elsősorban a demokratikus közélet megújítására, akik kedvező létfeltételekkel rendelkeznek, gyermekkoruktól kezdve közösségekbe „kötöttek”, ahol kialakul igényük, közéleti attitűdjük és praxisuk, majd ambíciójuk a társadalom formálására, alakítására is. Minél több életfeltételi dimenzióban forráshiányos valamely társadalmi csoport, réteg, annál nagyobb az esélye annak, hogy a kedvező létfeltételek birtokában élők közéleti-hatalmi ambíciójának kiszolgáltatottjává válik (Utasi 1997).

A társadalmi participáció lehetőségét éppen életfeltételi forráshiányuk következtében közösségen kívüliségükkel, nem ritkán „önkéntes” kimaradásukkal önmaguk adják fel. Individuális kivételek, magányos közéleti „harcosok”, egyéni lázadók természetesen a legkülönbözőbb életfeltételi környezetből feltűnnek, ám a közösségi-közéleti participáció vezető rétegei, csoportjai a kedvező életfeltételeket nyújtó társadalmi környezetben formáló-

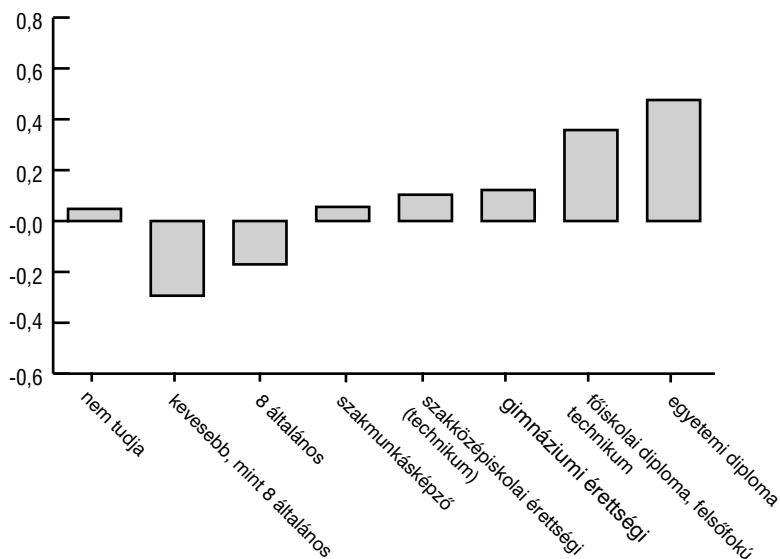
dó közösségekből rekrutálódnak. A kedvező életfeltételek közül pedig a kutatás szerint leginkább meghatározó a gyermekkori közösségi élet hatása, a legalább középfokú iskolai végzettség és a jelenlegi vagyoni jólét biztonságát adó szintje.³⁵

16. ábra: A lineáris közösségi-közéleti participációs faktorindex átlaga az iskolai végzettség szerinti kategóriákban (Z-score átlagok)
(Közösségi kapcsolatok, 2009, N=1051)

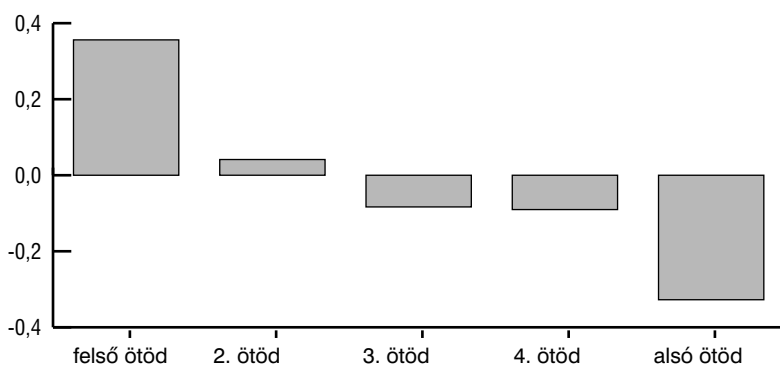

³⁵ Lineáris regresszióval kerestük a participáció domináns életfeltételi meghatározóit. Dichotómmá alakítottuk az ötfokú közösségi-közéleti indexet, és az 1-3 fokra kerülőket tekintettük a participáció tekintetében közösségi-közéleti aktívnak, a 4-5 fokra kerülőket passzív izoláltnak. A participáció elsődleges meghatározójaként a modell a (1) gyermekközösségi tagságot jelölte meg, majd (2) a jelenlegi iskolai végzettség szintjét, ezt követően pedig (3) a vagyoni javak mértékét.

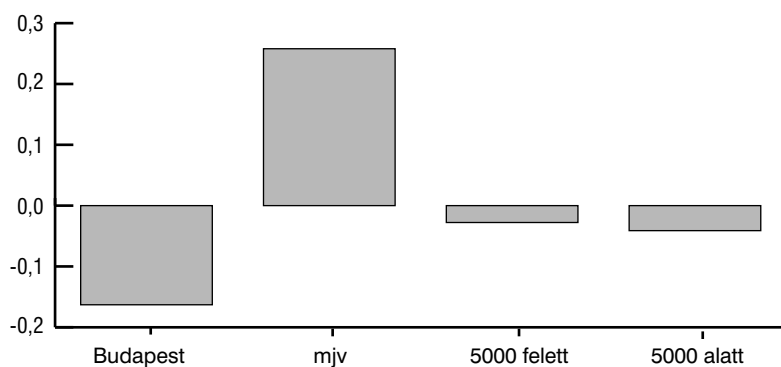
17. ábra: A lineáris közösségi-közéleti participációs faktor- index átlaga az apák iskolai végzettsége szerinti kategóriákban (Közösségi kapcsolatok, 2009, N= 1051)

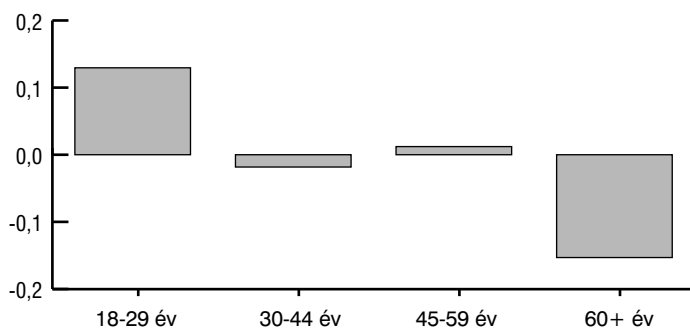
18. ábra: A lineáris közösségi-közéleti participációs faktorindex átlaga az ötfokú vagyoni skála kategóriáiban (Közösségi kapcsolatok, 2009, N=1051)

19. ábra: A lineáris közösségi-közületi participációs faktorindex átlaga az eltérő településtípusokon (Közösségi kapcsolatok, 2009, N=1051)

20. ábra: A lineáris közösségi-közületi participációs faktor-index átlaga az egyes korcsoportokban (Közösségi kapcsolatok, 2009, N= 1051)

IX. LOKÁLIS KÖZÖSSÉGEK ÉS HELYI KÖZÉLET

HÁROM ORSZÁG, HÉT FALU MINTÁJÁN³⁶

A LOKÁLIS KÖZÖSSÉGI STRUKTÚRÁK

A szomszédsági együttműködés a családi gazdaságra alapozott falusi közösségekben még általános volt, ám a nagyüzemi piacgazdaság megjelenésével egyre kevésbé tűnt nélkülözhetetlennek. A gazdasági-társadalmi változások nyomán lazultak az emberi kapcsolatok, szükségképpen csökkent a folyamatos segítségnyújtással, elnyújtott reciprocitással működő lokális közösség ereje.³⁷ A közeli és távolabbi szomszédok sok településen már alig ismerik egymást, csökkent a kapcsolathálóban az erős kapcsolatok aránya és vele együtt csökkent a bizalom is (Wellman és Wortley 1990, Utasi 2001). Az erős kapcsolatok arányának redukálódása hátráltatja az egyének és közösségek közötti kölcsönös együttműködést³⁸.

Mindazonáltal azt feltételezzük, hogy a kisfalvak többségében még ma is erősebben él a szomszédsági kapcsolat és vele együtt az emberek közötti bizalom is, mint a nagyobb lélekszámú településeken, ám a gazdasági együttműködés

³⁶ A tanulmány első változatának megjelenése (2012): *Közösségi kapcsolatok. Műhelytanulmányok* 4. Szeged, Belvedere. 9–38. p. „Lokális közösségi struktúrák”

³⁷ A nagyipari fejlődéssel alakuló nagyvárosok, a modernizációval létrejött nyugati „jóléti” és keleti „szociális(ta)” rendszerek a legutóbbi évtizedekig azt az illúziót keltették, hogy az intézményesített organikus szolidaritással és a teljes foglalkoztatottsággal megszerezhető rendszeres jövedelemmel mindenütt megvásárolhatók lesznek a szolgáltatások, s ez felszabadítja az egyént a mindennapi szolidáris és reciprok együttműködés kölcsönös kényszere, kötelessége alól. A kényszerű kötelékek lehántásával együtt azonban az egyének a támogató kapcsolatokat is elvesztették. Az individualizálódás közösség nélkül atomizálódást eredményezett.

³⁸ A modernizációs verseny, a fogyasztói társadalom mindent elérni, megszerezni vágyó életformája nem ad időt a másik ember megismerésére, a kapcsolati kötelékek megerősítésére. A megismerésre fordítható idő rövidülése nem teszi lehetővé a bizalmi kötelékek felépítését sem, ezért a bizalmatlanság a legközvetlenebb interperszonális kapcsolatokba is behatol, fokozódik az előítélet, szétesnek a partnerkapcsolatok, családok, kis- és nagyközösségek.

már a falusi közösségekben is mindinkább behúzódik a családi-rokonsági ke-
retek közé.³⁹ A szolidaritás kör beszűkülését a bizalom csökkenése mellett az
utóbbi évtizedekben a falvakban is erősítette a piacgazdasági versennyel szük-
ségképpen növekvő egyenlőtlenség is (Utasi 2008).

A szomszédsági együttműködés a rendszerváltozást követő gazdasági struk-
túraváltás hatására kétségtelenül a kis falvakban is tovább lazult, ám a változások
ellenére a lokális közösségek ma is többnyire funkcionálisan működnek. *A falusi közösség szerintünk magában foglalja a lokális térben élők identitását, a hasonló életfeltételek között alakuló közös értékek, szokások, hagyományok követését és a kölcsönös szolidaritást* (Weber 1987, Tönnies 1983, Hankiss 2004, Utasi 2009). *Feltételezzük*, hogy a mai magyar kistaluk szomszédsági közösségeiben a felsorolt paraméterek legalább is jelentős része még ma is fellelhető.⁴⁰

A kapcsolatok kétségtelenül már itt sem annyira intenzívek, mint évtizedekkel
korábban voltak, de a városi lakossághoz képest még mindig nagyobb
esélye van itt a hagyományokból eredő kölcsönös ismeretségen alapuló bizalmas
kapcsolatoknak, ennek nyomán nagyobb lehet az esélye annak is, hogy a
lokális térben élők bekapcsolódjanak a helyi közéletbe, részesei legyenek a helyi
politikai, önkormányzati döntések megalapozásának, majd alakításának. A közvetlen
ismeretségen alapuló szomszédsági közösség lehetőséget teremt a lokális közélet, s általa a
demokrácia iránti igény felkeltéséhez.

Hipotézisünk szerint a falvak mint lokális közösségek képzeletbeli körén belül
számos kisebb kör, közösség rajzolható. Ezek között vannak a hasonló
eredet, származás, célok és értékek preferenciájával formálódó hagyományos
kisközösségek, de megtalálhatók a civilizáció változásainak nyomán létrejött
formalizált, szervezett, civil közösségek is.⁴¹ A különböző gyökerű kisközös-

³⁹ A mindennapi szolidaritás-megnyilvánulások, segítségnyújtás elsősorban a családtagok és generációk, házassági rokonok között történik, mert a bizalomhiány miatt csak ezen a kötélen belül várható el a generációkon átívelő szükség szerinti viszonzás, reciprocitás.

⁴⁰ Szükséges hangsúlyoznunk, hogy eddigi vizsgálatunk szerint elsősorban a kistalukra jellemző az iménti közösségi kapcsolatrendszer. A nagyközségekben a kis falvakhoz képest, ahová a modernizáció és városiasodás fogyasztói kihívásaival erősebben behatolt, miközben civil közösségi fejlődés lemaradt, erősebben széttagoltak az emberi kapcsolatok és a kisközösségek.

⁴¹ A formalizált közösségeket Max Weber nyomán azokkal a közösségekkel azonosítottuk, amelyek írott vagy íratlan szabályokkal és vezetővel/vezető csoporttal szervezeten működnek. Más kritériumot nem szabtuk. Korábbi kötetünkben Balog Iván (2008) tanulmányában elemezte Bibó „szabadság kis köreinek” specifikumait, s elfogadtuk, hogy azok nem azonosak sem a tradicionális, sem a formalizált kisközösségekkel, azok ugyanis inkább a közös vállalkozásból eredő, származtatható szabadság (= „Gesselschaftlich”) körei, és nem a tönniesi (Gemeinschaft) kapcsolatokból eredő közösségek.

ségek strukturálódása eredményezi a vizsgálatunk fókuszába helyezett lokális közösségeket.

Kutatásunk dominánsan két nagy kategóriára csoportosítja az iménti kisközösségeket, és keresi a falvakban fellelhető *informálisan szerveződött és/vagy formalizált, szervezett* kisközösségekhez kapcsolódás sajátosságait és mértékét (Weber 1987).

A kutatás célja annak feltárása, hogy a különböző motivációval szerveződő kisközösségi kapcsolatokból miként strukturálódik a falvak egészének közössége, és ezek a kisközösségek milyen mértékben képesek hatni a lokális közéletre. A globalizáció és a nemzetközileg is centralizált gazdasági-hatalmi irányítás korában különösen nagy a jelentősége a lokális közösségeknek, amelyek fontos ellenpontot képezhetnek, és segíthetik a helyi érdekek artikulálását, érvényre juttatását, a helyi értékpreferenciák és tradíciók ésszerű őrzését, a helyi közéletet.

Lokális közéletnek tekintjük a település lakosságának azon érdeklődését, cselekvését, aktivitását, amelyek a település aktuális szociális, önkormányzati, politikai gondjainak közös megoldására irányulnak. A közélet domináns cselekvési területei a helyi körülmények pozitív változtatásáért végzett munka, közös gondolkodás, eszmecsere, politikai- közéleti aktivitás, amelyek a helyi demokratikus közélet elemei. A helyi közösségi közéleti kapcsolatokból még nem következik egyenesen a politikai-közéleti részvétel és aktivitás, szükséges ehhez az a tudatosság és információfeldolgozási képesség és készség is, amelynek eszköztárával a forráshiányos lakosság többnyire nem rendelkezik. A demokrácia, a demokratikus közélet kapcsolatrendszeri megközelítéséhez Dahl elméletéből indultunk ki, aki szerint *szükséges, hogy az állampolgárok részt vegyenek a társadalmi döntésekben, ehhez pedig információt kapjanak, bővítsék tudásukat, ismereteiket, ismerjék a társadalmi-közösségi terveket.* Az előző mellett – mint bevezetőnkben jeleztük – Barber demokráciáról vallott nézete áll nagyon közel kutatási koncepciónkhoz, aki szerint a demokrácia alapfeltétele a közösségi részvétel, a „közösségi beszéd”, „közösségi akciók”, a közösségi kapcsolatokon nyugvó „aktív állampolgárok” (Dahl 1989, Barber 2004, Utasi 2009).

A kutatási célhoz kötődő országosan reprezentatív felvétel adatai (2009, Községi kapcsolatok, N=1051) világossá tették, hogy *a politikai-közéleti igények és participáció domináns meghatározó életfeltételi mutatói a műveltségiskolázottság és az anyagi biztonságot erősítő vagyoni jólét, valamint a gyermekközösségi szocializáció.*

Következésképpen azokban a falvakban várhatóan erősebb lesz a közélet, ahol a lakosság többsége anyagi biztonságban él és az országos átlagnak megfelelő, esetleg annál kedvezőbb iskolázottsággal-műveltséggel ren-

delkezik. A nélkülözés a primer javak megszerzésének szintjére szűkíti, a műveltséghiány pedig jelentősen redukálja az igényeket. Összességében az anyagi szűkösség és az általános műveltség hiánya hátráltatja a politikai-közületi információ megszerzésének esélyét és érdekérvényesítő feldolgozását, realizálását. A jólét és a műveltség átlag feletti igényszintje mellett pedig minden bizonnyal azok számára lesz fontosabb a falu közösségi életének, közéletének alakítása, akik kötődnek a településhez, s életük hátralévő részét helyben kívánják leélni.

A falvak országon belüli földrajzi elhelyezkedése, regionális gazdasági pozíciója, s az ennek nyomán alakuló piaci/munkaerőpiaci esélyek is alakítják a települések közösségi életét és közéletét. *Mintánkba nagyvárosokhoz közeli, korábban szövetkezeti agrártevékenységgel foglalkozó lakosságot tömörítő kistelepüléseket, 2500-as lélekszám alatti községeket választottunk.* A mintába került hét magyar faluból három országhatáron belüli, négy országhatáron kívüli magyar többségű település, összesen három országból. A minta határon belüli falvai között találjuk a Szegedhez közeli *Ruzsát*, a Kiskunfélegyházához közeli *Petőfiszállást*, az ország egyik leghátrányosabb régiójából, illetve megyéjéből Szabolcs-Szatmár-Beregből *Ramocsaházát*. A határon kívüli területekről a Szegedhez és a vajdasági (szerbiai) Szabadkához egyaránt közeli *Hajdújárást*, a határtól nagy távolságra, zárványban lévő *Bácsgyulafalvát*, Erdélyből (Romániából) a Székelyudvarhelyhez közeli *Agyagfalvát* és *Bögszt*.

A mintába került települések különböző regionális pozíciója, eltérő országhoz tartozása lehetőséget nyújt annak megállapítására, hogy van-e különbség a határon belüli és határon túli magyar falvak közösségi élete és közlete között, hogy milyen különbség tapasztalható a nagyvároshoz közeli és az elmaradottabb régióban lévő falvak közösségi élete és közlete között, valamint hol a legerősebb a lokális identitás, és milyen gazdasági stratégiákat követ a helyi közösség az eltérő területeken.⁴²

⁴² A települések lélekszámával súlyozva alakítottuk az elemzéshez használt mintát (N = 845). A lakásokat minden településen a helyi önkormányzattól kapott lakástérképek segítségével véletlen mintavétellel jelöltük ki. A kiválasztott lakásban több lakó esetén azt választottuk interjúalannak, akinek a felvétel időpontjához legközelebbi időre esett születésnapja.

FALUSI GAZDASÁGI STRATÉGIÁK

A mintába került hét falu hagyományosan mezőgazdasági művelést folytattott, a rendszerváltást megelőzően szövetkezetekben. Ma is minden második válaszadó családja végez agrártevékenységet (58%), többségük önellátásra termel, de sokan a termékek kisebb-nagyobb arányát piacon értékesítik. A határtól távoli három nemzetiségi faluban őrizték meg a családok a legerősebben az agrártevékenységet, ahol a családok háromnegyede végez ma is agrártevékenységet. A Szegedhez és Szabadkához egyaránt közeli Hajdújáráson alacsonyabb ugyan a mezőgazdasági termeléssel foglalkozók aránya, ám a piacra is termelők aránya itt és a határtól meglehetősen távoli vajdasági Bácsgyulafalván a legmagasabb.

A Szegedhez közeli Ruzsán a legalacsonyabb a mezőgazdasági termelést végző népesség, ami valószínűleg a közeli város munkakinálatának lehetőségére, az erős urbanizációs hatásra, a település nagyon rossz minőségű földjére egyaránt utal. Ennek ellenére az agrárművelést folytatók között itt is relatíve magas a piacra termelők aránya, ami a közeli város nyújtotta kedvező piaci lehetőségeket jelzi.

A falvak lakói a minta minden településén erősen kötődnek lakóhelyükhöz: a válaszadók háromnegyedében fel sem merül, hogy máshol éljen. Csúpan néhány százalékuk tervezi az elköltözést vagy gondolkodik azon, hogy majd egyszer elhagyja faluját.

A jövedelemszerzés módját és a gazdasági aktivitást kutatva azt tapasztaltuk, hogy az inaktívak magas aránya (nyugdíjas + munkanélküli = 57%) ezekben a falvakban nem azt jelenti, hogy csak azok dolgoznak, akik a formálisan aktív kategóriába tartoznak, hiszen jelentős a családokban az agrártermelés, a piacra termelés, egyes falvakban pedig a turizmus is. Vagyis a jövedelemszerzés többféle lehetőségével igyekeznek élni és megélni a falvak lakói, „munka nélküli” életvitel csak a munkaképtelen öregek és betegek körében jelentkezik.

Az egyes települések lakosságának átlagos életkorából (50–55 év), a településeken élő fiatalok relatíve magas arányából is következtethetünk a falusi kötődésre, a kedvező helyi életlehetőségekre, de éppen ellenkezőleg, a változtatást, elmozdulást visszafogó, gátló körülményekre is. A legmagasabb a fiatalok aránya Ramocsaházán és Bögözön. Figyelemreméltó a nyírségi Ramocsaháza korstruktúrája. Itt magas a cigány etnikumú fiatal népesség aránya, akik a gazdaságilag elmaradott térségben nehezen jutnak munkához még ingázással is, kénytelenek tehát megélhetésüket a szűk lehetőségeken belül lokálisan biztosítani. A foglalkoztatási struktúra is jelzi a szűk lehetőségeket: a vizsgált magyarországi falvak közül itt a legmagasabb a munkanélküliek aránya és legalacsonyabb az alkalmazottaké. A település korstruktúra szerinti polarizáltsága azt

is jelzi, hogy abban a két faluban, ahol a legtöbb a fiatal, ott a legmagasabb az átlagéletkor szórásértéke is, vagyis ezeken a településeken az otthon maradó fiatalok mellett magas az idősek aránya is. Ez utóbbi ezen a két településen a tradicionálisabb nagycsaládi tradíciók erősebb fennmaradására utal.

Az emberi kapcsolatok, kötelékek tudatos és folyamatos ápolását és megerősítését találtuk a vizsgált falvakban. A válaszadók a velük azonos háztartásban élőkön kívül rendszeres kapcsolatot átlagosan hat hozzátartozójukkal tartanak. Igaz, a legfeljebb heti kapcsolatban álló hozzátartozói körnek csak fele él a faluban, de a technikai civilizációs eszközök segítségével ma már könnyebben legyőzhető a távolság, s a jelzett intenzív hozzátartozói kör egészével személyesen és/vagy telefonon, esetleg e-mailben rendszeresen tudják tartani a kapcsolatot. Folyamatosan informálják egymást életükről, a helyi szomszédsági körről, s szükség esetén segíteni is tudnak egymásnak (Molnár 2003).

A gazdasági-társadalmi nehézségek, a megélhetés szűkössége és velük párhuzamosan a terjedő civilizációs mintákkal folyamatosan növekvő szükségletek, fogyasztási javak kielégítésének vágya, a faluhoz kötődés ellenére gyakran arra késztetik a falvak mobilitásra képes tagjait, hogy rövidebb vagy hosszabb időre, esetleg véglegesen elhagyják a falut. A faluból kilépett, eltávozott migránsokról a válaszadók külföldön élő hozzátartozóinak aránya tájékoztat.

Különösen magas a határon túli nemzetiségi falvakból jelenleg külföldön élő falubeliek aránya. A zárványban élő vajdasági Bácsgyulafalváról a válaszadók negyötödének került külföldre, illetve jelenleg él ott hozzátartozója, de Bögösről és Hajdújárásról is a minta kétharmadának, Agyagfalváról is a válaszadók több mint felének került idegenbe hozzátartozói közül legalább egy. Minden bizonnyal a határon túli falvak életfeltételei olyan gazdasági stratégiákat erősítettek, amelyek nyomán a nemzetiségi falvak közösségeinek jelentős aránya országhatáron túl keresi/kereste boldogulását.

A határon belüli három településről külföldre távozottak arányát vizsgálva azt találtuk, hogy minél kedvezőbb gazdasági-regionális adottságokkal rendelkezik a falu, minél kedvezőbb megélhetést biztosít a régió a falu közössége számára, annál kisebb arányban távoztak a válaszadók hozzátartozói (hosszabb időre) külföldre. A nagyvároshoz közeli, átlagosnál jobb munkapiaci eséllyel rendelkező Ruzsáról csak a válaszadók negyedének él/tartózkodik külföldön hozzátartozója, miközben a legsúlyosabb gazdasági nehézségekkel élő Ramocsaháza mintájának harmada. A faluból külföldre távozottak túlnyomó többsége rövidebb-hosszabb időre, többnyire a jobb lét reményében, gazdasági motivációval hagyta el az országot.

A falu vonzása annál erősebb, minél kedvezőbb megélhetést nyújt, s annál gyengébb, minél nehezebb életfeltételeket biztosít. A munkalehetőségtől elszigetelő lokális pozíció mind határon belül, mind azon túl fo-

kozza a megélhetési nehézségeket, jobban készíti a falusi közösségből kiszakadásra, migrációra, tartós külföldi munkavállalásra. Ez a kiszakadás egyesek számára átmeneti, mások számára végleges. A falu igyekszik őrizni a köteleket, közvetlen vagy közvetett kapcsolatban maradni a távolra kerültekkel. *A falvak közösségi kohéziójára, megkötő erejére utal, hogy a külföldön élő hozzátartozóval rendelkezők tizede naponta, negyede legalább hetenként tart külföldre került hozzátartozójával kapcsolatot.* A mélyinterjúk azt is jelezték, hogy legalább falunapra, búcsúra vagy más jeles ünnepre, faluközösségi rendezvényre külföldről is hazalátogat az eltávozottak nagy része. Másrészt a külföldi munkavállalás és tanulás is a határon túlról leginkább a nyelvi kultúrához kötő Magyarország felé irányul, kisebb mértékben a sokkal kedvezőbb anyagi lehetőséget nyújtó Németországba. Ennek persze nem csak a magyar kulturális kötődés az oka, hanem a magyaron kívüli nyelvek ismeretének hiánya is beszűkíti a távolabbi migráció esélyét.

A határon belüli és határon túli falvakból külföldre vándorlók arányában mutatkozó jelentős különbség a nemzetiségi települések többségének magyarországitól szűkösebb gazdasági feltételeit jelzi. Ennek következménye, hogy a kedvezőbb külföldi munkapiaci esélyek még az erősen kötő falusi közösségekből is rövidebb vagy hosszabb időre kiragadják a migrációra kész, munkaképes lakosságot. Közismert szociológiai tény azonban, hogy a migrációt, s különösen a külföldi munkavállalást elsősorban a falvak munkában aktív, képzett fiatal tagjai vállalják, ezért a lokális közösségek a külföldre távozókkal többnyire a leginkább képzett, forrásereős, legértékesebb tagjaikat veszítik el.

Korábbi kutatásaink szerint anyagi biztonság hiányában nem lehet számítani az egyének intenzív közösségi érdeklődésére és aktivitásra, amely megalapozná a helyi közélet iránti igényt, majd segítene megteremteni a helyi közélet csíráit. A súlyos anyagi hiányt jelző életfeltételek a primer szükségletek kielégítésére szűkítik az egyének aktivitását, s egyúttal gátolják a magasabb igények, szükségletek kialakulását, s velük a közéleti érdeklődést is (Maslow 1954, Allardt 1993, Utasi 1984).

A vagyont a családon belüli javak száma szerint skálázó hierarchikus index⁴³ átlagértékei mutatták. E szerint a mintába került települések közül átlagosan a mért javak közül a legtöbb Agyagfalván jut a válaszdók családjába, ahol az index szórás-értéke is relatíve alacsony, vagyis a falun belüli vagyoni egyenlőtlenség is kisebb itt, mint a vizsgálatba vont többi településen. A falu a generációk összefogásával eredményes hagyományos családi gaz-

⁴³ Vagyoni javakat skálázva: kábeltévé, színes tévé, mobiltelefon, mosogatógép, automata mosógép, házi mozi, DVD-lejátszó, személyi számítógép, internet, személygépkocsi, nyaraló, saját ház/lakás, második ház/lakás, föld.

dálkodást folytat, s ez biztosítja az itt élők számára a vagyoni javak relatív bőségét. A leginkább jómódúnak tetelezhető következő falu Petőfiszállás, ahol az előző faluval ellentétben a szórásértékek nagyobbak, vagyis itt a faluban élők közötti vagyoni egyenlőtlenség nagyobb. A vagyoni javakat skálázó mérce szerint a javak leginkább szűkösek Ramocsaházán, miközben a minta legmagasabb szórásértéke itt arra is utal, hogy itt a vagyoni javak általános szűkössége mellé nagy vagyoni egyenlőtlenség is társul.

Amennyiben hipotézisünk igaz, és a vagyoni szűkösség és a műveltség átlagosnál kedvezőtlenebb mértéke gátolja a közösségi-közéleti részvételt, akkor ez a vagyon dimenziójában leginkább Ramocsaházán várható. Az iskolázottság-műveltség dimenziójában is a népességszámhoz képest itt található a legalább nyolcosztályos végzettséggel rendelkezők legmagasabb aránya, s itt a legalacsonyabb a diplomások aránya is (4,4%, mintaátlag = 9,6%). Mindebből levonható az a következtetés, hogy az életfeltételek közéleti-közösségi érdeklődést és aktivitást leginkább gátló mindkét életfeltételeli dimenzió elsősorban Ramocsaháza mintába került lakosságát sújtja.

FALUKÖZÖSSÉG ÉS BIZALOM

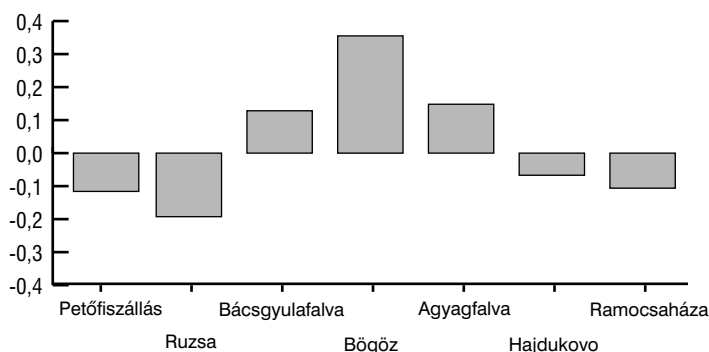
Korábbi kutatások igazolták, hogy az urbanizációval, a nagyipari fejlődéssel, individualizálódással a modern fogyasztói társadalmakban csökken az egymás iránti bizalom, az állandóan fluktuáló munkahelyek és lakóhelyek hatására a mindig új, mindig ismeretlen munkatársak, szomszédok nehezítik az emberi kapcsolatok bizalmi tartalmának megerősödését. A kis falvak közösségeiben a közvetlen ismeretség, a naponként megerősítő face to face kapcsolatok mellett minden bizonnyal könnyebben alakul a bizalom, mint a dinamikusan mozgó, kevés erős és sokkal több másodlagos kapcsolattal rendelkező nagyvárosi lakosság körében (Fukuyama 2000, Utasi 2005).

A bizalomra kérdező négy változóból aggregált, összevont bizalom-index (0-16) átlaga relatíve kis különbséget mutatott a falusi közösségek mintájában⁴⁴. Az egymásra utaltan élő, a hagyományos családi-közösségi és/vagy szomszédsági összefogást ma is másoktól erősebben őrző erdélyi falvakban, *Bögözön és Agyagfalván*, valamint az elszigeteltségben nemzetiségi-etnikai létét összefogással védő vajdasági *Bácsgyulafalván* a legmagasabb a bizalmi index átlaga. E három településen a többi faluhoz képest magasabb bizalmi

⁴⁴ Bizalmi indikátorok: a) Csak kevesen vannak, akikben az ember teljesen megbízik (teljes mértékben igaz = 4 egyáltalán nem igaz = 0). b) Általában nem kell kételkedni mások jóindulatában. c) Ha az ember nem vigyáz eléggé, kihasználják. d) Legjobb, ha mindenki magára számít, és nem másokra.

szint jelzi e falvak közösségeinek erősebb tradicionális értékpreferenciáit és ennek nyomán az erősebb kohézió lehetőségét is.

21. ábra: A bizalom indexének átlagai a minta településein (Z-score-ok)

Az előzőkkel szemben a magyarországi falvakban, ahova a civilizációs értékek a nagyváros közelsége és az előrehaladottabb piacgazdaság következtében erősebben behatoltak, a mintában magasabb azok aránya, akik számára a mindennapokban inkább csak alvóhely a település, az itt élők kevésbé ismerik egymást, következésképpen itt alacsonyabb a bizalmi index átlaga is. Hasonló okok következtében gyenge bizalommal élő település Ruzsa. Azoknak a falvaknak lakói, akik a közeli városokban kedvező munkalehetőséghez jutnak, kevésbé kötődnek szomszédaikhoz. Ilyenkor erősebben szétesik a falusi közösség, alacsonyabb a bizalom is. Ramocsaházán, ahol ugyancsak alacsony a válaszadók egymás iránti bizalma, annak okát itt nem az átlagosnál kedvezőbb piacgazdasági viszonyok közösséget atomizáló hatásában, sokkal inkább a falu ínséges gazdasági lehetőségeiben és fokozott mértékű egyenlőtlenségében kereshetjük. Erre utalt itt a lakosság nagyarányú elvagyódása, identitáshiánya is.

Megállapítható, hogy nemcsak az átlagosnál kedvezőbb jólét, civilizációs szint, de a modern fogyasztói társadalom viszonyai között a nagy szegénység és azon belül a lakosság rétegeinek nagy egyenlőtlensége is redukálja a közösségi kapcsolatok bizalmi tartalmát.⁴⁵ A nagy nehézségekhez társuló nagy helyi

⁴⁵ A tradicionális közösség gyors bomlása, a versenygazdaság térnyerésének támogatása és az individualizálódás alapvetően a forrás-erős egyének és társadalmi rétegek érdeke. A hagyományos bizalomalapú közösséget mindenképpen megtámadja

egyenlőtlenségek hasonlóképpen növelik a bizalmatlanságot, a lokális integráció hiányát, mint a civilizációs-urbanizációs fogyasztói társadalom kihívásai a kedvezőbb településeken, kedvezőbb régiókban. A modern fogyasztói társadalom kihívásai a reklámokkal mindenki elé felvázolják a teljesíthetetlen vágyakat, s miután eszközök nélkül a szegény régióban a javak nagy része elérhetetlen, az itt élők bűnbakokat keresnek, elsőként a helybéli sikeresebbekkel szemben válnak bizalmatlanabbakká (Beck 1999, Lorenz 2002).

Mindazonáltal a bizalmat mérő skála átlagából arra következtethetünk, hogy a falvak közötti különbség a bizalom mértékében nem nagy (11,5–12,8), tehát a falvak átlagosan egymáshoz hasonló mértékben bizalmatlanok, ugyanakkor valamennyi településen magas a bizalmi index szórásértéke (2,1–2,9). Vagyis a falvakban élő lakosság eltérő társadalmi rétegei közötti bizalmi egyenlőtlenség nagyobb, mint a települések közötti. A civilizáció és piacgazdaság a falvak mindegyikébe valamilyen mértékben behatolt, erodálva az emberi kapcsolatokat és a kapcsolatok bizalmi tartalmát. Mivel a gazdaság mértéke és a modernizációs-civilizációs szükségletek birtoklásának lehetősége, esélye különböző, a bizalmatlanság is társadalmi rétegenként eltérő mértékben érinti a falvak lakosságát. A minta különböző életfeltételű rétegeit tekintve a 35 év alatti fiatalok és a legalább érettségizettek a leginkább bizalmatlanok, körükben a legalacsonyabb a bizalmi index átlaga. Ők a falvakban másokhoz képest forrás erősebbek. Ők erőforrásaik birtokában kevésbé szorulnak a közösségbe tartozó mások támogatására. Individuális előrejutásukhoz féknek tekintik közösségi kapcsolataikat, ez fokozza mások iránti bizalmatlanságukat.

a teljesítményorientált versenyz gazdasággal növekvő egyenlőtlenség. A fogyasztói társadalom egyenlőtlensége és a bizalomvesztés azonban nem csak a relatíve gazdag városi társadalomban jelentkezik. A modern technikai eszközök hatására még a legelmaradottabb falvakba is behatolnak a fogyasztási kihívások és a modernizáció hatása, s ezek a kihívások az általános szegénység mellett még inkább fokozzák az egyenlőtlenséget és a bizalmatlanságot.

FALUKÖZÖSSÉGI SZOLIDARITÁS

A lokális közösség fogalmi paramétereinek számításba vételekor fontos elemnek tekintettük a közösségbe tartozók kölcsönös szolidaritását. A vizsgált falvakban a felvétel adatai szerint a családon kívüliekkel megvalósuló szolidáris segítségnyújtásból a minta elenyésző százaléka (3,5%) marad ki. A túlnyomó többség vagy nyújtott valakinek munkával, pénzkölcsönnel vagy érzelmi támogatással⁴⁶ segítséget, és/vagy az általunk mért területeken valakitől kapott. A néhány százalék kivételével szinte mindenkit egységbe fűző szolidaritásháló megerősítette a korábban vázolt falu-definíciót, amely szerint a falu olyan közösség, ahol a szolidaritás, mint közösségi egységet jelző indikátor funkcionálisan működik. Ugyanakkor a vizsgálat számos eltérésre, variációra, különbségre talált a közösségi szolidaritás területén a minta falvaiban. A szolidaritás körei többnyire a falusi közösségen belüli kisebb körökben, közösségekben működnek, ehhez a falu közössége csak keretet biztosít (Fararo és Doreian 1998, Utasi 2002).

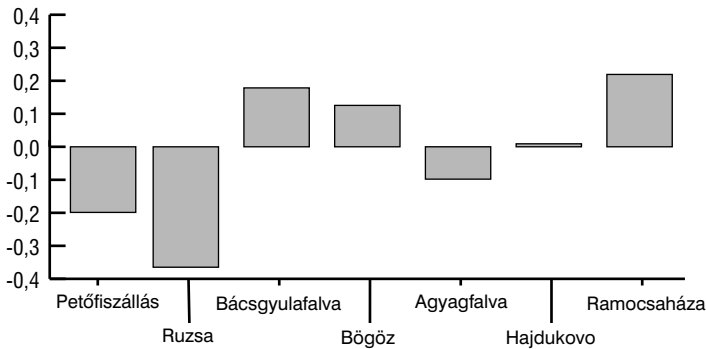
Felfigyeltünk arra is, hogy a válaszok szerint magasabb a másoknak nyújtott segítség variációinak összesített értéke, mint a másoktól kapott támogatásé. Ennek a „tudati torzításnak” valószínű oka az, hogy a másoknak nyújtott segítséget a tudat felértékeli, a kapottat redukálja. Ugyanakkor mind az adott, mind a kapott *munka-javak és pénz-javak* tekintetében, vagyis a *materiális javakkal történő segítségnyújtás területén* a mintába került települések közül *jelentősen intenzívebb a szolidaritás-transzfer Bácsgyulafalván, Bögöznön és Ramocsaházán.* Vagyis a határtól távol eső erdélyi és vajdasági magyar falvak, valamint a hátrányos regionális helyzetű Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei faluban. A vizsgált materiális javakkal történő kölcsönös szolidaritást ezekben a falusi közösségekben minden valószínűség szerint az egymásra utaltság kényszere és/vagy belátása motiválja.

Az *érzelmi segítségnyújtás* kisebb különbséget jelzett a minta települései között. Az azonban szembevetendő, hogy a legkisebb mértékű érzelmi támogatást éppen a legkedvezőbb, a leginkább civilizációs-urbanizációs hatással élő településeken, Ruzsán és Petőfiszálláson kaptak és/vagy adtak egymásnak a megkérdezettek. A nagy erőfeszítéssel, többnyire más településen végzett munkajövedelemmel elért viszonylag kedvező jóléti-vagyoni feltételek ezekben a falvakban fokozottan elidegenítik, kiüresítik az emberi kapcsolatokat, redukálják a kisközösségekből nyerhető érzelmi támogatás esélyét és transzfereit.

⁴⁶ Valakinek a (1) háztartáson kívül segített házimunkában vagy bevásárlásban, mástól kapott ilyen segítséget (2) Valakinek kölcsönt adott, kapott (3) Valakinek vigaszt, érzelmi támaszt adott, érzelmi támaszt kapott. A skálák egyenként 0-4 fokúak, az integrált szolidaritásindex 0-24 fokú skála.

A szolidaritás mért három területének (munka-javak, pénz, érzelmi támogatás) szintetizálásával létrehozott összevont és standardizált szolidaritásindex mentén az átlagnál alacsonyabb a családon kívüliekkel realizált segítségnyújtó szolidaritás-transzfer mértéke Ruzsán, Petőfiszálláson és Agyagfalván. Átlag felett a legmagasabb Ramocsaházán, Bácsgyulafalván és Bögözön, s átlagos Hajdújárdon.

22. ábra: A szolidaritás összevont indexének átlagai a minta településein (Z-score-ok)

A mindennapi szolidaritást mérő összevont index trendje arra utal, hogy az erős rászorultság és a tradicionális értékek együttes jelenléte fokozza az anyagi- és munka-javakkal történő mechanikus szolidaritás-cserét. Ezzel szemben a civilizációs jólét, s vele a lakosság relatív jólétével már megvásárolható szolgáltatások és javak redukálják azt. Ez utóbbi ugyan önmagában nem feltétlenül gyengítené a közösséget, hiszen mind a munka-javak, mind a pénz-javak számukra piaci relációban elérhetők, a közösségi kohézió tehát más dimenziókban működhetne. A fokozott civilizációs jólét közösségre gyakorolt negatív hatását azonban meggyőzően jelzi, hogy a jobb léttel redukálódik a falusi közösségen belül a materiális mellett az érzelmi szolidaritás is, mint Ruzsa és Petőfiszállás példája igazolja, ahol a nagyvároshoz közeli lokális pozíció fokozza az individualizálódást, lazítja a szomszédsági bizalmas kapcsolatokat, s redukálja az érzelmi támogatás esélyét is.

A szolidaritás-transzferekre, a bizalmi hálón belüli materiális reciprocitásra értelemszerűen a munkabíró, forráscserére képes fiatalok alkalmasak leginkább. Kiemelkednek a 26–35 évesek, kicsit alacsonyabb aránnyal találjuk a tőlük idősebbeket, de csak az ötvenesekig. Az ötvenesektől az életkor növekedésével már fokozatosan csökken az anyagi és életerő egyaránt, hatására csökken az egyének birtokában lévő, mechanikus szolidaritásra, reciprocitásra alkalmas javak mértéke is (Durkheim 1986, Utasi 2002).

A minta falvaiban eltérő mértékben kapcsolódnak be a legfiatalabbak a mechanikus szolidaritást jelző transzferekbe.⁴⁷ Ahol a fiatalok többsége ingázó munkába járó, ott többnyire „felmenti” őket az idősebb generáció a lokális közösségi szolidaritás alól. Ahol nem találnak a környező falvakban, városban sem munkát, emiatt kényszerűen otthon maradnak, ott éppen ők járnak az élen. A legkisebb eséllyel a Szegedhez közeli Ruzsán vesznek részt a helyi transzferekben a 18–25 éves fiatalok, az idősebb generáció itt megkíméli a fiatalokat vagy azért, mert közülük még sokan tanulnak, vagy azért, mert a közeli városba járnak tanulni, dolgozni, s nem jut idejük a lokális közösségi kötelekekre és közösségi munkacserére. Leginkább a legszűkösebb vagyoni javakkal és munkapiaci esélyekkel élő Ramocsaházán vállalják a szolidaritás-transzfereket a legfiatalabbak. Az itt élő huszonöt év alattiak a leginkább urbanizált Ruzsán élő hasonló korúakhoz képest kétszeres eséllyel vesznek részt a munka-transzferekben és/vagy a pénzkölcsönzést jelző szolidaritás-hálóban. Ebben a nyírségi faluban relatíve magas a cigány etnikumú lakosság, alacsonyabb az átlagéletkor is. A fiatal, aktív korú lakosság relatíve magas arányához képest szűkösek itt és a régióban a munkapiaci lehetőségek, végül is a legfiatalabbak is intenzíven alkalmazzák a közösségi szolidaritástranszfereket a család jobb léte érdekében.

A MATERIÁLIS TRANSZFEREK ÉS A FALUKÖZÖSSÉGI ÖSSZETARTÁS

A materiális javakra szűkítve a szolidaritást, azt tapasztaljuk, hogy a munkasegítség és a pénzsegítség együtt mérő materiális segítségnyújtás indexe mentén három csoportra differenciálódnak a vizsgált falvak: a legintenzívebb a materiális transzfer Bácsgyulafalván, Bögözön és Ramocsaházán. Közepes annak mértéke Agyagfalván és Hajdújárason, míg a legkisebb eséllyel történik materiális segítségnyújtás Petőfiszálláson, és alig Ruzsán.

Azt gondoltuk, hogy a vagyoni javak bőségével, a közeli városban elérhető kedvező jövedelemmel, munkalehetőséggel rendelkező falvak lakossága kevésbé kényszerül szomszédságával kölcsönös materiális segítségnyújtásra, míg annak hiányával élők kényszerűen is igénybe veszik a szolidaritástranszfert annak érdekében, hogy növeljék életesélyeiket.

A vagyoni javakat szimbolizáló skála és a materiális transzferek összevetése azonban nem igazolta hiánytalanul az iménti hipotézist. Átlag feletti

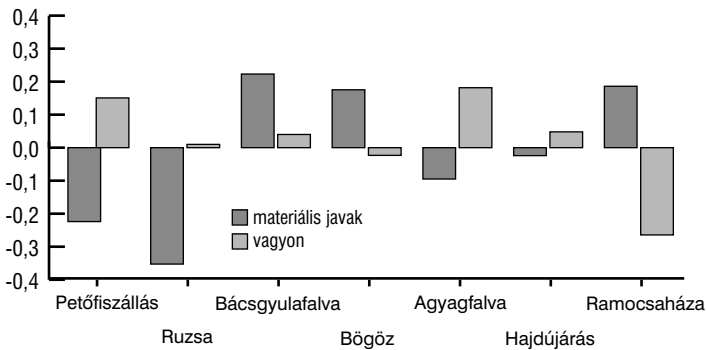
⁴⁷ Durkheim (1986) nyomán a társadalmi szolidaritás vizsgálatokor a közösségekben megvalósuló mechanikus szolidaritást és a modern társadalmakban intézményesen szervezett organikus szolidaritást különböztetjük meg (Utasi 2002).

vagyonai javak birtokában valóban átlag alatti volt a materiális szolidaritás *Petőfiszálláson, Ruzsán, Agyagfalván és Hajdújáráson*. Ebben a négy faluban a javak relatív bősége mellett ritka a családon kívüliekkel a materiális javakkal történő tradicionális transzfer. Erre kevésbé kényszerülnek az átlagosnál kedvezőbb vagyoni eszközök birtokában. A többi faluhoz képest ezekben a falvakban a színvonalasabb vagyoni ellátottság mögött a városhoz közeli lokális pozícióból eredő kedvezőbb munkapiaci esélyt és/vagy erős tradicionális családi összefogásra alapozott jövedelmező intenzív gazdaságot tételezünk.

A hipotézist maradéktalanul igazolja, vagyis az átlagosnál gyengébb vagyoni javakhoz valóban átlagosnál erősebb szolidaritás-praxis *Ramocsaházán* kapcsolódik. Az itt élők a hiányos vagyoni javaikat s a gyengébb munkapiaci esélyüket kompenzálják a tradicionális segítségnyújtó materiális szolidaritással. A szűkös létfeltételekhez társuló hiányos javakat a falu közösségébe tartozókkal, lokális összefogással, elnyújtott reciprocitással, materiális transzferekkel növelik.

A hipotézistől eltérően mind a mechanikus materiális szolidaritás, mind a vagyoni javak mértéke átlag feletti *Bácsgyulafalván*, ahol minden bizonnyal a zárványban élő magyar nemzetiségi faluban az elzártságban élők egymásra utaltságának érzése fokozza a tradicionális szolidaritástranszfereket, s teszi a szükségesnél is intenzívebbé a faluban a háztartásközi együttműködést. Az itt élők számára nem elsődlegesen gazdasági kényszer a kölcsönös segítségnyújtással megvalósuló együttműködés, inkább kulturális közösségi tradíció és a kisebbségi létből eredő önvédelmi reflexió.

23. ábra: A materiális javakkal (munka + pénzeszközök) megvalósuló szolidaritás és a vagyoni javakat szimbolizáló index átlagai a minta településein (Z-score-ok)

Az adatok jelezték, hogy a különböző településeken a materiális szolidaritás *eltérő motivációk hatására* alakul. Van, ahol valóban a ráutaltság kényszere, az anyagi szükség motiválja azt, máshol a még meglévő tradicionális közösségi értékek, vagy az elzárt etnikai-kulturális lét egymásra utaltságának felismerése erősíti. Sajátosan jelzi a segítségnyújtó együttműködés motivációinak különbségét az egymáshoz néhány kilométer távolságban elhelyezkedő két erdélyi falu közösségi szolidaritásában megnyilvánuló együttműködés: Agyagfalván a legalacsonyabbak között, Bögözön a legmagasabbak között találtuk a családon kívüliekkel realizált materiális javakat növelő szolidaritás-praxis mértékét. Agyagfalván a falu jelentős aránya jövedelmező családi „bizniszben” turizmussal is foglalkozik, nem szorul családon kívüliek segítségére, a faluközösségi elnyújtott reciprocitásnak nincs számukra nagy jelentősége. Hagyományosan is erősen elzárkózó-bezárkózó itt a falu közössége, kevésbé kérnek másoktól szívességet, nem akarnak „tartozni”, a problémákat meg tudják/akarják oldani a családtagok, a közvetlen hozzátartozók bevonásával. A szomszédos Bögöz ugyancsak magyar nemzetiségi falu, csakúgy, mint Agyagfalva, ám Bögöz polgárosodottabb, ahol a tradicionális családi gazdasági együttműködés lazább, így nagyobb mértékben számít a falu közössége a szomszédos közösség támogatására is annak érdekében, hogy relatív jólétüket megőrizzék.

A szolidaritásnak tehát *településenként eltérő mértékét és okait is találtuk a vizsgált falvakban*. Van, ahol a gazdasági kényszer az erősebb, van, ahol a szolidaritás vizsgált formáira nincs szüksége a relatív jólétben élő, szűk körbe zárt családoknak, mert szolgáltatásokként azokat megvásárolni képes a lakosság többsége. Van olyan falusi közösség, ahol a fokozott individualizálódás a közeli-távoli városban végzett jövedelemszerző munkával már a nap nagy részében kiszakítja a falu közösségéből a fiatalabbakat, akik segítségért már nem a helybéliekhez fordulnak, inkább az intézmények organikus szolidaritásában bízhatnak.

A falu válaszadóinak *véleménye a faluközösség összetartásáról, segítőkészségéről*. Nincs összhangban a mindennapi szolidaritással. Az eltérő egyéni és réteghelyzetek miatt másként élik meg, másként érzik *a faluközösségi összetartozást, kohéziót* a különböző falvak lakói. *A falu segítőkészsége és összetartozás-tudata* Ruzsa és Petőfszállás válaszadóinak vélekedése szerint *a legerősebb*, jóllehet itt nem jellemző a falubéliek egymást segítő gazdasági és érzelmi szolidaritásának praxisa. Mindkét településen a többi faluhoz képest átlag alatti a mindennapi szolidaritás, s mindkét faluban magas a közeli városban munkát vállalók, tanulók aránya. *Bácsgyulafalván, Bögözön és Ramocsaházán alacsonyra értékeli a közösségi összetartozást, miközben éppen ezekben a falvakban a legerősebb a szolidaritástranszferekkel, mindennapi segítségnyújtással történő*

együttműködés. Feltételezhető, hogy a szolidaritáspraxis, főleg annak gazdasági szűkösséget kiegyenlítő, javakat kiegészítő kényszere számos konfliktust is generál, s emellett a dominánsan hasonló javakkal rendelkezők egymás közötti szolidaritása megosztja a falu egészének közösségét, csökkenti az összetartozás-érzést. Ismeretes, hogy a mindennapi szolidaritás többnyire elnyújtott reciprocitással történik, ami jelentős mértékű bizalmat is feltételez. A bizalom elsősorban a hasonlóak között alakul, közöttük formálódnak leggyakrabban a szolidaritástranszferek is. Ennek következtében a mindennapi szolidaritás, segítségnyújtás során a nagy rétegegyenlőtlenségekkel élő falvakban sokak kizáródnak, elsősorban azok, akik erőforrásaikkal nem képesek bekapcsolódni a szolidaritástranszfereket lehetővé tevő, szervező bizalmi hálóba. Vagy azért nem, mert nagyon is forráserősek, emiatt önmagukat vonják ki abból, hiszen nincs szükségük a viszonzásra. Vagy azért, mert piaci alapon képesek javakhoz jutni, vagy azért, mert kiemelkednek forrásaikkal a kölcsönös reciprocitásra rászoruló más falubéliekhez képest. A falu összetartozásával elégedetlenebb válaszadók az iménti falvakban úgy érzik, hogy a kényszerek több közösségi összefogást tennének szükségesé, vagyis a kimaradók, lemaradók, a másokhoz képest kevesebb sikerrel együttműködők elégedetleneek elsősorban a közösségi összefogás mértékével.

A nagyvároshoz közeli, leginkább urbanizált két település lakossága (Ruzsa, Petőfiszállás) számára a helyi összefogás a mindennapi egyéni és háztartásközi szolidaritás helyett főként csak a település közös szépítésére, virágosítására, a környezet civilizációs alakítására, a lokális tér fokozottan urbanizált környezetté alakítására fókuszál. Kevésbé ismerik egymást az itt élők, kevésbé szorúlnak egymás mindennapi segítségére, emiatt kevesebb itt az egymás közötti konfliktus, de kevesebb az egymásra utaltság is. Ezáltal a helybéliek összetartásáról jelentősen pozitívabb településkép él az itt élők tudatában.

A FALUKÖZÖSSÉGEK KISKÖZÖSSÉGEI

Korábban jeleztük, hogy a falu közössége több kisközösségből strukturálódik. Mi itt két nagy csoportra tagolva keressük a lokális kisközösségek működését, lakosságot tömörítő arányait: megkülönböztetjük az informálisan, individúálisan létrehozott kisközösségeket, másrészt a szervezett, formalizált, vezetővel, gyakran pontos szabályokkal is rendelkező „civil”, szervezett közösségeket. Az informális közösségek a tradicionális lokális közösségekben is feltételezhetők, míg a formalizált civil közösségek nagyobb eséllyel találhatók a modernizáltabb, urbanizáltabb falvakban (Weber 1987).

INFORMÁLIS KÖZÖSSÉGEK

Találkozóhelyek

A falvak lakói tradicionálisan különböző „fórumokon”, találkozási-, szórakozóhelyeken valamilyen rendszerességgel vagy „véletlenszerűen” találkoznak a szomszédsági közösség tagjaival. Legalábbis egy helyen és azonos időben több falubelivel együtt kapcsolódhatnak (presszó, kocsmá, bál), kulturálódhatnak, szórakozhatnak, sportolhatnak, fejleszthetik testüket, lelküket (mozi, színház, sportrendezvény, templom), vásárolnak, divatmintát másolnak (piac).⁴⁸ Ilyenkor a faluközösség tagjaival nemcsak találkoznak, de egyszersmind információt is cserélhetnek a közösséget érintő ügyekről. Az ilyen találkozóhelyeken különböző céllal megjelenők természetesen még nem tekinthetők kisközösségnek, nem elégítik ki a közösségi paraméterekre jellemző kritériumokat, de az együttlét kétségtelenül alkalmat kínál a faluközösség tagjainak kapcsolatépítésre, ismerkedésre, bizalomépítésre, információcserére.⁴⁹

A találkozóhelyek látogatása kellő vitalitást, mozgásképességet kíván, másrészt több-kevesebb költséggel is jár. Ezért a vagyoni helyzet és életkor egyaránt fokozhatja vagy csökkentheti a jelzett közös kulturálódási, szórakozási helyek látogatását. Az individuálisan felkereshető találkozási és közös szórakozási, kulturálódási helyek időnkénti látogatottságának tíz variációjára kérdeztünk, majd közös szórakozást, kapcsolódást mérő skálát (0,10) hoztunk létre. A skála átlaga a mintába került lakoságnál meglehetősen magas: a tíz variációból 5,4 volt. A városhoz közeli, ezért a városi szórakozási mintát leginkább követő falvakban járnak a jelzett helyekre a legtöbben: Hajdújárason és Ruzsán, s a legkevésbé Ramocsaházán és Agyagfalván. Az urbanizációs lejtőt követve egyértelműen *a legerősebb urbanizációs hatással élő két település vezet az itt vizsgált kapcsolódási-szórakozási lehetőségekkel élők arányával.*

⁴⁸ Időnként jár presszóba (46%), kocsmába (24%), vendéglőbe (38%) bálba (37%), meccsre (30%), moziba (12%), színházba (32%), templomba (78%), piacra (80%), plázába (78%).

⁴⁹ Elsősorban a férfiak számára tekinthető információhelynek a helyi kocsmá és a sportrendezvények. A művelődési házban szervezett programokra a férfiakat nem lehet „becsalogatni”, miközben az ő közéleti társalgásukhoz, lokális információcseréjükhöz hagyományosan hozzátartoznak a kocsmái sörözés, kávézás sportrendezvények alkalmával történő beszélgetések.

A szórakozás privát körei

A válaszadók közel háromnegyede évenként többször is, harmada legalább két-hetente-hetente informális szabadidős társaságával, körével szórakozik vendégségben vagy más társas tevékenységet végez privát összejövetelen (kártyázás, pincézés, vendégeskedés stb). A szabadidős társaságok ugyan nem feltételezik a bizalmas együttlétet, a szórakozásra, szabadidő kellemes időtöltésére alakuló köröknek nem kritériuma a szolidaritás és bizalom sem, lehet kizárólag a kellemes időtöltést biztosító célracionális kapcsolatkör, de arra mindenképpen utal, hogy az összejövetelekre eljárók nem elszigetelten élnek, hanem beintegrálódnak a falu egy-egy szegmensét összetartó cél- vagy érték-racionálisan működő kapcsolathálóba. A közös együttlét, közös játék, közös szórakozás, kedvtelés alkalmával a helyi „pletykák” megbeszélésén kívül sor kerülhet a település gondjairól, problémáiról, s más közeleti kérdésekről történő információcserére is (Simmel 1973).⁵⁰

A vendégségbe, vagy más közös szórakozást nyújtó összejövetelre járók arányában a vizsgált falvak között számottevő különbség található: a relatíve szegény Ramocsaházán a válaszadók fele szinte egyáltalán nem jön össze, nem vesz részt közös szórakozásban, a hiányok itt nem teremtenek erre kellő szabadságot és lehetőséget. Kevesen járnak szórakozni Petőfiszálláson is, ahol az ingázó munkavégzés kimerültté tesz sokakat. Velük szemben leggyakrabban élnek a szórakozás-kikapcsolódás közösségi lehetőségeivel a nemzetiségi összetartozás érzését folyamatosan erősítő határon túli, Hajdújárason és Bácsgyulafalván.

Korcsopontonként is eltérő a társasági szórakozásra fordítható idő és erő. A távolabbi településre munkába, iskolába járó, főként aktív korú fiatal lakosság kevesebb időt fordíthatna helyben a hasonló magántársasági szórakozásra, vendégeskedésre. Ennek ellenére a mintában a huszonévesek közül járnak a legtöbben társaságba, kétharmaduk havonta többször is.

A közös szórakozás falvak közötti különbsége korcsopontonként is nagy egyenlőtlenséget mutat. Petőfiszálláson a legnagyobb a korcsoportok közötti egyenlőtlenség, hiszen itt az idősebbek szinte teljesen kimaradnak a vendégséggel, játékkal, pincézéssel járó közös szórakozás lehetőségeiből, legalább havonta egy-két alkalommal csak tizedük látogat el hasonló helyekre.

A közös szórakozás jelzett alkalmából a minta közel ötöde kimarad, a gondúzó, örömteli összejövetelekből izolálódik, nem szerepel életvitelében a

⁵⁰ Simmel szerint a magántársaság sajátossága maga a társasság. Formálisan szó nincs itt a célszerűségről, csak a hasonlóak közötti kellemes időtöltésről, de az együtt töltött idő sohasem „haszontalan”, fontos az egyén számára, elsősorban a kapcsolat építése és információgyűjtés szempontjából.

közös iszogatás, pincézés, kártyázás, beszélgetés, evéssel-ivással járó vendégeskedés. A hasonló összejövetelek pedig segítik a helyi információcserét, integrálódást is a falu kis körébe, fokozzák a faluközösségbe tartozás érzését.

Falusi baráti körök és magántársaságok

A közös iszogatás, beszélgetés, játék nem feltételezi az összejöveteleken részt vevők közötti bizalmas viszonyt, vagyis csak esetlegesen biztosítja a bizalmas eszmecsere lehetőségét. Ezzel szemben a bizalom és a hasonló státusz, presztízs, vagyoni erő, sőt kölcsönös szolidaritás is elvárt a *baráti körökben*, baráti társaságokban (Simmel 1973, Welmann 1992, Utasi 2011). Míg az előzőekben vázolt összejövetelek csak a közösségi lét esélyét jelentik, a közösségi paramétereket teljes mértékben nem hordozzák, addig a baráti társaságokban a közösségi kritériumok teljes mértékben jelen vannak. A baráti körbe persze azok (is) beletartozhatnak, akikkel szabadidejükben szórakoznak az emberek, de nem minden esetben fedi egymást a két kör. A válaszadók szorosabb köre, baráti társasága intimebb, státusz-homogénebb, minden körülmények között elvárt a közösség tagjai közötti egyenlőség és kölcsönös segítségnyújtás, emellett nem csak a faluban élők köréből rekrutálódik. A helyváltoztatás, gépkocsihasználat kibővült lehetősége, a közeli-távoli városban vállalt munka mindinkább lehetővé teszi azt is, hogy a falvakban élők baráti körébe távolabbi településen élők is rendszeresen bekerüljenek. Ennek ellenére a baráti társaságok tagjainak túlnyomó többsége, akikkel rendszeres kapcsolatot tartanak a válaszadók, a településen élők vagy onnan elszármazottak közül alakul.

*A válaszadók kétharmadának van olyan baráti köre, akikkel időnként összejön, megtárgyalja a fontosnak tekintett eseményeket, megünnepli a jeles napokat.*⁵¹ A határon kívüli magyarlakta települések mindegyikén jelentősen magasabb a baráti magántársasággal rendelkezők aránya (75%-80%), mint a határon belüli falvakban (52%-62%). Ha ezeket az adatokat összevetjük a 2009-es országosan reprezentatív közösségi kapcsolatokat vizsgáló felvétel adataival, azt találjuk, hogy a magyarországi mintában baráti körrel rendelkezők átlaga (77,5%) megegyezik azzal, amit a határon túli falvakban találunk. Vagyis a határon belüli magyar falvak lemaradnak mind a magyar népességi átlaghoz, mind a határon kívüli magyar falvak magántársasági-baráti köteleihez képest (Utasi 2011).

A magyarországi és határon túli falvak közötti különbség meggyőzően jelzi, hogy a magyarországi falvak társadalmában jobban megszakadtak, elvesz-

⁵¹ A 2009-ben készült országosan reprezentatív vizsgálat adatbázisa szerint a megkérdezettek 22,5%-ának nincs barátja, 22,9%-nak egy forrásból, minden másodiknak több kapcsolatkörből is van (54,7%).

tek a tradicionális kötelékek, jobban atomizálódott a hagyományos közösség. A fokozott atomizálódás hátterében az erősebb bizalomhiány tételezhető, aminek hatása fékezi a magánkapcsolatok baráti kötelékekké formálódását. Ezzel szemben a hagyományosabb értékrendszerű, nemzetiségi hagyományokat önvédelmi jelleggel is tudatosabban őrző határon túli falvakban kevesebb akadállyal formálódnak a baráti körök. A társadalmi változások a magyarországi falvakban erősebben redukálták az emberi kapcsolatokat, mint a kényszerű összefogásra is jobban ráutalt, több tradicionális összekötő elemet is megőrzött határon túli magyar települések közösségeiben. Másrészt Magyarországon az erősebb piaci viszonyok hatására radikálisabban bomlottak fel falun és városon egyaránt a tradicionális kötelékek, itt a baráti társaságok nagyobb eséllyel alakulnak a kedvezőbb életfeltételekkel élő városi lakosság körében, mint a tradicionális kötelékeket a határon túli falvakhoz képest erősebben oldó, de a civil kötelékeket építeni életfeltételeik miatt még kevésbé képes falusi lakosság körében.

A nagyvárosokhoz közeli magyarországi falvakban különösen hiányosak a fiatalok körében a baráti társaságok. Itt még a barátságban legaktívabb legfiatalabbak között is (18–25 évesek) magas azok aránya, akiknek nincs baráti társasága. Ruzsán és Petőfiszálláson például a fiatalok és középkorúak harmadának-negyedének, az idősek felének-kétharmadának nincs baráti magántársasága. Az itt élő fiatalok közül sokan a faluhoz közeli városban, munkahelyeken töltik mindennapjaikat. Ugyanakkor éppen e két, városhoz közeli faluban a válaszadók közül többen elégedettek a lokális közösségi összefogással, összetartással, mint más településen. Minden bizonnyal az itt élők városi munkahelyükön többnyire még inkább idegennek érzik magukat, mint falujukban. Sajátos ambivalens kötődést alakít az ingázó-eljáró létforma. Felértékelődik számukra a falu közössége, életfeltételeik miatt mégis kevésbé képesek itt kisközösségekbe integrálódni, privát közösséget, baráti kört szervezni. Többségükben ugyan meg sem fordul az elköltözés gondolata, noha az is igaz, hogy sokan a városba költözéshez szükséges anyagi erővel sem rendelkeznének.

A különböző informális találkozásihelyekre, társasági szórakozóhelyekre, baráti társaságokba eljárók között találjuk a minta kétharmadát. A határon túli nemzetiségi településeken sokkal többen töltik idejüket együtt informálisan alakult kötelékeikkel, mint a határon belüli településeken. A leginkább hátrányos régióban lévő falvakban pedig kevés esélye van annak, hogy informális körökkel töltsék együtt a szabadidőt a válaszadók. Összességében a minta harmada kimarad a közös együttlét informális alkalmából. Ez a harmad többnyire izolálódik is a falu közösségéből.

SZERVEZETT, FORMALIZÁLT KISKÖZÖSSÉGEK

Szervezetek, egyesületek, klubok kötelékében

A falvakban a szervezett, formalizált közösségi élet intenzitása és minősége nagymértékben a helyi értelmiség, iskola, könyvtár, polgármester ambíciójától, áldozatkészségétől, lokálpatriotizmusától függ. Többnyire a magas presztízzsel rendelkező helyi vezetők szervezik a falvak közösségi életét. Ha van a faluban olyan vezető, aki hivatásának tekinti a falu közösségének formálását, felvállalja a helyi közösségek szervezését, akkor számos lehetőség kínálkozik a helyben lakók közösségi részvételére, civil szervezeti tevékenységére. Ha nincs jó és áldozatkész szervező, ha kevés a helyi értelmiségi, ha nincs teljes hatáskörrel működő iskola, akkor a faluban sivatár lesz a szervezett közösségi élet. Az interjúk szerint nagymértékben függ a civil közösségi élet az önkormányzati vezetők ambíciójától is. Ahol a polgármester fontosnak tartja a helyi közösségi összetartást, ott ösztönzi a „pályáztatás” lehetőségét, és igyekszik pénzt is előteremteni a civil közösségek működéséhez. A kérdőívben tizenhatféle lehetséges, szervezeten működő civil kört, egyesületet, szervezetet soroltunk fel, s azt kutattuk, hogy a falvak milyen aránya vesz részt ezek közül valamelyik kör tevékenységében, illetve a szervezeti, egyesületi kapcsolatok a falvak milyen arányát érintik.⁵²

A feltérképezett szervezett, formalizált civil kisközösségek közül kiemelkedően magas aránnyal jelezték részvételüket a falvak lakói a *vallási közösségekben*. Ez ugyan többnyire nem civil közösséget jelent, hanem tradicionálisan a vallási szertartások, események heti-havi individuális látogatását, ám a válaszadók szubjektív besorolása szerint a vallási közösségekben részt vevők aránya sokkal magasabb (45%), mint bármely más közösségben, egyesületben (Putnam 1995, 2000, Csizmadia 2002).⁵³

A két erdélyi faluban, Bögözön és Agyagfalván a lakosság mintegy negy-ötöde református, s csak negyede-ötöde katolikus. Ramocsaházán a lakosságot közel fele-fele arányban jegyezték be reformátusnak és katolikusnak. A többi vizsgált falu lakóinak túlnyomó többségét a katolikus vallásba jegyezték be. Nagyon alacsony azok aránya minden faluban, akiket semmi-

⁵² Önkormányzati testület (5,4%), polgárőrség (3,1%), gazdakör (2,8%), közös gazdálkodás (3,2%), tűzoltó (3,6%), asszonykör (3,2%), sportkör (4,2%), kulturális (6,6%), nemzetiségi (2,6%), hagyományőrző (6,9%), idősek (7,2%), vallási (45,4%), ifjúsági (1,2%), vadász (2,5%), lokális (5,3), más lokálpatrióta (2,5%).

⁵³ Putnam gondolatait (1995) elemezve Csizmadia Zoltán (2002) kiemeli, hogy a vallási közösségek a társadalmi szerepvállaláshoz nélkülözhetetlen képességek és készségek „inkubátorai”.

lyen vallásba sem jegyezték be (1,3 %), azoké pedig még ettől is alacsonyabb, akik megtagadták a választ a vallással kapcsolatos kérdésre. *A szekularizáció tehát a magyar falvakban nem ment végbe, ha azt a vallásba bejegyzettek adataira szűkítjük.* A vallásba bejegyzettek összetételének változása is kicsi, hiszen a két domináns valláson kívül a vizsgált falvakban kizárólag Bögözön található kis lélekszámmal harmadik vallási közösség (baptista 3,2%).

A vallás célja ma a falvakban nemcsak a tradicionális kulturális tradíciók és értékek őrzése, a hitélet szervezeti kerete, hanem a helyi szervezett közösségi élet legszélesebb népiességet összefogó terepe is.⁵⁴ A válaszadók ötöde kivételével a falvak lakói ma is valamilyen intenzitással eljárnak templomba, de rendszeresen (legalább havonta 1-2 alkalommal) csak a válaszadók harmada, s a hetenként templomba járók ma már hasonlóan alacsony aránya található falvakban is, mint az országos népiességi mintákban (16%) (Tomka 2006).

A vallásos identitás mértékét jelzi, hogy a „vallás tanítását követő” vallásosnak csak a minta negyede vallja magát. A nagyvárosi urbanizáció szekularizációs hatását tükrözi, hogy Ruzsán félannyian vallották magukat (14,3%) az egyház tanítása szerint élőnek, mint a minta átlagában. A túlnyomó többség a vizsgált falvakban, csakúgy, mint a városokban, a „maga módján vallásos” (65%).

A határtól legtávolabbi magyarlakta nemzetiségi falvakban (Bögöz, Agyagfalva, Bácsgyulafalva) őrizték meg a legerősebben a tradicionális vallásos kötődést, de még itt is a minta átlagához képest csak kicsit magasabb azok aránya, akik a vallás tanítása szerint élnek vallásos életet, vagyis a vallás számukra is inkább a közösségi létet védő kulturális összetartó erő, intézményesült, szervezett formalizált közösség.

A falvakban működő szervezett, formalizált közösségek többsége más és más réteget céloz meg, ennek eredményeként – noha minden szervezett közösségbe csak a lakosság néhány százaléka tartozik – összességben a nagyarányú vallási közösségi tagság nélkül is a falvak lakosságának mintegy harmada tartozik valamilyen formalizált szervezetbe, egyesületbe (32,7%). Ha pedig a vallási közösséget is beszámítjuk, akkor a falusi minta több mint fele (59%) tagja legalább egy formalizált közösségnek, egyesületnek.⁵⁵

A *vallási közösségi köteleket is beszámítva* a legtöbben a határon túli, ám a határtól legtávolabbi, nemzetiségi létében leginkább elszigetelt magyarlak-

⁵⁴ Tomka (2006) szerint a közös hit összeköti az embereket, közösséget teremt. Számos gondolkodó emiatt a vallás legfontosabb sajátosságát nem is a hitben, hanem az egyéneket összekapcsoló, társadalmassító, közösségteremtő képességében látja.

⁵⁵ Országosan reprezentatív vizsgálatokban a formalizált civil szervezetekben, egyesületekben részt vevők mintaaaránya néhány százalékkal alacsonyabb: 28% (2009).

ta településeken kapcsolódnak a kérdőívben felsorolt formalizált szervezett közösségek, körök valamelyikéhez (Agyagfalva, Bögöz, Bácsgyulafalva 62-70%-a), a legkisebb arányban a magyarországi keleti országrész hátrányos régiójának településéről, Ramocsaházáról, noha még itt is minden második falubéli kötődik valamilyen szervezett közösséghez.

Ha a vallási közösségi tagságot nem számítjuk, és csak a többi „civil” és/vagy más szervezett kisközösségi kapcsolatokhoz kötődőket összesítjük, akkor a civilizációs-urbanizációs létfeltételekkel leginkább élen járó falvak: *Petőfiszállás és Ruzsa vezet.* E két falu nagyváros közelében található, ami növeli lakóinak civilizációs szükségleti szintjét, emellett a helyi vezetők intenzív szervezéssel is biztosítják számukra a közösségi élet lehetőségeit.

Alig marad le tőlük Bácsgyulafalva, ahol az előzőekkel ellentétben elsősorban nem a városi hatás élteti az intenzív formalizált közösségi életet, *sokkal inkább a tradicionális nemzetiségi-kulturális közösségi hagyományok ápolásának igénye, amely egyszersmind önvédelmi válasz* a délszláv háború után a faluba települt nagyarányú szerb lakosság elkülönülő összezárására. Itt láthatóan elsősorban a nemzetiségi elszigeteltség fokozza a szervezett közösségi összefogást.

Rituális faluközösségi rendezvények

A vezetők tudatosan szerveznek olyan közösségi összejöveteleket, ahová minden jelenlegi és elszármazott falubelit meghívnak és hazavárnak. Ezeknek az összejöveteleknek többsége évenként ismétlődő olyan rituális összejövetel, amelyet az önkormányzat és/vagy az iskola, esetleg a művelődési otthon szervez. Ahol a szervezők lokálpatrióták, s fontosnak tekintik a faluközösségi összejöveteleket, ott nagy tömeget és minden korosztályt megmozgató sikeres, emlékezetes eseményre kerül sor.

A vizsgált falvakban a legáltalánosabban szervezett faluközösségi rituális események a *falunapok*, ahova a helyben lakók mellett az eltávozott leszármazottak és a környező települések lakói is szívesen ellátogatnak. Hasonló funkciót töltöttek be korábban a falusi templomok védőszentjének nevéhez, névnapjához kapcsolódó „búcsúk”. Noha a falunapokat a vallásellenes ideológia alapján a korábbi rendszer idején éppen a búcsúk ellenpontjaként szervezték meg, szerencsére ma a falvak többségében mindkét eseményt megtartják, így inkább növekedett a falu egészét megmozgató rituális közösségi alkalmak száma (Boissevain 1992, Rappaport 1999).

Az évenként ismétlődő faluközösségi alkalmak között vannak olyanok, amelyek meghatározott életciklushoz, életkorhoz tartozókat erősebben vonzzák, mint másokat. Például az iskolai rendezvényekre a szülők mellett a nagyszülők, szomszédok, barátok, más rokonok is elmennek, miközben a

szervezők dominánsan a szülőkre számíthatnak. A különböző alkalmak látogatóinak feltérképezésekor arra vonatkozott a kérdés, hogy a családból valaki megjelent-e a felsorolt faluközösségi eseményeken. Tízféle faluközösségi összejövetelre kérdeztünk.⁵⁶ A legtöbb családból legalább egy családtag falunapon (69,7%) és búcsún (55,4%) vett részt, ezt követik a karácsonyi (42,3%) és iskolai/óvodai ünnepségek (40,6%), majd a lakodalmak (36%), de a többi falurendezvényen is minden ötödik válaszadó családjából megjelent valaki. A fiatalok és középkorúak szinte azonos eséllyel látogatják a felsorolt nagy faluközösségi összejöveteleket, ünnepségeket, még a legidősebbek korcsoportjából is alig alacsonyabb az egész falut érintő eseményeken résztvevők aránya.

A minta legnagyobb aránya a határhoz közeli magyarlakta vajdasági faluban, Hajdújárason vesz részt a szervezett rituális faluközösségi rendezvényeken, s itt a legalacsonyabb a szórásérték is, vagyis a részmintán belül a legkisebb egyenlőtlenséggel találhatók az itt élők ezeken a közösségi összejöveteleken. A meglehetősen jómódú nemzetiségi falu vezetői nagy hangsúlyt helyeznek az egész falut megmozgató összejövetelekre, s a szervezők eredményessége is kiemelkedő. A legkisebb eséllyel a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Ramocsaházán élők részesei hasonló rendezvényeknek, ahol kevesebb alkalom kínálkozik a faluközösségi összetartás fokozottabb rituális megerősítésének.

A faluközösség egésze számára évenként megrendezett tízféle szervezett rendezvényből a felvételt megelőző évben átlagosan több mint hármat látogattak a megkérdezettek (illetve családjukból valaki). Ezek a rendezvények a faluközösségi együvé tartozás rituális megerősítését segítik, s az adatok szerint a válaszadók túlnyomó többsége él is ezzel a lehetőséggel. A mintában tíz családból legfeljebb egy olyan akadt, ahonnan senki sem látogatott el egyetlen faluközösségi rendezvényre sem. A falvak eredményesen szervezik és őrzik a rendezvényekkel a közösségi kohéziót, az összejöveteleket a helyi vezetők minden faluban kiemelkedően fontosnak tekintik, s bár eltérő mértékben, de ezek segítségével képesek fokozni a közösségi összetartást.

A KÖZÖSSÉGEK SZINTETIZÁLT MUTATÓJA

Számszerűsítettük a különböző informális és/vagy szervezett civil kisközösségi kapcsolattal élők arányát az egyes falvakban, számításba vettük azokat a köröket, találkozóhelyeket, ahol a falubéliek megerősíthetik kötelékeiket. A különböző forrásból származó kisközösségi kapcsolatok összesítésével

⁵⁶ A családból részt vevők aránya: búcsú (55,4%), farsangi bál (19%), májális (19%), karácsony (42,3%), szilveszter (12,4%), idősek napja (21,5%), falunap (69,7%), lakodalom (36%), óvodai/iskolai ünnepség (40,6%), más faluközösségi esemény (21%).

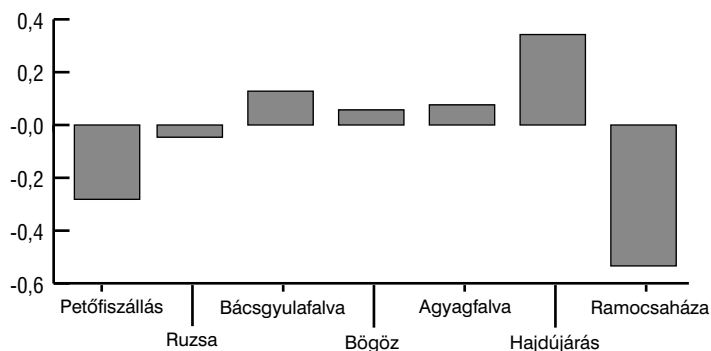
szintetizált skálát alkottunk. Feltételezésünk szerint ez a skála szimbolizálja a kisközösségi kötődés mértékét. A közösségi kötődést jelző mérce negatív pólusa azt is jelzi, hogy a falvakban élők milyen aránya izolálódik, mekkora a falvakban az a népességi arány, akiknél nincs arra remény, hogy kialakuljon a közeleti részvétel igénye (Castel 1993, Ferge 2000).

Feltételeztük, hogy majd a közeleti érdeklődésre és aktivitásra vonatkozó információk megszerzését követően meg tudjuk válaszolni a kutatás alaphipotézisét, amely szerint az intenzívebb közösségi életet élő falvakban – függetlenül attól, hogy a közösségi lét informális, tradicionális vagy piacgazdasággal alakuló, formalizált, szervezett, civil kezdeményezésre történik-e – megjelenik az egyének helyi politikai-közeleti szükséglete, s vele párhuzamosan a helyi demokratikus közösségi részvétel, participáció esélye is.

A kisközösségi kötelékekre vonatkozó korábban vizsgált változók információanyagának összesítésével hoztuk létre az *összevont közösségi indexet* (informális közösségek + formalizált közösségek + faluközösségi rítusok + privát összejövetelek + kimozdulással közösségi szórakozó együttlét).⁵⁷

Az *összevont közösségi index* legalacsonyabb átlagértékét Ramocsaházán, a legtöbb közösségi köteleket jelző legmagasabb szintet Hajdújárason találtuk. Az alacsony közösségi kötődést jelző faluban – mint láttuk – egyszersmind a leggyengébbek az egyének vagyoni helyzetére és regionális életfeltételeire utaló mutatók is, s ez egyértelműen lazítja a lakosság közösségi kötelekeit is.

24. ábra: A szintetizált közösségi index átlagai a minta településein (Z-scoreok)

⁵⁷ ÖSSZKÖZÖSSÉGI index elemei: INFORMKÖZ (=informális közösségek), FORMKÖZÚJ (= formalizált civil közösségek), FALUKÖZÖSSÉGI (= az egész falut megmozgató rituális összejövetelek), INDIVIDUÁLISZÓRAK (= individuálisan választott közös kulturális fogyasztás, szórakozások).

A közösségi index átlagai azt is jelzik, hogy a határon belüli falvakban a határon túli nemzetiségi falvakhoz képest mindenütt alacsonyabb az index átlagértéke. Vagyis a *mindennapi közösségi kapcsolatok mért területeinek összesítése a nemzetiségi falvakban intenzívebb közösségi életet jelez, mint a határon belüli falvakban*. A közösségi kapcsolatok határon belüli és határon túli falvak közötti különbsége arra utal, hogy az erdélyi és vajdasági falvak lakói több közösségi együttléttel igyekeznek őrizni kisebbségi nemzetiségi kulturális egységüket.

A három magyarországi falu mindegyikében az átlagosnál alacsonyabb az összevont közösségi index értéke. Itt a tradicionális közösségek erősebben felbomlottak, mint a határon túli településeken, miközben a lassú és elmentmondásos civilizációs fejlődés, felemás modernizáció mellett nehezen fejlődött/fejlődik a civil közösségi összefogás. Ez az exlex állapot gyengíti a helyi kisközösségi életet. *A leginkább közösséghiányos Ramocsaháza. Informális közösség itt kevés található, miközben a szervezett kisközösségek, összejövetelek alkalmainak fejlődését gátolják a hátrányos regionális lokális életfeltételek*.

Az összevont közösségi index szignifikáns és közepesen erős korrelációt jelez mind a vagyoni javakat mérő (corr. 360**), mind az iskolázottság szintje szerinti skálával (corr. 244**). A korrelációs kapcsolatok szerint tehát a szűkös vagyoni javakkal rendelkező és a másoktól alacsonyabb műveltséget, iskolázottságot jelző falvakban átlagosan gyengébb a kisközösségi élet, mint a kedvezőbb életfeltételekkel élő, magasabb vagyoni jólét birtokában élő településeken. Ugyanakkor az is világos, hogy az összevont közösségi index kapcsolata a *még az előzőektől is erősebb az életkorral* (corr. -414**), ahol is a negatív előjel arra utal, hogy *a később születettek, a fiatalabbak közösségi jelenléte intenzívebb, mint az idősebbeké*, függetlenül attól, hogy sokan közülük a falvakból eljárnak dolgozni vagy tanulni, hogy közülük is sokan iskolázottsági-műveltségi hiánnyal és/vagy szűkös javakkal élnek.

KÖZÉLETI ÉRDEKLŐDÉS ÉS AKTIVITÁS

A kutatás célja annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a közösségi kapcsolatok mértéke hatást gyakorol-e, s ha igen, milyen mértékben a helyi politikai és közéleti érdeklődésre, aktivitásra, és azon túl a helyi demokratikus participációra. Azt gondoljuk, hogy *minél intenzívebb közösségi életet él egy falu lakossága, minél sűrűbb a településen az egyéneket összefűző kapcsolatok hálója, annál inkább lehet esélye a település politikai-közéleti aktivitásának, demokratikus megnyilvánulásainak*.⁵⁸ Azt valószínűsítettük, hogy a falvakban azért lehet in-

⁵⁸ Nagyobb a sűrűség, ha az adott közösségen belül minél több személyhez fűzi kötelek a közösséghez tartozókat (Angelusz és Tardos 1998).

tenzivebb a közösségi élet, mint a városokban, mert a közvetlen kapcsolatok, a nagyszámú közvetlen találkozás miatt itt általánosabb a kölcsönös ismeretség. Ennek talaján pedig erősebb lehet az egymás iránti bizalom, s a családon-rokonságon kívüli szomszédsági közösség tagjai körében alakuló kölcsönös szolidaritás is, mint az erős kapcsolatokat redukáló és elsősorban nagyszámú másodlagos kapcsolatot termelő, kapcsolatokat jobban atomizáló városokban.

Az erősebb falusi közösségi életet feltételező érvvel szemben azonban azt is tudjuk, hogy a közéletiséget többnyire fékezi az a körülmény, hogy a települési egyenlőtlenségek miatt a kis falvakban többnyire alacsonyabb az átlagos iskolázottság-műveltség és a vagyoni jólét szintje, s alacsonyabb a civilizációs szint. Ez utóbbi pedig alacsonyabb szükségleti szintre kényszeríti az itt élő lakosság jelentős arányát, következésképpen fékezi, hátráltatja a politikai-közéleti érdeklődés és aktivitás igényét is.

Az életfeltételek falusi településeken érvényesülő imént vázolt ellentétes hatását tudomásul véve hipotézisünk szerint a falusi közösségek ambiciózus vezetéssel, irányítással fokozhatják a helyi közösségi életet, s hatására fokozódhat a falvak közéleti aktivitása, majd a közélet és a demokratikus önirányítás esélye is. Úgy véljük, hogy a falvakban a közéletiség alakításában kiemelkedő szerep jut a helyben élő, magas presztízsű vezetőknek, a falusi közösséget szervező helyi értelmiségnek.

A politika iránti érdeklődés

A helyi közélet és helyi politika iránt a válaszok szerint egyáltalán nem és/vagy nem érdeklődik a minta harmada (31%). *Érdeklődő/nagyon érdeklődő a megkérdezettek alig magasabb aránya (38%).* Ezáltal a közéleti-politikai érdeklődést mérő skála megközelítőleg hármas tagolódású. Ugyancsak hasonló hármas tagolódást kapunk, ha az országos közélet és politika iránti érdeklődést vizsgáljuk.

A helyi politika és közélet iránti legerősebb érdeklődést Agyagfalván és Hajdújárásán találtuk, ám ezeken a településeken egyúttal kiemelkedően magas szórásértékeket is mértünk, vagyis a lakosság átlagosan relatíve magas érdeklődése a helyi közélet és politika iránt e két határon túli faluban meglehetősen nagy belső polarizáltságot jelez. Ez utóbbi körülmény ellenére megállapítható, hogy a határon túli magyarlakta települések helyi közéleti-politikai érdeklődése átlagosan intenzívebb, mint a határon belüli településeken.

Az országos politika iránti érdeklődés ugyancsak Hajdújárásán a legerősebb, s a nagyon magas szórásérték itt is a lakosság politikai érdeklődésének polarizáltságára utal. A vajdasági település – legalábbis a falu jelentős hányada – in-

tenzíven érdeklődik mind a helyi, mind az országos politikai események iránt. (Meglehet, hogy a kiugró közeleti-politikai érdeklődés összefügg a felvétel időszakában zajló választási előkészületekkel.) Ugyanakkor az is szembetűnő, hogy az országos politikai-közeleti kérdések iránti érdeklődés korántsem mutat olyan nagy különbséget a határon túli és határon belüli falvak között, mint a helyi közelet.

A közeleti eszmecsere és aktivitás

A falu problémáiról, mindennapi ügyeiről (szomszédokkal, boltban vagy más nyilvános helyen, vagy a falu vezetőit felkeresve) megközelítőleg hasonló mértékű a falubeliek egymás közötti társalgással megvalósuló információcseréje minden településen. Az elszigeteltségben élő vajdasági Bácsgyulafalván a leggyakoribb a mindennapi ügyekről szóló eszmecsere, míg a nagyvároshoz közeli Ruzsán fordul elő legritkábban a közösségi társalgás a falu mindennapi problémáiról.

A helyi közeletről, politikáról szóló eszmecsere az előzőtől kisebb kört érint, ám e területen leginkább Ramocsaháza emelkedik ki. A nagyon magas szóráserték a településen belüli egyenlőtlenséget jelezve azonban itt is megjelenik. Ruzsa itt a mélypont, ahol a legkevesebben, illetve legritkábban társalognak a helyi közeleti-politikai kérdésekről.

A falu körülményeinek pozitív alakítása, változtatása érdekében történő esetleges közeleti-politikai fellépést – petíciót, engedélyezett tüntetést, nem engedélyezett tüntetést – a különböző falvak választadói hasonló eséllyel vállalnák, csak a Ramocsaházán élők közül maradna távol a többi faluhoz képest jelentősen magasabb arány a hasonló szervezett, aktív közeleti megnyilvánulásoktól. Ruzsán, vagyis a leginkább urbanizációs hatással élő településen vállalnák legnagyobb eséllyel az aktív közeleti fellépést, míg a legkevésbé a nagy nehézségekkel küzdő települések lakói közül. A helyi politikai aktivitás legtömegesebb formája az *önkormányzati választáson* történő részvétel. A választadók négyötöde megjelent a választáson, ám *a választást megelőző jelölő gyűlésre még ötödük sem ment el*. Sokan azért nem, mert úgyis ismerik a jelölteket, alkalmuk van/volt máshol is beszélgetni velük, de sokkal inkább azért nem járnak választási gyűlésre, mert a formalizált helyi közeleti-politikai aktivitás igénye alacsony. Jelentős különbség található persze e tekintetben is az egyes települések között. Az okok többirányúak, a vizsgálat erre nem tért ki, de a mélyin-terjük azt jelezték, hogy a lokálisan szervezett helyi politizálás nagyon keveseket tud megmozgatni. A közeletiség közvetlen formája, a közvetlen aktivitás pedig a falvakban is nagyon fontos lenne. Csak ez védené meg a lokális kiskö-

zösségeket a helyi hatalom önérvényesítő antidemokratikus megnyilvánulásaitól. Bibó a közvetlen közéleti-politikai részvétel jelentőségét hangsúlyozva írta, hogy „semmiféle [...] érdekképviselési demokrácia nem pótolhatja a közösség egyetemes demokráciáját, azt az alapvető modern követelményt, hogy minden felnőtt ember [...] *illetékes, jogosult és köteles* a közösségi élet legfontosabb ügyeiben véleménnyel bírni és véleményt nyilvánítani. S ha ennek megfelelő fóruma nincsen, akkor az országos politikában óhatatlanul egy szűk körű oligarchia kerül uralomra, mely a tömegeket politikailag »éretlen«, zavaró elemnek tekinti” (Bibó 1990).

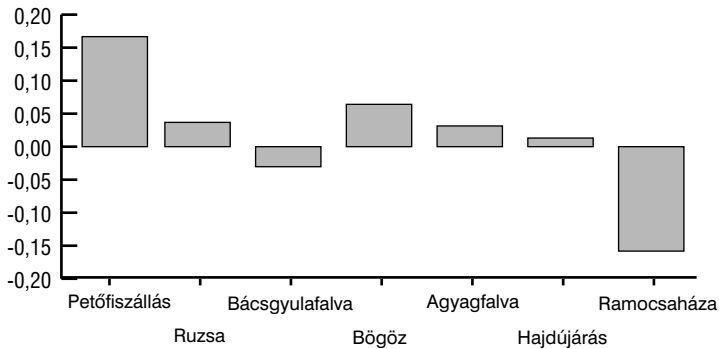
A közösségi élet legfontosabb ügyei közé tartozna nyilvánvalóan az, hogy ki képviseli majd a lokális közösséget, ki lesz a polgármester, ki lesz az országgyűlési képviselő. A véleménynyilvánításhoz azonban még kezdetleges a falvakban a közéleti igény, hiányzik az önjagztatáshoz önbizalmat adó iskolázottsági-műveltségi, vagyoni szint. Jóllehet – részben egyetértve Bibóval –, a véleménynyilvánítás nemcsak jog, de kötelesség is lenne, ehhez azonban elengedhetetlen az információ. Kutatásunk célja éppen annak vizsgálata, hogy a falvakban a közösségi kapcsolattal élő meglehetősen széles népesség mekkora aránya lesz képes „venni” az információt és véleményezni a helyi, majd az országos közélet legfontosabb ügyeit.

A KÖZÉLET SZINTETIZÁLT MUTATÓJA

A közéleti-politikai kérdésekre vonatkozó változók szintetizálásával létrehoztuk a politikai-közéleti aktivitás és érdeklődés mértéke szerint skálázó lineáris indexet, ezzel mértük a lokális közéleti-politikai érdeklődés települések közötti differenciáltságát. Az index elemei közé építettük (1) a legutóbbi választási gyűlésen történő részvételt, (2) a helyi és/vagy országos közéleti-politikai kérdések iránti érdeklődés mértékét, (3) a falut érintő közéleti-politikai kérdésekről történő eszmecsere gyakorisága szerint skálázót, valamint (4) a közéleti-politikai célok érdekében szükség esetén petíciót aláírókat, engedélyezett, illetve nem engedélyezett tüntetést vállalókat összesítő változókat.

A közéleti érdeklődés és aktivitás különböző területeit egyenként skálázó változók összevonásával létrehozott összesített *közéletet mérő lineáris skála* (0–33 fokú) szerint a politikai-közéleti aktivitás és érdeklődés a legintenzívebb Petőfiszálláson, a legkevésbé intenzív Ramocsaházán.

25. ábra: A politikai-közeleti aktivitás szintetizált indexének átlagai a minta településein (Z-score-ok)

A közeleti részváltozókat kumuláló összevont index hierarchiába rendezi, egymáshoz képest világosan felrajzolja a falvak közeleti-politikai életének különbségét, azonban csak az átlagos értékeket képes jelezni, pedig az átlagok mögött megbújnak a falvak rétegeinek egyenlőtlenségéből eredő különbségek. A lineáris index átlaga elfedi a rétegek közötti közeleti egyenlőtlenséget, nem ad információt arról, hogy a különböző társadalmi rétegek, csoportok az egyes településeken milyen eséllyel alakítják a közeleti-politikai érdeklődést és aktivitást. Ez fontos információ, hiszen a közeleti érdeklődést mérő alapváltozók szórásértékei jelezték, hogy az egyes falvakban jelentősebb, máshol kisebb egyenlőtlenség található, s emiatt a közeleti érdeklődés és aktivitás, valamint a közeleti eszmecsere a válaszadók különböző csoportjainál eltérő területeken lehet erősebb vagy gyengébb. A magas átlagok elfedhetik azt a veszélyt is, hogy akár egy szűk körű nagyon aktív, közeleti falusi társadalmi csoport kezébe kerülhet a közügyek alakítása, miközben esetleg a többség képtelen hangot adni véleményének.

Az előzők arra készítették bennünket, hogy a közeleti aktivitás falvakon belüli csoportsjátosságait, rétegekülönbségeit is vázolni képes olyan közeleti indexet konstruáljunk, amellyel már a vizsgált falvak eltérő csoportjaira, rétegeire jellemző közeleti sajátosságokat is fel tudtuk tárni. A közeletiséget mérő korábban már ismertetett valamennyi alapváltozó bevonásával klaszteranalízissel három, elkülönülő csoportot tudtunk differenciálni:⁵⁹

⁵⁹ Bevont változók: (1) helyi és országos politika iránti érdeklődés, (2) a falusiak egymás közötti politikai eszmecsereje, (3) a protestáló közösségi akciókban történő részvétel készsége: petíció, tüntetés, (4) eszmecsere a falu aktuális problémáiról.

Formalizált közéleti (1. klaszter) (27,7%) (= individuálisan politizáló)

Informális közéleti (2. klaszter) (31%) (= közösséggel politizáló)

Közélettől elzárkózó (3. klaszter) (41,3%) (= nem politizáló)

A háromkategóriás közéletiséget mérő klaszterindex eloszlása azt jelzi, hogy Ruzsán és Agyagfalván a lakosság közel fele marad távol, izolálódik mind az informális, mind a formalizált közéletiség alkalmaitól, lehetőségeiből (48,5%-45,8%). Agyagfalván a válaszadók bizonyára intenzív családi gazdaságot folytató életvitelük miatt, szoros napi munkaidejük hatására távolítják önmaguktól a közéleti aktivitást, véleményformálást. Ruzsán, ahol sok az aktív korú bejáró munkavállaló, akiknek ugyancsak kevés ideje marad a lokális közéletre, kevés helyi információhoz is jutnak, hiszen napi távollétük miatt kevésbé tudnak részt venni a település mindennapjaiban. A minta átlagához képest csak kicsit magasabb Ramocsaházán a közélettől távolmaradó népesség (44%) aránya. Itt a többi faluhoz képest szűkösebb vagyoni jólét és általánosan alacsonyabb képzettség, iskolázottság vonja el a lakosok magas arányának érdeklődését és aktivitását a politikai közéleti szférától.

A különböző életfeltételi determinánsok közéleti csoportokra gyakorolt eltérő hatását elemezve azt találtuk, hogy a nagyon intenzív, elsősorban egyéni politikai-közéleti érdeklődést és szervezett közéleti-politikai aktivitást jelző, *formalizált közéleti keretekben, ám helyi közösségtől elszigetelten, „individuálisan politizáló”* első csoportba az átlag feletti vagyoni jóléttel élők, a fiatalabbak, a legalább érettségizettek, valamint elsősorban férfiak tartoznak. Ők a falu közösségétől többnyire exkluzívan elzárkóznak, a szomszédsági közösség tagjaival politikai-közéleti kérdésekről eszmecsere alig folytatnak. Ugyanakkor egyénileg a „hivatalosan” szervezett petíció-aláírást, tüntetést is vállalnák. Legnagyobb eséllyel a falvak legkedvezőbb életfeltételekkel élő autonóm tagjait találjuk ebbe a csoportba, akik individuális értékeiket/érdekeiket követik politikai-közéleti állásfoglalásukkal, miközben a falusi lakossággal alig vállalnak közösséget, egységet, nem hajlandók megvitatni a helybeliekkel közéleti-politikai véleményüket. Ennek a csoportnak tagjaitól nem várható, hogy majd ellátják a helyi demokratikus igényszintet katalizáló közéleti értelmiségi szerepet (Bibó 1990).

A középső klaszterbe tartozók a politikai-közéleti kérdések iránt az első clusterhez hasonló mértékben érdeklődnek, emellett közéleti-politikai véleményüket a falu közösségével gyakori eszmecsere folytatóva formálják. *A közösséggel politizálók* a falubeliekkel, szomszédságukkal rendszeresen megbeszélnek a helyi közéleti kérdéseket, ám szervezett protest megnyilvánulásra – petícióra, tüntetésre – nem vagy alig vállalkoznának. A minta átlagához képest kedvezőbb vagyoni javakkal rendelkeznek. Elsősorban a falvak megbe-

csült szakembereit találjuk közöttük, jelentős arányuk szakmunkásképzővel vagy diplomával rendelkezik, korcsoportok szerint pedig legalább középkorúak vagy idősebbek, többségük férfi. Közülük kerülnek ki a falusi közelet és politika legeredményesebb befolyásolói, közeleti hangadói.

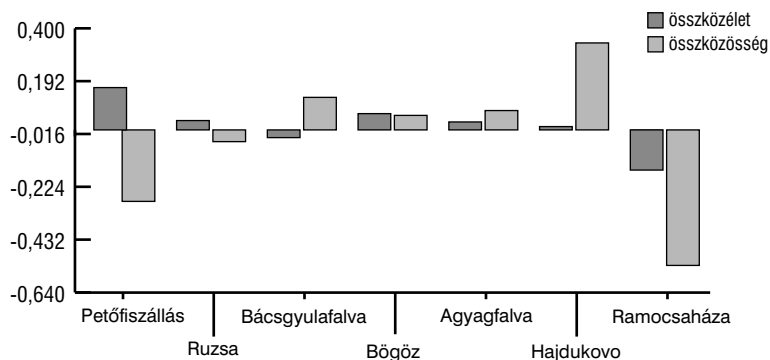
A *közélettől elzárkózók, izoláltak csoportjába a legnagyobb eséllyel* az átlagosnál szűkösebb vagyoni javakkal rendelkezők, korcsoportok szerint pedig a legfiatalabbak és az idősek, műveltség-iskolázottság szerint a legfeljebb nyolc osztályt végzettek, a nemek közül pedig nagyobb eséllyel a nők kerülnek. Az életfeltételi paraméterek szerint tehát összességében ebbe a csoportba jellemzően a falvak közösségének leginkább szűkölködő, hátrányos életfeltételű tagjai kerülnek, akik számára nehézséget jelent a mindennapi élet szervezése, megélése, és/vagy a primer javak előteremtése, akiknek szükségletrendszerébe a hiányos létfeltételek, a mindennapi létért folytatott küzdelem miatt nem épülhet(ett) be a közelet iránti igény. Ha a különböző csoportokban az egyes iskolai fokozatokba tartozók megoszlását keressük, szembetűnő ugyan, hogy a legfeljebb nyolc osztályt végzettek kiemelkedően magas aránnyal kerülnek az izoláltak közé, ám az is világos, hogy *a falun élő diplomások mindhárom közeleti klaszterben hasonló aránnyal találhatók*, tehát az izoláltak, a közélettől teljesen elzárkózók között találjuk a diplomásoknak is mintegy harmadát. Ez pedig arra utal, hogy a helyi legképzettebbek harmada exkluzívan éli formalizált keretek között a falusi közösségen integy „átlépve” éli közeleti-politikai életét, a harmadik harmad pedig izoláltan. A diplomásoknak mintegy harmada él együtt közösségi-közeletet a falvak lakosságával.

TÁRSADALMI PARTICIPÁCIÓ – A KÖZÖSSÉGEK ÉS KÖZÉLET KÖLCSÖNHATÁSA

Kutatási hipotézisünket követve immár azt kereshetjük, hogy van-e összefüggés, s ha igen, akkor milyen erős a településen a közösségi kapcsolatok mértéke és a közeleti érdeklődés és aktivitás szintje között, illetve – a mérőeszközök szimbólumrendszerével kifejezve – *milyen kapcsolat van a lineáris összesített közösségi skála és a lineáris összesített közeleti skála között*. A standardizált (Z-score-okban mért) közösségi index és a standardizált politikai-közeleti index egymással mért korrelációja a hipotézisnek megfelelően szignifikáns és meglehetősen erős (corr. 302**). A két lineáris index kapcsolatával a falvakra jellemző átlagos közösségi kapcsolatok és közeleti aktivitási értékek összefüggése igazolható. A közösségi és közeleti index egymással mért meglehetősen erős és szignifikáns korrelációja szerint az intenzívebb közösségi kapcsola-

tokkal élő falvakban általában szignifikánsan intenzívebb a közéletiség is. Falvanként vizsgálva azt vártuk, hogy a közösségi és közéleti index mindenhol párhuzamosan halad, vagyis azokban a falvakban, ahol az átlagosnál gyengébbek a közösségi kapcsolatok, ott átlag alatti lesz a közéleti-politikai érdeklődést mérő index értéke is, és fordítva.

(26. ábra) A szintetizált közéleti és közösségi index átlagai a vizsgált településeken (Z-scoreok)

Ezzel szemben elsősorban Petőfiszálláson és Ruzsán, de Bácsgyulafalván is ellentétes a két index trendje. Petőfiszálláson és Ruzsán az összesített közéleti-politikai index értéke a többi faluval összehasonlítva átlag fölötti és különösen Petőfiszálláson relatíve magas, míg a közösségi kapcsolatok indexe átlag alatti. Ezeken a településeken nem igazolódott a kutatás hipotézise, amely a közösségi kapcsolatok magas igényéhez magas politikai-közéleti igényeket is prognosztizált. Vagyis ezekben a falvakban a közéleti-politikai igények a mindennapi lokális kisközösségi kapcsolatok szűkössége ellenére is magasak. A településre vonatkozó adatok és körülmények ismeretében feltételezzük, hogy itt a két index eltérése a település város és falu közötti ellentmondásos társadalmi-regionális helyzetből adódik, és az ennek nyomán alakuló ambivalens értékpreferenciákból és életfeltételekből következik. Elsősorban a nagyvároshoz közeli lokális pozíciónak, sokak eljáró városi munkahelyének következménye. Úgy tűnik, hogy itt és a hasonló településeken a helyi élet- és munkalehetőségek szűkösségével szemben a közeli város által nyújtott kedvező lehetőségek eredményezik az ellentmondást a gyenge mindennapi

közösségi kötődés és az intenzív politikai-közeleti aktivitás, érdeklődés között, ez utóbbi javára. A közeletiséget fokozza, hogy ezeknek a nagyvároshoz közeli falvaknak válaszadói relatíve magasán iskolázottak-műveltek. Az átlagosnál magasabb műveltség-iskolázottság, civilizációs szint az itt élők politikai-közeleti szükségleteit viszonylag magasra emeli, miközben nem igazán tudnak/hajlandók időt szánni a falu közeletét segítő közösségi eszmecserékre. Annak ellenére, hogy ezeken a településeken alacsony a válaszadók kisközösségi informális és civil kötődésének mértéke, a falu közösségének összetartásáról pozitívan nyilatkoztak. Az itt élők kevésbé kötődnek ugyan a falu kisebb közösségeihez, kívülrállóként, individuálisan fogalmazzák meg politikai-közeleti véleményüket, kevesen vesznek részt a helyi háztartásközi segítségnyújtásban, szolidaritásban is, mégis másokhoz képest pozitívabb véleménnyel vannak lakóhelyi közösségük összetartásáról.

Bácsgyulafalván is ellentétes a közösségi és közeleti index trendje, ám az előző két faluhoz képest éppen fordítva: itt a közösségi index értéke átlag feletti, a közeletiséget mérő index pedig átlag alatti. Az intenzív kulturális közösségi életet, a kohéziót itt a falu zárványszerű nemzetiségi helyzete és a szerb betelepítés hatására létrejött, falun belüli nemzetiségi megosztottság egyaránt felerősítette. Elszigetelt regionális helyzete a nemzetiségi falut kiemelkedően erős tradicionális kulturális közösségi összefogásra, összezárásra készíti, ám az erős kulturális közösségi motiváció önmagában nem képes katalizálni a közeletiséget átlagostól magasabb szintjét.

A többi faluban a közösségi élet és a közelet trendje párhuzamosan együtt járva a minta átlagához képest kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb értékeket mutat. Ramocsaháza a mintaátlagtól messze lemarad mind a közösségi kapcsolatokat jelző index, mind a közeletiség mércéje mentén. Minden valószínűség szerint a hátrányos regionális gazdasági helyzet és az ennek nyomán alakuló általánosan gyenge életfeltételek hatására hiányosabb az itt élők közösségi élete és politikai-közeleti aktivitása is. A mintába került többi településhez képest a lakosság iskolázottsága-műveltsége alacsonyabb: a legalább érettségizettek aránya ezen a településen fele a mintaátlagban mértnek, a diplomások aránya harmada annak. Az alapszükségletek kielégítésének mindennapi nehézségei a válaszadók számára csak szűk körben teszik lehetővé a közösségi életet, ennek nyomán kevésbé biztosított a közelet és a politikai érdeklődés és aktivitás igény szintjének fejlődése is. A falu közösségéhez kötődés, identitás is itt a leggyengébb: a válaszadók ötöde tervezi, hogy valamikor majd elköltözik a faluból.

FALUKÖZÖSSÉGI PARTICIPÁCIÓ, KOHÉZIÓ ÉS IZOLÁLÓDÁS

Úgy gondoljuk, hogy azokban a falvakban lesz a legnagyobb esélye a helyi közéleti érdekérvényesítésnek, a helyi demokrácia működésének, ahol sűrű a közösségi kapcsolatok hálóját, s a lakosság nagy hányadában kifejlődik a közéleti-politikai kérdések iránti igény, szükséglet, érdeklődés, aktivitás. Ehhez szükséges az erős faluközösségi kötődés és identitás is. *A közösségi kapcsolatokat és a közéleti érdeklődést és aktivitást mérő két korábban megismert dimenzió szintézise jelzi kutatásunkban a társadalmi participáció mértékét.* Ugyanakkor a falvak mint lokális közösségek esetében ez a mérce utal egyszersmind a *lokális közösségi kohézió mértékére.*⁶⁰

A participációs, illetve kohéziós indexet a korábban sorra vett valamennyi közösségi és közéleti változó bevonásával hoztuk létre, majd klaszteranalízissel kategorizáltuk. A hierarchiába rendezett index a kiemelkedően aktívaktól az izoláltakig rendezte öt csoportba a válaszadókat. Az egyes csoportokat aszerint különítettük el, hogy azokban mennyire erős a lokális közösségi participáció, a *közösségi aktivitás.*⁶¹ A faluközösségi kohéziót mérő ötfokú skála három csoportja – noha eltérő mértékben jellemzi őket a közösségi-közéleti aktivitás – a falvak integrált aktív népességét tömörítik⁶². E három csoportba együtt a minta kétharmada került (64,7%).

E három csoporttal szemben a *kohézióból – eltérő mértékben – kieső, izolált mintaharmad* azonban nem egységes. A klaszterindex negatív pólusán található *ötödik csoportba* tartozó *népességi ötöd mind közösségi mind közéleti dimenzióban egyaránt izolált (20,4%),* azaz a falu közösségéből is kiesik, miközben a politikai-közéleti érdeklődése, aktivitása is kimarad. *A mindkét dimenzióban izolált ötöd mellett azonban megjelent egy részben izolált csoport is, amely nem kötődik a helyi kisközösségekhez, ám individuális politikai/közéleti érdeklődése jelentős.* Ők kisközösségi kapcsolatok nélkül, a lokális közösségből kimaradva, mintegy *félíg izoláltan (15%) élnek a faluban. A közösségből kieső izolált és „félíg izolált” csoport együtt a minta harmadát tömöríti (35,4%).*

⁶⁰ Bevontuk a szolidaritást, a protestálást, a falusi problémákról beszélgetést, a politikai eszmecserét, a politikai érdeklődést, a formalizált civil egyesületi kötődést, a falurendezvények látogatását, az informális közösségi kötelekeket, választási gyűlésen való részvételt mérő változókat.

⁶¹ A vázolt csoportokat a falusi közösségi-közéleti kötődés mértéke szerint hierarchiába rendeztük.

⁶² Kohzionált helyi aktív csoportok: 1. csoport = *közösségi-közéleti motorok (17,8%).* 2. csoport = *aktív (26,9%),* 3. csoport = *közepesen aktív (20,0%).*

Az átlagosnál magasabb az iménti két izolált csoport aránya az erős civilizációs-urbanizációs hatással élő Ruzsán és Petőfiszálláson (44%-48%), s legkisebb a vajdasági nagyvároshoz közeli nemzetiségi faluban, Hajdújáráson (29%). Petőfiszálláson és Ruzsán a nagyvárosi hatás fokozta az individualizálódást, szétértette a hagyományos közösségeket, ezért nehezebb itt a települési kohéziót, integrációt fenntartani, megteremteni. A városban munkát vállalók civilizációs szükséglete és igénye is magas, miközben a faluban maradók hozzájuk képest szükségleteikkel, igény szintjükkel jelentősen lemaradnak. Összességében a modernizációs fogyasztói társadalom hatása a nagyvároshoz közeli magyarországi falvakban erősebben szétfeszítette a lokális közösségi egységet, mint a határon túli nemzetiségi falvakban.

A határon túli nemzetiségi falvak közül főleg Hajdújáráson és Bácsgyulafalván elsősorban *a kisebbségi létben a nemzetiségi kultúra hatására erős összeháttal fokozott* a lokális közösség egysége, kohéziója, következésképpen *itt relatíve alacsonyabb az izolált népesség aránya.* Az izolált népességi harmadba kerülés esélye részben települési, regionális feltételek következménye, másrészt individuális meghatározottságú. Iskolázottság-műveltség szerint a legnagyobb eséllyel az alacsony végzettséggel rendelkezők kerülnek az izoláltak közé, ám az iskolázottsági hierarchiát követve nem a diplomások között a legalacsonyabb az izoláltak aránya, ők jelentős mértékben izoláltak, sokkal kevésbé *maradnak ki a települési kohézióból az érettségizettek.*

A falusi közösségekben a diplomások két markánsan eltérő kohéziós csoportja jelenkezik: aktív csoportjuk öntevékeny szervező, irányító, integráns vezető, *izolált csoportjuk* a közösségtől exkluzívan elzárkózó, aki nem vállal közösséget és elutasítja az eszmecserét az alacsonyan iskolázott falubeliekkel, miközben individuálisan nagyon is érdeklődik a helyi és országos társadalmi közélet és politika iránt. A falusi közösségben izoláltak egy része tehát éppen azokból az – elsősorban diplomás értelmiségiekből – rekrutálódik, akik intenzív individuális közéleti-politikai érdeklődésük mellett sem kívánnak a falu közösségéhez integrálódni. Korábban jeleztük, hogy a műveltség, iskolázottság hiánya és a vagyoni jólét hiánya többnyire gátolja, esetenként akadályozza a falusi közösségbe történő integrálódást és főleg a politikai-közéleti participációs igények kifejlődését. Ugyanakkor most azt látjuk, hogy a falusi közösségekben esetenként a kiemelkedő műveltség, iskolázottság birtokában a diplomások egy része exkluzív elzárkózással kimarad a falvak közösségéből és itt a közösségi-közélet participációs alakításából. Ez inkább önkizárás, mint kizárás (Castel 1993).

A mintában szignifikánsan magasabb a falusi kohézióból kieső izolált férfiak (43%), mint nők (31%) aránya. A nők közösségi kötődése és vitalitása az adatok szerint erősebb. Ebben szerepet játszhat, hogy a férfiak többsége nehéz fizikai munkát végez, többen ingáznak, ritkábban marad idejük a lakóhelyi közösségi

és közéleti kapcsolatok építésére, majd a faluközösséghez történő integrálódásra. Az életkorcsoportok metszetében a 26–35 éves fiatalok korcsoportjában a legalacsonyabb az izolált népesség aránya (27%). Ebben a fiatal, de iskolai tanulmányokat már befejezett életkorban többnyire intenzív helyi közösségi kötődéssel élnek a falusiak. A tőlük fiatalabbak jelentős aránya még a városokban tanul, csak korosztálya tagjaival barátkozik, kevésbé kötődik a falu közösségéhez, kevésbé érdeklődik a helyi közélet iránt. A húszas éveik közepén azonban általában a stabil partnerkapcsolattal, a gyermekvállalást követően fokozódik érdeklődésük a helyi problémák, intézmények iránt, fokozódik közéleti információs szükségletük is, s ezáltal erősödik a lokális közösségi kohézió mértéke. A tőlük fiatalabbak és idősebbek korcsoportjaiban a válaszadók kissé magasabb aránya izolálódik (30–33%), egészen a hatvanas éveikben járókig, ezen felül már a korcsoportok fele, majd évtizedek múltán még magasabb aránya válik izolálttá, vagyis időskorban a korosztályok több mint fele kiesik a közösségi kohézióból.

Az országhatáron belüli és azon kívüli falusi közösségek kohéziójának összehasonlítása azt jelzi, hogy a falusi közösségi kohézió erősebb a határon túli magyarlakta településeken, mint a határon belüli falvakban. A kétféle izolált csoportban (izolált + félig izolált) a határon túli falvakban a válaszadók nem egészen harmadát (30%) találjuk, a határon belüli falvakban jelentősen magasabb arányt (42%). Az is kiderül az aktív és izolált kategóriák aránykülönbségéből, hogy *a határon belüli falvakban közel kétszeres azok aránya, akik jelentős individuális politikai-közéleti érdeklődésükkel hatást gyakorolhatnának a falvak közéletére, de exkluzívan elkülönülnek a lokális közösségtől, „félig izoláltan” élnek, a faluval közösséget, eszmecserét nem vagy csak ritkán vállalnak.* A kisebbségi létből eredő kulturális közösség őrzése a határon túli magyarlakta településeken erős összetartó erő. A kohézió őrzése itt kényszer is, ami fékezi a települések atomizálódását, s akadályozza a lemaradók izolálódását.

A vizsgálat megnyugtató eredménye azonban az, hogy határon belül és túl egyaránt többségben van a közösségi kapcsolatokkal és valamilyen mértékű közéleti-politikai érdeklődéssel, aktivitással élő népesség. Ennek nyomán azt remélhetjük, hogy a falusi településeken a kisközösségek hatására emelkedhet az a népességi arány, amelyik majd igényli a részvételt a lokális közéletben, szükségletévé válik/válhat a helyi közélet alakítása. Az azonban szembetűnő, hogy a határon túli helyi vezetők, értelmiségiek jelentősen magasabb aránya részese a lokális közösségnek és közéletnek, ezáltal képzettségéhez, műveltségéhez kapcsolódó fokozott közéletiségevel példája, katalizátor szerepe erősebb lehet. Velük szemben a határon belüli falusi diplomás értelmiség közel fele a helyi közösségtől exkluzív elkülönülésével nem tudja/ nem akarja fokozni a települések közéleti szükségletét, s vele a helyi közösség demokratikus igény szintjét.

X. FALUSI ANZIKSZ

A HELYI VÉLEMÉNYFORMÁLÓK A FALVAK KÖZÖSSÉGI ÉLETÉRŐL ÉS KÖZÉLETÉRŐL⁶³

A KÖZÖSSÉGI ÉRTÉKEK INTÉZMÉNYES MEGALAPOZÓI: AZ ISKOLA ÉS AZ EGYHÁZAK

A piacgazdaság és a technikai civilizáció mára nemcsak a nagyvárosi, de a falusi közösségek életformáját is jelentősen megváltoztatta. Az utazás, helyváltoztatás könnyebbé vált, a tévé és az internet által közvetített mintákkal szétszakadtak a régi, szűk keretek, átalakultak az értékpreferenciák. A változás eredményeként egy olyan új életforma és értékrendszer jött létre, amely sokat megőrzött ugyan a régiből, de adaptálja azokat az új lehetőségekhez. A hagyományos intézményes értékek közvetítését régen is és most is főként az iskola és a vallás töltötte be. *Az iskola és a vallás működését a szocialista időszakban látens, kölcsönös „igazodás” jellemezte*, amelynek célja a kétféle értékközvetítő intézmény kontinuitása volt a tradicionális értékek életben tartása érdekében. A falusi közegben kölcsönös alkalmazkodás jellemezte mind az iskolát, mind a vallást, így megmaradt a vallási értékközvetítés is, és érvényesült az akkori helyi hatalom által elvárt is.

„Az ateista nevelés volt a fő cél, de olyan pedagógusaink voltak, hogy ha vasárnapi foglalkozást kellett szervezni, hogy ne templomba menjünk, megtették, de ha lassan elszivárogtunk, megbocsátották.” (Agyagfalva)

Ma a falvakban már többnyire az együttműködés jellemzi a két értékközvetítő intézmény munkáját. Ez az együttműködés valószínűleg jobban érvényesül vidéken, mint városban. A legtöbb vizsgált településen formálisan is harmonizálják a templomi és iskolai rendezvények időpontjait, a

⁶³ A hét faluban felvett kérdőív kérdései között szerepeltek a következő kérdések: Ki a faluban a) a legtájékozottabb, b) leggazdagabb, c) legszellemesebb, d) leginkább kezdeményező, e) legnagyobb tekintéllyel bíró, f) falu ügyeibe a legtöbb beleszólással rendelkező, g) legaktívabb közösségi szervező. A falvakban a legtöbb jelölést kapott két-két személlyel készült mélyinterjúk alapján készült ez az általános életkép a falvokról.

papok részt vesznek a faluközösségi rendezvényeken, sőt arra is találtunk példát, hogy bekapcsolódnak a településszépítő közösségi munkába. A falusi emberek vallási ismeretei, az ünnepek eredetére vonatkozó tudása is jobban megőrződött, mint a városiaké. Ez részben a minden időben megmaradt vallásoktatás, másrészt a hivatalos tiltás, rosszallás ellenére legalább jeles ünnepeken gyakorolt istentisztelet és miselátogatás hatása. A vallás érték közvetítése különösen erős volt a határon túli nemzetiségi falvakban, ahol a nemzeti kulturális összetartozást elsősorban a közösen követett vallások szimbolizálták.

„A falusi embert nem kell kérdezni, hogy mi az, hogy karácsony meg húsvét, mint a pestit. Hogy melyik vallásos ünnepet miért tartjuk és ünnepeljük. [...] Ezt már nekünk az óvodás gyerekek is tudják falun. [...] Karácsony, húsvét... ugye akkor tele van a templom.” (Bögöz)

A modernizációval felgyorsult életritmushoz ma már a vallások értékátadói is alkalmazkodnak. A vizsgált falvakban a papokat többnyire meghívják a helyi önkormányzat éves terveit, döntéseit előkészítő megbeszélésekre, egyeztetik az ünnepek megtartásának időpontját, a papok bekapcsolódnak a helyi jótekonysági munkába is. A nagy ünnepeken a miséken, istentiszteleteken a faluközösség többsége mellett a helyi önkormányzati vezetők is megjelennek, ezzel is demonstrálják közösséghez tartozásukat. Az egyházaknak a megváltozott körülményekhez alkalmazkodó tudatos értékközvetítő tevékenységét ma jelzi, hogy a felpörgetett életritmushoz igazítják, ha szükségesnek látják, racionálisan megrövidítik a mise vagy istentisztelet időpontját is, hogy a helyi felnőttek és főleg a gyerekek minél nagyobb arányát bevonják.

„Modernizálódott az istentisztelet annyiban, hogy nem a megszokott hosszúságú és keretű, de a tartalma tipikus és egyházhoz hű. Reggel fél nyolckor kezdődik és három-negyed nyolcig tart, hogy az iskolások közül az, aki szeretne, részt tudjon venni rajta. [...] Minden reggel van.” (Ramocsaháza)

A helybéli papok és pedagógusok egyaránt részt vesznek a települések cigány lakosságának integrálásában is. A minta falvai közül jelentősebb számú roma lakosságot csak egy településen találtunk, ám ott célirányosan gondoskodnak a cigány gyerekek civilizációs felzárkóztatásáról és közösségi élményéről. A nevelőmunka és értékközvetítés ebben a faluban szervesen, meghatározott helyen – egy erre a célra létrehozott, jól felszerelt közösségi házban – történik. Itt az integráció és a közösségi élmény biztosítása egyaránt a lemaradó helyi szegény családok gyermekeinek felkarolását célozza.

„A falu szélén az egyik cigánytelephez közel lévő parasztház lett kialakítva [...] ez a „settlement ház”. A funkciója az, hogy az ottani munkatársakkal a közeli kisebbség számára olyan lehetőségeket biztosítsanak, mint például mosás, főzés, beszélgetés... Azt gondolom, ez nagyon nagy kezdeményezés. Igaz, ha nem is saját otthonukban tisztálkodnak, de [...] ritkán nyílik ilyenfajta elérhetőség számukra. [...] A fiataloknak bicikli- és országjáró túrát szervezünk [...] Sok iskolás, főleg a cigány kisebbség és a nagyon szegény magyar gyerekek közül, nem mehetne kirándulni. Mi (velük) a környező településekre tettünk kirándulást, [...] egyhetes táborozást...sokat jelent a közösségformálás tekintetében.” (Ramocsaháza)

Jövedelem, megélhetés, munka

A falusi közösségek nagyobb hányada ma is – legalább részmunkaidőben – agrártevékenységet folytat, noha sokan eljárnak dolgozni a környező városba, településekre. Azokban a falvakban, ahol a föld minősége gyenge, jobbra csak önellátásra termelnek, ez pedig többletjövedelmet nem hoz, de segíti a kiadáscsökkentő családi gazdálkodást. Mindazonáltal a legtöbb faluban nosztalgiával gondolnak a rendszerváltás előtti szövetkezeti gazdálkodásra, amikor valamilyen termékfeldolgozó üzemben vagy melléküzemágban végzett kiegészítő tevékenységgel növelni tudták a mezőgazdaságból származó jövedelmet. A minta három országának mindegyikében a szövetkezetek felbomlását követően a termelők gépek nélkül maradtak kis földjükkel, s a kis parcellák megművelése gépek nélkül ma gyakran gondot okoz.

„A ’89-es fordulat után [...] visszaadták a földeket. [...] Elég sok bosszúságot és nyomorúságot hoz az embereknek. [...] alig maradt gép a faluban [...] az emberek aratáskor valósággal megeszik egymást, hogyha bejön egy arató-cséplőgép [...] hogy melyiknek arassa le. [...] Tehát nyűg és nyomorúság lett a föld. Jó, hogy megtermeli az ember magának, de nem tud belőle pénzt keresni.” (Bögöz)

A mezőgazdaság önállóan csak azok számára biztosít megélhetést, akik jobb minőségű földön dolgoznak, különösen ha a generációk együtt, vagyis ha a fiatalok nem vállalnak munkát a környező városok üremeiben. Ám a korábban gazdaságos termelést folytató, jó földdel rendelkező falvakból is ma már sokan eljárnak munkába a többletjövedelem érdekében, miközben otthon a faluban kiegészítő agrártevékenységgel, állattartással növelik jövedelmüket. A bejárás, ingázás azonban a mára már kiépített utakon, gépkocsi-használattal elfogadható jövedelemnövelő alternatíva számukra. Ha a faluból könnyen eljutnak a munkahelyre, a fiatalok nem szívesen hagyják el szülőhelyüket, ma már nem költöznek be a városba, jöllehet évtizedekkel korábban, a nagyipar

expanziója, a nagyüzemek terjedése idején, vagyis a mai aktív fiatalok szüleinek, nagyszüleinek fiatalkorában a migráció még általánosabb stratégia volt.

„Nincs itt nálunk népesedési probléma, és ez annak köszönhető, hogy a falu közel van a városhoz, mégsem olyan drágák a telkek, házak, mint bent a városban [...] 10 km aszfalt úton, az nem távolság. Azt lehet mondani, hogy minden luxuscikk megvan itt is, egyedül ami gond, az a kanalizálás, de az is megoldható.” (Bögöz)

Ennek ellenére a teljes munkaidőben mezőgazdasági munkát végző fiatalok aránya egyre alacsonyabb. Ennek oka nemcsak az agrártermékekből származó alacsony jövedelem, de az is, hogy a fiatalok nem szocializálódtak ahhoz a terheléshez, amelyet a mezőgazdasági munkavégzés követel. Másrészt nehéz versenyezni az agrárvidékek közelében is megtalálható, mezőgazdasági termékeket is árusító olcsó szuper- és hipermarketek kínálatával. A kistermelés útján a termékeket többnyire nehezen, vagy a szupermarketek kínálatához képest ráfizetéssel tudják előállítani. A magasabb értékű, egészségesebb, ám drágábban előállítható agrártermékekre nem találnak vevőt a többségében alacsony jövedelemmel rendelkező lakosság körében, még akkor sem, ha egyre többen felismerik, hogy az általuk előállított termékek értékesebbek, egészségesebbek, mint a távoli országokból, földrészekről szállítottak. A korábbi értékek devalválódása, háttérbe szorítása azonban nemcsak a mezőgazdasági termékek esetében, de a társadalmi élet szinte minden szegmensében fellelhető. A falusi vezetők úgy vélik, hogy rossz fejlődési pályára lépett az ország, rossz irányt választott, ha a természetnek és az emberi munkának alacsonyabb a társadalmi értéke, mint a gépnek, vagy ha a mesterséges anyagok értéke magasabb, mint a természetesé. A technikai civilizáció, az informatika értéke a falun élő vezetők szerint nem előzhetné meg az emberi értéket.

„Van egy olyan generáció, aki részben marad, attól függően hogy milyen megélhetése van, gazdasága, amelyet esetleg a szülőkkel együtt csinál. De a mostani korosztály, amely fizikailag sem bírja ezt a kinti életet, mert kint azért dolgozni kell, az nem számítógépasztal. [...] Elmentünk egy világba, ahol az informatika a legfontosabb, [...] de az érték [...] az emberi értékek is eltűntek. [...]Nincs értéke egy idős embernek, nincs értéke egy gyereknek, nincs értéke a tanyavilágnak. [...] A mostani szemléletben nincs értéke a házasságnak, nincs értéke a vallásnak... Ezt a dolgot valahol valami meg kell hogy állítsa.” (Petőfiszállás)

Hozzáadott érték nélkül végképp nem gazdaságos a helyi agrártermelés, pedig ma általában hiányzik a megtermelt mezőgazdasági javak értéknövelő helyi feldolgozása, tartósítása is. Kisebb üzemek néhol még megmaradtak az évtizedekkel korábbi tsz-mellékházak közül, de újabbakat alig hoz-

tak létre, nincs is miből, de azért sem vágnak bele, mert a termékeket nehéz lenne értékesíteni. A közösség ugyan a helyi munkahelyek hiánya miatt félti a jövőt, fél, hogy a fiatalok elhagyják a falut. Nagy erőfeszítést követelne a vezetéstől, hogy szembeszálljanak a közeli városok szívóhatásával. Valójában nagy ambícióval sem tudnak elégséges munkahelyet ajánlani a helyben lakó munkába-lépőknek, az önkormányzatok kevés munkahellyel rendelkeznek, újak létrehozásához nem rendelkeznek tőkével. Ha lenne is elég munkahely, a mezőgazdaság, és főleg az állattartás olyan erős időköttöttséggel és lemondással jár, hogy azt a nem hasonló kemény körülmények között szocializálódott családok utódai közül kevesen vállalnák. A városi értékek terjedése végül is nagy kihívás a falu közössége számára, mert kellemesebb életlehetőségekkel és nem kevesebb jövedelemmel kecsegtetve a város elszívja a települések fiataljait.

„A falusi embernek nincs hétköznapi, vasárnap, minden összefolyik. Aki állatot tart, az rosszabb, mint a bányában dolgozni. Az elmenni nem tud sehova (Bögöz-Agyagfalva) Nagyon rossz homoktalajon élünk. [...] Itt sokat dolgoznak a gazdák, hogy nekik legyen annyi, amiből ők megéljenek [...] annyi földet művelnek általában, amit ő a feleségével együtt meg tud művelni. Nem jellemző, hogy a fiatalok itt maradjanak. (Ruzsa)

Van egy kisebb cipőgyárunk, [...] tornaüzem, ahol vannak munkások, a volt Tsz-ből is hál' Istennek maradt. [...] Elég sok embernek tudunk munkát adni. Csak ez a városiasodás érdekes dolog, mert a gyerekeket behúzzák, jobb jövőképet látnak egy városban. (Petőfiszállás).

A faluközösség önerőből nem tud új munkahelyeket teremteni, szűkös forrásokkal nem mer új úton elindulni. Van, ahol a biotermeléstől remélik a megoldást, máshol a falusi-tanyai turizmus felvirágoztatásától. Az élelmiszeripari termékek versenyképes feldolgozásának, iparának kiépítése, vagy a korábbiak újrakiépítése a helyi közösségek terveiben nem szerepel, mert ehhez makrotársadalmi akarat és központi források kellenének. Helyben nem rendelkeznek sok ötlettel. A válaszadók túlnyomó többsége ennek ellenére azt is érzi, hogy ma már a város sem nyújtana biztosabb jövőt számukra, ezért nem célszerű a faluból elköltözni, legfeljebb ingázni. A faluban a munka és a lakóhely egységének esélyét azonban a közeljövőben nem remélik, s a faluközösség sem tud ajánlani megoldást. A központi agrártámogatások elaprózódnak, esetleg egy-egy vállalkozóhoz jut belőlük, így a nem koncentrált erőforrások nem teremtenek a közösségben számottevő munkalehetőséget.

„Munkalehetőség sajnos nincs, [...] és az önkezdeményezés meg valahogy nem megy. [...] A bio-termeléssel most elég jól föl van karolva néhány fiatalabb termelő. Hát, ha ez beindul, akkor igen.” (Bácsgyulafalva)

A vezetők közül néhányan reménykednek, vagy inkább csak álmodoznak új mezőgazdasági feldolgozóüzemek létesítéséről, de a hozzávezető utat, tőkét nem látják. Pedig félnek, hogy munkaalkalom híján a fiatalok egy része belefárad az ingázásba, és végleg áttelepül oda, ahol megélhetést biztosító munkához és jövedelemhez jut. A helyi vezetők látják, hogy a központi vezetés csak szavakban számít a vidékre, az agrártermelésre és agráripari feldolgozásra mint az ország egyik kitörési pontjára, de erőforrást ehhez nem biztosít. A kistelepülések vezetői ezért csak a régmúlt emléken nosztalgiáznak, emlékeznek arra, ami volt és ami lehetne, de saját kitörési ötletet, lehetőséget valójában nem találnak.

„Jól működő vállalkozásokat el tudnék képzelni a falu szélén. Nagyon magas a faluban a munkanélküliség. A mezőgazdaságból pedig nagyon nehéz itt megélni, mert rossz a talaj. [...] Mezőgazdasági feldolgozóüzem nagyon jó lenne. Régen sok paradicsomot termeltek itt és préseltek, amiből meg lehetett élni [...] valami ilyesmi nagyon jó lenne. [...] Ha lenne valami, ahol dolgozni tudnának, akkor itt maradnának [...] Akik nem találnak munkát, [...] előbb utóbb elmennek innen. Vannak ingázók, akik máshol találnak munkát. Egy ideig ingáztatnak [...], aztán megunták az utazgatást, és elmennek innen. (Ruzsa)

A falusi agrártermékek tartósításának, feldolgozásának hiánya hozzájárult ahhoz, hogy a megélhetés lehetősége és ezzel együtt a falvak népessége csökkent. A helyi munkahelyek számának bővítése kétségtelenül csökkenthetné a városok szívóhatását. Az is igaz, hogy a városi munkalehetőségek bizonytalannabbá válása miatt az utóbbi évtizedben valamelyest nőtt a falvak megtartóereje, legalábbis csökkent a lakóhelyet váltó, városba költöző népesség. A több évtizeddel ezelőtt elköltözött falubeliek is hazajárnak minden településre a falunapokra, ünnepekre, néhány helyen őrzik az utódok számára az üres házakat is, biztosítva ezzel számukra a visszatérés lehetőségét.

„A lakosság száma (itt) lényegesen nagyobb volt a '70-es években. [...] Mi folyamatosan fogytunk. Augusztusban van a búcsú [...] a falu apraja-nagyja ilyenkor azért a rokonokat vendégül látja (Ruzsa)

KÖZÖSSÉGBEN A FIATALOKTÓL AZ IDŐSEKIG

A falu közösségét olyan lokális kapcsolatrendszernek, bizalmi alapon működő szolidaritáshálónak tekintjük, amelyen belül a településen élők több kisebb közösséget alkotnak. A közösségi élet egyik fontos momentuma az összetartozás-tudat megerősítése, a jeles alkalmak közös megünneplése. A falvak idősebb lakóinak emlékezetében úgy él a falu képe, hogy akkoriban az élet itt

változatosabb, a közösség segítőkészsége és összetartása erősebb volt, kisebbek voltak a vagyoni különbségek, és nem volt olyan erős a rivalizálás és az irigység, mint mostanában.

„A közösségi élet akkor jobb volt, mint napjainkban, jobban összetartottak az emberek. Az életkörülmények nehezebbek voltak. A közösségi élet akkor mozgalmasabb volt, jobban figyeltünk egymásra. [...] Talán nem volt annyi irigység. (Agyvagfalva)

A vizsgálat mintájába tartozó falvak lakói korántsem szűkölködnek a közösségi összejövetelekből. Sőt! A technikai civilizációval, a gépkocsi általánossá válásával térben is kitágultak a szórakozás határai. A városi munkahelyekre járó vagy ott tanuló fiatalok a környező településekről is elhívják munkatársaikat, korábbi iskolatársaikat a faluközösségi rendezvényekre. A falubeliek ugyancsak ellátogatnak a közeli településeken megrendezett falunapokra, búcsúkra, bálókra. A rendszeres falusi összejövetel a lakosság számára ma is fontosak, mert hozzájárulnak a helyi közösség megerősítéséhez, s főleg a fiatalok megkötéséhez, megőrzéséhez.

„A rendezvényekre a szomszéd falvakból is jönnek át érdeklődni, nézelődni [...] főleg fiatalok, [...] ők ismerik egymást, vannak, akik munkatársaikat [...] értesítik és akkor ők is jönnek. Ugyanúgy mennek a mieink is más településekre.” (Bögöz)

„Elég jó fekvésű a falu, a határ is közel van, [...] Szabadka is csak 12 km-re [...] Azt hiszem, hogy ez az, ami itt tartja az embereket, a másik meg az, hogy itt azért vannak történések. Ez a falu egy kicsit nyitottabb és több minden történik, ezért nem mennek el annyian.” (Hajdújárás)...

A faluközösségi rendezvények többsége eltérő arányban vonzza a fiatalokat és idősebbeket. Ennek ellenére a rendezők igyekeznek nem korosztályi összejöveteleket szervezni. Inkább arra törekednek, hogy valamennyi korcsoport, a legkisebbektől a legidősebbekig részesei legyenek az összejövetelnek. Van olyan település, ahol a helyi nyugdíjas csoportra bízák a rendezvények előkészítését, az idős asszonyoktól süteményt, harapnivalót „rendelnek”, főzőversenyt hirdetnek számukra. Az ügyes, taktikus szervezéssel így elérik, hogy az idősek is fontosnak és funkcionálisnak tekintik megjelenésüket a rendezvényeken. Máshol mindig más korcsoport tagjait kéri arra, hogy műsort adjanak a faluközösségi rendezvényen. A rendezésbe, előkészítő munkába bevontak – bármely korcsoportba tartozzanak is – más korosztályba tartozó családtagjaikat is hozzák, vonzzák a közösségi rendezvényt előkészítő munkába. Végül is némi csellel minden korcsoportot mozgósítani tudnak a szervezők, kivéve a mozgásukban gátolt, elagott falubelieket. A tevékenységek korcs-

portok közötti megosztása azzal a céllal történik, hogy mindenkit „bekösse-nek” a falu közösségébe.

„Van egy nagyon aktív nyugdíjas csoportunk [...] A nyugdíjasoknak van egy énekka-ra, a fiatalok pedig alakítottak egy rock-együttest. Most az idősek fogják szervezni a szüreti bált, ahova több száz ember eljön. Csak az igazi tanyasi lakosok járnak kevés-bé ünnepségekre. [...] Elfáradtak, megfáradtak. Az elkeseredett embert nagyon nehéz mozgósítani.” (Petőfiszállás)

„Ha az időseknek szervezünk, akkor eljönnek a családtagok, a gyerekek, ugyanígy a nagycsaládos rendezvényeknél is. A szüreti mulatságot meg lehetne csinálni úgy is, hogy a mulatságban csak a fiatalokra összpontosítunk, de nem, én az idősekre bízam rá és sokkal jobb.” (Petőfiszállás)

A falu többsége részben azért jár a rendezvényekre, mert a falu elvárja a részvételt, de azért is, mert nem jó kimaradni a közösségből, majd később az események közös megbeszéléséből. Az összetartozás-érzés motivációjával, néha kényszerével mennek el, ám a hasonlókkal, az egymás közötti együttlét-tek alkalmával végül is többnyire jól érzik magukat. Ugyanakkor a nemzetisé-gi kulturális közösség és a faluba települt más nemzetiségi kulturális közösség elkülönülése hosszan megmarad, és ez az összejövetelek látogatottságában is tetten érhető. A vajdasági faluba betelepültek közel húsz év után még ma is tá-vol maradnak a faluközösség rendezvényeitől. A negatív történések elevenen élnek a közösség emlékezetében, gátolva a közösségi együttlétet.

„A legfőbb, amiért csatlakoznak az emberek a kulturális rendezvényekhez, közösségek-hez, szakkörökhöz, [...] talán az összetartozás [...] meg jól érzik magukat együtt. [...] De akik benne vannak a Szerb Demokrata Pártban, azoknak 1%-a, ha megjelenik.” (Bácsgyulafalva)

A kulturálisan homogén népesség szinte egészét sikerül összegyűjteni a legnagyobb faluközösségi rendezvényekre. A már általános iskolából kima-radt, városban vagy máshol dolgozó vagy ott tanuló fiatalokat a legnehezebb megnyerni a részvételre. Az általános iskola befejezése után a többségük majd csak akkor vállalja újra a közösségi és közéleti tevékenységet, amikor a gyer-mekük óvodába, iskolába megy. Végül is a gyermekintézmények közvetítésé-vel ekkor már ők is újra megjelennek, illetve – ha helybéliek voltak – vissza-kerülnek a falu közösségének életébe.

„A legnehezebb mozgósítani a fiatalokat... A 15–30 éves korosztály az, akiket nem lehet rendezvényekre kirángatni. Intézményen keresztül viszont lehet, [...] az iskolán vagy óvodán keresztül.” (Ruzsa)

A KÖZÖS MUNKA, TEVÉKENYSÉG ÖSSZETARTÓ EREJE

A közösségi és közeleti együttlét alkalmai sokat változtak a modernizáció hatására, csökkent a funkcionális közös munkával töltött idő, növekedett a szabadidős szórakozásra fordítható, közös kedvtelés ideje. Ugyanakkor ma is a közös munka alkalmai (helyi munkahelyeken, kalákás építkezéseken, mezőgazdasági idénymunkákban) tűnnek a legerősebb közösségszervező erőnek, a közös eszmecsere lehetőségének. Amikor a közös munkaalkalmak száma még több volt, íratlan szabály volt a ház környezetének közös rendezése. Ilyen volt a ház előtti csatorna és a ház előtti járdarész rendszeres tisztítása. Többnyire meghatározott napon, időben szinte rituális szertartásként azonos időben végezték a közeli szomszédok a ház előtti munkát, alkalmat keresve az eszmecserére, információcserére.

„Íratlan [...] törvény volt régen, hogy szombat délután mindenki a kapu elejét megseperte. Szinte az is közösségi élet volt, hogy kiment az egyik, ment a másik szomszéd is, és ott társalogtak, megbeszélték a falu apró-cseprő ügyeit.” (Agyagfalva)

A technikai civilizáció korábbi szakaszában még sokkal gyakrabban dolgoztak együtt a kistelepülések lakói, több idő jutott a mindennapi funkcionális közös együttlétre, beszélgetésre, nem távolították egymástól a szomszédokat a ma már mindenki számára elérhető, beszerezhető, individuálisan használható technikai eszközök. Szabályozottabbak és gyakoribbak voltak a mindennapi együttlét alkalmai, ezért a szomszédsági közösség ellenőrizte és egyszerűsített szabályozta a helyiek életét. Sok kényszer is volt ebben, hiszen technikai eszközök híján korábban a közös szórakozás, kikapcsolódás lehetősége a közösség tagjaival történő találkozás és a közös játék volt. A szomszédok minden alkalmat megragadtak az együttlétre, különösen a téli időszakban. Most a napi nyolcórás munkaidő, az ingázás, bevásárlás, a ház körüli teendők, a tévé és internet korában az aktív korú falusiak számára kevés idő marad a mindennapi közösségi életre. Ugyanakkor a szervezett szabadidős közösségi alkalmak száma és lehetősége jelentősen kibővült, főként a fiatalok számára. Gépkocsival, motorral sokkal könnyebben megközelíthetők a környező falvak és városok. Miközben számukra a hétköznapi közösségi élet beszűkült, a hétvégi lehetőségek száma bővült, megsokszorozódott.

„Régen [...] teljesen másképp élhették az emberek az életet. Kénytelenek voltak összejárni, mert nem volt más. [...] Nem volt minden hétvégén falunap valamelyik (szomszédos) településen [...] sokkal több időt tudtak az emberek közösségi élettel tölteni, mint most. Ma már nagyon sok olyan elfoglaltsága van az embereknek, amelyek [...] a közösségi élet aktivitását gátolják. [...] A közösségi élet csődjé, hogy rendezvény van

rendezvény hátán. Fizikai képtelenség mindegyiken ott lenni [...] Ja távolságok egyre kevésbé távolságok. [...] Már nem csak a saját falunkban lévő rendezvényekre megyünk, hanem a környező települések rendezvényeire is. (Ruzsa)

A szervezőknek közös célt kell keresni és találni annak érdekében, hogy ma a szórakozáson kívül közéletre, a faluért végzett munkára össze lehessen gyűjteni a helyi közösséget. A településért végzett közös munkára, tevékenységre ma sem nehéz összeszedni az embereket. Közös munka-cél a falu közössége számára például a közösen használható létesítmények létrehozása: iskola, óvoda, ravatalozó, templom, játszótér építése vagy felújítása, a falu utcáinak, tereinek közös virágosítása. A „közös” javak teremtése könnyen aktivizálja a falu közösségét. Ilyenkor a munkában szívesen részt vesznek azok is, akik a munka eredményében közvetlenül nem is érdekeltek, vagyis aktivizálja őket a szolidaritás, sőt esetenként az altruizmus is. A közösséget gazdagító, teremtmő cél erősíti leginkább a közösséget.

„Célok kellene [...] Például egy virágültetés a faluban. [...] Ha van egy konkrét cél, és ezt együtt akarjuk megvalósítani. [...] Sokan segítenek.” (Ruzsa).

„Van elszigetelődés is, [...] nem mindenki vágyik a közösségbe, de azért vannak más okai is a távolmaradásnak, olyanok, amik megérthetőek. [...] De amikor valami komoly dologról van szó, akkor lehet mozgósítani. A fiatal korosztály az mindig nyitott a jóra, a szépre, a szórakozásra, és a középkoriak is. Még az idősebbek is, akik mozogni tudnak, még azok közül is vannak, akik rendszeresen eljárnak, de azok közül már kevesebben.” (Agyagfalva)

A MODERNIZÁCIÓ ELLENTÉTES HATÁSAI

A fogyasztói társadalom minden eleme – eltérő mértékben ugyan, de – mára már behatolt a falvakba is. A családi-közösségi gazdagodás helyett az individuális előrejutást, gazdagodást, a javak megszerzésének egyéni vágyát felerősítve lazítja a közös célokat és redukálja a közös alkalmakra fordítható időt. A fogyasztói társadalom értékrendszere felgyorsítja, felpörgeti az életet: a most, rögtön, nekem, minden elérhetőt megszerezni vágyó motivációval megosztja a korábban egységesebb falusi társadalmat. A jobb módú falusiak hozzájutnak ugyan a legújabb modernizációs javakhoz, ám ezek eléréséhez felgyorsult, rohanó munkatempó szükséges. A helyi társadalom tagjai a tévé és az internet mintájából és a gyakori nagyvárosi látogatások tapasztalataiból szinte azonnal átveszik a legújabb divatot öltözködésben, viselkedésben, aspirációkban. Az új javak megszerzése mindig újabb vágyakat termel, s a vágy, a javak meg-

szerzéséért vállalt (többlet)munka, küzdelem tovább pörgeti az életet, rövidíti a szabad időt. Elsősorban a modernizációs javak megszerzésének vágya, másrészt a tévére és internetre fordított idő vonja el a közösséggel tölthető időt a faluban élőtől, s ha az aktívkorúak esetében mindehhez hozzászámítjuk a munkába járás idejét és a mezőgazdasági résztevékenységet, a korábbi évtizedekkel összehasonlítva nyilvánvaló a változás a közösség minden csoportjának életformáját megváltoztató időbeosztásában.

„Persze nagyon örvendünk, ha [...] nézhetjük [...]a rengeteg magyar adót, de ez [...] a közösségi élet rovására megy, úgy gondolom. Sok mindent megkapunk kényelmesebben otthon. [...] Meg hát rohanóbb az élet, ez is igaz, az igényeink is nagyobbak, összehasonlítva a 90-es évek előtti igényekkel. [...] Azt hiszem a tévé az mindenképpen, meg most az internet.... már szinte minden háznál van, ahol fiatal van.” (Agyagfalva)

„Mindenki nagyon sokat dolgozik, és [...] a tévé [...] meg a számítógép [...] az viszszafogja a közösségi életet, mint mindenütt. [...] Alapvetően azért még összehozhatók az emberek.” (Bácsgyulafalva)

A technikai civilizációs eszközök használata önmagában is nagyon megrövidíti a szabadidőt, miközben a fogyasztói társadalom által felkínált, mindig újabb javak iránti vágy kielégítéséhez szükséges jövedelem biztosítása megnyújtja a munkaidőt. Az ambivalens időfogyasztás gyakran negatív stresszt termel. A megváltozott életformát, a szabad felhasználásra, közös együttlétre fordítható megrövidült időt sokan a fejlődés természetes velejárójának tekintik, mégis hiányát érzik annak, hogy gyakrabban közösségben legyenek, információt cseréljenek, beszélgessenek egymással. Az interjúk jelzik, hogy a modernizáció időrabló individuális tevékenységei mellett, a közös munka és funkcionális együttlét alkalmainak rövidülése ellenére a szervezett közösségi összejövetelek, rendezvények száma nem kevesebb, mint a hagyományos falusi életben volt.

„Ezt a fejlődés okozza, [...] hogy az ember egymás nélkül megpróbál megélni, mert ugye mindenkinek megvan a munkahelye, [...] utána mellékállást vállal, mindenki azon gondolkozik, hogy tudja ide-oda fizetni a tartozásokat, nincsen idő annyira, hogy [...] leüljön és elbeszélgessen. [...] Én ezt tudom mondani, hogy a fejlődés az oka, a telefon, [...] elrabolja a számítógép a fiatalokat.” (Agyagfalva)

„A tévé és az internet odaköti az embereket az otthonhoz, és nem igazán járnak el. A falunapon kívül még azért van a locsolás, a szüreti bál, a házasemberbál, a búcsú, természetesen az iskolában évzáró, anyák napja, március 15-e, tehát azért pörgős. [...] A házas ember báikor is mindig nagyon sok vendéget hívnak, a fiataloknak is megvan a bálók.” (Bögöz)

A FALU KÖZÖSSÉGÉBŐL IZOLÁLTAK ÉS IZOLÁLÓDÓK

A falvakban készített félig strukturált kérdőíves vizsgálat adatai szerint a kis-közösségi lélettől és közélettől távol maradó népesség aránya mintegy negyven százalék. Ők többnyire nem vesznek részt a falu közösségi életében, se magántársasági, se formalizált közösségi kötelékük nincs, nem járnak szórakozni, nem érdekli őket a közélet. Végül is a faluban másoktól elszigetelten élnek az életet. A befelé fordulás okait keresve dominánsan a szegénységet, a mozgásképeség hiányát, az öregséget, az alkoholizmust, a mentális betegséget, a kilátástalannak tűnő élethelyzetek hatására kialakuló depressziót találjuk.

„Itt van egy olyan kör, akit nehéz megmozgatni, mert már nehezen mozog, vagy egyszerűen nincs kedve [...] semmihez.” (Petőfiszállás)

„Most olyan elszegényedés van, egyre inkább kilátástalanabbnak látják a helyzetüket, és innentől kezdve egyre kevésbé járnak rendezvényekre. [...] Az emberek egyre inkább befelé fordulnak. [...] A gyerekek 70%-ának a szülei elváltak. A kisgyerekek azt írja a fogalmazás óráján, hogy amikor én férjhez megyek és elválok, akkor nagyon fogom szeretni a volt férjem gyerekeit.” (Petőfiszállás)

A piacgazdasággal a falvakban (is) nagymértékben növekedett a vagyoni és az életvitelben jelentkező egyenlőtlenség. Ennek nyomán csökkent a faluközösségi egység, a hasonlóságból eredő közös érdek. A húsz évvel korábbi falusi közösségben a jelenleginél sokkal kisebbek voltak a társadalmi és vagyoni egyenlőtlenségek, ennek nyomán nagyobb lehetett a kisközösségekben a hasonlóság, kevesebben izolálódtak. A fokozódó egyenlőtlenség következtében a lemaradók ma vágyakozva, esetenként irigykedve tekintenek a sikeresebbekre, beletörődéssel, elzárkózással elfogadják kirekesztettségüket.

„Az emberek sokkal zárkózottabbak egymással, és amit eddig soha nem tapasztaltam, sok az irigy ember.” (Petőfiszállás)

„Az a gond, hogy mindenki nagyon-nagyon el van foglalva. Ugyanazért a pénzért az embernek mindig többet és többet kell dolgoznia. Mindenki szeretné megtartani azt az életszínvonalat, amit egyszer már feltornázott Nagyon-nagyon látszik a pénztelenség.” (Hajdújárás)

„Vannak olyan családok is, akik elzárkóznak [...] lehet, úgy érzik, hogy anyagilag ők nem engedhetik meg maguknak.” (Agyagfalva)

A közösségen belül hagyományos elkülönülésről, családba zárkózó életvitelről csupán Agyagfalván beszéltek az interjúalanyok, ahol hagyománya

van a családi gazdálkodásnak és a családonkénti bezárkózásnak is. Ebben a faluban a szolidaritás-megnyilvánulások is többnyire a családi körön belül maradnak, kisebb mértékben nyújtanak és várnak segítséget a szomszédságtól, s ennek mély kulturális gyökerei vannak. A falu tradicionálisan is úgy építkezett, hogy a házak szorosan egymás mellé kerültek, összeépültek, lakóik szoros családi kötelékkel élnek, a házakban élő családok saját világukat élik. Mindemellett a falu értékrendszerével is elkülönül más falvaktól. A falu itt jól működik, a családi bezárkózás és más falvaktól történő elkülönülés egyaránt funkcionális, önvédelmi célokat követ. Sajátosan jelzi ezt a stratégiát, hogy ezen a településen ma is nagyobb arányban házasodnak falun belül a fiatalok, mint más falvakban, az utódok otthon építkeznek, vagy a szülői házat bővítve többgenerációs házakban élnek.

„Agyagfalván több generáció lakik egy-egy házban. Nagyon zárkózott falu, már látszik a kerítéseken, a kapukon, a házak össze vannak épülve [...] Sok helyi fiatal össze-házasodik, tehát nem nagyon vesznek idegenből feleséget. Itt maradnak a faluban, és innen járnak együtt munkába. Valahogy az agyagfalvi családok a gyerekeiket otthon tudták tartani, kevesen vándoroltak el, és minden korosztályból (sokan) végeztek egyetemet [...] így maradhattak volna nagyvárosban is. Biztos megállták volna a helyüket határokon kívül is, de valami mégis mágnesként visszavonzotta és vonzza napjainkban is őket. [...] Nem költöznek el, de nem vállalnak sok gyereket a családok. Általánosan kettőt, nagyon kevés, ahol három vagy négy gyerek van.” (Agyagfalva)

Ahol nagy traumákat kellett átélniük a helyi közösség tagjainak, ott a közősen átélt nehézségek ösztönösen összezárták, összekapaszkodásra készítették a falu közösségét. Miután elmúltak a nagy bajok, tragédiák, ennek ellentétébe csapott át a korábbi összetartás, a korábbinál is erősebb megosztottság, szélesebb izolált réteg alakult. A veszélyeztetett helyzet a szerb háború idején összezárta a magyar nemzetiségi falut, ma visszatekintve úgy érzik, hogy éppen a vészhelyzetben volt a legegységesebb a helyi közösség. A háború megpróbáltatásai után, majd a többpártrendszer megjelenését követően sokan visszahúzódóvá váltak. A súlyos bajban erős volt az önvédelmi összefogás, s amikor oldódott a félelem, felszínre törtek a magyar faluközösségen belül is az ellentétek, kiéleződtek a vagyoni egyenlőtlenségek, erősödött az ügyeskedés, és a többpártrendszerrel fokozódott a politikai megosztottság. Végül is ma sokan visszahúzódnak, elzárkóznak a közösségtől.

„Akkor volt a legösszetartóbb a közösség, amikor veszélyeztetve volt, amikor ugye jött a háborúnak a szele, jött a nagy szerb nacionalizmus [...] akkor nagyon összetartott a közösség, mindaddig, míg vészhelyzet volt. Csak akkor aztán jöttek... a menekültek, [...] az sokat rontott a falun [...] jobban visszahúzódtak az emberek.

[...] És akkor, amikor bejött a béke, bejött a többpártrendszer, no, akkor osztódott a közösség.”(Bácsgyulafalva)

ISKOLA NÉLKÜL MEGSZÚNIK A FALUSI KÖZÖSSÉGI LÉT

A helyi közösséget összefogó, egységbe szervező legfontosabb intézmény a kistélepeleéseken többnyire az iskola. Különösen azokban a falvakban értékelődik fel a helyiek tudatában, ahol felmerül annak esélye, hogy egészen vagy részben megszüntetik, leépítik vagy összevonják a helyi iskolát a környező nagyobb település iskolájával. A helyi vezetők szerint a közösség ellen vét a központi bürokrácia már azzal is, ha az iskolák felső tagozatát telepítik át a közeli településre, városba. Érzik, hogy iskola nélkül nem lehet lokális közösséget teremteni. A gazdaságosság megjelölése okként ilyen esetben méltánytalan a vidéken élő emberekkel szemben.

„Minden emberséget nélkülöz az, hogy az általános iskolák felső tagozatait át akarják vinni a városi iskolákba [...] Egy iskola olyan, mint egy testben a szív, a lélek. Én azt mondom, iskola nélkül nincs közösség, tehát egyszerűen a teljes szétrombolását látom ezzel az intézkedéssel... Egy iskola összehozza a gyerekeket, a gyerekeken keresztül pedig a szülőket, nagyszülőket, közösséget. [...] Meg kell adni a lehetőséget mindenkinek, nemcsak a városi embernek.... Ha a gyereket elviszik, a gyerek majd ott keres munkahelyet. [...] Akkor már soha-soha vissza nem fog térni. [...] Pénzt lehet sokféleképpen csökkenteni. [...] Valószínű, hogy a politikusok azon az életszínvonalon nem igazán látják ezt át.” (Petőfiszállás)

Az iskola összevonásának, a helyi iskola megszüntetésének hatására várható a helyi közösség leépülése, a falu funkcionális működésének összeomlása. A nagyobb gyerekek buszoztatásával felbomlik a helyi közösség szerves egysége. Az intézkedés lehet jó szándékú, célja, hogy több ismerethez jussanak a kistélepeleések gyerekei, de ha meg akarják őrizni a települési közösséget, az intézkedésnek fordított irányúnak kellene lennie. Nem a gyerekeket kellene utaztatni, hanem a színvonalas képzést biztosító pedagógusoknak kellene elmenni, ingázni a kis településekre. Helybe menni, s a kisebb csoportokban történő „drágább” oktatást nem rövid távú racionalitással megszüntetni, hanem perspektivikus gondolkodással megőrizni. Nem így történik, s az ilyen beavatkozás hatására minden funkcionális helyi közösségi létesítmény, intézmény elhalása, megszűnése várható, vele együtt pedig a lokális közösségi élet kimúlása.

„Azt ígérték, hogy a vidéket fogják fejleszteni. A legújabb oktatási törvénytervezet szerint legalább olyan 250 gyereknek kellene lennie az iskolában [...] (ha nem, akkor)

jönnek az iskolabuszok, felszállnak rá a felső tagozatosok, a szülők pedig azt mondják, akkor odaadom a kicsit is, hadd szokja a környezetet. [...] Akkor már a szülők [...] ott vásárolnak be a családnak, nem itt. Tönkremegy szép lassan az üzletsor. Nincs szükség főállású védőnőre, iskolaorvosra [...] kistérségben gyermek-védelmisre, gyermekpszichológusra. És gyakorlatilag a falunkat teljes egészében elnyomoritják. [...] Az atya kinek fog tartani órákat? És utána ki megy a templomba? Tönkreüzűzzák a falut.” (Petőfiszállás)

Az iskola és a gyerekek a helyi pedagógusok működésével azonban képesek megtartani a falu közösségét. Tudatosan úgy szervezik az ünnepségeket, hogy minél több gyerek szerepeljen, mert így az egész család megjelenik az iskolában, összehozva a településen élőket. A szervezők tudják, hogy a gyerek vonzza a felnőtteket, s megtartja a közösséget. Ha elviszik más településre a gyerekeket vagy azok egy részét, szegényebbé válnak a rendezvények, nem lesz, aki bevonzza a település felnőtt lakosságát a közösségi összejövetelekre, és csökken az olyan együttlétek száma, amikor a különböző korosztályok tagjai a kicsitől öregig „érdekeltek” abban, hogy együtt legyenek, és közösen létrehozzanak valamit.

„Azért csináljuk úgy a programokat, hogy legyen gyermek műsor is, mert ha gyerekek vannak, akkor a szülők is eljönnek, vagy a programokat társítani kell valami mással, és akkor többen jönnek.” (Ramocsaháza)

„Hogyha a családból a gyerek színpadra lép, akár versikével, akár tánccal, [...] a család ott van. A faluban nagy hangsúlyt helyeznek a gyerek érvényesülésére.” (Agyagfalva)

„Általában [...] fölléptetünk, akit csak lehet [...] és akkor az már hozza a szülőt, a nagymamát, a szomszédasszonyt, körösztpát, körösztpányát. [...] Erre mozdulnak ki a legtömegesebben. Meg hát ami szórakoztató jellegű esemény, mint a falunap, főzés, ivás.” (Bácsgyulafalva)

Az iskola központosítása minden bizonnyal gazdaságosabb, talán olcsóbb is a makroközösség számára, ám az ilyen „nemzetgazdasági takarékoság” gyakran a falun élő közösségek kárára történik. Amikor bármilyen helyi intézményt megszüntetnek, s nem adnak helyben hasonló funkciót biztosító másik jobbat, akkor szükségképpen csökken a helyi közösségi aktivitás és általa a demokrácia esélye is. Rövid távon ugyan takarékosabb, „olcsóbb” lesz, de a rövidtávú gazdasági racionalitás nem kalkulál azzal, hogy amit a központosító, centralizáló intézkedésekkel megtakarítanak, nagymértékben rombolja a helyi közösségek életlehetőségét, és felszámolja a lokális közösségi életet. A tanyákon élő gyerekek buszokkal történő szállítása a közeli iskolába való-

ban előrelépés, civilizációs vívmány, de ha az a meglévő faluközösség, település iskolájának felszámolásával jár, már nem az.

*„Gazdasági okokra való tekintettel akarnak mindent központosítani és elvinni, azzal tönkreteszik, szétzúsztatják azt a közösséget, amely alapja az országnak.”
(Petőfiszállás)*

A FALUKÖZÖSSÉG VONZÁSA

A kisfalvak megbecsült, magas presztízsű vezetőinek túlnyomó többsége helyben született és/vagy nevelkedett, kötődésük erős. Különösen erős a közösséghez kötődés a határon túli magyarok falvakban. Még kedvezőbb környezetben sem akarnak máshol élni, a szűkebb életlehetőségek ellenére helyben maradnak. Hiába jut kevesebb idő manapság a közösségi életre, akik a faluban maradtak, azokra ma is lehet számítani a közösségi tevékenységekben.

„Gazdaságilag és érzelmileg is ide kötődöm. A faluhoz ragaszkodom, nem is tudom elképzelni az életemet másképpen. Vannak összezördülések, attól függetlenül példaértékű közösségnek számít itt a mi környékünkön. Ezt a falut ugyanúgy érintették ezek a modern kori betegségek. [...] Most behúzódnak, fáradtak már, más az élettempójuk. Az idő pénz, és az emberek el vannak foglalva a saját gondjaikkal. Egyre kevesebb idő jut a közösségi életre, habár azok, akik felismerik, hogy mekkora szükség van rá, azok csinálják.” (Hajdújárás)

A határon túli falvak magas presztízsű vezetői keserűen emlékeznek a 2005-ös népszavazásra, amikor emlékeztük szerint a magyarországi magyarokat a politikusok azzal ijesztgették, hogy az erdélyiek, még a nyugdíjasok is át fognak telepedni Magyarországra, és elveszik az anyaországban élők élet- és munkalehetőségét. A helyi vezetők szerint ennek ellenkezője az igaz, hiszen a falusi kötődés még azokat is hazavonzza, akik hosszabb-rövidebb időre a közeli városokban vagy külföldön kényszerültek élni. Ma is csak azok a fiatalok mennek el, akiknek nincs helyben megélhetése, ám túlnyomó többségük most is tervezi a visszatérést, falujában építkezik, ott kíván letelepedni és hosszú távon élni.

„Ne attól tartson a magyar nép, [...] ne rémítsék a magyarországi nyugdíjast avval, hogy az itt lakó nyugdíjas ember kimegy, hogy Magyarországon kapja a nyugdíját. Hát itt még nem mennek el Udvarhelyre, [...] tíz kilométerre se, nemhogy ötszáz kilométerre mennének. [...] Azt nem mondom, hogy húszévesen, akinek nincsen lehetősége, munkahelye, megpróbálja, egy vagy két évet Magyarországon dolgozik, vagy tovább Nyugatra. [...] (de) hazajön!” (Agyagfalva)

A határon túli falvakban élő középkorúak és idősebbek az átélt nehézségek, traumák ellenére sem akarják elhagyni otthonukat. Ugyanakkor aggodva, de megértéssel nézik a falu fiataljait, akik – ha nem találnak otthon munkát – mégis kénytelenek elmenni, bármennyire is kötődnek a faluhoz. Az egzisztenciális kényszer most leginkább a válságból ered, és azt remélik, hogy a fiatalok kényszerű távozása csak átmeneti időre szól.

„Nekem nincs szándékom, hogy elköltözzek a faluból, itt szeretném folytatni, sőt a gyermekeim is ... itt kéne maradjanak. És azért nem mindegy, hogy milyen körülmények vannak.” (Bögöz)

„A középgeneráció--, ahova én is tartozom--, röghöz kötött. [...] Ragaszkodunk úgy a szülőfalunkhoz. [...] Nem tudtam volna soha az életbe' megszokni Újvidéken sem. [...] És ez jellemző ránk. [...] Hát a fiatalokra már nem annyira, [...] habár végül is ők is, [...] őket most megütni ebben a pillanatban nehéz, mert [...] egzisztenciális kényszerhelyzetben vannak. Bármennyire is ragaszkodnának a falvainkhoz, vagyis ahhoz a környezethez ahol fölnöttek [...] a megélhetés [...] ez rákényszeríti őket.” (Bácsgyulafalva)

A helyi vezetők reményét az táplálja, hogy korábban is voltak gazdasági kényszerek a falusiak életében, amikor a jobb élet reményében a faluból sokan nagyvárosba vagy külföldre mentek dolgozni, ám a többség mindig visszajött, s a faluban telepedett le. A vajdasági falvakból régen sokan Németországba mentek, s az ott megkeresett relatíve sok pénz elég lett volna a németországi vagy magyarországi letelepedéshez, mégis a többséget hazahúzta a honvágy, a faluközösségi kötődés.

„A Tito-időkben sokan elmentek külföldre munkát vállalni. Németország volt főképp a jellemző [...] az én nagyszüleim is jártak kint. Ők is visszajöttek, tehát valami húzta őket vissza annak ellenére, hogy hát megengedhették volna maguknak talán máshol is, esetleg akár Magyarországon letelepedjenek, vagy akár kint is maradjanak, de hát visszahúzta őket a szülőföldjük.” (Bácsgyulafalva)

A határon túli magyarlakta falvak fiataljai azonban, ha semmiképpen sem találnak helyben elérhető munkát, átmeneti időre tervezve inkább külföldre mennek, minthogy a közeli városokba migráljanak. A más településre költözés ma már ritkábban fordul elő, ellentétben az extenzív iparosítás időszakával, amikor számos új gyárat és azzal munkahelyet és lakást is adtak a városokban a falusi mezőgazdasági lakosság számára, miközben a szövetkezeti agrárgazdálkodás nem biztosított elégséges megélhetést. Az apai-nagyapai generáció aktív korában még sokkal többen elköltöztek az országon belüli ipari településekre vagy a közeli városba. Mostanában a fiatalok legfeljebb munkát vállal-

nak, pénzt keresnek a városokban, de kevesebben hagyják el lakóhelyüket, a falvak közösségét. A falvak vonzerejét jelzi, hogy a korábban elköltözöttek is rendszeresen hazatérnek külföldről és belföldről egyaránt, legalább a jelentős faluközösségi eseményekre, a falunapra és más nagy ünnepre.

„A bögözi fiatal ma nem települ Udvarhelyre, mint annak idején, [...] mint édesapám korosztályából. Akkor a nagyváros szippantotta be a fiatalságot, épültek a gyárak, lakást is könnyebben kaptak. [...] Apám korosztályából 10 százalék maradt itthon. Na ez most már nincs, most innen járnak dolgozni Udvarhelyre, vagy ha esetleg külföldre is, de mind itthon építkeznek.” (Bögöz)

„Hazajönnek a vidékre ment bácsgyulafalviak legalább a falunap rendezvénysorozátára, emellett még a búcsúra, meg minden más eseményre, ami összegyűjti [...] a falut.” (Bácsgyulafalva)

ELHIVATOTT KÖZÖSSÉGÉPÍTŐK

A falusiak többsége a városiakhoz képest több civilizációs hiánnyal éli az életet, ennek ellenére a falusi szülőhely és/vagy az egészségesebb természeti környezet sok értelmiségit vonz vidékre, sokukat a faluhoz köt. A kutatás során szinte minden faluban találtunk néhány áldozatkész közösségi vezetőt, aki hivatásának tekinti a „közösségépítést”, örömet, önmegvalósítást jelent számára ez a tevékenység. Nem pénzért, nem számításból szervezik itt a közösséget, hanem saját örömeikre. Számukra az ilyen tevékenység inkább a kreatív alkotás öröme, mintsem munka. A falvakban hivatástudattal dolgozó népművelők, könyvtárosok, pedagógusok többnyire önkéntes közösségi tevékenységet (is) végeznek. Az önkéntes közösség-szervezők mintája azután terjed a környezetben élő értelmiségiek, (volt) tanítványok és a családtagok körében is. A fizetség legfeljebb a jó érzés és a környező közösség feléjük sugárzó tisztelete, megbecsülése.

„Az emberek túlnyomó része tehát elhivatottságból, nem számításból csatlakozik bármilyen közösségi dologhoz, [...] most legyen az a politikai életben vagy a civil életben valami. A gyerek meg látja otthon (a közösségi mintát).” (Bácsgyulafalva)

A kérdőíves interjú segítségével feltártuk, hogy a faluban kiket tekintenek a legmagasabb presztízsűeknek, leggazdagabbaknak, kik tesznek a legtöbbet a közösségért stb. A legtöbb településen egybehangzó listákat kaptunk, vagyis mindenki tudja, hogy kik a közösségi élet legaktívabb szervezői, kik tesznek a leg többet a faluért. Nem volt nehéz a válaszokból kiemelni azokat a neveket, akiket a falu túlnyomó többsége elismer, akiknek életcéljuk a jól működő he-

lyi közösség. Ennek a közösségi magnak a száma településenként különböző, de többnyire 10-20 főre tehető.

„Nálunk olyan 10-15 fős mag van, aki képes meg akar is gondolkodni, törni a fejét ezeken a dolgokon, aki aktív [...] fontosnak találja (a faluközösségi ügyeket). [...] Ez akkor már a 15-ből lesz 30, mert hozzák a családtagokat, baráti, szomszédi kapcsolatokát.” (Bácsgyulafalva)

„Hát van egy mag, aki nyitottabb, aki időt szán a közösségi életre.” (Agyagfalva)
„A helyi Baráti Kör...az a mag, ...akik letesznek a közért. .. Ott vetődött fel a kérdés, legyen újra falunap. És akkor küldtünk meghívót minden egyes falutársnak... hogy szívesen látjuk egy megbeszélésre a Tanácson.” (Bögöz)

A helyi vezetők is pontosan tudják, hogy a falu rendezvényeinek előkészítésekor kiknek a részvételére lehet leginkább számítani. Tapasztaltuk, hogy a statisztikai módszerekkel feltárt közösségi-közületi tevékenységben aktív szerepet játszó lakossági aránya pontosan egyezett azzal, amit a helyi polgármesterek mondtak. Persze ők a semmilyen aktivitásra sem hajlandók arányát is pontosan ismerik, vagyis azzal is tisztában vannak, hogy kik azok, akikre nem lehet számítani, akik passzívan elzárkóznak mindenféle közösségi-közületi feladattól.

„Van egy közösségi réteg, akik a közösségi kultúrának a „jó ízét” megérik.” (Ramocsaháza)

„Akire feltétlenül lehet számítani, egy olyan 60% [...] hogyha az ember megszólítja, akkor nem mond nemet. Abban a maradó 40%-ban 20% teljesen háttal fordít minden közösségi dolognak, passzív, úgy jól elvan” (Bögöz)

A modernizáció által kikényszerített új életforma megváltoztatta a falubeliek szervezett kisközösségi együttlétek iránti igényét is. A helyi közösség-szervező és könyvtáros nosztalgiával gondol arra, hogy régebben sokakat megmozgató, becsalogató író-olvasó találkozókat tudott szervezni, a jelenlegitől számottevően többen fordultak meg a könyvtárban kölcsönözni, folyóiratot olvasni, és sokkal többen megjelentek a művelődési házban rendezett tudományos előadásokon is. A korábbi intellektuális közösségi alkalmak, előadások helyett most a különböző tanfolyamok, a mozgásművészet vonz sok helybélit, ám főként csak a nőket. Korábban a férfiak közül is többen bejártak, de mostanában a férfiakat nem nagyon lehet „becsalogatni” a művelődési otthonba. A nők közösségbe járó kulturális igénye a falvakban általában nagyobb, közösségi aktivitásuk is erősebb, mint a férfiaké.

„A művelődési házban [...] most leginkább [...] a tanfolyamok mennek. [...] A hétnek minden napjára van valami: jóga, [...] női torna, [...] gerinctorna, [...] néptánc, [...] citerapróba, [...] modern tánc, [...] aerobic, [...] aekido. Ezekre jobban el is járnak [...] de inkább a nők. A férfiak nem jönnek. [...] A Nyugdíjas Klub [...] szintén nőköl áll.” (Ruzsa)

BETELEPÜLTEK, JÖVEVÉNYEK

A falusi közösséget egy-egy betelepölő család, személy többnyire nem bontja meg, rövid idő után – amennyiben értékpreferenciájuk nem tér el nagyon a falubeliekétől – befogadják őket, és a jövevények is próbálnak integrálódni. Egyetlen falu volt a mintában, ahol tömeges betelepölő csoportot találtunk: a délszláv háború idején menekült szerbeket, akik az addig csak magyarok által lakott faluban telepedtek le. A kiélezett társadalmi-politikai körülmények hatására a két nemzetiségi közösség nem tudott egymás felé közeledni, közösségi életük mind a mai napig különálló maradt. Más falvakban leginkább csak a környező városokból települ ki egy-egy család, annak reményében, hogy a falu olcsóbb megélhetést biztosít. Ez utóbbiak többségét könnyen befogadták, s a jövevények is tudatosan alkalmazkodtak, integrálódtak a helyi szomszédsági közösségbe.

„Vannak, akik betelepültek máshonnan, városból, mert nem tudtak közöltséget fizetni és falura jöttek, hogy itt mégiscsak [...] könnyebb (lesz) az élet. A fenét könnyebb, nehezebb falun, mert itt még dolgozni is kell amellet, hogy elvégzi a nyolc óra munkáját. De itt akkor megtermeli magának a zöltséget. [...] Vannak betelepült [...] módosabb családok is, [...] fiatalok, akik itt építkeznek, akkor aztán itt kezdik az életet. [...] Vannak, akik minden munkához odaállnak, kiveszik a részüket [...] a közösségér. [...] Tisztelik őket a (helyiek), nincs gond, nem úgy van, hogy jövevények.” (Bögöz)

A falura költözők között egyre többen a falusi természeti környezet szépségéért, az egészségesebb környezet miatt hagyják el a várost, s cserélik fel a korábbi életet a természetközeli világgal. Az ökotudatos választással falura költözők könnyen integrálódnak. Kétségtelenül az olcsóbb vidéki telek is sokakat csábít falura, ám a természetet kedvelők többnyire jól is érzik magukat az általuk választott környezetben.

„Sokan vannak, [...] akik úgy kerültek ide, itt építettek, most már családjuk van, a gyermekek ide járnak óvodába, iskolába. És részt vesznek házass ember bálon, színját-szó csoportban.” (Bögöz)

Persze nem mindenki tud gyökeret eresztetni, mert a városból falura költözést gyakran követi a kiábrándulás azoknál, akik gazdasági kényszerből vagy félig kényszerből hagyták el a várost. A jómódúak a természeti környezet vonzása miatt elsősorban a nagyvároshoz nagyon közeli szuburbokba költöznek. Akik a nagyvárostól távolabbi faluba költöznek, elsősorban az olcsóbb telekárak, házárak miatt teszik. Ez utóbbiak a szegényebb kitelepülők, akik a lakóhelyváltással a munkába járás a meglehetősen hosszú idejét is kénytelenek vállalni. Többnyire a drága rezsiköltségek és/vagy eladósodás elől menekülnek falura, ezért eleve frusztráltak. Beilleszkedésük a lokális közösségbe nem könnyű. Gyakran csalódást vált ki bennük az is, hogy az önellátó kiegészítő agrártermelés, állattartás új tevékenység számukra, az urbanizált körülmények után nagyon sok kötöttséggel, szokatlan és nehéznek érzett fizikai terheléssel is jár.

„A jó anyagi helyzetben lévő emberek kiköltöznek kertes házas övezetbe, Szeged közvetlen környékére mennek lakni. Ide (Ruzsára) inkább a szociálisan hátrányos helyzetű emberek jönnek [...] panelból, és azt hiszik, hogy itt a jó élet [...] mert mindent maguk megtermelnek. Aztán persze rájönnek, hogy ez nem ilyen egyszerű.” (Ruzsa)

A falvak lakói néha féltve őrzik az idegenektől kulturális-nemzetiségi egységüket. Vannak határon túli magyarlakta falvak, ahol inkább üresen tartják a házakat, mintsem eladják azokat. Értéknek tekintik az üres épületeket azért is, mert így nem jönnek „idegenek”, vagyis így őrzik a falu kulturális homogenitását, miközben megmarad annak esélye és reménye is, hogy a városba került utódok – ha mégis egyszer kedvet kapnak –, visszatérhetnek a kibocsátó falusi közösségbe.

„Sok ház lakatlan, mert kihaltak az ősök és tartogatják a vagyont [...] hátha az unokának nagyon fog kelleni.” (Agyagfalva)

A FALUKÖZÖSSÉGET MEGOSZTÓ PÁRTPOLITIKA

A helyi közéletet és közösséget, a helyi demokráciát a falu vezetői többnyire a „közösségi mag” bevonásával alakítják, formálják. Jeleztük, hogy a település közösségében mindenhol található mintegy tucatnyi aktív tag, akikre mindig lehet támaszkodni, ha valamit rendeznek, szerveznek a faluban. Vannak, akik nem elégedettek ezzel, szeretnék nagyobb létszámú falutanáccsal bővíteni a helyi közéletet, helyi demokráciát. Arra vágynak, hogy alulról építkezve – például utcánként választva egy-egy képviselőt – jobban és eredményesebben megoldanák a falu problémáit, ez fokozhatná a közvetlen helyi demok-

ráciát. Azt remélik, hogy így szélesebb lehetne a helyi közélet iránt aktívan érdeklődők csoportja, a közösségért tenni akarók rétege.

„Igazi falutanácsban látom a megoldást [...] minden utcának egy képviselője rendszeresen, önkéntesen össze tudna ülni, akiket megválasztanak, és akik a falu aktuális problémáit megvitatnák. Ehhez nem kellene pénz. [...] Én úgy érzem, a pedagógusok, a tanácsosok és a lelkész, [...] ha együtt tudnánk működni, akkor tudnánk erős közösséget kovácsolni. A tanácsosoknál közeleget a választás, most már arra gondolnak.” (Agyagfalva)

A helyi közösség és közélet működését, a falu közösségi egységét sokak szerint elsősorban a több párt megjelenése bontotta meg. A pártválasztások nagymértékben megosztják a falut, s a helyi vezetők nagy diplomáciai érzékére van szükség ahhoz, hogy az egység hosszabb-rövidebb időre a választások után helyreálljon. Ez egyformán sújtja a határon belüli és azon túli falusi közösségeket is. A határon túli nemzetiségi területeken a több magyar párt létrehozása nemcsak a falusi közösséget, de a határon túli magyar nemzetiséget is megosztja, ezáltal gyengíti a magyarok és a magyarlakta települések közéleti tevékenységét. Vannak, akik az érzelmi politizálás helyett a racionális, stratégiailag eredményesebb érdekérvényesítő pártpolitikát preferálnák, felmérve, hogy a történelem irreverzibilis körülményeket hagyott az utókor számára, és nem szabad hagyni, hogy több pártba tömörítve megosszák a határon túli magyarokat.

„Nincs olyan település, ahol ne lenne széthúzás. Amióta a pártok betették a lábukat, azóta ez megosztással jár.” (Ramocsaháza)

„Avval, hogy több pártot csinálunk, ezzel nem megerősítjük a közösségünket, hanem még jobban felszaggatjuk. Ha nincs összetartás, akkor nincs előrehaladás. Minél több pártba vagyunk tömörülve, minél több szervezetbe, annál gyengébbek vagyunk. S ez látszik a választásokon. Most még csináltak egyet, s azt se tudom milyen Magyar Legmagyarabb Párt. Ez a politika! Hiába állok föl az asztalra, s mondom az igazamat. [...] Le kell ülni, elgondolkozni [...] és közös nevezőre jutni valahogy, ez az én véleményem. Itt nincs egy román sem a faluban, nem is volt. Mikor már az Unióban vagyunk [...] akkor most ne keressük azt, hogy miért? Ezt az elődeink elrontották, visszacsínálni nem lehet.” (Agyagfalva)

Amennyiben a faluban több párt képviselői is megjelennek, a racionálisan irányító falusi vezetők célja csupán az lehet, hogy a lokális közösség érdekében a pártok képviselői közötti együttműködést a helyi problémák megoldására mozgósítsák. Ez többnyire csak akkor sikerül, ha a „nagypolitika” nem ad folyamatosan olyan újabb utasítást a pártok helyi képviselőinek, ami nehezíti, vagy egyenesen ellehetetleníti a helyi közösség érdekeinek érvényesülését.

„Minden szín képviselve van, az alpolgármester RMDSZ-es, én Magyar Polgári Pártos vagyok. Mindenki azt nézte, hogy mi jó a falunak, tehát ha a falunak jó, akkor indifferens, hogy most RMDSZ vagy MPP, vagy független. [...] Nem volt gond. [...] Remélem, a választásokkal sem lesz, mert a pártok most egymás ellen fognak versengeni. Itt nálunk ami a legtöbb szakadást okozza, az a politika, tehát bekavar, nagyon bekavar. [...] Tehát addig például a tanácsban is nagyon jó az egyetértés, [...] amíg úgymond fentről nem kavarnak be.” (Bögöz)

A nagypolitikában a magyarokat képviselő pártok osztódásával történő nemzetiségi megosztás Erdélyben és Vajdaságban egyaránt megtalálható. A helyi vezetők úgy vélik, hogy Vajdaságban a pártpolitika még a fiatalokat is megkísérli a helyi közösség és a vajdasági magyar szervezet ellen hangolni. Azt hangoztatják, hogy a helyi, környékbeli munkahelyek hiányáért elsősorban a helyi vezetők és a helyi közösségek felelősek. A helyi vezetők szerint e mögött is a vajdasági magyar egység megosztásának célja húzódik, végső célja pedig az autonómia-törekvések ellehetetlenítése.

„A fiatalok azért gyorsan fölismerték [...] a hamisságot, [hogy lássák be,] hogy a helyi közösség, meg a helyben lévő VMDK bűnös azért, hogy nekik nincs munkájuk. Hogy nem a kormánynak, a tartományi szervezetnek, [hanem] nekünk kellene, a falu vezetésének kitalálni, hogy hogyan teremtsünk munkahelyet. Tehát egyszerűen megcserélik a tézist. Megosztás zajlik. Nehéz egységet kovácsolni még egy kis közösségben is, mert parciális érdekek dominálnak, és hát a hamis ígéreteknek még mindig nagyon sok ember áldozatává válik. Itt politikai célok vannak megbújítva, tehát a magyarság bedarálása lenne a cél. A cél az, hogy azok a magyarok, akik esetleg autonómiáról [...] álmodoznak, perifériára kerüljenek.” (Bácsgyulafalva)

A FALU KÖZÖSSÉGÉN BELÜLI KONFLIKTUSOK

A vizsgálati adatok szerint a lokális közösségi akciókba, a település egészének szóló közösségi rendezvényekbe a lakosság több mint fele bekapcsolódik. Nagyobb helyi trauma idején pedig a közösség szinte minden tagja összefog, hiszen identitásuk, faluhoz kötődésük erős. Mindez korántsem jelenti azt, hogy a falusi közösségek konfliktusmentes, idilli életet élnek. A nehézségek között egyaránt megtalálhatók a kisszerű szomszédsági emberi konfliktusok és az országos pártpolitika konfliktusokat generáló hatása. Persze a konfliktusok mértéke nem egyforma minden faluban. A mintába kerülő falvak közül a legtöbb traumával, nagypolitika által gerjesztett konfliktussal a vajdasági falvak közösségeinek kellett és kell megbirkóznuk, ahol a háború idején és azt követően sorozatos falun belüli konfliktusok is terhelték a közösség életét.

A megpróbáltatások ellenére a helyi vezetők ma már bizakodók, úgy vélik, hogy a közös ügyek érdekében, ha kell, ma már össze tudnak fogni a faluközösség tagjai.

„Megosztottak az emberek, de nem csak politikai alapon, anyagi alapon is [...] mindenféle létező dologban. Ezt hozta gondolom az elmúlt húsz év, az átélt háborúk, a többszörös átverés, kirablás, frusztráltság, munkanélküliség, a gyerekek elmenetele. Én részben értem is ezeket a folyamatokat. Ide telepítették be százalékarányban a legtöbb menekültet. [...] Itt volt a legtöbb megpróbáltatás pszichikailag is, meg valószínűleg fizikailag is. [...] Meg rengeteg olyan incidens is volt, amiket ugye eltussoltak a kilencvenes évek második felében. Megosztottak az emberek. [...] De jellemző az is, hogy amikor kell, amikor megjelennek a közös ügyek, akkor a közös ügyek érdekében nagy százalékban be tudnak mozdulni.” (Bácsgyulafalva)

A vajdasági falusi közösség megpróbáltatásai és a falusi konfliktusok a 90-es években kezdődtek, s az akkori egységes kultúrával élő falu a háborúban betelepült lakossággal két nemzeti kultúrára, két kulturális (falusi) közösségre szakadt. Ma már nem feszülnek egymás ellen az indulatok, de a két kultúrát képviselő közösség nem is tud igazán együttműködni. A betelepülést követő években – elsősorban a magyar és szerb fiatalok között – a sok konfliktust, veszekedést a falubeliek szerint a rendőrség nem tudta, nem merte kezelni, elfogult volt a betelepülőkkel, s ennek a megkülönböztetésnek az emléke máig megőrizte az ellentéteket. Ma a faluban voltaképpen több-kevesebb elszigeteltséggel egymás mellett él a két kultúrát őrző két közösség.

„’96-ban [...] hát végül is az emberek eladták ezeknek a szerencsétlen menekülteknek „apró pénzért” az üres házakat. Rengeteg konfliktus volt az odaköltözött menekültekkel. [...] Öt évig egy nagyon zűrzavaros helyzet volt [...] ők nem illeszkedtek be, tehát éltek a saját világukat, mink éljük a saját világunkat, nem igazán látogatják azokat a rendezvényeket, amik a faluban történnek, tehát a közösségi élet szempontjából a maguk módján egy külön világ.” (Bácsgyulafalva)

A konfliktusok legáltalánosabb eredője ma a falvak többségében a szegénység, ami elsősorban a munkanélküliségből, jövedelemhiányból fakad. A mezőgazdaság nem ad elégséges megélhetést, sokan elszegényednek, s a növekvő vagyoni különbségek naponta konfliktust generálnak a falusi közösségekben. A piacgazdaság velejárója a fokozódó egyenlőtlenség és a szélesedő szegény réteg, miközben a modernizációs reklámok faluban és városban egyaránt fogyasztásra serkentenek, csak hogy a falusi szegények és azok gyerekei legális eszközökkel nem képesek megszerezni azokat. A helyi sikeresek, szerencsések nehezen tudják megérteni a lemaradók nincstelenségét, „ügyetlenségét”, a lemaradók pedig féltékenyen, irigyen tekintenek

azokra, akik szerencsésebb körülményeik révén jobban élnek, többet fogyaszthatnak, mint ők.

„Nagy probléma az embereknek a megélhetés. Nagyrészt mezőgazdaságból élnek. [...] Rengeteg a munkanélküli, aki tulajdonképpen nem munkanélküli.” (Bácsgyulafalva)

„Talán a fejlődés okozza a konfliktusokat, hogy egyesek jobban kiugrottak, jobban fel-találták magukat, többet dolgoztak, a másik meg jobban árnyékban volt. És akkor jött egy bizonyos fokú irigység is, meg utána a többpártrendszer, ami tovább bomlasztotta a közösséget. Az aztán nagyon, az a legjobban.” (Bácsgyulafalva)

A létező konfliktusok ellenére a legtöbben úgy vélik, hogy a faluban nincsenek elviselhetetlen ellentétek. Az egyik legszegényebb településen, ahol nagy arányú cigány lakosság is él, meglepő volt az egyik helyi vezető nyilatkozata, aki szerint az utóbbi két évtizedben a nehézségek ellenére érezhetően csökkentek a helyi konfliktusok, fokozódott az összefogás. Úgy tűnik, hogy itt a kényszerű egymásra utaltság redukálta az ellenségeskedést és fokozta az egymás iránti szolidaritást. Az is igaz, hogy ebben a faluban a lakosság többsége szegény, mert a térséget kevésbé érintette a piacgazdaság lehetősége, emiatt nem szembetűnő az egyenlőtlenség. A cigány lakosság azonban itt még inkább a falusi közösség mellett, mint vele él. A helyi vezetők nemcsak a roma lakosság civilizációs felzárkóztatását tekintik hosszú távú feladatnak, de közösségbe és közéletbe integrálását is.

„Elviselhetetlen feszültségek nincsenek. Az elmúlt évtizedekben az a meglátásom, hogy nyitottabbak az emberek, befogadóak, talán az átlagnál is befogadóbbak. Itt az érdeksérelem okoz feszültségeket. Általában megfontolatlanságból, félreinformáltságból születnek ezek a problémák. Közép és hosszú távon a cigány lakosságnak nem egyszerűen felzárkóztatása, hanem a kommunikatív elérése a feladat.” (Ramocsaháza)

A közösségi konfliktusok sajátos csoportját jelentik azok, amelyek a helyi hatalmi harcok nyomán keletkeznek, s a választások előtt és idején szinte mindenhol felizzanak. A polgármester-választás és az országgyűlési választás egyaránt kielezi az ilyen jellegű, hatalmi csoportok közötti konfliktusokat, és megosztja a közösséget. A polgármester-választást követően azonban a helyi viszályok hamarabb megszűnnek, miközben a pártválasztások által generált konfliktusok csökkentéséhez gyakran hosszú idő sem elég, mert azt az országos politika a helyi képviselőknek adott utasításaival folyamatosan szítja, felizzítja.

„Most majd lesz a választások előtt...most már kezd parazslani.” (Bácsgyulafalva)

„Jelentősebb konfliktusok szerencsére nincsenek. A mostani választásoknál volt egy szűk kör, akik nagyon hangosan utáltak engem. És akik szerettek, azok is nagyon hangosan szerettek. De szerencsére a választások után visszaállt minden a megszokott kerékvágásba.” (Ruzsa)

Különösen éles konfliktusok az országos választások előtt a határon túli magyar településeken alakulnak, ahol a tét a magyarok pártjának bejuttatása az ország kormányába, esetleg a nemzetiségi autonómiaigény megvalósítása lenne a cél a magyar pártok segítségével.

„Konfliktus nélkül még házasság sincs, tehát természetes, hogy itt is van. [...] Szerbiában következnek a választások. Az eddigi tapasztalatunk az, hogy [...]a következő fél évben egyre több konfliktus lesz. [...] Ilyenkor ezek turbózódni szoktak, aztán.. a választások (után) elmúlnak Mindenki mindenféle ambícióval megpróbálja süttögetni a pecsenyéjét. [...] Nem riad vissza, hogy mindenféle hazugságot terjesszen a politikai ellenfeleiről [...] képesek pletykákat terjeszteni.” (Bácsgyulafalva)

A hatalmi harcok és egyéni hatalmi törekvések a helyi közösségeket végül is komoly próbatétel elé állítják. Nehéz dönteni a rövid távú és hosszú távú érdekek között. Az érdekek harmonizálása helyett pedig gyakran éppen azok kielélezése, a megosztás a központi hatalom célja. A falusi közösségek gyakran áldozatául esnek ezeknek a játszmáknak.

XI. A BIZALOM ÉS KÖZÖSSÉG KÖLCSÖNHATÁSA EURÓPA 28 ORSZÁGÁNAK MINTÁJÁN

A modern társadalmakban érzékelhető bizalomvesztésre már évtizedekkel korábban felfigyelt a társadalomtudomány, s a kutatók keresték a jelenséget előidéző okokat. Azt valószínűsítették, hogy az egyének és társadalmi csoportok, rétegek között csökkenő bizalom a gazdasági-társadalmi változásokkal együtt járó kapcsolatok és közösségek átstrukturálódásának következménye: A nagyipari tőkés fejlődéssel a családi gazdaságot felváltotta a nagyüzem, felbomlottak a tradicionális kisközösségek, felgyorsult az urbanizáció, felerősödött az egyének és csoportok közötti rivalizálás és verseny, majd a gazdasági strukturális átalakulással megváltoztak az emberi értékpreferenciák is. (Fukuyama 2000, Putnam 1995, Elster 1989, Kuczi–Lengyel 1996, Luhman 1979, Sztompka 1996)

Míg a tradicionális társadalmakban a szorosabb kisközösségi együttélés és családi gazdálkodás hatására az emberi kapcsolatok túlnyomó többsége a környező közösség tagjaiból strukturálódó erős kapcsolat volt, addig a modern nagyipari társadalmakban az egyének kapcsolathálójának nagyobb hányadát már a gyenge kapcsolatok, másodlagos kötések adják. A kapcsolati struktúra változása ellenére ugyan többnyire ma sem kevesebb az embereket körülvevő kapcsolatok és közösségek száma, ám a kapcsolathálón belül kisebb lett a bizalomteli erős kapcsolatok aránya, bővült a bizalomhiányos másodlagos kötelékeké. Elsősorban a gyenge kapcsolatok arányát gyarapították a globalizáció hatására alakuló internacionális kapcsolatok is. Az internet használattal terjedő virtuális kötelékek között ugyancsak túlnyomórészt gyenge kötelékek alakulnak, ezek csak ritkán transzformálódnak erős kötéssé (Granovetter 1973, Wellman 2001).

A fogyasztói társadalomban az erősen profitcélú racionális gazdálkodást célzó túlzott bürokratikus irányítás, s azzal együtt a folyamatos funkcióváltás, leépítés, s hatására a fluktuáló munkaerő nagy száma is gyengíti az emberi kapcsolatok bizalmi tartalmát. Egyre inkább személytelenné válik az ügyintézés, az emberek mind több intézménnyel kerülnek virtuális kapcsolatba. (Mills, C. W. 1951). Ma már a különböző intézmények bürokratikus „gondoskodása” és „ellenőrzése” alatt éljük életünket, s azok működése for-

málja a hatalom- és intézményei iránti bizalmat és/vagy – a kiszolgáltatottság és személytelenség érzésének felülkerekedésével – a bizalmatlanságot.

A tradicionális társadalmakra jellemző erősebb kapcsolati bizalom a modern nagyipari társadalmakban fokozatosan redukálódik, a korábbi, döntően bizalomteli erős kapcsolatok a kapcsolathálóban kibővültek bizalomhiányos másodlagos kötelékekkel, s egyre inkább az intézmények iránti bizalmatlansággal. Ezzel a trenddel párhuzamosan különösen nagyot változott a társadalmak közösségi élete. A tradicionális társadalmak közösségeiben a közvetlen kapcsolatok túlsúlyával a bizalom szűrője könnyen működött, miközben a nagyipari társadalmakban az egyének gyenge kapcsolataiban a bizalmat az egyének inkább csak megelégedezik, nincs idő és mód arra, hogy tapasztalati úton kialakuljon.

A mai társadalmakban a közösségi kapcsolatok kurrens javakká váltak, felértékelődtek, nagy értéket képviselnek. Hipotézisünk szerint a kiterjedt, többféle közösségi kötelékkel élők körében erősebb a mások és az intézmények iránti bizalom, miközben a szűk kapcsolat körben élők, másoktól elzárkózók bizalma főként csak a szűk család, saját közösség iránt erős, az idegenek iránt gyenge. A bizalom hiánya pedig nemcsak a magánkapcsolatokat erodálja, de fékezi, nehezíti a gazdasági együttműködést is, hiszen az gyakran elnyújtott reciprocitással történik. *A bizalom tehát nélkülözhetetlen katalizátora az interperszonális kapcsolatoknak és a kisközösségek, társadalmak, nemzetek kulturális és gazdasági együttműködésének egyaránt (Polányi 1976.)*

Jelen tanulmányunk arra keres választ, hogy mennyire erősíti egymást az európai társadalmakban a közösség és a bizalom. Vajon a közösségi kapcsolatok és közélet fokozzák-e, s ha igen, milyen mértékben képesek fokozni a bizalmat, s viszont, a bizalom hatására erősödik-e a társadalmakban a közösségi élet. Mielőtt az egyes társadalmakat összehasonlítjuk, keressük azokat a társadalmi-demográfiai feltételeket, amelyek nagy eséllyel alakítják az egyének, csoportok közösségi életét és a bizalom szintjét. Megkíséreljük megválaszolni azt a kérdést, hogy milyen különbség található a bizalom és közösségi kapcsolatok mértékében a különböző életfeltételű társadalmi-demográfiai és gazdasági csoportok között, hogy ez a különbség befolyásolja-e az egyes országok, társadalmak közösségi életét és bizalmi szintjét, vagy éppen fordítva, a különböző társadalmak olyan létfeltételeket nyújtanak, amelyek bővítik vagy éppen szűkítik az ott élők bizalmát és közösségi életét. Vizsgálatunkhoz az European Social Survey 2008-as adatbázisát használjuk (N=58454, 28 országból).

Módszerek, mérőeszközök

A bizalom két dimenziójának az individuális és az intézmények iránti bizalmat tekintettük. Ennek méréséhez a mások, idegenek iránti individuális bizalom mértékét vizsgáló három tízfokú skálát szintetizáltuk (INDIVIDTRST, 0-30)⁶⁴ Az intézményi bizalom méréséhez a hatalomra és a társadalom intézményeire vonatkozó bizalmat kutató hét kérdésre adott válaszokat összegeztük: a bizalom mértéke a parlamentben, a létező rendszerben, rendőrségben, politikusokban, pártokban, EU-parlamentbe, ENSZ-ben (INSTITRST). A bizalom iménti két dimenziójának szintetizálásával hoztuk létre az általános bizalom mércéjét (GENTRUST).

A közösségi kapcsolatokat és közéleti aktivitást is két összevont indexszel mértük. (GENSOCIET) Ezek egyike a magántársasági-közösségi kapcsolatokat a magánélet baráti köreiben történő együttlétek gyakorisága szerint skálázta (SCLEMEET). A másik a szervezeti-egyesületi és közéleti aktivitást mérte (SOCACTIVITY). Ez utóbbi összesítette a felvételt megelőző évre vonatkozóan végzett aktivitást politikai pártban, más egyesületben, szervezetben, közéleti kapcsolattartást politikai vagy állami vezetőkkel, petíció-aláírást, tüntetésen történő részvételt, termékek elleni bojkott felvállalását, illetve játékonysági aktivitás előfordulását.⁶⁵

A bizalom két skálájának és a közösség-közélet két indexének szintetizálásával létrehoztunk egy faktorindexet (PARTICIPÁCIÓ), amelynek átlagai feltételezésünk szerint szimbolizálják a válaszadókra, illetve az egyes országokra jellemző társadalmi közéleti participáció mértékét.

A BIZALOM ÉS A KÖZÖSSÉGI KAPCSOLATOK KÖLCSÖNHATÁSA

A bizalom és a közösségi kapcsolatok kutatási hipotézisünk szerint kölcsönösen hatnak egymásra, s többnyire erősítik egymás hatását. A bizalomteli erős kapcsolatokkal könnyebben alakul a közösség, és fordítva, a közösség

⁶⁴ (1) A legtöbb emberben meg lehet bízni, (2) a legtöbb ember akadályoz, hátráltat (3) a legtöbb ember segítőkész. A három skála kumulált értékével szimbolizáltuk az individuális bizalmat (INDIVIDTRST).

⁶⁵ (1) Az elmúlt évben részt vett-e Ön politikai pártban vagy politikai akcióban? (2) Az elmúlt évben részt vett-e más szervezetben, egyesületben? (3) Kapcsolatban állt politikai vagy állami vezetővel? (4) Aláírt petíciót valami ellen? (5) Részt vett-e engedélyezett tüntetésen? (6) Részt vett-e bojkotton valamilyen termék ellen? (7) Részt vett-e más játékonysági demonstráción?

lehetőséget teremt a tagok számára egymás jobb megismerésére, s ez egy szersmind visszahatva erősíti a bizalmat. A bizalom mértéke azonban a közösségek jellegétől függően is eltérő lehet. A közösség kritériuma: a közösen követett érték, érdek, közös cél vagy eredet, tradíció, majd az ezek nyomán alakuló „mi-tudat” és szolidaritás. Ezek a közösségi paraméterek erősítik a közösségi tagok egymás közötti bizalmát. A kutatások azonban azt is mutatják, hogy a közösségi kapcsolatok legszűkebb körén belül, a családi közösségben a legerősebb a bizalom (Weber 1987, Tönnies 1983, Utasi 2009).

Gyakran előfordul, hogy a túlságosan befelé forduló, összezáró családok és más zárt közösségek – különösen, ha forráshiányosak, s nem tudják tovább osztani javaikat, s juttatni abból a körön kívülieknek is, vagy éppen ellenkezőleg, ha privilegizáltak, s exkluzivitással őrzik privilégiumaikat, másokat kizárnak, fokozottan bizalmatlanok (Utasi 2008).

Ezzel szemben minél nyitottabb, intenzívebb az egyének közösségi kapcsolata, annál nagyobb lesz bizalmuk az idegenek iránt, annál könnyebben bíznak szűk közösségükön kívüli másokban. A legszűkebb kapcsolatukon kívüli társasági-baráti és közéleti kötelékek, valamint a közösségi aktivitás többnyire fokozza a „mások” iránti bizalmat is. *Kutatási hipotézisünk szerint a többféle közösségi kötelékhez rendszerint magasabb általános bizalom is társul.*

Az életfeltételi különbségek hatása a bizalomra és a közösségi kötelékekre

A vizsgált európai országokban az egyes társadalmak különböző gazdasági-demográfiai létviszonyai és műveltségi-iskolázottsági különbsége következtében különbségek várhatók a bizalom és a közösségi-közéleti megnyilvánulások, társadalmi-közéleti participáció területén is.

A kutatási tapasztalatok szerint a legkönnyebben a hasonlók között alakul a közösség és a bizalom egyaránt. Ugyanakkor vizsgálataink azt is jelezték, hogy a társadalom támogatásra, intézményi segítségre utalt tagjainak „mások” iránti és intézmények iránti bizalma egyaránt relatíve magas. A forráshiányos gyengék igyekeznek bízni/remélni, életkörülményeik mintegy rákényszerítik őket a mások iránti bizalom megelőlegezésére. A másokra utaltak bizalma olyan kényszerbizalom, amely nem tapasztalati úton alakul és erősödik, sokkal inkább a remény élteti, táplálja azt. Várhatóan minden országban a nők, idősek, betegek, fiatalok relatíve erősebb bizalma a másoktól segítséget remélő ráutaltság érzéséből ered.

A közösségi élet a bizalommal éppen ellentétes trendet jelez : a „biológiai-
ilag” erősebbek – férfiak, aktív fiatalok – közösségi-közéleti aktivitása mások-
hoz képest jelentősen erősebb lesz (Utasi 2008).

Ugyancsak jelentős országok közötti különbség tételezhető a materiális és
immateriális források mértéke szerinti csoportokban az általános bizalom és
közösségi-közéleti indexek trendjében. Azokban az országokban többnyire
*erősebb a mások iránti bizalom és a közösségi-közéleti aktivitás egyaránt, amelyekben
a válaszadók nagyobb aránya relatíve bőséges forrásokkal, materiális és/vagy kultu-
rális tőkével rendelkezik.*

A magasabb iskolai végzettséggel járó magasabb kulturális tőke és maga-
sabb jövedelem egyaránt fokozza a bizalmat és a közösségi kötelek alakítá-
sának esélyét, ám az is igaz, hogy *kiemelkedő bizalommal és egyszersmind széles
közösségi kapcsolatokkal többnyire csak a magas iskolai végzettségű, kedvezőnek
érett jövedelem birtokában élnek az európai válaszadók.* Ezáltal azokban az orszá-
gokban különösen magas lesz a bizalom és közösségi lét, ahol a népességen be-
lül a többi országhoz képest magasabb a felsőfokú végzettséggel rendelkezők
aránya, míg ezzel ellentétes trend várható ott, ahol alacsony a népesség iskolá-
zottsága, általános műveltsége.

A lakóhely nagysága, lélekszáma, ebből következően a lokális közösségi
kapcsolatok sűrűsége ugyancsak befolyásolhatja a bizalom mértékét. Azokban
az országokban, ahol a lakosság nagy aránya él kis lélekszámú településeken
(falvakban, szuburbán, kertvárosi településeken) az intenzívebb és szorosabb
közvetlen kapcsolatok magasabb aránya alakulhat. Az ilyen zárt településeken
a sűrű kapcsolathálóhoz hozzásegítenek egymás jobb megismeréséhez és kiisme-
réséhez, ezáltal itt könnyebben alakul a közösségi élet és bizalom is. A legin-
kább bizalmatlan és közösségihiányos a túlnyomórészt nagyvárosi lakosságból
strukturálódó országok mintája, ahol a kapcsolathálóban az elsődleges erős
kapcsolatok aránya eltörpül a másodlagos, gyenge kapcsolatokhoz képest.

*Az előzők alapján összességében feltételezhetjük, hogy azokban az országokban,
ahol a társadalom relatíve gazdag, s a lakosság magas aránya forráserős, ahol az
elosztási viszonyok relatív egyenlősége miatt magasabb lehet a szubjektív jövedelmi
elégedettség, ott magasabb lesz a társadalomban az általános bizalom, stabilabbak a
közösségi kötelek és intenzívebb a közéleti aktivitás mértéke is. Azokban a társadal-
makban, ahol a többi európai országhoz képest magasabb az általános iskolázottság-
műveltség, magasabb lesz a bizalom és közösségi kapcsolatok mértéke is. Ahol a la-
kosság túlnyomó többsége kis lélekszámú településeken, falvakban, szuburbokban,
kertvárosias lakónegyedekben él, nagyobb lesz a kapcsolati sűrűség, s vele együtt a
lakosság körén belül a bizalom is, mint az óriásvárosok atomizált környezetében élők
között.*

A bizalomteli és bizalmatlan országok

Az általános bizalom indexének egyik változója az *individuális bizalmat* mérte, vagyis azt, hogy a válaszadók mennyire bíznak idegenekben, saját szűk kulturális közösségükön kívüli másokban. A leginkább *bizalmatlanok Törökország, Bulgária, Románia és Görögország válaszadói*. Kulturális értékrendszerük és vallásuk tekintetében is eltérnek ezek az országok a mintában szereplő többi európai országtól. Ezen országok társadalmában még tradicionálisabb, jobban zárt a közösségi élet, a lakosság kisebb lélekszámú településeken él, ahol a bizalom köre elsősorban a családra, rokonságra redukálódik. Az európai országok többségéhez képest ezen országok forráshiányosabbak, ami ugyancsak nehezíti a mások iránti bizalom kialakulását.

Az idegenek iránt legnyitottabbak, a másokban leginkább megbíznak a *skandináv országok lakói*, elsősorban *Dániában, Norvégiában, Finnországban, Svédországban*, s alig lemaradva a hasonló jólétben élő *Svájcban és Hollandiában élők*. A jólét és – a többi európai országhoz képest – a társadalmi javak relatíve kedvező demokratikus elosztása mellett, a puritán érték-hagyományú protestáns országokban kisebb az elégedetlenség, s magasabb az általános iskolázottság, műveltség is. A magas bizalomszintet jelző jóléti társadalmakban kevés a nagyváros, relatíve sokan élnek hagyományos vagy modern kertvárosi, kertvárosias környezetben. A kedvező társadalmi körülmények forráserevé teszik a társadalom többségét, erősítik az individuumok önbizalmát és a mások iránti bizalmat egyaránt.

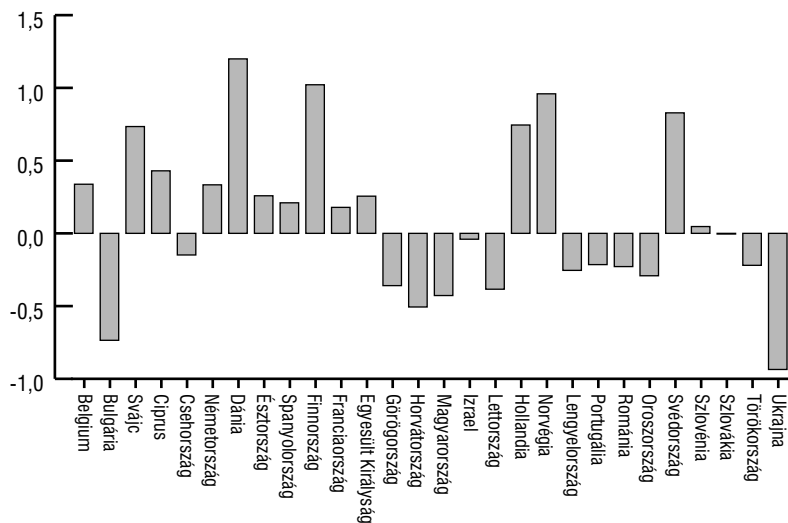
Csak kis mértékben tér el az individuális bizalom trendjétől az *intézmények iránti bizalom* országok közötti különbsége. Az intézmények iránt is leginkább bizalmatlanok az individuális bizalmatlanságukkal kitűnt *Bulgária és Görögország* válaszadói, ám csatlakozik hozzájuk *Magyarország, Horvátország, Lettország és Ukrajna*, amelyek szintén élen járnak a hatalom intézményei iránti bizalmatlanságukkal. Eltér a trendtől ugyanakkor a forráshiányos és az idegenekben individuálisan bizalmatlan *Törökország*, ahol a hatalom intézményei iránti bizalom szintje magas. Az eltérő pozíciót valószínűleg az okozza ebben az országban, hogy a kulturális érték-hagyományok következtében itt nagyon erős a tekintélytiszteltet, s ez stabilizálja a hatalom és intézményei iránti tradicionális bizalmat is.

Összességében az európai országokban az intézményi bizalom trendje azt jelzi, hogy a hatalom intézményei iránti bizalom többnyire azokban az országokban a legerősebb, ahol az individuális bizalom is erős, vagyis elsősorban a skandináv országokban, a gazdag Svájcban és Hollandiában. Ezekben az országokban az intézmények iránti fokozott bizalom a társadalom többségének meglege-

dését jelző hatalmi-elosztási viszonyok következménye, végső soron a relatíve kedvező elosztással járó kisebb egyenlőtlenség. A hatalomba és intézményeibe, s az idegenekbe vetett fokozott bizalom dominánsan tehát a polgári demokráciának a többi európai országhoz képest jobb működéséből következik. Eredményeként a válaszadók többsége más országok lakosságához képest itt elégedettebb anyagi körülményeivel és életével, ez fokozza az önbizalmat, s egyszersmind csökkenti a hatalom és intézményei iránti bizalmatlanságot.

Az individuális és intézményi bizalom szintetizált trendje szerint a leggyengébb a generált (összesített) bizalom Ukrajnában, Bulgáriában, Horvátországban, Magyarországon, Lettországon és Görögországban. Ezeknek az országoknak mindegyike sok konfliktust megélt, forráshiányos ország.

27. ábra: Az individuális és intézményi bizalom összesített indexének (GENTRUST) átlaga a minta országaiban (Z-score-ok)
(European Social Survey, ESS4e03, 2008 N=58454)

A közösségi-közeleti aktivitás trendje Európa országában

A közösségi-közeleti kapcsolatok országokra jellemző trendjét mérő indexek egyike a szervezett közösségi aktivitás adatait számszerűsítette. A korábbi vizsgálá-

tok szerint azt valószínűsítettük, hogy a közösségi-közéleti aktivitás szerint alapvetően a jólét, valamint a civilizációs és műveltségi szint mértéke szerint rendeződnek hierarchiába az európai minta országai. Szervezeti-egyesületi, közösségi aktivitást az európai országok mintájának legfeljebb harmada végez, ám az iménti életfeltételi egyenlőtlenségek miatt meglehetősen nagy különbségek voltak várhatók az országok között.

Átlagon felüli szervezett, civil közösségi aktivitást, magas civilizációs jólétet, valamint a javak relatíve kis egyenlőtlenségét megvalósító skandináv demokráciákban és erős tradicionális demokratikus hagyományokat megőrző jóléti országokban találtunk: kiemelkednek a svédek, norvégok, dánok, finnek, franciák és németek.

Átlag alatti, hiányosan szervezett, civil közösségi aktivitást Bulgáriában, Portugáliában és Törökországban mértünk, s alig magasabb aktivitás volt található a legtöbb poszt-szocialista országban és a szegény déli országokban is. A posztszocialista országokban a hiányos civil közösségi-közéleti aktivitás a polgári hagyományok hiányából, a polgári fejlődés lemaradásából ered, amelynek fejlődését azután tovább fékeztek a szocialista rendszerek. A rendszerváltás előtt ezekben az országokban a civil közösségeket, egyesületeket állami kontroll alatt tartották. A civil szervezetek, egyesületek korábbi hiányának hatása még a rendszerváltás után két évtizeddel is fékezi a szervezett közösségek működését. Másrészt a jóléti elégedettség és iskolázottság-műveltség alacsony szintje vagy hiánya jellemzi a posztszocialista és déli országok lakosságát egyaránt, emiatt az egyének szükségleti rendszerében a szervezett közösségek iránti igény is alacsony. Jóléti hiányok és hiányos műveltség mellett alig fejlődhet a civil közösségi igény, mert az emberi energia nagy részét lekötik a biológiai szükségletek kielégítésének feladatai.

*A magántársasági kapcsolatok intenzitása különösen alacsony Magyarországon és Romániában, de hasonlóan szűk magántársasági élet jellemző az adatok szerint Görögországban is.*⁶⁶ A magántársasági kapcsolatok szembetűnő hiányával élő országokban a félig-modernizáció hatására már felbomlottak a tradicionális közösségi értékek, megszakadtak a korábbi tradicionális közösségből eredő közösségi kapcsolatok, miközben kevésbé elterjedtek és aktívak még a civilizációs közösségekből származó magántársasági kötelek. Az atomizálódás végül is a félig modernizálódott társadalmak nagyvárosaiban és nagyközségeiben a legerősebb, emiatt jelentkezik itt a legerősebben a magántársaság

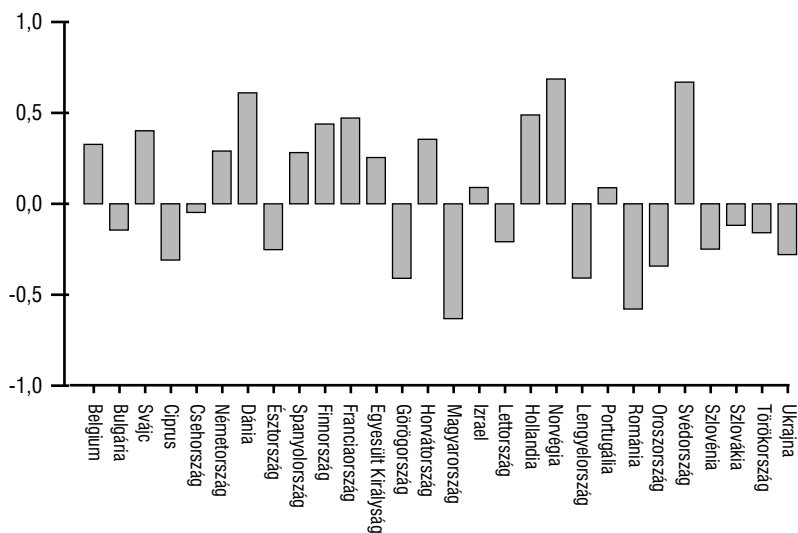
⁶⁶ Meg kell jegyeznünk, hogy noha a nemzetközi adatbázis szerint Magyarország a magántársasági kapcsolatokat mérő rangsornak is a végén található, jóllehet országosan reprezentatív kutatásunk azt is megállapította, hogy a magántársasági kapcsolatok Magyarországon még így is sokkal szélesebb körben találhatóak, mint civil közösségek (Hoskins 2009).

hiánya is. Ugyanakkor kétségtelenül kompenzálják a magántársaságokat ezekben az országokban mindenhol a relatíve erős „társasági” jellegű családi szabadidős kapcsolatok.

Intenzív magántársasági kapcsolatok a civilizációs jólétben, a civil szervezetek-egyesületek bőségével élő országokban találhatók (Norvégiában, Svédországban, Hollandiában és Dániában), másrészt ott, ahol még erősek maradtak a tradicionális közösségek, s így virulens a hagyományos közösségekből eredő magántársasági élet (Horvátország, Portugália).

A közösségi kapcsolatokat mérő két dimenzió egyesítésével létrehozott közösségi-közeleti skála szerint nagyon hiányosak a közösségi-közeleti kapcsolatok Magyarországon és Romániában, s csak valamelyest kedvezőbb a többi poszt-szocialista országban és a déli szegény országokban is, Portugália kivételével. Ezzel szemben halmozódnak az aktív közösségi-közeleti és magántársasági kapcsolatok a skandináv országokban, kiváltképpen Dániában, Norvégiában és Svédországban.

27. ábra: A civil közösségi és magántársasági kapcsolatok összesített indexének (GENSOCIET) átlaga a minta országaiban (Z-score-ok) (European Social Survey, ESS4e03- 2008 N=58454)

A BIZALOM ÉS A KÖZÖSSÉGI KAPCSOLATOK HARMÓNIAJA ÉS DISZHARMÓNIAJA

A magán és intézményi bizalom dimenzióit összevontan jelző általános bizalom indexe (GENTRST) és a szervezett közösségi és magántársasági kapcsolatokat szintetizáló index (GENSOCIET) összehasonlítása igazolta, hogy *a vizsgált országok túlnyomó többségében a közösség és a bizalom harmonikusan együtt jár, erősítik vagy gyengítik egymás hatását. Csak néhány olyan országot találunk, ahol a két érték egymáshoz képest eltérő trendet ír le.*

A két érték pozitív vagy negatív együtt járása

A két index pozitív és harmonikus együtt járása a leginkább kedvező gazdasági helyzetű és egyszersmind kis egyenlőtlenséget megtűrő, a javak demokratikus elosztására törekvő skandináv országokban – így Dániában, Finnországban, Norvégiában és Svédországban –, valamint a jómódú Svájcban és Hollandiában található. A legharmonikusabb közülük is Dánia, ahol a társadalom és hatalom működése leginkább kedvez a jólét mellett a bizalom és közösségek kohéziójának fenntartásához.

A bizalomhiány és a közösségi kapcsolatok együttes hiánya, „negatív együtt mozgása” szembetűnő Magyarországon. Magyarországon a máig ható felemás modernizáció redukálta a hagyományos közösségi kötelekeket, miközben még az urbanizációval, migrációval bővülő gyenge kapcsolatok is nehezen épülnek a nagyfokú bizalmatlanság miatt. A tradicionális kisközösségi bizalom a nagyiparral és urbanizációval fokozatosan csökkent, a rendszerváltástól remélt pozitív változás elmaradt, s nyilvánvalóan jelentős a várt, de elmaradt jólét miatti elégedetlenség is. Mindezek hatására alacsony a hatalom és intézményei iránti bizalom is. A közösségi kapcsolatok hiányához társuló gyenge bizalmat találtunk Lengyelországban, Görögországban, Romániában és Oroszországban is. Ez utóbbi országok ugyancsak gazdasági nehézségekkel küzdenek. A családon kívüli közösségektől történő elzárkózás ezekben az országokban is jelentős, ennek ellenére a bizalom ezekben az országokban mégsem épült le olyan súlyos mértékben, mégsem atomizálta oly mértékben a lakosságot, mint Magyarországon.

Szélsőséges bizalmatlanság és gyenge közösségi kötelekek találhatók Ukrajna és Bulgária mintájában. E két országban a hagyományos kisközösségi kapcsolatok még valamelyest összetartják, tradicionális kötelekekkel integrálják a társadalmat, miközben az idegen kultúrákba tartozókkal szemben itt nagyfokú bizalmatlanság jellemzi a lakosságot.

A két érték diszharmóniájának variánsai

a) Közösségi összezárás és magas bizalmatlanság

A bizalom és a közösségi kapcsolatok egymáshoz képest ellentétes mozgása csupán néhány olyan országban tapasztalható, ahol súlyos nemzetközi traumák bontották meg a társadalmak belső integrációját. Diszharmónia jellemzi a két értéket Horvátországban és Szlovéniában, ahol az elmúlt évtizedekben a régióban lezajlott háború felerősítette az idegenek iránti bizalmatlanságot, s vele szemben egyszersmind erősítette a társadalmat összezáró, hagyományos védekező közösségi kapcsolatokat. Hasonló okokat és hasonló tendenciát találunk Izraelben is, ahol a háborúk és folyamatos háborús védekező mechanizmusok mellett általános a bizalmatlanság, de a háborús veszély hatására erős a belső védekező közösségi összezárás is.

b) Gyenge közösségi összezárás és erős bizalom

A bizalom és a közösségi kapcsolatok diszharmóniája található Cipruson és Észtországban is. Ezekben az országokban azonban fordított a két érték rendje, amennyiben itt a bizalom erősebb, miközben a közösségi kapcsolatok gyengék. A diszharmónia itt is a háborúk társadalmi-kulturális megosztottságot előidéző hatásából ered. Ciprust török és görög térfélre osztotta a nemzetközi politika, s így mindkét nemzeti kultúra az „övéhez”, saját intézményeihez fűződő bizalma erős maradt, de a civil közösségek és magántársaságok működését fékezte az ország kulturális megosztottsága. Észtországban a szovjet rendszer idején megvalósított erőszakos lakosságcsere utóhatása, hogy nagy arányban éltek észtek is és oroszok is. A történelemben a múltban egymástól elszenvedett traumák és sérelmek feloldása aligha történhetett még meg. Így a kultúrák határain belüli bizalom erős és összezárnak, de a civil közösségi kapcsolatoknak útját állja a korábbi erőszakos megosztás hatása.

c) Közösségi összezárás és gyenge bizalom

Portugáliában viszonylag erős a közösségi tudat, gyenge a bizalom értéke. Itt a társadalom megőrizte erős tradicionális jellegét, a nagyon alacsony műveltség-iskolázottság, s a forráshiány egyaránt növeli a hagyományos közösségeken kívüliekkel szembeni bizalmatlanságot.

Összességében tehát azokban az országokban, ahol nincs meg a bizalom és közösség harmonikus együtt járása, vagyis a két érték diszharmóniája jelentkezik, ott többnyire a jelenben vagy a múltban háborúk, súlyos konfliktusok, viszályok bomlasztották, mérgezték meg a kultúrák együttélését, s ennek hatására került konfliktusba egymással a válaszadók tudatában a bizalom és közösség értékének természetes harmóniája.

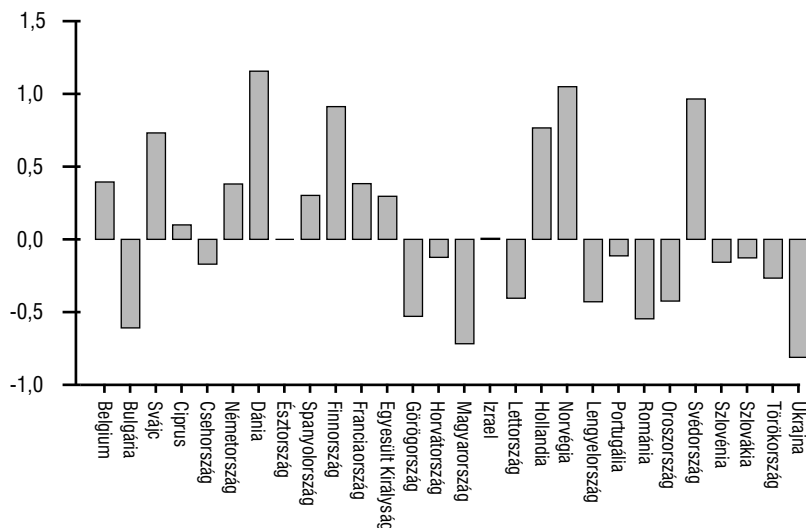
A társadalmi participáció Európa országaiban és régióiban

A nemzetközi adatbázis elemzésekor abból indultunk ki, hogy a bizalom az alapja a közösségi létnek, ezért a bizalom és a közösségi-közéleti kötelek vagyis a szervezeti és magánkapcsolatok kölcsönhatása képes szimbolizálni a közösségi-közéleti participáció országok közötti különbségét. Azt feltételeztük, hogy azokban a társadalmakban, ahol nagy az idegenek és a hatalom, továbbá annak intézményei iránti bizalom, valamint erős a közösségi civil aktivitás és az emberi kapcsolatok hálój, ott erős a lakosság társadalmi szerepvállalása, részvétele a társadalom ügyeinek intézésében. Ennek következtében intenzívebben működik a társadalmat alakító *demokratikus közéleti participáció* is. *A bevezetésben jelzett demokrácielméletek alapján úgy gondoljuk, hogy a demokrácia maga a közösségi lét, a közéleti részvétel, az aktív állampolgári tudat.*

A participáció országok közötti különbségének méréséhez (főkomponens-analízissel) szintetizáltuk a bizalom és a közösségi kötelek különböző dimenzióit szimbolizáló indexeket, s igyekeztünk megtalálni az egyes országokra jellemző participációs szintet. (A participációs szintek differenciálása érdekében a folyamatos factorskálát klaszteranalízissel öt csoportra tagoltuk). A participációs szinteket jelző index átlagai szembevetően jelezték, hogy a legintenzívebb társadalmi participáció a kedvező gazdasági feltételeket biztosító társadalmakban jellemzi a lakosság legszélesebb körét, ezzel szemben a rossz, hiányos gazdasági-társadalmi körülmények mellett a társadalmi participáció is hiányos. A keletkezett participációs index országokra jellemző átlagértékei alapján öt hierarchikus csoportra különítettük a vizsgált európai országokat:

- a) A participációs index csúcsára kerültek **kiemelkedő** közösségi-közéleti participációs aktivitással a skandináv országok: *Dánia, Norvégia, Finnország, Svédország* valamint *Svájc és Hollandia*.
- b) A participációs index mentén **jó** társadalmi-közösségi-közéleti participáció jellemzi Nyugat-Európa jellemző jóléti országait, így *Németország, Belgium, Franciaország, Nagy-Britannia* válaszadóit.
- c) **Közepes, átlagos** társadalmi-közéleti participáció jellemzi *Ciprus, Észtország, Spanyolország és Izrael* válaszadóit
- d) **Gyenge** participáció található *Lettország, Horvátország, Lengyelország, Portugália, Csehország, Oroszország, Szlovákia és Szlovénia* lakosságában.
- e) A **hiányos** társadalmi-közösségi-közéleti participációt jelző országok közé került *Bulgária, Magyarország, Görögország, Törökország, Románia és Ukrajna*.

28. ábra: A társadalmi participáció faktor-indexének átlaga a vizsgált országokban (Z-score-ok) (European Social Survey, ESS4e03, 2008 N=58454)

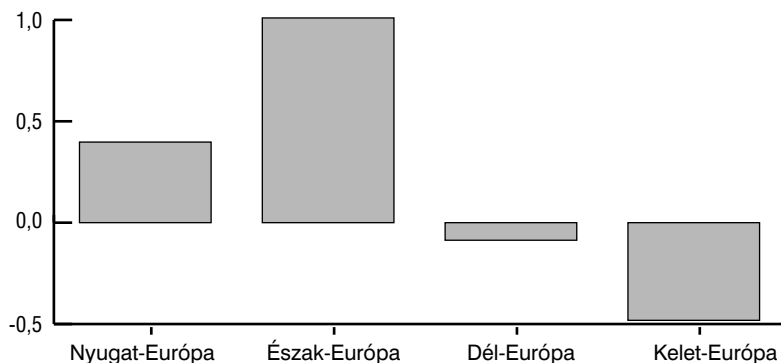
A különböző participációs szintekre kerülő országok hierarchiája világosan jelzik, hogy a szegény déli országokban és a poszt szocialista társadalmakban a lakosság közösségi-közéleti részvétele, demokratikus közösségi aktivitása messze elmarad a jólétben élő, és főleg a javak nagyobb egyenlőségére törekvő elosztást megvalósító országokban élő lakosságtól. Gyakran elhangzik, hogy a szegény és poszt szocialista országok lakossága csak „most tanulja” a demokráciát, nem érett még meg a participációra. Ugyanakkor korábban bemutattuk, hogy mind a bizalom, mind a közösségi-közéleti részvétel azokban az országcsoportokban erős, amelyek forrás-erősek, amelyek lakóinak többsége jólétben és átlagosan relatíve magas iskolázottság-műveltség birtokában él. Vagyis *a participáció a jólétben élő, egyenlőségre törekvő demokratikus skandináv társadalmakban éppen a forrás-erős életfeltételek következménye, annak feltétele, és nem fordítva*. Azok az országok, amelyeket a közelmúlt történelme megkímélt a nemzetközi traumáktól és diktatúráktól, gazdaságilag harmonikusan, szervesen fejlődhettek, s a harmonikus, szerves gazdasági és társadalmi fejlődés harmonizálhatta a mások iránti bizalom magas szintjét, s a lakosság széles körének közösségi-közéleti részvételét, tradicionális és civil közösségeinek megőrzésével a lakosság széles körében a demokratikus participáció szükségletét.

A különböző európai régiók összehasonlítása a participációs index mentén jelzi a nemzetközi geopolitikai és gazdasági-földrajzi hatások által előidézett különbségeket is. Az északi országok régiójába tartozó válaszadók társadalmi-közösségi-közéleti aktivitása, társadalmi participációjának esélye többszöröse annak, amit a többi régióban találunk. Még Nyugat-Európa jóléti országainak állampolgáraihoz képest is kiemelkedő participációs szintet mutat a skandináv országok régiója.

Velük szemben messze lemarad társadalmi közösségi-közéleti participációjával a minta valamennyi posztoszocialista országot tömörítő Közép-Kelet-Európa országainak lakossága.

Úgy gondoljuk, hogy elsősorban az északi országok és a nyugati régió országainak különbsége ráirányítja a figyelmet arra, hogy a civilizációs jólét és magas műveltség – ami mindkét előbbi ország-csoportra jellemző – a kiemelkedő participációhoz nem elég. A társadalmi közösségi-közéleti participációnak a társadalom többségére kiterjedő mértékéhez szükséges olyan társadalomirányítás is, amely az organikus szolidaritással a társadalmi integrációra törekvő elosztást tekinti mértékadónak, s ennek hatására a társadalom tagjai részesei a demokratikus közéletnek, saját sorsuk alakításának.

**29. ábra: A társadalmi participáció faktorindexének átlaga az európai régiókban (Z-score-ok) (European Social Survey, ESS4e03, 2008
N=58454)**

XII. KÖZÖSSÉG, KÖZÉLET, TÁRSADALMI PARTICIPÁCIÓ

ÖSSZEFOGLALÓ GONDOLATOK

A könyv alapját képező kutatást az a gondolat motiválta, hogy a közösségi lét és aktivitás képes létrehozni és fokozni az egyének közéleti szükségletét. Az aktív közéleti participáció pedig megújíthatja a társadalom demokratikus működését. A kutatás kezdetén azt fogalmaztuk meg, hogy az újkapitalizmus aktuális társadalmi rendszerében a demokrácia megújítása, „demokratizálása” szükséges. Nem politológiai vagy filozófiai aspektusból kívántuk felülvizsgálni a társadalom működését, hanem *network*-szempontú kutatást terveztünk, a közösségi kapcsolatok társadalomformáló, demokráciát megújító szerepében bízunk. Azt kerestük, hogy most milyen a közösségi érdekeket megfogalmazni és érvényesíteni képes közösségek és egyének aránya a társadalomban, és miként lehetne arányukat növelni.

A közösségi paraméterek

A vizsgálat fókuszába a kapcsolatok és a közösség került. A közösség fogalmához az *identitást, a tagok valamilyen szempontú homogenitását és a belső szolidaritást* tekintettük alap-kritériumnak. Ehhez a három közösségi paraméterhez kivételes pillanatokban társul a *spiritualitás* is, az a nem megfogható, fontos szellemi kohéziós erő, amely a közösségi együttlétek ritka pillanataiban érzékelhető, s képes emlékeztetessé, örömtelivé tenni a közösségi életet.

A jelzett közösségi alkotóelemek nélkül nincs közösség. Ugyanakkor az emberek élete folyamatosan változik, életfeltételeikben a kapcsolatok cserélődnek, ám az egyének új kapcsolatai is közösségekbe strukturálódnak. Különösen szembetűnő ez a modern ipari társadalmakban, ahol folyton fluktuálnak a kapcsolatok is. A régi közösségek folyamatosan bomlanak, többnyire az életvitel és az életciklusok változásával, s egyszersmind az új kapcsolatokkal új struktúrává rendeződve mindig épülnek is az egyének és társadalmak életében.

A mai nagyipari társadalmakban kétségtelenül dinamikusabban épülnek, változnak a közösségek, mint a tradicionális társadalmakban. Az egyének éle-

tében ma nehezebben erősödik az egymás iránti pozitív bizalom, s annak hiányával nehezebben alakulnak a közösséget létrehozó paraméterek is. Ennek ellenére ma is érvényes Max Weber teóriája, amely szerint a közösségeket – csakúgy, mint a társadalmi kapcsolatokat – leginkább a *közös érdekek, értékek, hagyományok és/vagy érzelmek* tartják össze, ám az is igaz, hogy a közösségekben a tagok közötti bizalom, stabilitás akkor alakul a legkönnyebben, ha az hagyományokra, tradícióra épül. A legerősebbek tehát ma is azok a kötelek, amelyek a születéstől a halálig végigkísérik az egyént, ezek pedig leginkább a családi közösségi kötelek.

A *globalizáció* kitágította és egyszersmind változóvá tette, dinamizálta a kapcsolathálókat, s mind többen rendelkeznek távoli országokban, más kultúrákhoz tartozók köréből is közösségi kötelekkel, közösségekkel. A távoli országok tagjaival alakuló közösségek azonban ritkán tudnak megerősödni, mert a távolság és/vagy a kulturális különbség kevesebb időt és lehetőséget biztosít a közösségek tartós fennmaradására, s ezáltal a hasonló kulturális célok, értékek, tradíciók megerősödésére is. A globalizációval alakuló internacionális kapcsolatokat és közösségeket leginkább csak a *közös érdekek* tartják össze, az ilyen „egydimenziós” közösségek élettartama rövidebb, mint a tradícióval, emócióval, hasonló kulturális értékekkel is megerősített közösségi kötelek.

A fogyasztói társadalomban a nagyiparral együtt jár az is, hogy a korábbi és jelenlegi lakóhelyen, munkahelyeken egyaránt létrejönnek az egyének életében közösségek, de a motorizáció és a tömegkommunikáció jelenlegi szintje – főleg a telefon, a gépkocsi, és az internet-lehetőséget nyújt a nem nagyon távoli közösségi kapcsolatok folyamatos megerősítésére, s az időről időre történő *face to face* találkozásokkal történő megtartására. Ugyanakkor a mechanikus szolidaritás, amely a közösség egyik fontos alapkritériuma, még így is könnyebben működik az egymáshoz közel élők közösségeiben.

A politikai közösségekbe tartozók aránya nagyon alacsony, mintánkban a válaszadók egy százaléka (1,2%) tartozik valamilyen politikai pártba, egyesületbe, politikai közösségbe. Ezt figyelembe véve statisztikailag alig mérhető a politikai közösségből eredő közéleti motiváció, sokkal inkább a mindennapi közösségek tagjainak közösségük érdekében végzett önzetlen tevékenysége, a kompetenciaérzés nyomán keletkező, másokért vállalt áldozatkész erőfeszítés. A közéleti attitűd és praxis megjelenésének azonban az adatok szerint legfontosabb feltétele a szükséges információk feldolgozásához elengedhetetlen műveltségi-iskolázottsági szint, valamint a vagyoni jólétnek, vagyoni biztonságának az a mértéke, amely kellő szabadságot biztosít ahhoz, hogy a saját létvizonyok újratermelése mellett kialakuljon a másokért, a közösségért végzett önzetlen vagy „önzetlenül önző” tevékenység vágya, szükséglete, felelőssége is.

A közösségek igényét, szükségletének alapjait már gyermekkorban elsajátíthatjuk. Részben a családban, rokonságban, a családi szocializációval, a családi közösség mintájával, másrészt az iskolában vagy az iskolán kívüli gyerekszervezetekben, szakkörökben, sportkörökben, gyerektársaságokban, utcai bandákban. *A gyermekkori közösségi minták közül a legelső a származási család közösségi életének szocializációs hatása.* A kutatás azt jelezte, hogy *a válaszadók gyermekkori családjukkal – tehát évtizedekkel korábban – gyakrabban találkoztak a rokonokkal, szomszédokkal, a szülők munkatársaival, mint teszik azt a jelenlegi családjukkal.* Tehát csökkent a családok társasági-közösségi kapcsolatainak intenzitása, vagyis a család korábban erősebb közösségi mintát közvetített, mint amit a válaszadók saját praxisukban kialakítottak. Egyetlen kapcsolat vált intenzívebbé a szülői családban elsajátított gyakorlathoz képest: a baráti találkozásoké.

A közösségi együttlét adatai azt is jelezték, hogy a különböző életkor, életciklus jelentős mértékben hat a közösségi kapcsolatok intenzitására. A szomszédi kötelek például a kisgyermekes időszakban és a hatvanon túliak életében a legerősebbek, a leggyengébbek pedig a legfiatalabbak életében. Az is szembetűnő, hogy a fiatalok a családalapítás, gyermekvállalás időszakában beszűkítik, redukálják közösségi kapcsolataikat. Ekkor még a szoros rokoni kapcsolatok sem intenzívek, az eljáró közösségi aktivitás átmenetileg általában csökken. Ám később, miután a „kisgyermekes” időszak befejeződik, a negyvenesek-ötvenesek fokozatosan nyitnak a rokonaik és más közösségek felé. Vagyis az életfeltételek és az életciklushoz társuló feladatok változásával az életkor adott szakaszának megfelelően fluktuálnak és változnak a preferált közösségek az emberek életében. Az persze kétségtelen, hogy a változásoknak leginkább ellenáll, és folyamatosan legerősebb közösség marad a származási család, azon belül is elsősorban a felnevelő szülővel tartott generációk közötti kapcsolat.

A kisközösségek szolidaritása

Úgy tűnik, hogy ma a felnevelő szülő(k) és felnőtt gyerek(ek) közötti kötelék a legerősebb, s erre a kötelékre alapozódik a legmasszívabb szolidaritás-közösség is. Úgy tapasztaltuk, hogy a család közösségi ereje, kohéziója, mindennapi szolidaritása a válások, az egyszülős családok nagy aránya ellenére változatlanul erős maradt, közösségként fenntartja azt a generációk közötti szolidaritás-kötélék, amely később kiegészül a három generációt összekötő szolidaritás-közösséggé. *A legerősebb a közösségi szolidaritás tehát rendszerint a családi generációk között, miközben a másfajta közösségi kötelékkel is rendelkező vá-*

laszadók többsége mindennapi mechanikus szolidaritást az őket körülvevő többi kisközösség (baráti társaságok, szervezett közösségeik) tagjaitól is érzése szerint remélhet.

A vizsgálatok azt jelezték, hogy a *kisközösségek tagjai erősen bíznak a közösség tagjaitól remélhető segítségben, támogatásban, szolidaritásban*. Ha a közösségekbe tartozó válaszadóknak segítségre lenne szükségük, érzésük szerint túlnyomó többségük biztosan találna segítséget nyújtó közösségi kapcsolatot. Elsősorban a családi-rokoni körbe és/vagy baráti társaságba tartozók támogatásban bíznak, de a szervezett közösségbe tartozók közül sokan a formalizált közösség tagjaitól is remélhetnek támogatást. A vizsgálat szerint tehát mind a baráti társaságokban, mind a civil közösségekben széles körben működik a mindennapi kölcsönös szolidaritás.

A fogyasztói társadalomban a válaszadók jelentős arányát elcsábította a fogyasztási javak kínálata, emiatt sokan eladósodtak. Ennek arányára vonatkozóan a mintában nincs adatunk. Az eladósodást és elszegényedést a forráshiányos országban a szűkös jövedelmek és az ahhoz képest kielégíthetetlen javak iránti vágy eredményezte. A társadalom nagy része elhitte, hogy neki is „járnak” azok a fogyasztási javak, amelyeket jövedelmükből csak a jobb módúak tudnak megszerezni. Ebben a sajátos helyzetben ma a korábbiaktól nagyobb szerep jut a jobb módon élő, relatíve magasabb státusszal rendelkező befolyásos rokonoknak, patrónusoknak. A válaszadók közel harmadának van (29%) befolyásos ismerőse (gazdaságban, médiában, önkormányzatnál, pártokban). Az ilyen rokonnal, ismerőssel rendelkezők túlnyomó többsége bízik befolyásos kapcsolatait segítő készségében.

A befolyásos kapcsolatokról feltételezzük, hogy ma, a válság időszakában, sajátos *patrónus-kliens társadalmi hálózatot alkotnak*. Szinte mindenki, aki közösséghez tartozik, változó szerepbe kerülhet: aki ma patrónus, később – ha éppen neki lesz segítségre szüksége – klienssé válhat. Ez magyarázza bizonyára azt, hogy a válaszadók túlnyomó többsége bízik befolyásos kapcsolatait és más közösségi kapcsolatait mindennapi segítségében. Ez persze nem az ókori értelemben vett nagyhatalmú patrónus és ráutalt kliens relációja, inkább egy sajátos hálózat, ahol mindenki számon tartja, hogy környezetében kik azok a jó módúak, akiknek támogatására nagy szükség esetén számíthat. Az ilyen rendkívüli időszakot leszámítva a segítség reciprok, a hasonló státuszúak, hasonló javakkal rendelkezők körében működik, csak az eladósodott és munkapiaci lehetőségek hiányával küzdő társadalomban a nagy szükség erősíti fel az aszimmetrikus patrónus-kliens hálózatot.

A válaszadók távolabbi ismerőseket, közöttük remélt potenciális segítőket – ha nem is tartják velük folyamatosan a kapcsolatot, de – jeles alkalmakkor megköszöntik, ilyen módon szimbolikusan legalább évenként egyszer-két-

szer megerősítik a köteléket. A válaszadók legtágabb köre ez a *rituális kapcsolatkör*, ahova azok tartoznak, akik névnapi-születésnap-i köszöntéssel, jeles alkalmakkor megemlékezéssel megerősítik hitében a válaszadót afelől, hogy együtt éreznek vele, örülnek örömének, megosztják vele bánatát. Az évenkénti születésnap-i és névnapi köszöntés szokása, diplomaszerezés, temetések, kinevezések, kitüntetések kitermelik és demonstrálják azt a szimbolikus kapcsolatkört, amely többletbiztonságot jelent a szélesebb társadalmi közösségi hálóban az egyének számára. A rituális kapcsolatkör amplitúdója jelzi számára, hogy milyen biztonsággal, hány kötéllal bekötött a társadalom szövetébe. A vizsgálat azt jelezte, hogy az ilyen rituális kapcsolatkör kerülete meglehetősen nagy (átlagosan 22). Még akkor is, ha a vágy és a realitás keveredik a köszöntők számában. Ma ez a kör valószínűleg jelentősen nagyobb, mint korábban volt, mert nagymértékben fokozzák a rituális kapcsolattartást a technikai kommunikációs eszközök nyújtotta lehetőségek. Ugyanakkor e területen a generációk között nagy különbség található: a legfiatalabb és legidősebb korcsoportokat összehasonlítva a fiatalok rituális kapcsolatköre kétszerese a legidősebbeknek.

A közösségi identitások

A közösség domináns jellemzője – a szolidaritás mellett – az *identitás-tudat*. A közösségi identitásnak azonban – csakúgy, mint a közösségnek – több szintjét tételeztük, s elfogadtuk a kettős, sőt többes közösségi identitást is.

A kutatás szerint az erős kapcsolatokból strukturálódó közösségek az emberek életében koncentrikusan bővülő közösségi szinteket, köröket írnak le. Az *erős kapcsolatokból strukturálódó közösségek* esetében is több identitás lehetőségét valószínűsítettünk, ám azt tapasztaltuk, hogy az erős kapcsolatok közösségeinek fundamentumát szinte mindenki számára a családi közösség jelenti. A válaszadók több mint négyötöde számára ez a közösség nagyon fontos.

Az erős kapcsolatok közösségei iránti szükségletet jelző koncentrikus körök legbelső körének sötét foltját azok alkotják, akiknek *semmilyen közösség*, még a család sem *nagyon fontos* (12,0%). Az őket követők körében egyedül a *család* nagyon fontos, ám önmagában csak a minta harmada (33,2%) számára nyújt megelégedettséget. Önmagában a *baráti kör* csak néhány százaléknak (5,8%), a *közéleti-közösségi kötelék* is csak keveseknek (7,6%) elégséges. A túlnyomó többség közösségi identitásához a *család mellett nagyon fontos még a baráti társaság és/vagy valamilyen klubtagság, érdeklődési kör közössége* is (41,5%).

A makroközösségi identitás a közösségi identitás másik szintje. A makroközösségi identitás a társadalom és a válaszadók környezetének szélesebb kö-

zösségeihez fűződik, olyan közösségekhez, ahol a tagok mindegyikét nem ismeri a válaszadó. A homogámia valamilyen dimenzióban megjelenik a válaszadó preferált identitását jelző makroközösség tagjai között is. A makro-közösségi identitás esetében is elfogadtuk a többes identitás választásának lehetőségét, vagyis az első és második közösségi „hovatartozást” egyaránt preferált, identitást jelző közösségnek tekintettük.

A makroközösségi identitások közül a következő arányban jelölték (elsőként és/vagy másodikként) a különböző választható közösségeket. Legtöbbször a hivatás-közösséggel (36%) azonosították magukat, majd sokan a születési hely közösségével (30%), nemzeti közösséggel (22,4%) és lakóhelyi közösséggel (20,6%). Az ideológiai közösségek közül vallási közösséggel közel tízedük (9,2%), míg politikai párttal már kevesen (2,4%) azonosultak. Az internacionális kötelékek közül az EU-polgársággal (2,5%), az osztálytudattal (7,3%), illetve etnikai hovatartozással (3,5%) ugyancsak meglehetősen kevesen identifikálták önmagukat.

A kutatás kereste, hogy a különböző életfeltételű csoportokra milyen vizsgált makroközösségi identitástudat jellemző leginkább. Azt tapasztaltuk, hogy *a társadalom legkedvezőbb helyzetű csoportjainak identitástudatára leginkább a hivatás-identitás, az ideológiai (vallási/politikai) és nemzeti identitás jellemző.* A születési és lakóhelyi/települési identitás a privilegizált csoportok, rétegek körében kevésbé található. Velük szemben *a hiányok között élők körében domináns a települési/lakóhelyi és nemzeti identitás szerepe.* A társadalom alsó rétegeiben kicsit kedvezőbb szinten persze már némelyeknél megjelenik a hivatás-közösségi identitás is.

A közéleti aktivitást leginkább végző magas státuszúakra elsősorban a hivatásidentitás jellemző, ezáltal az irányító hatalomban lévők közéletiségét is dominánsan a munka-presztízis hatására alakuló közéleti attitűd alakítja, valamint intellektusuk hatására ideológiai identitás vezérli. Többségüknél megjelenik a nemzeti identitás is, ám kevésbé jellemző rájuk a lokális közösségi identitás. A közéleti hatalom aktív képviselőinek tevékenységét tehát kevésbé a lokális közösség érdekei, inkább a presztízsvágy és ideológiai identitás motivációja vezérli.

Az identitásközösségek és a szolidaritás-kapcsolatok segítségével jól feltárható az egyének és társadalmi csoportok *networkjének* különbözősége. E mellett a kutatás megkísérelte felmérni azt is, hogy a különböző kapcsolatbővítő, közösségépítő praxisok (új ismeretségek kötése, vendégfogadás, társasági részvétel) milyen intenzitással jelennek meg a válaszadók életében. Intenzív, *gyakori közösségi kapcsolatépítő praxis* a minta negyedének életvitelére jellemző, felénél viszont gyakori közösségi kapcsolatépítő praxis nem fordul elő. Ha a *gyakori és ritka*, vagyis esetenként előforduló közösségi kapcsolatépítés-

gazdagítás lehetőségeit együtt vizsgáljuk, akkor az már a minta kétharmadának életében megtalálható.

A közösségi praxistól elzáró legfontosabb életfeltételi körülmények a betegség és magányérzés. Ezzel szemben a közösségi kapcsolatok bőségét leginkább a fiatal kor, a magas műveltséget és az információhoz jutás esélyét eredményező magas iskolai végzettség és a párkapcsolat biztosíthatja. Ugyanakkor azt is megállapította a kutatás, hogy a gyengébb, még nem bevallott, környezet által nem „legitimált” betegség esetenként jobban izolálja, elvonja a betegeket a közösségi praxistól, mint a súlyos betegség. Ilyen esetben azonban nem kizárást, inkább önkizárást eredményez a betegség és az abból következő magányérzés.

BARÁTI MAGÁNTÁRSASÁGOK

Kutatásunk fő célja annak vizsgálata volt, hogy a családon kívül milyen mértékben integrált a társadalom más közösségi kötelékek segítségével. Továbbá annak feltárása, hogy a társadalom milyen arányánál található meg a közösségi kapcsolatok iránti igény, amely nélkül nem létezhet a társadalomban a közéleti participáció, nem újulhat meg a demokrácia. A korábbi kutatások azt jelezték, hogy a családon kívül a társadalom tagjainak többsége nem kapcsolódik semmilyen civil közösséghez, a család nélküliek jelentős többsége emiatt korábbi feltételezésünk szerint atomizáltan él.

Vizsgálatunk az ego-networkök segítségével feltárta, hogy a többség számára létezik még bizalmas kisközösség a családon kívül is: a baráti társaság, amely a családhoz hasonló mértékben integrálja a társadalom tagjait, hasonló szolidaritást, intenzív együttlétet, közösségi identitást alakít. A baráti magántársaságok praxisában egyaránt megtalálható a magánéleti problémák és társadalmi-közéleti kérdések megvitatása. A magántársaság képes tagjainak figyelmét tágabb társadalmi kérdésekre is ráirányítani, s ezáltal mintegy a közéletiség iskolájává is válhat.

A baráti társaságot – a barát fogalmához hasonlóan – a válaszadók önbesorolása és öndefiníciója alapján vizsgáltuk. Azt kérdeztük, hogy van-e a válaszadónak a családtagokon kívül legalább három főből álló olyan kapcsolatköre, amelynek tagjaival közösen szórakoznak, ünnepelnek, időről időre megtárgyalják a legújabb híreket, eszmét cserélnek. A munkadefiníció szerint azoknak van baráti társasága, akik a felsorolt paraméterek mentén rendelkeznek szolidaritást is nyújtó közösségi kötődéssel. E munkadefiníció mentén legalább egy *baráti társasága a minta túlnyomó többségének (77,5%-nak) van. Akiknek van baráti társasága, azoknak többsége bízik abban is, hogy a minden-*

napokban segítséget kaphat baráti körének tagjaitól, tehát a baráti társaságokban, közösségekben erős a szolidaritás. Ennek alapvető oka az, hogy az ilyen közösségekre – a vizsgálati adatok szerint – erős státuszhomogámia jellemző. A hasonlók között könnyebben alakul a bizalom, ez megkönnyíti a közösségekbe tartozók körén belüli reciprocitást és az időben elnyújtott reciprocitást. A hasonlóság, a bizalom, a kölcsönös szolidaritás nyomán pedig kialakul a baráti közösségekben a mi-tudat.

A baráti társaságok az embert körülvevő közösségekből, jelenlegi és/vagy korábbi közös együttműködésből, közös emocionális, cél-, vagy értékmotivációval, illetve régi ismeretség nyomán, esetleg másodlagos kapcsolatokról megerősödő kötelékekből formálódhatnak. A kutatás szerint *minél kedvezőbb életfeltételekkel rendelkezik valaki (fiatal, vagyonos, magas státuszú), annál nagyobb eséllyel van baráti társasága, s így annál nagyobb az esélye annak is, hogy társasága több forrásból, több baráti közösségből strukturálódik.*

A társaságok döntő többsége ma a vizsgálat szerint az *értékek hasonlósága, a megértés* alapján strukturálódik a hasonló életfeltételekkel élők köréből. A modern társadalomban sokak számára több helyszínen zajlik az élet, mint a modern ipari társadalmat és nagymértékű urbanizációt, globalizációt megelőzően, emiatt *időben és lokálisan is több forrásból származhatnak a baráti magántársaságok tagjai.* Ennek hatására vannak, akiknek azonos időben több társaságuk is van, akik lokálisan egymástól messze, eltérő településen élnek; az egyén különböző társaságainak tagjai gyakran nem is ismerik egymást, ám az információcsere az *ego-network*ön keresztül mindegyik társasággal működik, s egy láthatatlan szálon keresztül az egyén mindegyik baráti közössége részesévé válhat a hozzá érkező fontos információk jelentős részének.

Az egyén azonban nyilvánvalóan gyengébb intenzitással képes a lakóhelyétől távolabb élő baráti társaságával tartani a kapcsolatot, mint a lakóhelyén élőkkel. A baráti társasággal rendelkezők többsége a hozzá legközelebb álló társaságával legalább heti gyakorisággal közvetlenül is találkozik. A kapcsolattartást mind többeknél megkönnyíti a technika (telefon, internet) is. Az interneten azonban elsősorban olyanok tesznek szert újabb baráti társaságra, akiknek eleve van valós baráti köre, s ezáltal a virtuális kapcsolatok túlnyomórészt a már baráti társasággal rendelkezők közösségi kapcsolatait gyarapítják, s kevesek számára biztosítanak vadonatúj forrást, lehetőséget a közösségi életre.

A magántársaságok találkozási helyei, vagyis a közösségi élet színterei különbözők. A jómódúak, a lakásnélküli fiatalok és az egyedülállók gyakran szórakozóhelyen – étteremben, kocsmában, kávéházban – találkoznak, élük társasági életüket, a legtöbben valamelyik társasági tag lakásán, míg mások, főként az alacsony státuszúak, gyakran közterületen.

A baráti társaságok száma és az egyén birtokában lévő vagyoni javak mértéke szorosan együtt jár. *A minta mintegy ötödének nincs baráti magántársasága.* Ez utóbbiak kétharmada családba zárt életet él, számukra csak a családi közösséggel töltött idő nagyon fontos, más közösségre többségüknek nincs igénye vagy lehetősége. A baráti társaság nélkül élő részmintába tartozók többsége alacsony iskolai végzettséggel és olyan szűkös vagyoni javakkal rendelkezik, hogy nehezen tudnák tovább osztani javaikat a baráti közösségben elvárt kölcsönös, reciprok szolidaritás-elvek szellemében. Ők pedig többnyire nem kívánnak „adósok” maradni, sokan közülük talán éppen ezért maradnak magántársaság nélkül.

A kutatási eredmények alapján meggyőződhattunk arról, hogy a társadalom tagjai számára *a család után következő legáltalánosabb közösség a baráti magántársaság, amely jelentős szerepet játszik az egyének életében,* s az általa nyerhető kapcsolati tőke más vagyoni javakkal együtt elsősorban a legkedvezőbb életfeltétellel rendelkezők vagyonát növeli. Némi esélye van annak, hogy a baráti társaságok összejövetelein folyó beszélgetés, főként a lokális közösségről folyó eszmecserével járó általános információáramlás elősegíti, hogy a tagok közéleti érdeklődése kiterjedjen a tágabb társadalomra is, és fokozódjék – elsősorban a helyi-települési ügyek iránti – aktivitásuk. Ez elsősorban ott várható, ahol transzparens a helyi önkormányzati vezetés működése, ahol az egyén anyagi biztonsághiánya nem gátolja a közösségi igény kialakulását, és ahol a szabályozott, átlátható viszonyok mellett kellő információval rendelkeznek a helyi baráti közösségek tagjai. A magántársasági baráti közösségek tagságával rendelkezők széles aránya jelzi, hogy a tágabb közösség iránti igény a társadalom széles körében kialakult, s ez esélyt biztosít a tágabb közéletiségre is.

A SZERVEZETT KÖZÖSSÉGEK

A baráti társaság mellett a válaszadók legfontosabb kisközösségei a szervezett, alapszabállyal működő civil közösségek, társaságok. Ezekben a közösségekben is fellelhető a tagok egymás iránti szolidaritása, megtalálható a közös identitás, sőt többnyire a státuszhomogámia is, ám – a magántársaságokkal ellentétben – ezek a szerveződések írott szabályok szerint működnek, s tagjaik valamilyen cél, érték, közös érdek alapján tömörülnek. Különböznek a napjainkban gyakori tömegmozgalmaktól, amelyek – elsősorban az internet segítségével – akár egy órán belül összehívhatók, tömöríthetők, de nem rendelkeznek az általunk jelzett közösségi paraméterek jelentős részével, jóllehet a társadalom közösségi igényét, határozottan tükrözik.

A mintába tartozó válaszadóknak nem egészen harmada tartozik (28%) szervezett civil közösséghez, legtöbbször sport-, vallási, természetvédelmi- vagy jótékonyági szervezetekhez. Az adatok szerint azonban még a legmagasabb tagságot tömörítő sportszervezetekben is csupán a minta 18%-a található. Legnagyobb eséllyel a legfelső társadalmi státuszcsoportba tartozó diplomások tagok civil közösségekben, hiszen számukra lehet legtöbbször presztízs-növelő a részvétel.

A különböző településtípusok lakosságát összehasonlítva, nagyközségekben a legkisebb a szervezett közösségi részvétel. Az ilyen településtípusokon a tradicionális közösségek már elenyésztek, vagy alig maradtak, miközben a még gyenge civilizációs fejlődés, s az eljáró munkavállalók nagy aránya nem teszi lehetővé a helyi civil szervezetek, egyesületek kifejlődését. Az életkorcsoportok közül legkisebb arányban a fiatalok és a legidősebbek közül vállallják a civil szervezeti tagságot.

Feltételeztük, hogy többen is tagok lennének hasonló közösségekben, ha idejük engedné, vagy ha érdeklődési körüknek megfelelő közösség működne környezetükben. Néhány százalékkal valóban többen, a minta mintegy harmada csatlakozna valamilyen feltétel teljesülése esetén civil közösséghez, mint a mintában a jelenlegi tagok aránya. Ugyanakkor különböző célok vonzanak a közösségekbe a válaszadókat: elsősorban a közös szórakozás. Ezt követően a természet és az állatvilág védelme (39,5%) lenne sokak számára a vonzó. Kicsit kisebb arányukat motiválná a szegények megsegítésének szándéka, a haza, lakóhely érdeke, vagy az elismerés iránti vágy (34%-37,7%).

A szervezett közösségek tagsága intenzív közösségi életet él, kétharmaduk havonta többször is találkozik közösségével. A tagok kétharmada remél támogatást, szolidaritást a mindennapi problémái esetén bajban közössége tagjaitól.

A státuszhomogámia a civil közösségekben is meglehetősen erős, hiszen a tagok több mint fele szerint hasonló státuszúak tartoznak közösségéhez, s további 40%-uk szerint civil szervezetük közössége vegyes státuszösszetételű (ami tehát hasonló státuszúakat is jelent). Vagyis a státuszhomogámia megközelítőleg hasonlóan erős a civil közösségekben, mint a baráti társaságokban. A legfiatalabbak szervezett közösségeinek tagsága a leginkább rendies. Jeleztük, hogy közöttük a legalacsonyabb a civil közösségi tagok aránya, ám amennyiben tagok, dominánsan hozzájuk hasonló státuszúakkal tartoznak egyazon közösségbe. A társadalom rendies elkülönülése e területen mélyülő társadalmi határokat jelez.

A virtuális közösségek

A kutatás kereste a valós és virtuális közösségek közötti különbségeket, s megállapította, hogy a virtuális közösségek több tekintetben sem elégitik ki ma még a valós közösségek fogalmához elvárt szolidaritás és identitás paramétereit. Ugyanakkor számos fontos következtetésre jutottunk: az internetes közösségi tagok harmada egyúttal tag valamilyen szervezett offline közösségben is; túlnyomó többségük már gyermekszervezeti, közösségi tag is volt, jelenleg pedig szinte kivétel nélkül rendelkeznek valós baráti társasággal is (93%).

Több mint négyötödük legfeljebb a negyvenes éveiben jár. Meglepően arányos az online közösségi tagok településtípusok szerinti eloszlása, hiszen az internetet használók területiális megoszlása a lakóhelyi település tekintetében ma már nem mutat a civilizációs lejtőn lefelé haladva hátrányosan megkülönböztető egyenlőtlenséget.

A kutatás adatai igazolták, hogy annak következtében, hogy az online közösségek tagjai túlnyomórészt magántársaságokban és/vagy szervezett valós közösségekben is tagok, *számukra a virtuális közösségekkel a közösségi kötelek gyakran megkettőződnek, legalábbis a valós közösségi kapcsolatok intenzitását felerősítik az interneten létrehozott hálók segítségével.* Ennek megfelelően az online közösségek tagjai megjelentek kutatásunkban mint közösségi emberek, amennyiben közéleti attitűd és közéleti aktivitás igénye is jellemző rájuk. Összességében tehát azok, akik a cybertérben közéletiek, többnyire a valós térben is azok.

A közösségi lét

Elemeztük a családon kívüli legáltalánosabb kisközösségeket, s megállapítottuk, hogy a különböző közösségekbe eltérő eséllyel kerülnek a válaszadók, s eltérő vágy, igény is jellemzi részvételüket. *Közösségi létnek* tekintettük azt a közösségi életformát, amelyet olyan lineáris indexszel mértünk, amelybe beépítettük a baráti társasági tagságot, a szervezett civil közösségi tagságot, valamint a szervezett közösségbe lépés igényét, vágyát jelző indexek információ-anyagát. A közösségi lét tehát sajátos közösségi minőséget jelző életforma. Lineáris regresszióval megállapítottuk, hogy a közösségi lét mértékét, szintjét elsődlegesen *a vagyoni javak mértéke, a gyermekkori közösségi praxis, valamint az apák iskolai végzettsége alakítja.*

Életkor szerint a legfiatalabbak esélye a legnagyobb a kedvezőbb közösségi létre, a mélypontot a fiatal középkorúaknál találtuk, akik a kisgyermek(ek) nevelésével járó feladatok miatt kénytelenek egy időre távol maradni a közösségektől. A településtípusok közül vezetnek a nagyvárosok, főleg a

főváros és a megyeszékhelyek lakossága, miközben jelentősen lemaradnak közösségi létükkel a nagyközségek, a korábban már jelzett exlex civilizációs létviszonyok és annak nyomán keletkező társadalmi okok következtében.

A *közösségi lét* lineáris indexét öt hierarchikus szintre osztva (klaszteranalízissel) megismerhettük a társadalom tagjainak differenciált esélyét a közösségi aktivitásra. A „*kiváló*” közösségi léttel (7,1%) rendelkezők aránya viszonylag alacsony a mintában, de a „*jó*” (12,2%), kiterjedt és intenzív közösségi csoporttal együtt kirajzolódik a közösségi léttel élők felső minta-ötöde. A „*közepes*” (22,8%) közösségi lét szintjén a minta újabb ötöde található. Az előzőkhöz képest alacsonyabb fokozatok: a „*gyenge*” (30,8%), és főként az „*izolált*” (27,1%) csoportokba tartozók már nagyon szűk közösségi kapcsolatokkal élnek.

A közéleti attitűd

Közéleten a közösség érdekében végzett tevékenységeket, megnyilvánulásokat értjük, s azt gondoljuk, hogy a közösség és a közélet többnyire kölcsönhatásban erősíti vagy gyengíti egymást. A közéleti aktivitás az állampolgári participációnak, és – kutatási hipotézisünk szerint – a társadalmi demokrácia kiterjesztésnek, megújításának is feltétele. A kutatási adatok azt jelezték, hogy a közéleti aktivitás jelentősen intenzívebb azokban a társadalmi csoportokban, amelyek nagyobb anyagi biztonságban élnek, és amelyek legalább érettséginek megfelelő műveltséggel, iskolai végzettséggel rendelkeznek.

A mintában a *közélet attitűdjét és a közéleti praxist külön-külön is mértük*. A *közéleti attitűd* két változatát különböztettük meg: *altruistának* neveztük a közéleti attitűdöt abban az esetben, ha a válaszadó úgy nyilatkozott, hogy másokért, mások érdekében még a saját érdeke ellenében is közbejárna. *Presztízsmotiválnak* tekintettük a közéleti attitűdöt akkor, ha a válaszadó közössége érdekében és környezete elvárására, ám egyszersmind saját hasznára is cselekedne a közért.

A társadalomban az adatok szerint jelentősen gyakoribb a presztízsmotivált közéleti attitűd, mint az altruista. *A kétféle közéleti attitűd szintetizált mutatója* a legerősebb korrelációs kapcsolatot a *közösségi léttel, az iskolai végzettséggel és a gyermekkori közösségi praxissal* jelez.

Az összesített közéleti attitűd mértéke települési metszetben a legerősebb a megyeszékhelyeken élők körében, a legritkábban jelentkezik a fővárosban és nagyközségekben. Az iskolai végzettség növekvő szintjével párhuzamosan mindenhol intenzívebbé válik. Korcsoportonként vizsgálva a közéleti attitűd átlaga a legmagasabb a legfiatalabb korcsoportban, ám ez a magas átlag úgy alakul, hogy a presztízsmotivált közéletiség kiemelkedően magas, miközben

az altruista közéletiség a fiatalok körében nagyon alacsony.

A vizsgálat fő célja a közösségi lét és a közélet kapcsolatának feltárása. Ha csak a közösségi lét és a közéleti attitűd kapcsolatát keressük, akkor azt tapasztaljuk, hogy *a presztízsmotivált közéleti attitűddel lényegesen erősebben jár együtt a közösségi lét, mint az altruista közéleti attitűddel*. Vagyis az intenzív közösségi léttel, közösségi kötelekekkel és közösségi igénnyel élők nagyobb eséllyel vállalják a presztízsmotivált, pozíciójuk által irányított, mások elvárására cselekvő közéleti aktivitást, mint az altruista, saját érdekeit is szükség esetén a közösségért, másokért háttérbe szorító attitűdöt.

A közéleti-politikai praxis

Közéleti-politikai praxisnak a kutatás a hatalom visszasságai elleni megnyilvánulások esetleges vállalását tekintette. A közéleti-politikai megnyilvánulások indikátoraiként vizsgáltuk *az esetlegesen vállalt petícióaláírást, az engedélyezett és nem engedélyezett tüntetésen történő valószínű részvétel mértékét*.

A közéleti-politikai praxis mutatói közül a *közösségi léttel az engedélyezett tüntetésen történő részvétel változója* jelezte a legerősebb szignifikáns korrelációs kapcsolatot. A vizsgálat azt is jelezte, hogy a közéleti-politikai praxist szimbolizáló protest megnyilvánulásoknak nem feltétele az intenzívebb közösségi lét. Vagyis *a hatalom visszasságai elleni radikális fellépés és a közösségi lét közötti összefüggés meglehetősen gyenge*, tehát inkább elszigetelt, egyéni „lázadók”, mint közösségi individuumok vállalják a hatalom visszasságai elleni radikális fellépést.

Kivételt csak a pártpreferenciákat jelző politikai közösségek mögött álló szimpatizáns csoportok – amelyek nyilvánvalóan nem közösségek – esetében találtunk. Pártszimpatia szerint vizsgálva a közösségi lét, de különösen a közéleti attitűdöt és közéleti-politikai praxist mérő skálák értékeit, kiugróan magas átlagot találunk a Jobbik szimpatizánsai körében. Velük szemben a felvétel időpontjában éppen hatalmon lévő MSZP szimpatizánsai a közéleti attitűd, politikai-közéleti praxis és közösségi lét skálaátlagai tekintetében egyaránt lemaradtak a többi párt szimpatizánsaihoz képest.

A közéleti mutatók azt jelzik, hogy a *legkevésbé* azoknak a pártoknak szimpatizánsai lépnek fel a hatalom visszasságai ellen, akiknek „favoritja” éppen hatalmon van (MSZP). Velük szemben a *leginkább azok*, amelyeknek tömegbázisa éppen megerősödött, s emiatt esélyesnek érzik magukat arra, hogy a hatalmat megszerezhetik (Jobbik, Fidesz). Szembetűnő, hogy a közösségi lét indexe szerint is a leginkább közösségi – és az életkori átlagot tekintve legfiatalabb – a Jobbik mögött álló csoport, míg a legidősebb, egyszersmind a legkevésbé közösségi és legkevésbé radikális az MSZP szimpatizánsainak csoportja. Ez pedig

azt is jelzi, hogy a közélet és a közösségi lét a fiatalabbak körében halad egymást erősítve, az idősebbek körében kevésbé. Szembetűnő azonban az is, hogy míg a társadalom átlagában messze magasabb a közösségi lét indexének átlagértéke, vagyis a közösségi kötődés, mint a közéletiség, addig a hatalomra törő pártok pártszimpátia-csoportjaiban (a Fidesz, de különösen a Jobbik szimpatizánsai körében) messze magasabb a közéleti aktivitás jelentősége, mint a közösségi lété. Azt is mondhatnánk, hogy a pártpreferenciát jelző, politikailag elkötelezett fiatal csoportokban a pártkötődéshez kapcsolódó közéletiség mintegy helyettesíti a közösségi életet, közösségi színezetet ölt.

A társadalmi participáció

A közösségi létet, valamint a közéleti attitűdöt és közéleti-politikai praxist feltáró mérőeszközök birtokában kísérletet tettünk azoknak a kérdéseknek megválaszolására is, hogy a társadalom mekkora hányada vesz részt, illetve marad ki a közügyek intézéséből, mekkora hányada kapcsolódik közösségekhez, illetve mekkora hányada izolálódik, s szorul közösségi kötelék nélkül a társadalom peremére. A társadalmi participációt a közösségi lét és a közéleti attitűd, valamint a közéleti praxis változóinak aggregálásával készített folyamatos indexszel mértük. A klaszteranalízissel így létrehozott ötkategóriás hierarchikus participációs index jelképezte a kutatásban a társadalmi participáció hierarchikus szintjeit.

A társadalmi participáció indexének csúcsára a minta mindössze 3,6%-a került, míg a következő szintre 17,4%. E két felső szint tekinthető a mintában a közösségi-közéleti tevékenységet – és annak szükségletét – tekintve *a nagyon aktív felső ötödnék*. Ők azok, akik széles közösségi kapcsolatokkal, intenzív közösségi praxissal és közösségi igényszinttel rendelkeznek, s emellett közéleti attitűdjük, aktivitásuk, politikai-közéleti praxisuk is jelentős. A társadalmi participáció szintjei közül a felső ötödbe kerülés esélyét (a lineáris regresszió statisztikája szerint) elsősorban a gyermekkori közösségi praxis és a válaszadó által elért iskolai végzettség szintje alakítja. Vagyis a leginkább aktívak közösségi-közéleti csoportjának tagjai jórészt már kisgyermekkoruktól közösségi kapcsolatokkal éltek, majd felnőttkori aktív közéletiségüket nagymértékben segíti a közülethez szükséges információk feldolgozásához nélkülözhetetlen magas műveltség, iskolai végzettség.

A participációs index középső régiójába a minta harmada (31,5%) került. Ennek a rétegnek mérsékelt, átlagos mind a közösségi, mind a közéleti aktivitása. A participációs index alsó két rétegében, a gyenge (37%) és a passzív (10,5%) participációs szinten együtt a minta mintegy fele található. Vagyis megközelítőleg minden második válaszadó kimarad a közösségekből és/vagy elutasítja a közéleti aktivitás lehetőségeit.

Az intenzív társadalmi participációt megvalósító népességet ma még a minta felénél is kisebb arány, egyértelműen a felső ötöd, vagyis a participációs index két legfelső szintje jelképezi. A felső ötödbe tartozók túlnyomó többsége legalább érettségizett. A férfiak aránya a felső két csoportban magasabb, mint a nőké. Kétharmaduk a vagyoni kvintiliseket jelző index felső két kategóriájába tartozik (64,3%-a). Az adatok azt jelzik, hogy amennyiben fokozódnék a társadalomban az iskolázottság, műveltség és a vagyoni biztonság, minden bizonnyal többen kötődnének közösségekhez, és ennek nyomán megjelenne többek közéleti aktivitása, társadalmi participációja is.

A társadalmi participációs index azonban világosan jelzi, hogy a társadalom közösségi-közéleti életét alapvetően a felső ötöd irányítja. *E felső ötöd makroközösségi identitására dominánsan a hivatás-identitás, ideológiai (vallási-politikai) és nemzeti identitás jellemző.* A társadalom többségéhez képest kevésbé identifikálódnak, kevésbé érzik azonosnak magukat lakóhelyi közösségükkel, lokális identitásuk gyenge. Ez utóbbi arra utal, hogy a társadalmi participáció legaktívabb felső ötöde nem elsősorban közvetlen közössége érdekében végez aktív közéleti tevékenységet, sokkal inkább a hivatáspresztízs, státuszemelkedés, valamilyen ideológiai identitás vagy nemzeti identitás hatására cselekszik, mintegy átugorva a közösségi identitás közvetlen lépcsőfokát, a lokális közösséget.

Összességében a társadalmi participációra képes népesség arányának szélesedése akkor várható, ha bővül a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők aránya, a nagyobb vagyoni biztonságban élők rétege, és erősödik körükben a lokális közösségi identitás. Ezen elemek birtokában épülhetnek, erősödhetnek a lokális közösségek, majd azok birtokában a társadalmi közösségi-közéleti aktivitás, a társadalmi participáció.

A falusi közösségi élet és közélet három ország hét településén

A vizsgálat hipotézisében azt valószínűsítettük, hogy a lokális közösségekben a face to face kapcsolatok miatt könnyebben megerősödhet a közélet. Ezzel szemben a vizsgálat rávilágított arra, hogy a társadalomban a közösségi és közéleti aktivitásukkal kitűnő felső ötödbe tartozók körében, akik a társadalmi participáció legfontosabb aktorainak tekinthetők, a lokális identitás gyenge, a többséghez képest kevésbé kötődnek közvetlen települési közösségükhöz. Erre, és a lokális közösség és közélet sajátosságait jelző más ellentmondásra is választ kerestünk a három ország hét magyar községében végzett kutatás segítségével.

A vizsgált mezőgazdasági falvak mindegyikében a minta több mint fele ma is végez agrártermelést. A mezőgazdasági munka mellett sokan eljárnak

más településre dolgozni. Évtizedekkel korábban, az extenzív iparfejlesztés időszakában a családok közül még többen beköltöztek a környező városba, ipari központokba. A mai technikai eszközök hatására a fiatalok gyakrabban választják a „bejárást”, „eljárást”. Máshol van a „főmunkájuk”, helyben építkeznek, és a lakóhelyüket tekintik otthonuknak. Ugyanakkor mind több a falvakban a környező városokból kiköltöző család is. Ez utóbbiak egy része a magasabb városi rezsiköltségek miatt, gazdaságilag lesüllyedve keres menedéket a faluban, míg találhatók közöttük olyan természetkedvelők is, akiket a vidéki környezet és a várositól egészségesebb életvitel reménye vonz falura.

Külföldi munkát a határon túli falvakból – különösen korábban, a mai idősebb generáció fiatal korában – többen vállaltak/kényszerültek vállalni, mint a magyarországi falvakból. A határon túli magyar nemzetiségi falvakban a válaszadók négyötödének van külföldön élő hozzátartozója, míg a magyarországi falvakban csak minden harmadiknak. Magyarországon minél jobb módú, minél kedvezőbb munkapiaci esélyt kínál egy falu, vagy a jól megközelíthető közeli város, annál kisebb a külföldön munkát vállalni szándékozó válaszadók aránya. A falusiak többnyire csak a megélhetés kényszere miatt hagyják el közösségüket, a falu megtartóereje, érzelmi vonzása ma is nagyon erős. *A minta háromnegyedében meg sem fordul a gondolat, hogy véglegesen elköltözzék falujából.* A falun élő fiatalok ma többnyire helyben tervezik a jövőt, helyben építkeznek, még ha a munkahiány és a gazdasági kényszer miatt adott időre külföldi munkát is vállalnak, terveik szerint majd később onnan visszatérnek.

A mások, az idegenek iránti bizalom az erdélyi falvakban és a vajdasági zárványban lévő falvakban a legerősebb. Az erős bizalom itt a tradicionális kapcsolatokból, a nemzetiségi egymásrautaltság felismeréséből és az összekapcsolódás szükségességéből ered. A magyarországi falvak közül ott a leggyengébb a bizalom, ahol a nagyváros közelsége miatt erős a lakosságra ható civilizációs-urbanizációs hatás. A civilizációs-urbanizációs jólét falura gyakorolt erős hatása mellett a nagy szegénység és egyenlőtlenség is csökkenti a mások iránti bizalmat. Ezáltal egyik oldalról a városkörnyéki, ám relatíve erős civilizációs jólétben élő falvakban, másrészt a leginkább hátrányos életfeltételeket biztosító, nagy egyenlőtlenséget jelző falusi közösségben a leggyengébb a mások és egymás iránti bizalom.

A közösség egyik legfontosabb ismérve az egymás iránti segítségnyújtó szolidaritás. A vizsgálati adatok szerint a mintának csak elenyésző százaléka marad ki a falvak szolidaritáshálójából. Néhány százalék kivételével a felvételt megelőző évben mindenki adott és/vagy kapott valakitől segítséget, munka, pénz vagy érzelmi támasz formájában. A tradicionális szolidaritásérték fennmaradását leginkább a nemzetiségi közösségi lét katalizálja. A mate-

riális javakkal történő segítségnyújtás azonban (munka, pénz) a nemzetiségi falvakban inkább hagyománykövetésből, míg a legszegényebb régióban lévő faluban elsősorban szükségből eredően ma is erős. A civilizációs jólét és az urbanizáció hatására nemcsak a materiális segítségnyújtás intenzitása csökken a falvakban, de csökken az érzelmi segítségnyújtó támogatás is. Ezzel szemben a nemzetiségi falvak egy részében a materiális segítségnyújtás ott is általánosan erős marad, ahol a gazdasági szükség ezt korántsem tenné elengedhetetlenné, mert a szolidaritás erősíti a kulturális közösség őrzését, fennmaradását.

Meglepetésre a válaszadók nem ott értékelték leginkább pozitívan a falusi összetartást, az általános segítőkészséget, ahol erős a mindennapi szolidaritás. A materiális szolidaritással megvalósuló együttműködés érdeke és kénysze-re ugyanis számos konfliktust is generál a falvak lakossága körében. Azokban a falvakban értékelik a legmagasabbra a válaszadók településük közösségét, ott vélekednek leginkább pozitívan annak összetartásáról és általános segítőkészségéről, ahol kevesen vesznek részt a mindennapi szolidaritásban, mert sokan eljárnak dolgozni, vagyis ahol nem az egyéni racionális egymásrautaltság és együttműködés kénysze-re az erősebb, hanem a szabadidős együtt-lét örömteli összetartó ereje. Az eljáró-bejáró falusiak az örömteli szabadidős, rituális, „ünnepi” együttlétek hatására pozitívabbnak érzik a falut, felértékelik a falusi közösséget, különösen a rideg városi kapcsolatokhoz képest.

A falvakban élők több mint kétharmadának van baráti magántársasága. Számottevő különbség van ennek arányában a határon túli és határon belüli falvak között. A határon túli falvakban sokkal magasabb a baráti körrel, baráti társasággal rendelkezők aránya, mint a magyar falvakban. Míg a határon túli falvakban dominánsan a tradicionális helyi erős kapcsolatokból strukturalódnak a baráti társaságok, addig Magyarországon kevésbé, ezért az anyaországban erősebb a városi lakosság körében a baráti körrel rendelkezők aránya, mint a falvakban élők körében. A magyarországi falvakban a tradicionális kötelékek erősebben szétszakadtak, mint a határon túli falvakban, miközben a modernizációval a civil kapcsolatok nem épültek kellő dinamikával. A magyarországi falvakban – mint már említettük – erősebb a bizalmatlanság is.

Összességében a magyarországi falvakban szakadozottabb az emberi kapcsolatok hálójá, s ennek hatására ritkábbak a baráti társaságok is, mint a határon túl. Mindazonáltal a családon kívüli kisközösségek közül még mindig a baráti társaságok köteléke a legáltalánosabb a határon belüli falvakban is. A szórakozó társasági együttlét pedig ott a legerősebb, ahol nagyvároshoz közeli településsel az urbanizációs-civilizációs igények erősebben jelentkeznek, s ez inkább található a magyarországi, mint a határon túli falvakban.

A különböző közösségek arányát vizsgálva azt találtuk, hogy valamilyen

informális közösségi kapcsolata, magántársasága a falusi minta több mint kétharmadának van (69%). Szervezett közösségi kapcsolattal, formalizált, civil közösségi kötelekkel kicsit kisebb arány (59%) rendelkezik, ám ha vallási közösség nélkül számítjuk ennek arányát, még akkor is a válaszadók harmadának (33%) van formalizált, civil közösségi köteleke. Bárhogy is számolunk, a falusi mintában a formalizált közösségi kötelekkel rendelkezők aránya kiterjedtebb, mint a magyarországi országosan reprezentatív mintában. Ez megerősíti a kutatási hipotézis azon tézisét, amely szerint a falvak kisközösségi kapcsolati behálózottsága kedvezőbb, mint a városi lakosságé.

A közösségektől távolmaradó, izolált falusi lakosság aránya a mintában alacsony, *legfeljebb minden hatodik válaszadó marad ki informális és/vagy formalizált kisközösségből.* A túlnyomó többség betagozódott a falu kisközösségeinek valamelyikébe, s ez esélyt jelent a közeleti aktivitás szükségletének, majd a lokális demokrácia igény szintjének alakulásához. A közeleti aktivitást és közeleti politikai érdeklődést vizsgálva azonban *41% a közeleti-politikai érdeklődéstől aktivitástól távolmaradók aránya.*

Az adatok szerint az intenzívebb közösségi kötelekkel élő települések lakosságát a hipotézisnek megfelelően nagyobb eséllyel érdekli a helyi közelet és politika is, s nagyobb eséllyel aktív a közeletben. A közösségi kötelek aránya és a közeletiség mértéke tehát a falvak többségében párhuzamosan halad: intenzívebb közösségi kapcsolatokhoz intenzívebb politikai-közeleti aktivitás társul. Kivételt azokon a településen találtunk, ahol sok eljáró, városban munkát vállaló, az átlagosnál iskolázottabb lakosság él, akiknek igényes a politikai-közeleti érdeklődése, ám az nem épül a helyi kisközösségekre, helyi közösségi kapcsolataik gyengék.

A közösségi kapcsolatokat és politikai-közeleti érdeklődést, aktivitást mérő skálák adatainak szintézise mutatja a falvak közösségének integráltságát, valamint feltárja a közösségi-közeleti participációra képes népesség arányát. *Közösségi és/vagy politikai-közeleti területen aktív és a faluközösségbe valamilyen mértékben integrált a minta kétharmada.* A nem integrálódott, izolálódott harmad nem egységes. Egy részük „csak” a falu közösségétől és közeletétől izolálódott, miközben individuális politikai-közeleti érdeklődés és/vagy formalizált bürokratikus közeleti szervezeti-egyesületi aktivitás jellemzi. Közeleti-politikai aktivitásuk tehát a falu közösségén kívüli szervezetekben vagy individuális körben nyilvánul meg. Ők nem segítik a helyi közösségek demokratizálódását.

A kutatás fő célja annak megválaszolása, hogy képes lesz-e a közösségi igény, a falusi lakosság szélesebb közösségi kötelekrendszere elvezetni a lokális közösséget a lokális politikai-közeleti igényig, a helyi demokratikus participációig. A vizsgálat igazolta, hogy a falvak többsége aktívan érdeklődik

a mindennapi közélet iránt, ugyanakkor meglehetősen kevesen vállalnának formalizált közéleti-politikai aktivitást (petíciót, tüntetést). A helyi közélet a lakosság legalább kétharmadát érdekli. A formalizált keretekből történő kiábrándulás elsősorban a pártpolitikához kötődik. A faluba behatoló pártpolitika jelenlegi formája inkább zavarja, mint segíti helyben a demokrácia igényének növekedését, működését. A polgármester-választások előkészületei megosztják ugyan egy ideig a falut, a választás után azonban letisztul a kép, visszatér a falu működőképes egysége. Ezzel szemben a pártválasztásokat követő megosztás a választással nem zárul le, a központi pártvezetőkől folyamatosan újabb megosztó utasításokat kapnak a helyi képviselők, ami károsan hat a helyi közösségek közéletére.

A demokrácia megújításának esélye tehát csak a lokális közösségekből kiindulva és csak abban az esetben lenne lehetséges, ha a pártok képviselőit is a helyi közösségek jelölnék, neveznék és választanák, s a közösségi-közéleti igényeiket is lokálisan fogalmaznák meg, majd az általuk választott, megbízott képviselők azt továbbítanák, képviselnék. A legfontosabb helyi kérdésekről persze a falvak lakosságának véleményét kell(ene) nyilvánítani. Ennek fóruma csakis a falu közössége lehetne. Amennyiben ezt a közvetlen demokráciát jelző lokális lépcsőt a makrotársadalom az országos „pártpolitika” magasabbrendűségének kompetenciájára hivatkozva átugorja, és a legalsó szintet „éretlennek” „zavaró elemnek” tekinti, szükségképpen egy szűk privilegizált hatalmi csoport kezébe kerül az uralom, meghal a demokratikus megújítás esélye.

A közösség, bizalom és társadalmi participáció nemzetközi trendje

A társadalmi participáció országok közötti különbségét nemzetközi összehasonlításban a *közösségi kapcsolatok* és a *bizalom indexeinek* egymásra hatását elemezve kutattuk az *European Social Survey* 2008-as adatfelvételének segítségével. Azt kutattuk, hogy az országokra jellemző makro-társadalmi életfeltételek milyen mértékben alakítják az egyes társadalmakra jellemző általános bizalom, közösségi-közéleti kapcsolatok, és ennek nyomán a társadalmi participáció mértékét. Az intézményi és individuális bizalom, valamint a szervezett és magántársasági közösségi kapcsolatokat mérő skálák szintetizálásával létrehozott indexszel szimbolizáltuk az országokra jellemző *társadalmi participáció mértékét*. A keletkezett participációs index országokra jellemző átlagértékei alapján ezután öt hierarchikus csoportra különítettük a vizsgált európai országokat. A minta országai a következő szintekre kerültek a társadalomra jellemző közösségi-közéleti participáció mértéke szerint:

Kiemelkedő: Dánia, Norvégia, Finnország, Svédország, valamint Svájc és Hollandia.

Jó: Németország, Belgium, Franciaország, Nagy-Britannia.

Közepes: Ciprus, Észtország, Spanyolország és Izrael.

Gyenge: Lettország, Horvátország, Lengyelország, Portugália, Csehország, Oroszország, Szlovákia és Szlovénia,

Hiányos: Bulgária, Magyarország, Görögország, Törökország, Románia és Ukrajna.

Az egyes participációs szintre került országok világosan jelezték, hogy a déli országokban és a posztoszocialista társadalmak országaiban a lakosság általános bizalma, közösségi-közéleti részvétele, demokratikus közösségi aktivitása elmarad a jólétben élő, és főleg a javak nagyobb egyenlőségére törekvő elosztást megvalósító északi országokban élő lakosságéhoz képest. Meggyőződhetünk arról, hogy mind a bizalom, mind a közösségi-közéleti aktivitás azokban az országokban erősebb, ahol a lakosság többsége jólétben és relatíve magas iskolázottság-műveltség birtokában él. Vagyis *a társadalmi participáció a jólétben élő, művelt, egyenlőségre törekvő demokratikus társadalmakban a forrásokban gazdag életfeltételek következménye, és nem fordítva*. Azok az országok, amelyeket a közelmúlt történelme megkímélt a nemzetközi traumáktól és diktatúráktól, gazdaságilag harmonikusan, szervesen fejlődhettek, s a harmonikus, szerves gazdasági és társadalmi fejlődés harmonizálhatta a mások iránti bizalom magas szintjét, s a lakosság széles körének közösségi-közéleti részvételét, tradicionális és civil közösségeinek megőrzésével a lakosság széles körében a demokratikus participáció szükségletét.

XIII. COMMUNITY, PUBLIC LIFE, SOCIAL PARTICIPATION SUMMARIZING REMARKS

The starting point for the experiment presented in the book was the conception that active communal and social life creates an increased individual demand for participation in public life. Consequently, active social participation could renew the democratic functions of society. At the beginning of the research it was assumed that under the present social circumstances of new capitalism the reformation of democracy, its 're-democratisation' is essential. We did not intend to examine the political or philosophical aspects of society's operation; we used a network-based approach during the experiment in order to determine the role of communal relationships in the formation of society and in the renewal of democracy. We observed the proportion of those communities and people in the society who are capable to formulate and enforce their interests, and we also considered the possibilities how this proportion could be increased.

SOCIAL PARAMETERS

The research was focused on relationships and community. *Identity*, a certain kind of *homogeneity* of the members and *internal solidarity* were regarded as the essential elements of the definition of community. *Spirituality* is added to these three basic criteria in those exceptional moments of community experience that become memorable and joyful through this subtle, but quite significant cohesive power.

Community does not exist without the components mentioned above. However, people's lives and environment change continuously, and so do their relationships, but the new connections are integrated into new structures. This process is more outstanding in modern industrial societies where human relations fluctuate constantly. Former communities dissolve in accordance with the alteration of lifestyle or life cycles, but they are gradually replaced with new structures in individuals' and societies' lives.

In current post-industrial societies, communities change and form more dynamically than they do in traditional societies. Because of the changeability of relations, the positive confidence in others evolves more difficultly in individuals' lives. Without the development of this kind of trust the parameters that constitute develop more difficultly as well. Despite this fact, Max Weber's theory- which states that common interests, values, traditions and/or emotions are the cohesive power not only for communities, but for relationships as well- is still valid today. But it is also true that the confidence and stability between members emerge the most easily, if their relationship is based on tradition and customs. Consequently, those bonds are the strongest even today that accompany individuals from their birth to their death, and these are mostly family relationships.

Globalisation expanded the network of relationships, so it became variable and more dynamic. More and more people have social links with communities in foreign countries and in different cultures. However, communities comprising members of different nationalities stay together rarely, because the distance and/or the cultural differences limit the time and possibilities for finding and establishing common cultural aims, values and traditions. As a result, international communities seldom survive in the long term. International connections and communities promoted by the effects of globalisation stick together solely because of *common interests* which makes them one-dimensional and supplies them with shorter lifetime than the communities reinforced by tradition, emotions and consistent cultural values have.

In consumer society and as a result of industrialisation, individuals can develop new relations simultaneously in their actual living environment or at their workplace, and preserve their contacts from their past. The current state of motorisation and telecommunication, mainly the telephone, cars and the internet, enables people to consolidate and reinforce their ties with nearby communities repeatedly with face-to-face interactions. On the other hand, one of the basic components of communities, namely the mechanical solidarity works more easily between those people who live close to each other.

The percentage of people engaged in political activity was extremely low: in our sample only the 1,2% of the participants belonged to some kind of political community, party or association. Considering these results, the social motivation deriving from political involvement was barely measurable with statistical means. The altruistic work of the members of everyday communities done in favour of their communities, the willingness to sacrifice and the efforts deriving from the feeling of competence were

much more significant. According to our result, the development of public attitude and praxis had several prerequisites. The most important was the appropriate level of education which is indispensable for comprehension of the necessary information. A certain level of wealth and financial stability was also important, because these factors allow people to reproduce their living conditions; moreover, they provide people with convenient freedom which is necessary for the development of the social sense of responsibility and of the wish to work for the community, or for other people altruistically.

The demand or necessity for social life is usually acquired in childhood, partly in the family (during the process of family socialisation or through the example of familial community), and partly in the school and in course of formal (e. g. workshops or trainings) and informal (e. g. groups or gangs) activities outside the school. Considering the socialisational effects of the community models adopted during childhood, the birth family is of primary importance. The research showed that the participants met their relatives, the friends or colleagues of their parents in their childhood (i. e. decades ago) more often than they meet their family members or present colleagues now. This means that the intensity of the families' communal-social activity has decreased. It is also true that the family transmitted earlier stronger community models than the community models developed by the participants in their own social praxis. Only the ties of friendship have become stronger that it was in the time of the participants' childhood.

According to the collected data, different age or lifecycles have a strong influence on the intensity of communal activities. Relationships with the neighbours, for example, are the strongest when a couple has small children or when they are over the age of sixty, while these connections are in their youth the weakest. It is also outstanding that young couples at the time of founding their own families and childbearing reduce their communal participation. At this time, even the closest family connections loosen, the social activities, like going out, usually become less frequent. Later on, after the period with small children is finished, couples in their forties or fifties gradually open up to their relatives and other communities. This means that the types of communities preferred by individuals depend on the tasks of lifecycles and on living condition and social life follows the evolution of life periods. Doubtlessly, the bonds to birth family (especially the connection with the upbringing parents) withstand to these periodic changes the most effectively and family seems to be the strongest community in a person's life.

SOLIDARITY OF SMALL COMMUNITIES

We found that the bonds between upbringing parent(s) and the child/children is the strongest and they are the basis of the firmest community of solidarity. In spite of the high percentage of divorce and one-parent families, the communal and cohesive power and everyday solidarity of families remain invariably strong, the family as a community survives due to the solidarity bond between two and later on between three generations. Thus, the most significant communal solidarity exists between familial generations, whilst the other sources of mechanical solidarity can be the small communities surrounding them (friendships and organised communities).

The survey also affirmed that members of small communities highly rely on the help, support and solidarity expected from other members of their communities. The most of the participants of our survey who belonged to any kind of community felt that they would surely find a supportive connection in case of need. 80% credited family relationships or friendships, and another 28% trusted their organised communities as well. According to the data, mutual solidarity of everyday life works not only in friendships, but in civil communities as well.

In the present consumer society, a significant percentage of the participants were enticed by the wide choice of goods, thus many of them became indebted, although their exact ratio was not measured. Impoverishment and increasing amount of debts were caused in resourceless countries by the desire of people with low incomes for those goods that they normally could not afford. The majority of society believed that they had equal right to those products that were financially designed for the wealthier groups. In this specific situation, the role of wealthy relatives and patrons belonging to a higher social stratum has become more significant. Almost one-third of the participants (29%) had an influential acquaintance (in economic sectors, in the media, in local governments or political parties), and the majority of this one-third believed that their powerful relative(s) or friend(s) would help if they needed.

It was assumed that the connections between common members of the society and their influential relatives or friends form a special patron-client network under the current circumstances of economic crisis. Almost everybody who belongs to a community could get into either of these changeable roles: who is today a patron can become a client by asking for help. This explains why the majority of participants have trust in the support of their influential acquaintance or other communal connections. It has to be noted that the ancient meaning of the relationship (a powerful patron with a fully-dependent client) has changed; it is today rather a special kind

of network in which everybody keeps a count of those wealthy persons in their environment who can help them in case of need. Under more balanced economic circumstances, the support works reciprocally between people of similar social status and resources, the asymmetric patron-client connection is exaggerated by the extreme deficiency typical for indebted societies with high unemployment rate.

The participants of our survey sent greetings on special occasion to their distant acquaintances even if they did not keep in touch regularly, because they wanted to strengthen their ties symbolically, at least once or twice a year. The ritual connections are integrated into a broad network in which people express their mutual sympathy, empathy or solidarity, and ensure each other that they share the others' joy or sorrow on special occasions. The birthday or name day greetings, graduations, funerals, appointments and honours create and demonstrate the symbolic network of relations that means extra confidence for the individuals in wider social network. The amplitude of ritual connections shows the individuals how securely and how deeply they are woven in the texture of society. Our survey proved that the circle of ritual connections is significantly huge, generally 22 per person, although wish and reality often mingle in the number of the greetings. The ritual connections have intensified lately because of the possibilities offered by the means of telecommunication. Thus, the amount of ritual connections of the youngest individuals in the sample was twice as much as the ritual connection of the eldest.

COMMUNAL IDENTITIES

In addition to solidarity, the dominant characteristic of community is identity. However, communal identity, just like community itself, has several levels, and we took the possibility into account that individuals can have double or plural identities relating to different communities.

According to our data, communities constructed of strong relationships form concentric circles of communal levels that expand continuously. In case of these communities, we presumed more communal identities as well, but it became obvious, that the fundamental among communities of strong relationships was the familial community for almost every participants. Four-fifth of the participants regarded family as one of the most important communities.

The blank spot of the inner circle of the concentric circles signifying the need for communities constructed of strong relations was constituted

by those participants who did not consider any community, not even the family important (12,0%). Only one-third of the sample (33,2%) found the family as the only strong-relation community satisfactory, friendship alone satisfies only a few percentage (5,8%) and public only 7, 6%. For the majority beside familial identity, friendships, membership of a certain kind of club, or common interest is very important (41,5%).

Macrosocial identity is another kind of communal identity. Macrosocial identity is attached to the broader communal networks in the environment of the participants, to those communities in which the individual is a member but s/he does not know all of the other members. Homogeneity also appeared among the members of the macro-community that was designated as identity-giving community by the participants. In case of macrosocial identity, we also accepted the possibility of selection of plural identity, so we regarded the primary and also the secondary communal affiliation as an identity-giving community.

The hierarchy of macrosocial identities classified by participants as primary or secondary is as follows: most people identified themselves with the professional community (36%), community of the birthplace (30%), national community (22,4%) and the community of the living place (20,6%). One-tenth (9,2%) had identity of a religious community, and only 2,4% named some kind of political community. Macrosocial identities of international level were rarely named: citizenship of the EU in 2,5%, class-consciousness in 7,3% and ethnicity in 3, 5%.

We aimed to determine those macrosocial identities that characterise communities with different life circumstances. We found that social groups in the most favourable situation preferred to choose professional identity, ideological (religious or political) identity and national identity. The identity of birth or living place is less significant in case of privileged groups. In opposition, for the people who are in some kind of need, the identity of the living place and national identity were dominant. In the groups of the lower social strata, but with better financial situation, professional identity appeared as well.

For those persons of higher social status who were also involved in public activities, the professional identity was predominant, and in this way, the public attitude of the participants in the governing power was formed predominantly by the public attitude deriving from their professional prestige and by ideological identity of their intellect. Most of them also shared the national identity, but local communal identity was less typical for them. Consequently, the actions of the participants in the governing power were motivated by the desire for further prestige and ideological identity, and not by the interests of local community.

Common identities and relationships of solidarity signify clearly the divergence of the network of individual and social communities. Our survey also tried to measure the intensity and significance of the community building activities (e. g. the expansion of relationships through making new acquaintances, inviting guests or social representation) in the participants' lives. Intensive and frequent community building praxis was part of the lives of one-fourth of our sample, but half of them did not participated in frequent community building. If we add frequent to rare community building together, we get two-third of the sample.

Illness and solitude are the most important life conditions that reduce communal praxis. In opposition, youth, romantic relationships and high level of education guarantee a wider range of communal relationships. Whilst the research showed that less severe illnesses not admitted to or "legitimated" by the surrounding community isolate people more effectively and deprive them of communal practice than serious illnesses.

PRIVATE GROUPS OF FRIENDS

The main aim of our research was to determine the degree of social integration by social bonds other than family relations. We were also interested in the estimation of that proportion of the society whose demand for social relationships was so significant that it could serve as prerequisite of social participation and reformation of democracy. Earlier surveys showed that the majority of society is not attached to any civil communities but their families, so we supposed that the individuals without families lived an atomistic life.

Our research proved with the help of ego-networks that the major part of society has a confidential small community beside family: groups of friends that integrate the individuals into the society similarly like family does, since it secures similarly strong solidarity, intensive coexistence and communal identity. In the praxis of friendship the problems of private life, as well as the questions of public issues are discussed. These private groups can direct the attention of its members to wider social topics, and in this way they can become a certain kind of school of public life.

The groups of friendships were examined- similarly to the definition of friend- on the basis of the participants' self-definition and self-classifying. Our question was whether the participants had a community of friends comprising at least three other people than relatives and who they regularly meet for entertainment, celebration, discussion of news and sharing their views. According to our working definition, the people who have communal

ties which provide them with solidarity and which fulfil the conditions mentioned above are in fact members of a group of friends. Considering this definition, the absolute majority of our sample (77,5%) had at least one group of friends in their lives. Solidarity was also quite significant in communities of friendships, since the members trusted each other and believed that this community would support them if needed. According to the collected data, the reason for this strong confidence was the homogeneity of social status between the members. Confidence emerges more easily between people of similar social strata, reciprocity functions more effectively even in the long term. As a result of the similarity, trust and mutual solidarity, a certain kind of collective consciousness, the “we-feeling” appears in these friendly groups.

The groups of friends consist of members of the surrounding or earlier communities, present or former cooperation, people who are motivated by similar emotions, goals or values, or of individuals whose secondary bonds get primary importance for some reason. We learnt from our research that the participants whose living conditions were more favourable (wealthy young people of higher social status) were more likely to have a group of friends, and it was also more possible that these groups were based on more than one communities as sources.

The majority of the private groups of the present society consist of members with similar life circumstances, identical values and empathy. In opposition to pre-industrialist societies before globalization and urbanisation, most people have numerous life scenes in modern societies, thus they acquire friendships in terms of time and space from different sources. Therefore, there are many people who are part of more friendly groups at the same time, even if these groups do not share the same location or the same members. The exchange of information works through the ego-network in each of the groups, so the individual becomes full member of each of his/her groups.

However, it should be noted that the intensity of connections with the different groups of friends can vary with distance. The participants who had companies of friends met the group closest to their living place personally at least once a week. Technology (telephone, the Internet) also facilitated the preservation of contacts. We were also able to show that virtual friendships were typical for those individuals who already had a real-life group of friends, so for the majority new friends acquired from the Internet meant a secondary source of social relations.

The meeting places of the groups of friends, i.e. the venues of social life usually differ. The wealthier groups, those young adults who do not possess a flat or house and single people usually meet in restaurants, pubs or cafés;

others visit a member's home, while individuals of the lower social strata meet mainly in public areas.

The number of friendly groups is commensurate with the individual property. One-fifth of the sample did not belong to any group of friends. Two-third of this one-fifth lived an isolated life in a family community, they esteemed time spent with their relatives highly and they had neither the need, nor the possibility to form other social relations. The participants of the subsample without groups of friends were mostly under-educated and their financial situation was so unfortunate that they could hardly subdivide their properties as the principle of reciprocal solidarity of friendship requires. They usually did not want to remain indebted to anyone, possibly this was the reason why they could not be integrated in any friendly groups.

It is ascertained now by the research that the group of friends is the second most common community after family in modern societies. Friendship plays a very important role in individuals' lives; it secures social capital and enhances the life quality of those who have already the best living conditions. It is also possible that the discussions or the general information exchange about local communities in friendly meetings induce members to direct their attention to the problems of wider society, especially to those of the local government, and intensifies their willingness to act. This increase in the demand for public participation is more probable in the communities where the operation of the local government is transparent, where the individual lack of property does not hinder the development of social sense, the living conditions are well-organised and definite and the members of the local groups of friends are well-informed. The high proportion of those participants who had groups of friends indicates that the demand for broader community is quite general, and this secures the chance for participation in wider public life.

ORGANISED COMMUNITIES

In addition to groups of friends, the most important small communities for the participants were institutionalised civil communities or associations with a constitution. It is possible to detect the solidarity of the members, their common identity and also the homogeneity of social status in these small communities, but in opposition to groups of friends these organisations include written regulations and the members cooperate in order to achieve a common goals or interests, or to preserve common values. The organised communities differ from the frequent mass movements, since these are

devoid of the most parameters of community we determined in the previous chapter. Although mass movements cannot be regarded as communities, they reflect the demand for social participation and collaboration, and they can be convened very quickly, especially nowadays via the Internet.

Almost one-third of the sample (28%) belonged to an organised civil community, mainly to associations of sports, religion, nature protection or charity. But even the sport associations with the largest number of members could mobilise only 18% of the participants. Mostly the graduates with higher social status were adherents of civil communities, since this kind of membership can contribute to further acquisition of personal prestige in their case very significantly.

Comparing the activity of the inhabitants of different types of settlement, it could be stated that the organised communal participation is the less significant in the largest cities where traditional communities have perished almost entirely, whilst the civilizational development remains still quite weak. Furthermore, the proportion of commuting employees hinders the foundation of local civil communities or associations. As far as the age groups are concerned, the eldest and the youngest are the less involved in civil organisations.

We also asked the participants during the research whether they would become members of organised communities, if they had more time or if an association corresponding with their interest was founded close to their living place. One-third of the sample would join some kind of civil groups in case of the fulfilment of certain conditions. Nevertheless, the expectations of the participants would diverge. Most of them would collaborate with the association for entertainment, a further 39,5% would become a member to protect the environment and wildlife, and a relatively smaller proportion would be motivated by helping the poor, by the interests of living place or their country, or by the desire for acknowledgement (34-37,7%).

The members of the organised communities have an active social life; two-third of them meets the community more than once a month. Four-fifth of the members also expects support, solidarity and help with everyday problems from the fellow members of the organised community.

The homogeneity of social status is perceptible in case of the organised communities as well, as more than the half of the participants described their fellow members as having similar social backgrounds. A further 40% characterised the community as comprising people of mixed social situation. In other words, organised communities have almost as high level of status-homogeneity as groups of friends do. As it has already been noted the youngest participants are rarely members of organised communities, but if they do join an association, they predominantly acquire membership in organisations

where their fellows have very similar social rank. The separation of social classes in this sociological area reflects the deepening social differences.

VIRTUAL COMMUNITIES

During our survey, we observed the differences between real and virtual communities, and it can be stated that virtual groups lack the parameters of solidarity and common identity determined in the definition of community. Yet, we could conclude that two-third of the members of online communities belonged to an 'offline' community as well, most of them were earlier adherents of children's or other public associations, and at the time of the research their absolute majority (93%) had a group of friends.

Considering the age group, more than four-fifth of the members of virtual communities were in their forties or younger. The geographical distribution of the members is not remarkable; the type of the settlement does not influence the proportion of the users of the cyberspace, and it is no indicator of civilizational inequality.

The collected data confirmed that the social bonds of the members of virtual communities have doubled, since they are simultaneously members of organised or private communities as well. As the result of their online networks, their real-life social connections have intensified. Consequently, members of online communities were also incorporated in our research as social persons in case they had public attitude and demand for social participation. Thus, we could conclude that those people who are public figures of the cyberspace mostly become public figures in reality as well.

COMMUNAL LIFE

We analysed the most general small communities beside families, and we stated that the people in our sample were members of different communities, they had different chances for memberships and their participation was characterised by divergent expectation, desires and demands. We defined social life as a certain kind of communal lifestyle that we described with linear index comprising the indexes of memberships in private and public communities and also the demand for joining these communities. Social life is a lifestyle to which a specific kind of communal quality is attributed. The application of linear regression led us to the conclusion that social life is determined predominantly by the financial situation, the childhood social praxis and the education of the father.

In connection with age groups, it seems that the youngest have the best possibilities for social life; the middle-aged people had the worst situation, because they were compelled to give up their social activity temporarily for nursing their small children. Geographically, the conditions for social life were the most favourable in big cities, especially in the capital and in the county seats, whilst villages fell behind due to the social consequences of unregulated civilizational circumstances.

We divided the linear index of social life into five hierarchical subcategories (with cluster analysis) that showed us the chance of the members of society for social activity. The proportion of those people who had *outstanding* social life was low in our sample (7,1%), but if we add to this socially very active group the people who had *good* social life (12,2%), we get one-fifth of the sample. The group of participants with *medium* social activity (22, 8%) – people with average amount of social connections- gave another fifth of the sample. People belonging to the two lowest scales, *weak* (30,8%) and *isolated* (27,1 %) lived with very limited range of social connections.

PUBLIC ATTITUDE

Public life involves the actions and manifestations that intend to achieve the common goals of community. We strongly assume that community and public life interact closely in most cases: they mutually weaken or strengthen each other. As it was presumed in the research hypothesis, public activity is a prerequisite of civil participation and of the renewal of democracy. The collected data revealed that public participation was more intensive in those social groups whose members had better financial conditions and possessed higher level of education (high school diploma as a minimum).

Not only *public attitude*, but *public praxis* was examined in our sample as well. We differentiated between two types of public attitude. The participants had *altruistic public attitude*, if they stated that they would be willing to do in favour of others, even if this action contradicted to their own interests. The second type was the *prestige-motivated* public attitude referring to those cases when the participants considered both their own and public interests, and also felt that the willingness to act was expected from them by their environment.

According to the collected data, prestige-motivated public attitude is much more frequent in society than altruistic. The synthesized index of the two types of public attitude correlated mainly with social life, level of education and childhood social praxis.

In geographical segments, the index of aggregate public attitude showed the most significant levels in the county seats, and the less significant in the capital and in villages. However, it intensified everywhere in interaction with the increase of the level of education. Among the age groups, the youngest participants had highest degree of public attitude, but here the prestige-motivated public attitude of the members was outstanding, whilst the altruistic attitude had extremely low measures.

The main goal of the research was to reveal the connection between social life and public participation. If we examine the relationship of the public participation and public attitude, the results show that prestige-motivated public attitude results in public participation with greater likelihood than altruistic attitude does. In other words, the people with active public participation, intensive communal bonds and more intensive social demands tend to choose prestige-motivated public attitude that combines their own interests and the expectation of others, and not the altruistic attitude which would often require the disregard of their own interests.

PUBLIC-POLITICAL PRAXIS

Public-political praxis was defined in the survey as the willingness of people to express their discontent with political anomalies occasionally through manifestations. In our survey, the attitudes towards signing a petition and towards participation on permitted, as well as on prohibited political demonstrations were the indicators of political manifestations. The correlation between participation on permitted political demonstration and the public participation was the most significant. We also learned from the data that intensive social life is no prerequisite for participation on protests. In this way, the connection between the radical manifestations against political abuse and the intensity of social life is insignificant; radical counteraction is the method of isolated and individual 'rioters' and not of community people.

The only exceptions are the groups of sympathizers which are obviously no communities and which support political communities of different ideologies. If we study the scales of public attitude, and especially public-political praxis, we will find a significantly high average among the sympathisers of the Jobbik party. In comparison with the Jobbik-supporters and with adherents of any other political parties, the sympathisers of the MSZP (the governing party at the time of the survey) had low average rates on the scales of public attitude, public-political praxis and social life.

The indicators of public life suggest that the supporters of the currently governing political party are the least likely to express their discontent, on the other hand, the sympathisers of those parties with an expanding mass-base are the most likely to take counteractions, because they consider themselves powerful enough to take over the government. It is also striking that the most social (considering the index of social life) and the youngest (considering the average age of its members) group was the sympathisers of the Jobbik, while the MSZP had the less social and less radical supporters. This also means that public participation and social life strengthen each other in case of the younger people, but not in case of the elderly. It should be also noted that the average rates of social life (i.e. communal bonds) are usually higher than the average rates of public participation, but among the sympathisers of the most powerful opposition parties (Fidesz, and especially Jobbik) the active public participation was more important than social life. Consequently, politically committed young supporters of parties tend to substitute social life with public participation.

SOCIAL PARTICIPATION

By using indicators of social life, public attitude and public-political praxis, we also intended to determine what proportion of society does or does not participate in public issues, and what proportion is isolated and marginalized in lack of social relationships. Social participation was measured with a persistent index in which the indicators of social life, public attitude and public praxis were aggregated. The level of social participation was described in our research with a 5-category hierarchical index that we derive from cluster analysis.

Only 3,6% obtained the top-level index and 17,4% got the second highest results. These two upper levels mean the publicly-socially very active one-fifth of the sample. The members of these two groups had a wide range of social relationships, an intensive communal praxis and demand for social participation; moreover, their public attitude, their public participation and their public-political praxis were significant as well. According to the statistics of linear regression, the chance for getting into the two upper groups depended on participants' childhood social praxis and their level of education. In other words, the most active participants of social and public life already started to form social connections in their childhood. Later, in their adulthood, the high level of education enabled them to comprehend the necessary information about public issues and initiates their active social participation.

The medium-level of participation index was assigned to one-third of the research sample (31,5%). People belonging to this group had average social and public activity. Half of the sample was divided between the two lowest levels of participation index (the weak level meant 37% of the participants and the passive level 10, 5%), thus every second elector was left out of communities or refused to participate in public life.

The two upper levels of participation index (only one-fifth of the sample) stood for the small proportion of population which was actively involved in social participation. Most of these participants had at least a high school diploma. The percentage of men was higher in these groups than the percentage of women. The two-third of these participants (64,3%) belonged to the upper two quintiles according to gross their incomes. Our data suggest that in case of the development of financial stability and of with the increase of educational level, more people would join communities and have an intensive social and public participation.

However, the results of our survey indicate clearly that the social and public life of present society is controlled by the upper one-fifth. The macrosocial identity of the upper one-fifth includes professional, ideological (religious or political) and national identities. They identify themselves less likely with the majority of the society, for example, their local identity is weak. This means that the most active one-fifth of social participation gets engaged in public life usually for the acquisition of further prestige or motivated by some kind of ideological or national identity. They rarely consider the interests of their direct environment and ignore the closest level of communal identity which would be the local community.

In summary, the proportion of the population which participates in social and public life would increase, if the average level of education improved, the number of people with stable financial background grew and the local identity strengthened simultaneously. If these conditions are fulfilled, people can participate in social and public life more actively first on local and later on national level.

SOCIAL LIFE IN THE VILLAGES AND PUBLIC LIFE IN SEVEN SETTLEMENTS OF THREE COUNTRIES

Our research hypothesis suggested that the public life is more intense in local communities because of the frequency of face-to-face interactions. In contradiction of the presumption, the survey proved that the socially-publicly most active upper fifth of the society- the most important actors of the social

participation- does not have a local identity and in comparison to other groups their social bonds to their direct local communities are weaker. In order to find the cause of this phenomenon and to answer other questions about the relationship of local communities and public life, we examined the population of seven Hungarian settlements of three countries.

In the agricultural villages we included in the research, more than half of the sample was engaged actively in agricultural production. In addition to agricultural work, most of the people were employed in other villages as well. A few decades ago when industry had developed extensively, many families had moved to the nearby cities or industrial centres. Nowadays, young people prefer commuting, since technology enables them to travel more easily. They do their “primary” work in another settlement, but they build their homes and plan their future in the village. The number of families who flee the urban life grows as well. Some of these families were not able to cope with the high expenses of urban life and try to recover financially in the countryside, but there are some families who chose rural life because of the proximity of nature and healthier living conditions.

Earlier (especially in youth of the now elderly generations) inhabitants of the villages on the other side of the border were more often compelled to look for employment abroad than the inhabitants of the Hungarian villages. Fourth-fifth of the participants living in ethnical villages outside Hungary had relatives abroad, while in case of the Hungarian villages every third participant had relatives in a foreign country. In Hungarian villages it was true that the number of the people working abroad decreased simultaneously with the increasing level of wealth and employment and with the proximity of a city. The inhabitants of villages abandon their home only due to financial problems, since the emotional attraction and bond of villages are still very strong. For example, three-fourth of the sample never considered the possibility to leave their village. Members of the younger generation of the village plan their future locally, even if they are forced to leave temporarily because of unemployment and economic circumstances, they want to return.

The confidence in others, in strangers is the strongest in the villages of Transylvania and Vojvodina. Traditional relations, ethnical interdependence and need for cooperation are the initiators of this strong confidence. In case of Hungary, the confidence was in those villages the weakest where the proximity of a city strengthened the effects of urbanisation. In addition to urbanisation, the poverty and inequality influence the level of confidence negatively. Consequently, the confidence in other people weakens in wealthy and urbanised villages near to a city, and in the villages with the worst living conditions and greatest inequality.

One of the most important characteristics of community is solidarity. According to our result, only an insignificant part of the sample was of the solidarity-networks of the villages. With the exception of some percentage, every participant received help from others- in form of money, work or emotional support- in the past years. Ethnic communal identity seems to be the best preserver of traditional solidarity-values. The help with material goods (money, work or other products) was initiated in ethnic villages by tradition, while in the poorest regions by the need, but it was still very strong in both cases. Civilisation, wealth and urbanisation did not decrease the level of material help, but it weakened the emotional support. In opposition, in ethnic villages the material help remained strong even if it was not necessary anymore, because solidarity preserved cultural communities.

Surprisingly, the participants of villages with strong solidarity did not esteem their own willingness to help and the cohesion of their village. The cause for discontent was the fact that the interest and obligation to help with material solidarity generated many conflicts among the inhabitants of the village. The community, the common willingness to help and the cohesion of the village got the most positive evaluation and general appreciation in the villages where solidarity had fewer participants because of the great number of the commuters, namely where the cohesive power of leisure and joyful free-time activities are stronger than the interdependence and rational cooperation of the members. As a result of the festive and 'ritual' meetings of free-time activities, the commuters regarded the community of village highly, especially in comparison to the inimical relations of the cities.

More than two-third of the inhabitants of villages had groups of friends. This proportion shows huge differences between the villages in Hungary and the villages over the border. The villages outside Hungary had a higher proportion of people with groups of friends than Hungarian villages did. In the villages over the border traditionally strong local connections became friendships, while in Hungary the percentage of people with groups of friends was higher in cities. Most of traditional relationships ceased to function in Hungarian villages; and in spite of civilization, the dynamism of building new civil connections was not satisfactory. As we have mentioned above, the inhabitants of Hungarian village had less confidence as well.

In summary, the network of human relationships was less satisfactory in Hungarian villages, and consequently, the number of group of friends was lower than in the villages over the border. Despite of this fact, friendship seemed to be the second most important human bond (after family relationship) even in Hungarian villages. The habit of going out with friends was more frequent in those villages where the effects of urbanisation and civilisation were stronger

because of the proximity of a city which meant the Hungarian villages.

We also examined the existence of communities and it was concluded that more than two-third of the rural sample (69%) was member some kind of informal community, of a group of friends. A smaller percentage was part of some kind of organised community (59%), and when the members of religious communities were subtracted, the proportion of people with organised communities dropped to 33% (this means one-third of the sample). In other words, our results showed that the proportion of members of organised communities was higher in the rural sample than in the representative sample of Hungary. In this way, the collected data confirmed our research hypothesis: the network of small communities was denser in villages than in cities.

The proportion of isolated individuals was low in the rural sample; at a maximum it was every sixth person who avoided informal and formal small communities. But the majority was integrated in some kind of small community of the village, and this means a chance for the improvement of public participation and democratic demands. However, the proportion of participants who had no interest in public-political participation was still high, 41%.

According to our results, the population of villages with more intensive social bonds was more likely to get involved in local public and social life. The proportion of social bonds and the level of participation in public life changed simultaneously: more intensive social relationships meant more active participation in public-political life. We found three exceptional villages where the number of the commuters and the average level of education were higher; here the inhabitants had considerable interest in public-political participation, but they did not participate in local communities, and their local connections were quite weak.

With the synthesis of scales that measure the social connections and the level of public-political participation we could reveal the communal integrity of villages and the percentage of inhabitants capable of public-political participation. Two-third of the sample was integrated somehow into the community of the village and participated in public-political life actively. The isolated one-third was divided; some of them were isolated from the community of the village, but they were interested in individual participation in organised communities and associations, and they were active in bureaucratic public life, so they tended to use their potentials outside the village. Unfortunately, this kind of people cannot contribute to the democratisation of local communities.

We intended to answer the question whether the active social life in villages and the dense network of rural community lead to the demand the participation in local public and democratic life. The research confirmed

that the majority of villages was interested in general public life, but those who would participate in formalized public-political manifestations (petition, protest) were in minority. Local public life interested at least two-third of the population. The discontent with formalized manifestation derived from party politics which in its current forms disturbed the inhabitants of the village, so it did not contribute to the development of demand for the improvement of local democracy. The elections of the local government divided the population temporarily, but the village continued to function as an integrated unity after the conclusion of the voting. In opposition, party politics generated conflicts continuously, the instructions of party leaders disunited the local community, and these factors affected local public life negatively.

Consequently, the renewal of local democracy was possible, only if the representatives of the parties would be appointed and elected by the population of the village, the public-political demands would be formulated locally, and the parties would consult the opinion of the community on a local assembly. If macrosociety regards this primary stage of local democracy as a superfluous and disturbing factor, and ignores local community stressing the superiority of party politics, a small privileged power group will take over control, and there will be no chance for the renewal of democracy.

COMMUNITY, CONFIDENCE AND INTERNATIONAL TRENDS OF SOCIAL PARTICIPATION

We analysed the international differences of social participation by considering the interaction of social relations and confidence with the help of the data of the European Social Survey collected in 2008. We intended to reveal the influence of macrosocial living conditions typical for a country on general confidence inside the society, on the communal and public relations and on the degree of social participation. We created an index from the synthesis of scales of the institutional and individual trust, and the organised and private communal relationships, and then we used this index to describe the degree of the citizens' social participation in different countries. The average participation index was later applied to designate 5 hierarchical group of the European countries examined in our research. The countries of our sample were classified according to their characteristic level of social participation as follows:

Excellent: Denmark, Norway, Finland, Sweden, Switzerland, and Holland

Appropriate: Germany, Belgium, France, United Kingdom

Medium: Cyprus, Estonia, Spain, Israel

Weak: Latvia, Croatia, Poland, Portugal, Czech Republic, Russia, Slovakia, Slovenia

Deficient: Bulgaria, Hungary, Greece, Turkey, Romania, Ukraine

It is obvious from the list that the general confidence of the inhabitants, the communal-social participation and democratic activity of southern or post-socialist countries fail to keep level with the rates of prosperous, northern countries where the division of property is more equal. Thus, it is proved that the confidence and the social-communal participation are more intensive in those countries where the majority of people live in relative affluence and with higher level of education. Consequently, the social participation is a result of resourceful living conditions provided by wealthy, literate, egalitarian and democratic society, and not vice versa. The countries which were not afflicted by international trauma and dictatorship could develop in a balanced, organic way. Because of the economic and social improvement, the social confidence reached a high level, moreover, the traditional and civil communities were preserved which maintained the citizens' demand for active democratic participation.

MELLÉKLETEK

Az individuális és intézményi bizalom, a közéleti és közösségi aktivitás indexeinek átlagai a minta országaiban (Z-score-ok) (ESS 2010-ben rögzített file alapján, N= 58454)

Country	individuális bizalom	intézményi bizalom	közéleti aktivitás	magántársasági aktivitás
Belgium	0,31339926	0,28148487	0,277095279	0,253315001
Bulgaria	-0,463801525	-0,684754128	-0,363121309	0,093744006
Switzerland	0,611244835	0,635514151	0,364987979	0,282359462
Cyprus	-0,032409576	0,534963998	-0,169457356	-0,298327776
Czech Republic	0,097084059	-0,216869635	-0,068283493	0,019256401
Germany	0,326462406	0,268854538	0,530210091	0,02608263
Denmark	1,029056791	1,012568862	0,567897575	0,403406897
Estonia	0,368452213	0,15075469	-0,240360485	-0,119613884
Spain	0,152292118	0,175887587	-0,03968145	0,417642205
Finland	0,8067947	0,90420445	0,539494341	0,207979765
France	0,144613327	0,163362165	0,483529025	0,28680856
United Kingdom	0,429072032	0,124366208	0,287956041	0,154560172
Greece	-0,453258115	-0,235850477	-0,217720958	-0,326070116
Croatia	-0,210605617	-0,521568699	0,019866335	0,461470081
Hungary	-0,139646125	-0,465547268	-0,309338922	-0,545413075
Israel	0,283556023	-0,149780637	-0,215937059	0,291508145
Latvia	0,094535422	-0,504629699	-0,276903478	-0,126860107
Netherlands	0,623515797	0,643470462	0,350642182	0,405228317
Norway	0,898636595	0,775273894	0,65594361	0,436348043
Poland	-0,180293541	-0,240820882	-0,305218859	-0,280947251
Portugal	-0,206131202	-0,171426035	-0,388646706	0,403414253
Romania	-0,45930414	-0,071025715	-0,293090822	-0,572268727
Russian Federation	-0,117786498	-0,281472744	-0,312279645	-0,233600209
Sweden	0,827703258	0,651337149	0,709107319	0,379804088
Slovenia	0,050078692	0,037417226	-0,198272797	-0,138871274
Slovakia	-0,135532989	0,059814493	-0,162736814	-0,011795419
Turkey	-0,883123113	0,141046309	-0,364148884	-0,025430923
Ukraine	-0,245333728	-0,993461062	-0,28165533	-0,175205501

**Az összesített bizalom és közösségi-közeleti aktivitás indexének átlagai a minta országaiban (Z-score-ok)
(ESS 2010-ben rögzített file alapján, N= 58454)**

Country	Bizalom	Közösségi-közeleti
Belgium	0,337712968	0,326898955
Bulgaria	-0,73517696	-0,144239121
Switzerland	0,734213508	0,401662691
Cyprus	0,429842601	-0,309205569
Czech Republic	-0,148617239	-0,047468029
Germany	0,333623872	0,290232358
Denmark	1,199297322	0,610246922
Estonia	0,258370093	-0,251976465
Spain	0,210015145	0,281758149
Finland	1,021483981	0,438891395
France	0,178604384	0,471683135
United Kingdom	0,255632013	0,25453873
Greece	-0,359309286	-0,409741506
Croatia	-0,506137239	0,354851051
Hungary	-0,42748144	-0,631418339
Israel	-0,040330155	0,089869189
Latvia	-0,383994373	-0,208593086
Netherlands	0,744781281	0,488719653
Norway	0,959271665	0,686387111
Poland	-0,254495799	-0,408233805
Portugal	-0,214833717	0,088390787
Romania	-0,228460828	-0,578632817
Russian Federation	-0,291537105	-0,34237823
Sweden	0,828398187	0,66913805
Slovenia	0,046811551	-0,249210012
Slovakia	-0,004484819	-0,11828223
Turkey	-0,219839831	-0,159073722
Ukraine	-0,9357195	-0,279246794

**A közösségi-közületi participációt jelző indexet jelző factor-index
átlagpontjai x átlaga a minta országaiban (Z-core-ok)
(ESS 2010-ben rögzített file alapján, N= 58454**

Ország	Participációs factor-index (Közösség + bizalom)
Belgium	0,394348388
Bulgaria	-0,608623237
Switzerland	0,73164145
Cyprus	0,099389781
Czech Republic	-0,170529196
Germany	0,380582426
Denmark	1,156062999
Estonia	-1,03903E-05
Spain	0,302103002
Finland	0,912453205
France	0,383024519
United Kingdom	0,296045785
Greece	-0,529316669
Coatia	-0,12372723
Hungary	-0,717591558
Israel	0,007084854
Latvia	-0,404696663
Netherlands	0,766046357
Norway	1,049352001
Poland	-0,429072214
Portugal	-0,113431953
Romania	-0,546182647
Russian Federation	-0,424274909
Sweden	0,964943564
Slovenia	-0,157290312
Slovakia	-0,127338535
Turkey	-0,266431694
Ukraine	-0,811096308

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Albert F.–Dávid B. (1998): *A barátokról*. Társadalmi riport. Budapest, TÁRKI. 257–276. p.
- Albert F.–Dávid B. (1999): *A bizalmas kapcsolatokról*. Szívós Pál–Tóth István (szerk.): Monitor. Budapest, TÁRKI. 218–229. p.
- Allardt, E. (1993): Having, Loving, Being: An Alternative to the Swedish Model of Welfare Research. In Nussbaum, M.–Sen, A. (szerk.): *The Quality of Life*. Oxford, Clarendon Press. 88–94. p.
- Almond, D. – Verba, S. (1963): *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. The Publishers of Professional Social Science Newbury Park. London New Delhi, Sage Publications.
- Amstein, S. R. (1969): *A ladder of citizen participation*. Journal of the American Institute of Planners, 35. 216–224. p.
- Andorka R. (1994): XIII. Szociológiai Világkongresszus, Bielefeld, 1994. július 18–23. *Szociológiai Szemle* 1994/3. 125–130. p.
- Angelusz R. – Tardos R. (1991): *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Networks, styles, structures. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet & MKI.
- Angelusz R. – Tardos R. (1998): A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich, Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport*. Budapest, TÁRKI. 237–256. p.
- Angelusz R. – Tardos R. (2006): Hálózatok a magyar társadalomban. In Kovach I. (szerk.): *Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó. 227–252. p.
- Arendt, H. (1998): *The Human Conditions*. Chicago, University of Chicago Press.
- Arisztotelész (1984): *Politika*. Budapest, Gondolat.
- Assmann, J. – Czaplicka, J. (1995): *Collective Memory and Cultural Identity*. Cultural History/Cultural Studies. Spring/Summer. 125–133. p.
- Bagdy E. (2005): „Múlttá lett jövőm.” Az öregedéshez vezető lelki folyamat néhány jellemzőjéről. *Pannonhalmi Szemle* 2005/ 3. 58–73. p.
- Balog I. (2008): „A szabadság kis körei” – diskurzus a Bibó recepcióhoz. In Feleky G. (szerk.): *Közösségi relációk: Elméletek, Narratívák, Hipotézisek*. Szeged, Belvedere. 56–68. p.
- Barber, B. R. (2004): *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age. Twentieth anniversary edition*. Berkeley, University of California Press.

- Beck, U. (1999): Túl renden és osztályon. Társadalmi egyenlőtlenségek, társadalmi individualizációs folyamatok és az új társadalmi alakulatok identitások keletkezése. In Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum. 418–468. p.
- Beck, U. (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.
- Beck, U. (2005): *Mi a globalizáció? A globalizmus tévedései – válaszok a globalizációra*. Szeged, Belvedere Meridionale.
- Beluszky T. (2000): *Értékek, értékrendi változások Magyarországon 1945 és 1990 között*. Korall.137–154. p.
- Bibó I.(1990): A pártok és a forradalmi szervezetek viszonyáról. In *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Magvető.197–202. p.
- Bibó I. (1990): *Válogatott tanulmányok 1935–1979*, IV. kötet. Budapest, Magvető Könyvkiadó. mek.oszk.hu/02000/02043/cimkes.htm
- Bodó B. (2003): *Én, identitás, társadalom*. Studia Universitatis Babes-Bolyai-Philosophia 1-2. 89. p.
- Boissevain, J. (1992): *Friends of friends: Networks, manipulators and coalitions*. Blackwell Publisher Oxford.
- Bourdieu, P. (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újatermelődése*. Budapest, Gondolat.
- Bourdieu, P. (1997): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Válogatott tanulmányok. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 156–177. p.
- Buda B.–Sárközi E. (2001): *Közéleti kommunikáció*. Budapest, Akadémia Kiadó.
- Bukodi E. (2002): Ki kivel (nem) házasodik? A partnerszelekciós minták. A partnerszelekciós minták változása az egyéni életútban és a történelmi időben. *Szociológiai Szemle* 2002/2. 28–58. p.
- Castel, R. (1993): A nélkülözéstől a kivetettségig – a „kiilleszkedés” pokoljárása. *Esély*, 1993/3. 3–23. p.
- Castel, R. (1996): A szociális kérdés alakváltozásai. A bér munka krónikája. Budapest, Max Weber Alapítvány – Wesley Zsuzsanna Alapítvány – Kávé.
- Coleman, S. J. (1996 [1990]): Társadalmi tőke. In Lengyel Gy.–Szántó Z. (szerk.): *A gazdasági élet szociológiája*. Budapest, BKE. 99–129. p.
- Collins, R. (1987): Interaction ritual chains, power and property: the micro-macro connection as an empirically based theoretical problem. In Alexander, J. C. (szerk.): *Micro-Macro Link* University of California Press. 193–206. p.
- Csákó M.–Murányi I.–Sik D.–Szabó I. (2010): *A családi politikai szocializációról. Vizsgálati szempontok egy empirikus kutatáshoz*. Társadalomkutatás, vol. 28. no. 4. 419–446. p.

- Császár B. (2009): A közösségek és a nyilvánosság. In Feleky G (szerk.): *Közöségi relációk: elméletek, narratívák, hipotézisek*. Szeged, Belvedere. 135–152. p.
- Cseh-Szombathy L. (1991): A családi értékek változása és ennek hatása a családi funkciók alakulására. In Utasi Á. (szerk.): *Társas kapcsolatok*. Budapest, Gondolat. 7–19. p.
- Cseh-Szombathy L. (1979): *Családszociológiai problémák és módszerek*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Csepeli Gy. (2006): Régi és új szociálpolitika. *Információs Társadalom*. 15–22. p.
- Csikszentmihályi M. (1997): *Flow. Az áramlat*. A tökéletes élmény pszichológiája. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Csizmadia Z. (2002): Robert D. Putnam: Bowling alone. The collapse and revival of American community. *Szociológiai szemle* 12. 2002. 3. 183–193. p.
- Dahl, R. A. (1989): *Democracy and its Critics. The democratic process – and its future – as examined by one of the world's preeminent political theorist*. New Haven–London, Yale University Press.
- Dahrendorf, R. (1990): *Reflections on the Revolution in Europe*. In a letter intended to have been sent to a gentleman in Warsaw. London, Chatto and Windus.
- Diener, E. (1984): *Subjective well-being*. Psychological Bulletin, 95. 542–575. p.
- Dombi G.–Faragó J. (2006): Korhatártalanul. Új generációk az interneten. *Információs Társadalom*, 2006/2. 23–37. p.
- Durkheim, E. (1986): *A társadalmi tények magyarázatához*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Elster, J. (1989): *The Cement of Society*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Esping-Andersen G. (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press.
- Faragó T.–Andorka R. (1983): *Pre-industrial Household structure in Hungary*. In Wall, R.–Robin, J.–Laslett P. (szerk.): *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge University Press. 281–307. p.
- Fararo, T. J.–Doreian, P. (1998): The Theory of Solidarity: An Agenda of Problems. In Doreian, P.–Fararo, T. (szerk.): *The problem of Solidarity Theories and Models*. Amsterdam, Gordon and Breach Publishers. 1–33 p.
- Ferencz G. (2011): A demokratikus részvétel területi különbségei. In Utasi Á. (szerk.): *Közöségi kapcsolatok és közélet*. Szeged, Belvedere. 83–100. p.
- Ferge Zs. (2000): *Elszabaduló egyenlőtlenségek*. Állam, kormányok, civilek. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület – ELTE Szociológiai Intézet.
- Ferguson, A. (1996): Esszé a polgári társadalom történetéről. In Horkay Hörcher F. (szerk.): *A skót felvilágosodás*. Budapest, Osiris. 85–123. p.

- Fukuyama, F. (2000): *A nagy szétbomlás*. Budapest, Európa.
- Gazsó F. (1995): Nemzedéki orientációk instabil társadalmi környezetben. *Szociológiai Szemle* 1995/1. 3–23. p.
- Gershuny, J. I. (1978): *After Industrial Society*. The Emerging Self-service Economy. London, Macmillen.
- Giddens, A. (1999): *A harmadik út*. A szociáldemokrácia megújulása. Budapest, Agóra.
- Granovetter, M. S. (1973): The strength of weak ties. *American Journal of Sociology* 78. 1360–1380. p.
- Habermas, J. (1971): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, Gondolat.
- Hall, S. (1996): Who Needs 'Identity'? In Hall, S.–Paul du Gay (szerk.) *Questions of Cultural Identity*. Sage Publications. 1–18. p.
- Hankiss E. (2004). *Társadalmi csapdák és diagnózisok*. Tanulmányok a hetvenes évekből. Budapest, Osiris.
- Hári P. (2009): Internetes kommunikációs technológiák használata a magyarországi civil közösségekben. In Felek G.(szerk.): *Közösségi relációk: Elméletek, narratívák, hipotézisek*. Szeged, Belvedere.106–117. p.
- Hirsch, F. (1977): *Social Limits of Growth*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Hoskins, B. (2006): *Working towards indicators for Active Citizenship*. Report of from the Active Citizenship for Democracy conference September 20–21. Ispra, Joint Research Centre. Elérhető: <http://crell.jrc.ec.europa.eu/download/Conferences/conference%20report%20final3.pdf>. [Letöltve: 2013. 01. 31.]
- Hoskins, B.–Mascherini, M. (2009): *Measuring Active Citizenship through the Development of a Composite Indicator*. Social Indicators Research 2009/3. 459–488. p.
- Hradil, S. (1992): *Régi fogalmak és új struktúrák*. A miliő, szubkultúra és életmód kutatás a '80-as években. A tudat és a lét. Opladen. 15–57. p.
- Huntington, S. P. (1999): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Inátsy-Pap J.(2010): Megosztás és társas kapcsolatok gyermekkorban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2010. 85–102. p.
- Janky B. (2005): A jóléti preferenciák struktúrája és a szolidaritási normák. *Társadalomkutatás* 2005/2. 281–304. p.
- Kalocsai J. (2012): Aktív állampolgárság és dimenziói. In Utasi Á. (szerk.) *Közösségi és közéleti aktivitás*. Szeged, Belvedere.
- Koller I. Zs.(2001): *Az európai migráció története a második világháborút követően*. www.ittvagyunk.eu/htmls/tanulmanyok.html?ID=2&essayID.227-242. p.

- Kopp M.–Skrabski Á. (2001) *Magyar lelkiállapot az ezredfordulón*. Research Bulletin 62. 351–367. p.
- Korten, D. C. (1996). *Tőkés társaságok világalma*. Budapest, Kapu.
- Kuczi T.–Lengyel Gy. (1996). Missing Capital and missing Trust. In Lengyel Gy. (szerk.): *Entrepreneurs and entrepreneurial inclination*. Budapest, Közszolgálati Tanulmányi Központ Szociológia és Szociálpolitika Tanszék. 147–177. p.
- Kuti E. (1999): *Different Eastern European countries at different crossroads*. *Voluntas* 1997/ Vol 10 (1). 51–60. p.
- Lengyel Gy.–Szántó Z. (1998): Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Aula.
- Litwak, E.–Szelenyi, I. (1969): Primary group structures and their functions: Kin, neighbours, and friends. *American Sociological Review* Vol. 34. 465–481. p.
- Lorenz, K. (2002): *Ember voltunk hanyatlása*. Budapest, Cartaphilus.
- Luhmann, N. (1979): *Trust and power: two works by Niklas Luhmann*. Chichester, Wiley.
- Lukács Gy. (1985): *A társadalmi lét ontológiájáról*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Maslow, A. (1954): *Motivation and Personality*. New York, Harper and Row.
- Mills, C. W. (1951): *White Collar: The American Middle Classes*. New York, Oxford University Press.
- Mills, C. W. (1960): *The Power Elite*. New York, Oxford University Press.
- Molnár Sz. (2006): Közösségi terek, gyenge kötések, internethasználat. *Információs Társadalom* (2). 68. p.
- Molnár Sz. (2003): Társadalmi tőke és információs társadalom. *Szociológiai Szemle* 2003/3. 112–121. p.
- Münch, R. (1984): *Die Struktur der Moderne*. Grundmuster und differentielle Gestaltung des institutionellen Aufbaus der modernen Gesellschaften. Frankfurt, Suhrkamp.
- Neményi M.–Takács J. (2006): Changing Family – Changing Policies? *Review of Sociology*, 12 (2). 37–63. p.
- Neuhauser, W. (1958): *Patronus und orator*. Universitätsverlag Wagner.
- Offe, C. (1992): Demokratikusan szervezett kapitalizmus? A demokrácia-elmélet szembeesítése a kelet-közép-európai átmenettel. *Szociológiai Szemle* 1992/1. 5–21. p.
- Papp D. (2011): Tájékoztatói lehetőségek és politikai tartalmak megosztása az interneten. *Politikatudományi Szemle* 2011/2. 106–127. p.
- Parkin, F. (1974): Strategies of Social Closure in Class Formation. In Parkin, F.(szerk): *The social analysis of class structure*. London, Tavistock.

- Pateman, C. (1975): *Participation and Democratic Theory*. Cambridge University Press.
- Polányi K. (1944): *The Great Transformation and the Political and Economic Origin of our Time*. Boston, Beacon Press.
- Polányi Károly a szükségletekről az Arisztotelesz és Galbraith a jólétről című munkájában. *Szociológiai Szemle* 2003/1. 137–142. p.
- Pongrácz T.–Spéder Zsolt (2003): Élettársi kapcsolat és házasság – hasonlóságok és különbségek az ezredfordulón. *Szociológiai Szemle*.
- Power, A.–Kirwan, G. (2012): *Trust, Ethics and Legal Aspects of Social Computing AISB/IACAP World Congress*, Birmingham. 98–103. p.
- Putnam, R. (1995): Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 1. 65–78. p.
- Putnam, R. (2000): *Bowling Alone: The Collapse of American Community*. New York, Simon & Schuster.
- Putnam, R. (szerk.) (2002): *Democracy in flux. The evolution of social capital in contemporary society*. Oxford–New York, Oxford University Press.
- Rappaport, R. A. (1999): *Ritual and Religion in the Making of Humanity*. Cambridge University Press.
- Riesman, D. (1983). *A magányos tömeg*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Sartori, G. (1999): *Demokrácia*. Budapest, Osiris.
- Schuler, D. (1994): *Community networks: building a new participatory medium*. Communications of the ACM, 37(1). 38–51. p.
- Schulze, G. (2000): Élménytársadalom. A jelenkor kulturszociológiája. A mindennapi élet esztétizálódása. *Szociológiai Figyelő*, 2000/2. 135–157. p.
- Schumpeter, J. A. (2012): *Capitalism, Socialism and Democracy*. Routledge.
- Sellye J. (1988): *Stressz distressz nélkül*. Budapest, Gondolat.
- Sen, A. K. (1999): *Democracy as a Universal Value*. Journal of Democracy, 1999/10, 3. 3–17. p.
- Sennett, R. (1998): *A közéleti ember bukása*. Budapest, Helikon.
- Sennett, R. (2004): *Respect. The formation of Character in an age of inequality*. Penguin Books.
- Shils, E. A. (1977): Deferencia. In Léderer P. (szerk.): *A foglalkozások presztízse*. Budapest, Gondolat. 241–249. p.
- Sik D. (2009): Az állampolgári cselekvés kapcsolathálózati előfeltétele. In Feleky G.(szerk.): *Közösségi relációk: Elméletek, narratívák, hipotézisek*. Szegeged, Belvedere. 37–55. p.
- Sik E.–Wellman, B. (1999): Network capital in capitalist, communist, and postcommunist countries. In Wellman, B. (szerk.): *Networks In The Global Village: Life In Contemporary Communities*. Westview Press. 225–254. p.

- Simmel, G. (1973): *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Gondolat.
- Smelser N. J. (1994): Psychological Trauma and Cultural Trauma. In Jeffrey C. Alexander (1994): *Cultural Trauma and Collective Identity*. University of California Press. 31–42. p.
- Somlai P. (1997): *Szocializáció: a kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Budapest, Corvina.
- Somlyódyne Pfeil E. (2007): Mozaikok a regionális identitás értelmezéséhez. *Tér és Társadalom* 21. évf. 4. sz./2007. 57–72. p.
- Suler, J. (2004): *The online disinhibition effect*. CyberPsychology & Behavior, 2004/7. 321–326. p.
- Szabó G.–Mihályffy Zs. (2009): Politikai kommunikáció az interneten. *Politikatudományi Szemle* 2009/2. 81–102. p.
- Szabolcs É. et al (2010): *Gyermekkor-kutatás interdiszciplináris keretekben*. Kézirat. OTKA-munkabeszámoló.
- Szalai E. (2006): *Az újkapitalizmus és ami utána jöhet...* Budapest, Új Mandátum.
- Szalai E. (2011): *Koordinátákon kívül. Fiatal felnőttek a mai Magyarországon*. Budapest, Új Mandátum.
- Széll K. (2012): Közéleti diskurzus és aktivitás. In Utasi Á. (szerk.): *Közösségi és közéleti aktivitás*. Szeged, Belvedere. 143–168. p.
- Szűcs J. (1993): *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest, Magvető.
- Sztompka, O. (1999): *Trust. A Sociological Theory*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Tamir, Y. (1993): *Liberal Nationalism (National Choices and the Right to Culture)*. Princeton University Press.
- Tomka M. (2006): *Vallás és társadalom Magyarországon*. Loisir Kft., Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Tönnies, F. (1983): *Közösség és társadalom*. Budapest, Gondolat.
- Tóth L. (2004): A bizalom szerepe a helyi gazdasági kapcsolatokban. *Szociológiai Szemle* 2004/4. 95–128. p.
- Tóth O. (1999): Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban. In Pongrácz T.–Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások*. TÁRKI, Szociális és Családügyi Minisztérium. 73–85. p.
- Újhelyi A. (2011): *Online csoportok kívülről és belülről. Az internetes közösségek szociálpszichológiai vizsgálata*. Oktatás-Informatika. 2011/ 3-4. <http://t.co/MozLrBIW>. RT: Online elérhető az Oktatás-Informatika folyóirat 2011/3-4.szám teljes anyaga <http://t.co/kAG2zIda> via @...
- Utasi Á. (1990): Baráti kapcsolatok. In Andorka R.–Kolosi T.–Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Ríport*. Budapest, TÁRKI. 475–486. p.

- Utasi Á. (1991): Az interperszonális kapcsolatok néhány nemzeti sajátosságáról. In Utasi Á. (szerk.): *Társas kapcsolatok*. Budapest, Gondolat Kiadó. 169–193. p.
- Utasi Á. (1997): Demokratikus részvétel és a hatalom erkölce. *Szociológiai Szemle* 1997/2. 163–179. p.
- Utasi Á. (2002): *A bizalom hálója. Mikrotársadalmi kapcsolatok és szolidaritás*. Budapest, Új Mandátum.
- Utasi Á. (2008): *Éltető kapcsolatok*. Budapest, Új Mandátum.
- Utasi Á. (2009): A közösségi kapcsolatok és közélet. In Felek G. (szerk.): *Közösségi relációk: Elméletek, narratívák, hipotézisek*. Szeged, Belvedere. 9–34. p.
- Utasi Á. (2010): Attitudes towards high-tech entrepreneurs and company heads in Hungary. In Malach-Pines, A.–Özbiling, M. F. (szerk.): *Handbook of Research on High-Technology Entrepreneurs*. Cheltenham, UK–Northampton, MA, Edward Elgar. 157–178. p.
- Vajda Zs. (1996): Az identitás külső és belső forrásai. In Erős Ferenc (szerk.): *Azonosság és különbség*. Budapest, Scientia Humana. 9. p.
- Vályi G. (2004): Közösségek hálózati kommunikációja. *Szociológiai Szemle*. 47– 60. p.
- Weber, M. (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Gondolat.
- Weber, M. (1987): *Gazdaság és társadalom*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Wellman, B.(1992): Men in Networks. Private Communities. Domestic Friendships. In Nardi, P. M. (szerk.): *Men's friendships (Vol. 2)*. Sage Publications.
- Wellman, B. (2001): *The persistence and transformation of community: from neighbourhood groups to social networks*. Report to the Law Commission of Canada (2001). Elérhető: [http:// www.chaas.utoronto.ca/~wellman/publications/lawcomm](http://www.chaas.utoronto.ca/~wellman/publications/lawcomm) [Letöltve: 2009. 08. 10.]
- Wellman, B.–Frank, K. (2001): Network Capital in a Multi-Level World. In Lin, N.–Burt, R.–Cook, K. (szerk.): *Social Capital. Theory and Research*. Chicago, Aldine De Gruyter.
- Wellman B.,–Wortley S. (1990): Different strokes from different folks: community ties and social support. *American Journal of Sociology* 1990/3. 558–588. p.
- Wuthnow, R. (1994): *Sharing the Journey*. New York, Free Press.

Kiadta: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont –
Belvedere Meridionale
Felelős kiadó: Jancsák Csaba
Műszaki szerkesztő: Szuperák Attila
Nyomta: S-paw Bt. Üllés
Felelős vezető: Szabó Erik